FYODOR DOSTOYEVSKİ

ÖLÜLER EVİNDEN NOTLAR

Çeviri: SABRİ GÜRSES

CAN

FYODOR DOSTOYEVSKİ

ÖLÜLER EVİNDEN NOTLAR

Zapiski iz myortvova doma, Fyodor Dostoyevski
© 2012, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ağustos 2012
Bu kitabın 1. baskısı 1000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Faruk Duman

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak baskı: Azra Matbaası
İç baskı ve cilt: Özal Matbaası

ISBN 978-975-07-1516-7

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com

FYODOR DOSTOYEVSKİ

ÖLÜLER EVİNDEN NOTLAR

ROMAN

Rusça aslından çeviren

Sabri Gürses

Fyodor Dostoyevski'nin Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Budala, 1982
Amcanın Düşü, 1994
Tatsız Bir Olay, 2005
Beyaz Geceler, 2009
Karamazov Kardeşler, 2010
İkiz, 2010
Yeraltından Notlar, 2011
Yufka Yürek, 2011

FYODOR MİHAYLOVİÇ DOSTOYEVSKİ, 1821'de Moskova'da doğdu. Petersburg Askerî Mühendislik Okulu'nu bitirdikten kısa bir süre sonra edebiyatla uğraşmak için askerlikten ayrıldı. İlk romanı *İnsancıklar* (1846), dönemin ünlü eleştirmeni Belinski'den büyük övgü aldı. Hemen ardından *İkiz* (1846) adlı kısa romanı geldi. Daha sonra art arda *Ev Sahibesi* (1847), *Beyaz Geceler* (1848) ve *Yufka Yürek*'i (1848) yayımlayan Dostoyevski, *Netoçka Nezvanova* (1849) adlı romanı yayımlandığı sıralar, devlet düzenini yıkmaya çalıştığı gerekçesiyle tutuklandı; ölüm cezası, Sibirya'da dört yıl ağır hapse ve dört yıl askerlik hizmetine çevrildi. Serbest bırakıldıktan ve evlendikten sonra *Amcamın Rüyası* (1859) adlı komik bir öykü yazdı. Aynı yıl kaleme aldığı *Stepançikovo Köyü*'nün (1859) ardından kardeşiyle birlikte *Vremya* adlı bir edebiyat dergisi çıkardı. Aynı dergide tefrika edilen *Ölüler Evinden Notlar* (1861-62), Dostoyevski'nin başlangıçtaki başarısını yeniden gündeme getirdi. Yine dergide yayımlanan *Ezilenler* (1861), eleştirmenlerin tepkilerine hedef olmasına karşın okurlarca beğenildi. 1862 yazında çıktığı bir Avrupa gezisi, beraberinde *Batı Batı Dedikleri: Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* (1863) adlı ünlü makalesini getirdi. Aynı yıl dergisi kapatıldı. Yeniden Avrupa'ya gitti. Tek umudu, artık tutkunu haline geldiği kumardı. Ama tüm parasını rulette yitirdikten sonra güçlükle Rusya'ya döndü. Kardeşiyle *Epoha* adlı yeni bir dergi çıkardı ve derginin ilk sayısında *Yeraltından Notlar* (1864) romanı tefrika edilmeye başladı. Hayatında bir talihsizlik dizisi başladı, karısını ve kardeşini kaybettikten sonra dergi kapandı. Alacaklılarının tehditleri üzerine, bir yayımcıdan aldığı borçla Avrupa'ya kaçtı. *Suç ve Ceza*'yı (1866)

yazmaya başladı ve onun için aldığı avansla Rusya'ya döndü. Önce *Kumarbaz* (1866) adlı romanını yayımladı. Aynı yıl tamamladığı *Suç ve Ceza*, eleştirmenleri ve okurları hemen büyüledi. 1867'de asistanı Anna Snitkina'yla evlenerek yeniden yurtdışına çıktı; dört yıl Rusya'dan uzak kaldı. Alçaltıcı bir yoksulluk içinde geçen bu dönem boyunca ülkeden ülkeye dolaştı. Bütün bu güçlüklere, sara nöbetlerine, vazgeçemediği kumar tutkusuna rağmen, ilk çocuklarının trajik ölümüne de katlanan genç karısı, bağlılığını bir an yitirmeden ona gerçek aşkı tattırdı. Dostoyevski, bu ağır yaşam koşulları altında da sendelemeyerek ikinci başyapıtı *Budala*'yı (1869) yazdı. *Budala*'yı, 1870'te *Ebedi Koca*, 1872'de *Ecinniler*, 1875'te *Delikanlı* izledi. *Karamazov Kardeşler*'i (1879-80) yazmaya başladığında, artık ülke çapında tanınan ünlü bir yazardı. Dostoyevski bu arada, Grajdanin'e yazdığı "Bir Yazarın Günlüğü" (1873-81) başlıklı köşe yazılarını, 1876-77 yılları arasında aylık bir yayın olarak çıkardı. 1881'de Petersburg'da ölen Dostoyevski, Batılı ülkelerin edebiyat ve düşün yaşamında önemli bir rol oynamış, özellikle varoluşçuluğun temel kaynaklarından biri sayılmıştır.

SABRİ GÜRSES, 1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1989 yılında Akademi Kitabevi Şiir Başarı Ödülü'nü aldı; aynı yıl Nişantaşı Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. 1991 yılında Milliyet Sanat Aşk Öyküleri Yarışması'nda Başarı Ödülü aldı. *Gereksinimler, Elde Edemeyişler ve İlerlemeler* (şiir, 1990); *Unutulmuş Ay Altında* (1992); *Boşvermişler: Bir Bilimkurgu Üçlemesi* (1995); *Sevişme* (1996) adlı kitapları yayımlandı. 1999 yılında İÜ Rus Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını İÜ Çeviribilim Bölümü'nde "Vladimir Nabokov'un Eugenie Onegin Çevirisi ve Türkçe Onegin Çevirileri" başlıklı teziyle yaptı. 1999 yılından beri İngilizceden, 2000 yılından beri Rusçadan kitap çevirisi yapıyor. İngilizceden Joseph Campbell, Jonathan Lethem, John Smolens, Shusha Guppy, Don DeLillo, William Guthrie, Werner Sombart, Kim Stanley Robinson, Fredric Jameson, Slavoj Žižek, Karel Čapek; Rusçadan F.M. Dostoyevski, İ.S. Turgenyev, A.S. Puşkin, İvan Gonçarov, Mihail Bahtin, Yuri Lotman, Sultan Galiyev, Andrey Belıy, Yuri Oleşa çevirileri bulunmaktadır.

İçindekiler

Önsöz 11
Giriş 19

Birinci bölüm

I. Ölüler evi 29
II. İlk izlenimler 46
IIII. İlk izlenimler 66
IV. İlk izlenimler 83
V. İlk ay 103
VI. İlk ay 119
VII. Yeni tanıdıklar. Petrov 136
VIII. Kararlı insanlar. Luka 150
IX. İsay Fomiç. Banyo. Bakluşin'in hikâyesi 158
X. İsa'nın doğumgünü bayramı 176
XI. Temsil 195

İkinci bölüm

I. Hastane 221
II. Devam 237
III. Devam 253
IV. Akulka'nın kocası 273

V. Yaz mevsimi 285
VI. Kürek hayvanları 304
VII. Şikâyet 318
VIII. Yoldaşlar 338
IX. Kaçış 354
X. Kürek cezasına veda 371
Sansür yüzünden kitaba girmeyen bir hikâye 377

Önsöz

Çevirmen Evinden Notlar

1861 yılında yayımlanan *Ölüler Evinden Notlar* Dostoyevski'nin 1846 yılında yayımlanan *İkiz*'inden sonra eleştirmenlerde heyecan yaratan ilk kitabı, yazarın küllenmiş ününü yeniden alevlendiren kitaptır. İki eser arasında on dört yıl ve Dostoyevski'nin hiç hayal etmediği somut mesafeler bulunur. Dostoyevski'nin hayatının sonuna dek en temel eserlerinden biri sayacağı ve psikolojik analizin ilk örneklerinden olan *İkiz*, hak ettiği ilgiyi görmemişti. Ardından yazar ani bir siyasi suçlamayla ölümün eşiğine kadar gitti, idam sehpasına çıktı, son anda affedilerek on bir yıl sürecek olan bir sürgüne gönderildi.

Rus İmparatorluğu, Alaska'ya kadar uzanan sömürge topraklarında (tıpkı Avrupa devletlerinin Avustralya ve Amerika kıtasında yaptığı gibi) çok sayıda sömürge şehri kurmuştu ve bu sömürge topraklarındaki yerleşimleri, cezası kesinleşmiş mahkûmları bu bölgelerde kurulan kamplara, zorunlu çalışmaya göndererek destekliyordu. Dostoyevski'nin sürgüne gittiği (bugün Kazakistan'ın biraz kuzeyinde bulunan) Omsk şehri de bu yerleşimlerden biriydi. *Ölüler Evinden Notlar* adlı kurgusal kitabın kaynağı, Dostoyevski'nin Omsk şehrinin kıyısındaki kampta geçen mahkûmluk hayatıdır. Dostoyevski kamp hayatı sırasında, kağıt ve kalem bulmanın güç olduğu koşullarda, yazı yazılabilecek çeşitli malzemelere not alarak bu kamp ya da açık hava hapishanesi hayatını, buradaki dili kayda aldı. Eserin başlığındaki "notlar" (*zapiski*, aynı zamanda

Kürek mahkûmu Dostoyevski,
resim V. Domogatski, 1956.

"anılar, hatıralar" demektir ve *Yeraltından Notlar* adıyla çevrilen eserin başlığında da kullanılmıştır) bu notlara gönderme olabilir.

Dostoyevski 22 Aralık 1849'da ölüm cezasına çarptırıldı, sonra ceza sürgüne çevrildi. 1854 yılında kamp cezasını tamamladı ve sürgün cezasına askerî birlikte devam etti. 18 Şubat 1855 günü ölen İmparator I. Nikolay'ın arkasından yazdığı şiir özgürlüğe giden yolda bir adım oldu; ama 1857 yılında, (bugün Kazakistan sınırları içinde, Omsk'un güneyinde bulunan) Semipalatinsk'e yerleşmesi ve yeniden yayın hayatına başlaması özgürlüğün asıl başlangıcı oldu. Yine de 1861'de yayımladığı *Ölüler Evinden Notlar*'a dek sürgünde gibiydi.

Ölüler Evinden Notlar öncelikle Rus sürgün kampları hakkındaki ilk eser olması nedeniyle heyecan yarattı. Bu açıdan bir türün başlangıcı oldu. Hertsen bu kitabı Dante'nin "Cehennem"iyle kıyaslarken, onu "Nikolay'ın karanlık çarlığından çıkış kapısını" gösteren bir levha olarak yorumladı.

* * *

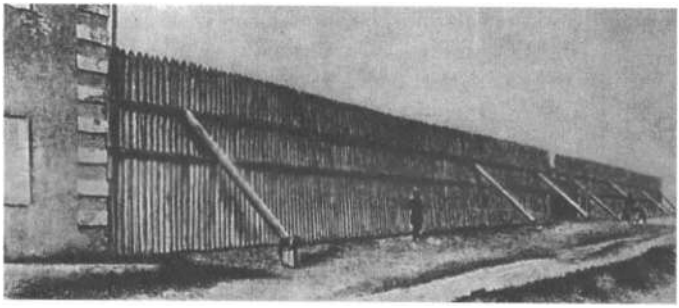

Omsk kampının duvarı, 1897.

Kitabın adı Hıristiyan dünyasının cenaze geleneklerinde somut bir karşılığa sahip. Rusçasıyla *Myortviy Dom*, yani "Ölü Evi," kilisenin yanına inşa edilen ve Rusya'nınki gibi soğuk iklimlerde cenazelerin belli bir süre saklanmasını da sağlayan binalara verilen ad. Fransızca karşılığı *morgue*, XIX. yüzyılda, teşhis için cesetlerin konulduğu yer anlamının dışında, tutukluların birbirinden ayrılmadan önce toplandığı yer anlamında da kullanılıyor. Dostoyevski'nin kitaba bu adı, bu ikili anlamı gözeterek koyduğunu düşünmek makul. Örneğin, Saltıkov-Şedrin'in 1862 yılında bir dergi için "sonraki sayıda yayımlanacak yazılar" diye hazırladığı bir listede şöyle bir not da yer alıyor: "Karşılaştırmalı etimoloji çalışmaları ya da Fransızca kaynaklara göre 'Ölü Evi.' Mihail-Zmiyev-Mladenstsev'in öğretici-eğlendirici incelemesi."

* * *

Bu, bir bakıma, *Ölüler Evinden Notlar* için farklı bir yorum kapısını aralıyor. Çünkü sonuçta bu kitap büyük bir Sibirya sürgünü tanıklığıdır. Kitabın kahramanı sürgün edildiği kampı bir "Ölü Evi" olarak yorumlar ve notları boyunca orayı tutukluların "evi" olarak anar. Bu hem Fransızcadaki *morgue* sözcüğünün ikili anlamı çerçevesinde, tutukluların sınıflandırılıp dağıtılmak için bekledikleri yer anlamıyla değerlendirilebilir; hem de kendisinden sonra bütün Avrupa tarihinin (ve Avrupa'nın sömürge kılarak tarihlerini şekillendirdiği bütün

diğer halkların tarihlerinin) başlıca olay mekânı olacak olan bir yerin, "toplama kampının" kendi özel tarihindeki bir anlamı verir. İrtiş'teki kamptan Auschwitz'deki kampa, Gulag Takımadaları'ndan Guántanamo'ya uzanarak bir öncü olması, *Ölüler Evinden Notlar*'ın Rus ve dünya edebiyatı içindeki temel değeridir. Bu yönüyle kitap –ne yazık ki– dünyada ve Türkiye'de hâlâ güncel ve çağdaş.

* * *

Bu yüzden kitapta anlatılan kampın, sürgün yerinin Rusya'nın asıl topraklarında değil, sömürge topraklarında olması üzerinde durmak, onu çağdaş klasik Rus yazarlardan farklı şekilde yorumlamak ayrı bir önem taşıyabilir. Bu sürgünlerin ele geçirilen toprakların merkez Rusya'ya, imparatorluğa katılmasını sağlayan sömürgeciler rolünü zorunlu olarak oynamış olması da bir gerçek. *Notlar*'ın kahramanının Fransızca öğretmeni olması, hapiste Dağıstanlı "Aley"i (isimleri "Ali" diye yerelleştirmeyip Dostoyevski'nin kullandığı gibi bıraktık) Rusça öğrenmeye teşvik etmesi bu açıdan ilginç bir ayrıntıdır. Bu çerçevede, *Ölüler Evinden Notlar*, klasik Rus edebiyatını Moskova-Petersburg ekseninden çıkaran ve sömürge deneyimini ele alan ilk eser de olmaktadır (daha sonra bu edebiyata Maksimov'un *Sibir i katorga* [Sibirya ve Sürgün], Yakuboviç'in *V mire atverjyonnih* [Dışlananların Dünyasında], Çehov'un *Ostrov Sahalin: İz putevih zapisok* [Sahalin Adası: Gezi Notlarından] gibi eserleri katılacaktır). Rusya burada her zamankinden daha somut ve çok uluslu bir imgeye kavuşur: Polonyalılardan Çerkeslere dek gönüllü gönülsüz bütün Rus uyrukları buluşmuştur bu ölü evinde.

* * *

Dostoyevski için bir entelektüel olarak toplama kampında, farklı sınıftan insanlarla zorunlu birliktelik içinde yaşamak benzersiz bir deneyimdi, fakat aslında öngördüğü bir deneyimdi. Dönemin ilerici gruplarından Petraşevski grubunun üyesi olmakla suçlanarak tutuklanmıştı; tutuklanmasının bir sebebi de bu toplantılarda Çernişevski'nin Gogol'e yazdığı ve

Tutuklular, XIX. yüzyıl sonu.

onu duyarsızlıkla, dine sığınmakla suçladığı bir mektubu okumasıydı. Petraşevski toplantılarında hâkim inanç, baskıcı yönetimin Rusya'yı bir hapishaneye çevirdiğiydi ve Dostoyevski de Sibirya'daki sürgün kamplarının bile merkez Rusya'dan daha özgür olduğunu savunan, orada yaşamayı yeğlediğini söyleyenler arasındaydı. Omsk sürgünü bu inancın bir sınanmasıydı, o yüzden kitapta sıkça ele alınan temel bir temanın soylularla soylu olmayanların, entelektüellerle halkın birlikte yaşıyor olması önemlidir.

* * *

Şedrin'in bahsi geçen notunu başka bir yazısında da, "*Ölü Evi* Fransız usulünce yazılmıştır," demesiyle birleştiren bir eleştirmen, Saltıkov-Şedrin'in "*Ölüler Evi*'nin yazarının ütopik sosyalizme sanıldığından daha yakın durduğunu" ve aslında kitapta *phalange* sistemini eleştirdiğini ima ettiğini söylüyor.

* * *

Petraşevski grubuna o yıllarda katılan (gelecekte *Kumarbaz* romanı için bir sekreter tutmasını önererek hayatını değiş-

tirecek olan) arkadaşı A.P. Milyukov'un tanıklığı da bu yaklaşımı doğruluyor: "Toplulukta ateşli sosyalistler vardı. Avrupalı reformistlerin insancıl ütopyalarıyla ilgilenince, onların öğretilerini yeni bir dinin, insanlığı yeniden yaratabilecek ve yeni sosyalist ilkelerle toplumu inşa edebilecek bir dinin başlangıcını gördüler. Fransız edebiyatında bu konuyla ilgili yeni her şeyi sürekli olarak aldılar, dağıttılar ve tartıştılar. Robert Owen'ın *New Lanark*'ıyla, Étienne Cabet'nin *Icarie*'siyle, özellikle de Fourier'nin *phalange*'ıyla ve Proudhon'un ilerici vergi kuramıyla ilgili yorumlar akşam toplantılarının önemli bir kısmını oluşturuyordu. Hepimiz bu sosyalistleri inceliyorduk, ama planlarının pratikte gerçekleştirilebileceğine herkes inanmıyordu. F.M. Dostoyevski de bu inanmayanlar arasındaydı. Sosyalist yazarları okuyordu, ama onlara eleştirel gözle yaklaşıyordu. Öğretilerinin temelinde iyi bir amaç olduğunu kabul ediyor, ama onları dürüst hayalperestler sayıyordu. Özellikle de bütün bu kuramların bizim için anlam taşımadığına, Rus toplumunun gelişiminin kaynaklarını batılı sosyalistlerin öğretilerinde değil, halkımızın hayatında ve tarihsel yapısında aramamız gerektiğini; *obşina*'da, *artel*'de ve *krugovaya paruka*'da (ahilik örgütlenmelerine benzeyen Rus halk örgütlenmeleri) Saint-Simon'un ve onun okulunun hayallerinden çok daha açık ve normal temeller bulunduğunu savunuyordu. *Icarie* komünündeki ya da *phalange*'daki yaşamın ona bütün kürek cezalarından çok daha korkunç ve itici geldiğini söylüyordu. Elbette, bizim ısrarlı sosyalizm savunucuları onunla anlaşamıyordu."

Öyleyse bu kitabı bir ütopya tartışması olarak okumak da mümkün.

Dostoyevski, bir bakıma ileride, Sovyet deneyiminde somut bir biçim kazanacak olan "komünal, ortak ev ve yaşam" deneyini de önceden tartışmaktadır.

* * *

1927 yılında kitap Çek besteci Leoš Janácek (1854-1928) tarafından *Ölü Evinden* adıyla operaya aktarıldı. Bestecinin ölümünden sonra, 1930 yılında sahnelenen bu opera Stéphane Metge'in yönetmenliğinde, *De la maison des morts* adıyla televizyon dizisi haline getirildi.

* * *

Kitabın 1932 yılında *Myortviy Dom - Tyurma Narodov*[1] adıyla, Vasili Fyodorov yönetmenliğinde yapılan bir sinema uyarlaması, Dostoyevski'yi çarlık düzenine karşı çıkan devrimci bir figür olarak gösterdi, eseri onun biyografisi çerçevesinde ele aldı. Senaryo yazarlığını yönetmenle birlikte Viktor Şklovski yaptı. 2010 yılında Vladimir Hotinenko'nun yönetmenliğinde çekilen *Dostoyevski* adlı sekiz bölümlük yaşamöyküsel televizyon dizisi de Dostoyevski'nin idamdan kurtulma sahnesi ve sürgün yıllarıyla başlamaktadır.

* * *

Ölüler Evinden Notlar, 1933'te Haydar Rifat tarafından *Ölüler Evinin Hatıraları*, 1939'da (çok ama çok kısaltılmış bir biçimle) Halikarnas Balıkçısı tarafından *Ölüler Evinin Hatıraları*, 1946'da Nihal Yalaza Taluy tarafından *Ölü Bir Evden Hâtıralar* (daha sonra *Ölüler Evinden Anılar* adını aldı), 2006'da Ergin Altay tarafından *Ölü Bir Evden Hatıralar* olarak çevrildi. *Ölüler Evinden Notlar* 1946'dan bu yana Rusça aslından yapılmış üçüncü çeviridir.

SABRİ GÜRSES

1. (Rus.) Ölü Evi - Halklar Hapishanesi. (Ç.N.)

Giriş

Sibirya'nın uzak köşelerinde, bozkırlar, dağlar ya da geçit vermez ormanlar arasında yer yer bin, en çok iki bin nüfuslu, ahşap, gösterişsiz; bir şehirden çok, Moskova'nın hali vakti yerinde köylerine benzeyen –biri şehirde, diğeri de mezarlıkta– iki kilisesi olan, küçük şehirlere rastlanır. Bunlar genellikle çok sayıda emniyet amiri, yargıç ve onlara bağlı mevkilerdeki kişilerle dolup taşarlar. Sibirya genel olarak soğuk olsa da, memurluk çok sıcaktır. İnsanlar sade, liberal olmayan hayatlar sürer; eski, sağlam, asırlarla kutsanmış düzenlerle yaşar. Haklı olarak Sibirya soyluluğunu oluşturan memurlar, ya Sibirya kökenli olan yerliler ya da Rusya'dan, daha çok da başkentten, maaş dışında verilen aylıklara, iki kat yol paralarına ve geleceğe dair göz kamaştırıcı umutlara kapılarak gelenlerdir. Bunlar arasından yaşam bilmecesini çözmeyi başaranlar hemen her seferinde Sibirya'da kalır ve umutla oraya kök salarlar. Daha sonra da zengin ve tatlı meyveler verirler. Ama uçarı olup yaşam bilmecesini çözmeyi başaramayanlar, kısa sürede bıkar Sibirya'dan ve sıkıntıyla kendi kendilerine sorarlar: Neden gelmiştik buraya? Üç yıl olan hizmet süreleri biter bitmez oradan ayrılmak için sabırsızlanır ve süre dolar dolmaz başka bir yere nakil yaptırmak için çabalar, bunu başaramayınca

da geri dönüp Sibirya'ya küfreder ve onu alay konusu yaparlar. Haksızdırlar; sadece memuriyet açısından değil, başka birçok açıdan Sibirya'da rahat yaşanabilir. İklim muhteşemdir; zengin ve konuksever tüccar sayısı çoktur. Çok rahat yaşayan bir sürü *inorodets*[1] vardır. Hanımefendiler gül kokar ve son derecede ahlaklıdır. Caddelerde av kuşları uçar ve avcıya onlar gelip çarpar. Şampanya akıl almaz bollukta içilir. Havyar enfestir. Hasat farklı farklı yerlerde bire on beş verir... Genel olarak toprak cömerttir. Ondan yararlanmak için becerikli olmak yeter. Sibirya'da topraktan yararlanmayı bilirler.

Bu neşeli ve kendine yeterli, çok sevimli bir nüfusa sahip olan, kalbimde silinmez bir hatıra bırakan şehirciklerden birinde, Rusya'da soylu ve toprak ağası olarak doğmuş, sonra karısını öldürdüğü için ikinci dereceden kürek mahkûmu yapılmış ve yasaya göre ona verilen on yıllık kürek cezasını tamamladıktan sonra, hayatının kalan kısmını K. adlı şehirciğin uysal ve sessiz bir sakini olarak geçirmekte olan Aleksandr Petroviç Goryançikov' la karşılaştım. Aslında şehir dışındaki ilçelerden birine gönderilmişti, ama şehirde yaşıyordu, çünkü orada çocuklara ders vererek ekmeğini kazanabiliyordu. Sibirya şehirlerinde sürgün öğretmenlerle sık sık karşılaşılır; onları dışlamazlar. Daha çok yaşam için çok gerekli olan ve onlar olmasa Sibirya'nın bu uzak köşelerinde hiç bilinmeyecek olan Fransızcayı öğretirler. Aleksandr Petroviç' le ben ilk kez yaşlı, emektar ve konuksever memur İvan İvaniç Gvozdikov'un evinde tanıştım, farklı yaşlarda, büyük umutlar vaat eden beş kızı vardı onun. Aleksandr

1. (Rus.) Sözcük anlamıyla, "başka soydan olan", yani Slav olmayan. İlk kez 1822 yılında çıkarılan "*inorodets*"lerin idaresiyle ilgili kanun"la yasal olarak tanımlandı. Bir bakıma Rusların sömürgeleştirdiği halklar için kullanılan bir sözcüktü. (Ç.N.)

Petroviç kızlara haftada dört saat ders veriyor, ders başına otuz gümüş kapik alıyordu. Benim dikkatimi çeken şey dış görünümü olmuştu. Aşırı solgun ve sıska bir adamdı; daha yaşlanmamıştı, otuz beş yaşındaydı, ufak tefek ve cılız bir adamdı. Hep çok temiz giyinirdi, Avrupalılar gibi. Eğer onunla konuşacak olursanız, size dimdik ve dikkatle bakar, söylediğiniz her sözü ciddi bir kibarlıkla dinler, sanki söylediklerinizi ona bir şeyler düşündürmüş, sanki sorunuzu bir vazife bilmiş ya da ondaki bir sırrı yakalamak istiyormuşsunuz gibi dinlerdi ve sonunda açık ve kısa bir yanıt verirdi; ama yanıt verirken de her sözünü öyle bir seçerdi ki birdenbire nedense mahcup olur ve hatta, konuşmanın sona ermesinden mutlu olurdunuz. Ben o zaman İvan İvaniç'e onun kim olduğunu sormuş ve Goryançikov'un kusursuz ve ahlaklı bir hayat sürdüğünü, yoksa İvan İvaniç'in onu kızlarına eğitim vermesi için çağırmayacağını öğrenmiştim; ama çok ürkekmiş, herkesten kaçınıyormuş, çok bilgili biriymiş, çok okuyormuş, ama çok az konuşuyormuş ve genellikle onunla sohbet edebilmek çok zormuş. Başkaları da onun kesinlikle deli olduğunu söylüyordu, ama özünde bunu pek önemli bir kusur saymıyorlardı, şehrin saygıdeğer üyelerinden birçoğu Aleksandr Petroviç'i her açıdan övmeye, onun yararlı bile olabildiğini, dilekçe yazabildiğini vb. söylemeye hazırdı. Hatta bu son kişiler onun Rusya'da dürüst akrabaları olması gerektiğini tahmin ediyor, belki onun sürgündeyken de onlarla her tür ilişkisini kestiğini, kısacası kendini mahvettiğini biliyorlardı. Onun hikâyesini hepimiz biliyorduk zaten; Evliliğinin ilk yılında karısını kıskançlık yüzünden öldürdüğünü, sonra kendi kendine teslim olduğunu (bu da cezasını çok hafifletmişti) biliyorduk. Bu tür suçlara hep mutsuzluk olarak bakılır ve onlar için üzüntü duyulur. Ama, bütün bunlara rağmen, bu tuhaf adam ısrarla herkesten

uzak duruyor ve sadece ders vermek için görüşüyordu insanlarla.

Başlangıçta ona çok dikkat etmemiştim, ama neden bilmiyorum, yavaş yavaş ilgimi çekmeye başladı. Onda bilmecemsi bir şeyler vardı. Onunla konuşmaya hiç imkân yoktu. Elbette, sorularıma her seferinde sanki bunu başlıca sorumluluğu sayıyormuş gibi yanıt veriyordu; ama verdiği yanıtlardan sonra ben ona başka bir şeyler sormaya çekiniyordum; bu konuşmalardan sonra, yüzünde hep acı ve sıkıntı yüklü bir hal beliriyordu. Harika bir yaz akşamı İvan İvaniç'in evinden onunla birlikte çıkıp yürüdüğümüzü hatırlıyorum. Birdenbire onu sigara içmek için evime davet etmek geçmişti aklımdan. Yüzünde nasıl bir dehşet hali belirdiğini tasvir edemeyeceğim; kendini kaybetti, anlamsız birtakım sözler mırıldanmaya başladı ve ansızın, bana kötü bir bakış atarak tam tersi yöne koşmaya başladı. Şaşakalmıştım. O zamandan sonra, benimle ne zaman karşılaşsa, belli bir tedirginlikle bakıyordu bana. Ama vazgeçmedim; bir şey beni ona çekiyordu ve bir ay sonra, durup dururken kendim kalkıp gittim Goryançikov'a. Elbette aptalca ve düşüncesiz bir davranıştı bu. Şehrin bir ucunda, kızı verem hastalığına yakalanmış olan yaşlı bir kadının yanında kalıyordu, bu kızın da on yaşlarında güzel ve sevimli bir kızı vardı. Evlerine gittiğimde, Aleksandr Petroviç kızın yanına oturmuş ders veriyordu. Beni görünce sanki onu suçüstü yakalamışım gibi eli ayağına dolandı. Tam anlamıyla aptallaştı, sandalyeden fırlayıp gözlerini iri iri açarak bana baktı. Sonunda oturabildik; dimdik izliyordu bakışlarımı, sanki her bakışımda herhangi bir özel, gizemli düşünce olmasından kuşkulanıyordu. Delilik derecesinde vesveseli olduğunu tahmin edebiliyordum. Nefretle bakıyordu bana, "Ne zaman gideceksin?" dememek için zor tutuyordu kendini. Ona küçük şehrimizle, son ha-

berlerle ilgili bir şeyler anlattım; susup kötü kötü gülümsedi; anlaşılan en sıradan, herkesin bildiği şehir haberlerini bilmemekle kalmıyor, onlarla ilgilenmiyordu bile. Sonra bizim bölgemizden, onun ihtiyaçlarından bahsettim; beni sessizce dinledi ve gözlerime o kadar tuhaf bir şekilde baktı ki sonunda yaptığımız konuşmadan utandım. Fakat yeni kitap ve dergilerle ilgisini çeker gibi oldum; postadan yeni gelmişlerdi, elimde duruyorlardı, daha sayfaları açılmamış olduğu halde ona teklif ettim. Aç bir bakışla baktı onlara, ama hemen tavrını değiştirdi ve teklifi geri çevirdi, vaktinin olmadığını söyledi. Sonunda ona veda ettim ve yanından ayrılırken kalbimin üzerinden taşınması imkânsız bir ağırlığın kalktığını hissettim. Utanmıştım ve başlıca hedefi olarak bütün dünyadan olabildiğince uzaklaşmayı gören bir adama aşırı aptalca bir tavırla musallat olduğumu anlamıştım. Ama yapmıştım artık. Onun odasında hiç kitap görmediğimi hatırlıyorum, demek ki onun çok okuduğunu söyleyenler haksızlık ediyorlardı. Fakat bir-iki kere, gecenin çok geç vakitlerinde onun penceresinin yanından geçerken, içeride ışık olduğunu gördüm. Sabaha kadar oturarak ne yapıyordu? Yazıyor muydu? Eğer öyleyse, ne yazıyordu?

Şehrimizden üç ay kadar uzaklaşmak zorunda kaldım. Eve kış vakti dönerken, Aleksandr Petroviç'in sonbaharda öldüğünü biliyordum, tek başına ölmüştü ve hatta bir kez bile doktor çağırmamıştı. Şehirde onu neredeyse tümüyle unutmuşlardı. Dairesi boş duruyordu. Hemen merhumun ev sahibiyle tanıştım, ondan bir şeyler öğrenmeye çalıştım: Kiracısı özellikle neyle ilgileniyordu, bir şeyler yazıyor muydu? Yirmi kapik karşılığında bana merhumdan kalan bir sepet dolusu kâğıt getirdi. Yaşlı kadın iki defteri kullanmış olduğunu hemen itiraf etti. Asık suratlı ve ketum bir ihtiyardı bu, ağzından işe yarar bir şey almak çok zordu. Kiracısı hakkında yeni,

özel bir şey söyleyemiyordu. Dediğine göre, kiracı hemen hiçbir şey yapmıyordu, aylarca kitap kapağı açmamıştı ama elinden kalemle kâğıt düşmemişti; bu yüzden gece boyu odada aşağı yukarı yürüyüp durur ve hep bir şeyler düşünürdü, bazen de kendi kendine konuşurdu; torunu Katya'yı çok sevmiş ve çok yakınlık göstermişti, özellikle de adının Katya olduğunu öğrendikten sonra böyle davranmıştı ve her Katerina Günü'nde[1] kiliseye gidip matem görevini yerine getirirdi. Misafire katlanamazdı; avludan sadece çocuklara ders vermek için uzaklaşırdı; hatta, bir keresinde biraz ortalığı toplamak için odasına giren ihtiyar kadına bile demediğini bırakmamış ve üç yıl boyunca onunla neredeyse tek kelime bile konuşmamıştı. Katya'ya sordum: Öğretmenini hatırlıyor musun? Bana sessizce baktı, başını duvara çevirip ağladı. Anlaşılan, bu adam isterse birine sevdirebiliyordu kendini. Onun kâğıtlarını eve götürüp bütün gün ayıkladım. Bu kâğıtların dörtte üçü boştu, önemsiz karalamalar ya da öğrencilerin yazı alıştırmalarıydı bunlar. Ama aralarında oldukça hacimli bir defter vardı, sık yazılmış ve tamamlanmamıştı, belki de yazarı bile unutup bir kenara bırakmıştı. Burada anlatılan şeyler, dağınık bir şekilde de olsa, Aleksandr Petroviç'in yaşadığı on yıllık kürek mahkûmluğunun hikâyesiydi. Bazı yerlerde anlatılanlar başka bir hikâyeyle, oraya sanki birinin zoruyla konmuş gibi duran, sinirli, gergin bir şekilde yazılmış tuhaf, korkunç anılarla kesiliyordu. Bu parçaları birkaç kez okudum ve onların delilik ânında yazıldığına neredeyse emin oldum. Ama kürek cezası notları –elyazmasının bir yerinde kendisinin verdiği adla, "Ölüler Evinden Sahneler"– bana sıradan görünmedi. Kesinlikle yeni bir dünya,

1. 25 Kasım'da kutlanan Azize Katerina Günü. (Ç.N.)

o vakte dek duyulmamış, farklı olguların tuhaflığı, kayıp bir toplulukla ilgili birtakım özel değerlendirmeler bana sürükleyici geldi ve onları merakla okudum. Elbette yanılmış olabilirim. Denemek için önce iki-üç bölüm seçeceğim; bırakalım okur karar versin...

Birinci bölüm

I

Ölüler evi

Kampımız kalenin kıyısındaydı, kale de tabyanın hemen yanında. Tahta çitin aralığından Tanrı'nın ışığına bakarsın: Görebilir misin herhangi bir şey? – Sadece yabani otlarla kaplanmış yüksek toprak tabyayla göğün bir parçasını görürsün, tabyanın arkasında ve ötesinde, gece gündüz nöbetçiler gezinir; sen de uzun yılların burada geçeceğini, senin de çitin aralığından böyle bakıp duracağını ve aynı tabyayı, aynı nöbetçileri ve o aynı küçük gök parçasını göreceğini, kampın üzerindeki o farklı, uzak, özgür göğü göremeyeceğini düşünürsün. Büyük bir avlu düşün, iki yüz adım uzunluğunda, yüz elli adım genişliğinde olsun, çevresi biçimsiz bir altıgen şeklinde (kazıktan) yüksek bir duvarla kapatılmış, yani toprağa derin bir şekilde çakılmış, birbirlerine sağlam bir şekilde çivilenmiş, enlemesine tahtalarla güçlendirilmiş ve üst kısmı sivri olan uzun direklerden bir tahta perdeyle kapatılmış olsun; işte hapishanenin dış duvarı. Duvarın bir yerine hep kapalı duran, gece gündüz nöbetçilerle korunan sağlam kapılar açılmıştı; gerektiğinde, çalışmaya göndermek için açıyorlardı. Bu kapıların da ardında aydınlık, özgür dünya vardı, her yerde olduğu gibi insanlar yaşıyordu. Ama duvarın bu yanında o dünyayı hiç olmayacak bir masal gibi hayal ediyorduk. Burada kendine

özgü bir dünya vardı, hiçbir şeye benzemiyordu; buranın kendine özgü yasaları, kılıkları, huyları ve alışkanlıkları olan ve dipdiri bir "Ölüler Evi" vardı, yaşam hiçbir yerdeki gibi değildi, insanlar kendine özgüydü. İşte bu kendine özgü köşeyi tasvir etmeye başlıyorum.

Tahta duvarın ötesine girince, içeride birkaç baraka görürsünüz. Geniş iç avlunun her iki yanında iki tane uzun, tek katlı, ahşap baraka yer alır. Koğuşlardır bunlar. Tutuklular, sınıflara ayrılmış halde bunlarda yaşar. Sonra, tahta duvarın iç kısımlarında, bir bina daha vardır; mutfaktır bu da, iki *artel*'e[1] ayrılmıştır; bir baraka daha vardır, onun çatısı altında mahzen, ambar, kiler bulunur. Avlunun ortasında düzgün, oldukça büyük bir meydan bulunur. Burada sıraya girer tutuklular, sabah, öğle ve akşam vakti yoklama ve sayımdan geçer ve bazen, nöbetçilerin evhamlarına ve çabuk sayma becerilerine göre bu iş, günde birkaç kere yapılır. Binalarla duvar arasında kalan yerde oldukça büyük bir boşluk kalır. Mahkûmlardan toplumdışı ve karamsar bir karaktere sahip olanlar, çalışma saatlerinin dışında, bütün gözlerden uzak olarak burada, binaların arka tarafında gezinip kendi düşüncelerine dalmayı severdi. Bu gezintiler sırasında onlarla karşılaştığım zaman asık, kederli yüzlerine bakmak ve neler düşündüklerini tahmin etmeye çalışmak hoşuma giderdi. Boş zamanlarında en sevdiği uğraş kazıkları saymak olan bir sürgün vardı. Bin beş yüz taneydi kazıklar ve hepsi de sayılıp işaretlenmişti. Her kazık bir gün demekti; her gün bir tanesini sayıyor ve böylece sayılmamış kazıklara bakarak, çalışma dönemine kadar kampta daha kaç gün geçireceğini açık seçik görebiliyordu. Altıgenin

1. Rusya'da ortak amaçlarla ortak çalışma temelinde kurulan birliklere verilen addır. Sözcüğün kökeni belirsiz de olsa, Türkçe ort- kökünden, ortaklık'tan geldiğini söyleyenler var. (Ç.N.)

bir kenarını bitirdiği zaman içtenlikle mutlu oluyordu. Daha uzun yıllar beklemesi gerekiyordu; ama kampta sabretmeyi öğrenmek için vakit vardı. Bir keresinde yirmi yıl kürek cezası çekmiş ve az sonra özgürlüğüne kavuşacak olan bir tutuklunun yoldaşlarıyla nasıl vedalaştığını gördüm. Onun kampa ilk kez, genç, kaygısız, ne suçunu, ne de cezasını hiç düşünmeden geldiği zamanı hatırlayan insanlar vardı. Saçları ağarmış bir ihtiyar olarak, asık suratlı ve kederli bir yüzle çıkıyordu. Altı koğuşu sessizce dolaştı. Her koğuşa girerken, ikonaya bakıp dua ediyor ve sonra yerlere kadar eğilip yoldaşlarıyla vedalaşıyor, onu kötü hatırlamamalarını rica ediyordu. Daha önce Sibirya mujiği olan bir tutuklunun, bir keresinde bir akşamüstü kapıya çağrıldığını hatırlıyorum. O günden altı ay kadar önce eski karısının evlendiğini haber almış ve çok hüzünlenmişti. Şimdi kadın kampa gelmişti, harçlık vermek için onu yanına çağırıyordu. İki dakika konuştular, karşılıklı ağlayıp sonsuza dek vedalaştılar. Koğuşa döndüğü zamanki yüzünü gördüm... Evet, bu yerde sabretmeyi öğrenmek mümkündü.

Hava kararınca hepimizi koğuşa götürür, bütün gece kilitlerlerdi. Avludan koğuşumuza dönmek bana hep ağır gelirdi. Uzun, dar ve boğucu bir odaydı bu, ağır, boğucu bir koku salan yağlı mumlarla donuk bir şekilde aydınlanıyordu. Şimdi, orada on yılı nasıl geçirdiğimi anlayamıyorum. Ranzamda üç kalas vardı; bütün yerim bundan ibaretti. Bu ranzalarda tek bir odaya otuz kişi yerleşmişti. Kışın kapıyı erken kapatırlardı; herkesin uyuması için dört saat beklemek gerekirdi. O dört saat boyunca gürültüler, hayhuy, kahkahalar, küfürler, zincir sesleri, duman ve is, tıraşlı kafalar, kederli yüzler, yırtık pırtık elbiseler, hepsi de yırtık pırtık, delik kaplı şeyler... Evet, insan dirençli! İnsan her şeye alışan bir varlık ve bence, onun için en iyi tanım bu.

Kampta toplam iki yüz elli kişiydik – neredeyse sabit bir sayıydı bu. Birileri gelirdi, birileri vaktini doldurur giderdi, birileri de ölürdü. Orada her halktan insan vardı! Rusya'nın her eyaletinin, her bölgesinin orada bir temsilcisi vardı bence. *İnorodets*'ler vardı, hatta Kafkas dağlarından birkaç sürgün bile vardı. Hepsi suç derecelerine göre, buna bağlı olarak da, suça verilen yıl sayısına göre ayrılırdı. Burada her suçun bir temsilcisi olduğunu tahmin etmek zor değil. Bütün kamp nüfusunun çoğunluğunu kürek sürgünü olan yurttaşlar oluşturuyordu (tutuklananların nahif deyişiyle *zorunlu sürgünler*).[1] Bunlar her türlü varlık hakkından yoksun bırakılmış, toplumun dışına atılmış, bu atılmanın ebedi kanıtı yüzlerine damgalanmış olan suçlulardı. Sekiz ila on iki yıl çalışmaya gönderilirler ve sonra da Sibirya'nın bir bölgesine yerleşmeye sürgün edilirlerdi. Rus askerî tutuklu bölüklerinde[2] olduğu gibi yasal haklarını yitirmemiş, asker sınıfından suçlular da vardı. Onlar kısa süreler için cezalandırılır; sonunda da geldikleri yere, askerlik yapmak üzere, Sibirya taburlarına gönderilir. İçlerinden çoğu ikinci önemli suçlarını işler işlemez hemen yine kampa gönderilirdi, ama bu kez kısa süreliğine değil, yirmi yıllığına. Bu sınıfa "sürekliler" denirdi. Ama "sürekliler" yine bütün varlık haklarını kaybetmezdi. Son olarak, en ağır suçluların özel bir sınıfı vardı, daha çok askerdiler, çok sayıdaydılar. Bu sınıfa "özel kısım" denirdi. Rusya'nın dört bir yanından suçlular gönderilirdi buraya. Kendilerini sonsuza dek kalacak sayar, çalışma sürelerini bilmezlerdi. Yasaya göre onların çalışma saatlerini iki-üç katına çıkartmak gereki-

1. Tutuklular *ssilnokatorjniye*, yani kürek mahkûmu yerine *silnokatorjniye*, yani zorunlu sürgünler diyor. (Ç.N.)

2. Rusya'da XVIII. yüzyılda özel olarak kalelerde çalışmaya mahkûm olanlardan kurulan bölükler. (Ç.N.)

yordu. Sibirya'nın en ağır kürek çalışması bulununcaya dek burada toplanırlardı. "Siz bir süreliğine buradasınız, ama biz küreğe mahkûmuz," derlerdi diğer mahkûmlara. Daha sonra bu sınıfın kaldırıldığını duydum. Ayrıca bizim kalemizde sivil düzen de kaldırılmış, tek bir ortak askerî tutuklu bölüğü oluşturulmuştu. Herhalde bununla birlikte idare de değişmiştir. Kısacası, eski bir şeyi, çoktan geçip gitmiş bir olayı anlatıyorum...

Çok zaman geçti; bütün bunları rüya gibi görüyorum şimdi. Kampa nasıl girdiğimi hatırlıyorum. Aralık ayında, bir akşamüstüydü. Ortalık kararmıştı; herkes dönmüştü çalışmaktan; sayıma hazırlanıyorlardı. Posbıyıklı bir çavuş, içinde o kadar yıl geçireceğim, gerçekten yaşamamış olsam aklımın ucundan bile geçmeyecek olan duygulara kapılacağım bu tuhaf evin kapısını açtı sonunda bana. Örneğin şu hiç aklıma gelmezdi: On yıllık kürek cezam boyunca bir kez, bir dakika bile tek başıma kalamayışımda korkunç ve acı verici ne var? Sürekli muhafız denetimi altında çalışmak, iki yüz yoldaşla bir evde birlikte olmak ve bir kere, bir kere bile yalnız olmamak! Fakat buna da alışmak zorundaydım!

Burada kazara katil olanlar ve meslekten katil olanlar vardı, haydutlar ve haydut elebaşları vardı. Hırsızlar ve berduşlar vardı – çalıntı parayla ya da bölük kasasıyla girişimci olanlar vardı. Hakkında bir karara varması zor kimseler de vardı: Ne için düşmüş olabilirlerdi buraya? Bu arada hepsinin de bir hikâyesi vardı, bulanık ve anlaşılması güç, akşamki sarhoşluktan kalan sersemlik gibi bir hikâye. Genel olarak geçmişlerinden pek bahsetmezlerdi, anlatmayı sevmezlerdi ve görünüşte, geçmişi düşünmemeye çalışırlardı. Aralarında vicdanlarında en ufak bir sızı olmadığına bahse girilebilecek kadar neşeli, hiçbir şeye aldırmayan katiller bile vardı. Ama hep sessiz duran, karamsar kişiler de vardı. İnsanlar hayatlarını na-

diren anlatırdı ve merak pek moda sayılmazdı, hoş bir alışkanlık da sayılmazdı. Belki, nadiren, biri aylaklıktan laflar, bir başkası da soğukkanlı ve kasvetli bir tavırla dinlerdi. Burada kimseyi hiçbir şey şaşırtamazdı. "Biz, eğitimli insanlarız!" derlerdi sık sık, tuhaf bir hoşnutlukla. Hatırlıyorum, bir keresinde bir haydut, sarhoş olunca (kürekte bazen içmek mümkündü) beş yaşındaki bir çocuğu nasıl kesip doğradığını, çocuğu nasıl bir oyuncakla kandırıp boş bir kulübeye götürdüğünü, sonra da kesip doğradığını anlatmıştı. O vakte dek onun şakalarına gülen bütün koğuş, bir anda tek bir ağızdan haykırmış, haydut da susmak zorunda kalmıştı; hoşnutsuzluğundan haykırmıyordu koğuş, *olay hakkında* konuşmamak *gerektiği* için, *olay hakkında* konuşmak hoş karşılanmadığı için haykırmıştı. Bu arada, bu insanların gerçekten eğitimli ve hatta mecazi değil, kelimenin tam anlamıyla eğitimli olduğunu belirtmeliyim. Herhalde, yarısından fazlası okuyup yazabiliyordu. Başka nerede Rus halkını büyük bir kafile halinde toplamak, yığının içinden iki yüz elli adam çıkarıp yarısının eğitimli olduğunu görmek mümkün olabilir? Daha sonra birilerinin bu tür verileri eğitimin halkı yozlaştırdığını kanıtlamak için kullandığını duydum. Yanlış bu: Bunun bambaşka nedenleri var; kabul etmesi güç belki, ama eğitim halkın özgüvenini artırır. Ama sonuçta bu kusur da değil.

Bütün sınıflar giysilerine göre ayırt ediliyordu: Kimisinde ceketin yarısı koyu boz renkliydi, diğer yarısı griydi, pantolonlarda da böyleydi – bir bacak gri, diğeri koyu boz renkliydi. Bir keresinde çalışırken, tutuklulara yaklaşan *kalaç*[1] satıcısı kız uzun uzun baktı bana, sonra da patlattı kahkahayı. "Vay, ne muhteşem!" diye bağırdı,

1. (Rus.) Bir ekmek çeşidi. (Ç.N.)

"gri bez de, kara bez de yetmemiş buna!" Bütün ceketleri baştan aşağı gri olan, ama kolları koyu boz renkli olan da vardı. Kafalar da farklı şekillerde tıraş ediliyordu. Kafanın yarısı bazılarında uzunlamasına tıraş ediliyordu, bazılarında da enlemesine.

Bu tuhaf ailedeki herkeste keskin bazı ortak özellikler olduğunu hemen ilk bakışta fark etmek mümkündü; hatta en keskin, en orijinal kişiler, başkalarına istemeden egemen olan ve bütün kampı genel bir havaya sokmaya çalışanlar da dahil, hepsinde. Genel olarak bütün bu insanların hepsi –neşeleri tükenmek bilmediği için herkes tarafından horgörülen az sayıdaki bazı istisnalar dışında– asık suratlı, kıskanç, aşırı gösterişçi, övüngen, alıngan ve aşırı biçimci kişilerdi. Hiçbir şeye şaşırmamak yeteneği en büyük erdemdi. Hepsi nasıl görünmek gerektiğine takmıştı aklını. Ama bazen en kibirli tavır bile ani bir şimşekle aşırı iradesiz bir tavıra bırakırdı yerini. Gerçekten güçlü birkaç kişi vardı; bunlar da sade kişilerdi, eğilip bükülmezlerdi. Ama tuhaf şey, bu gerçekten güçlü insanlar arasında birkaç tanesi neredeyse hastalık derecesinde gösterişçiydi. Genel olarak gösteriş, dış görünüm ön plandaydı. Büyük kısmı yozlaşmış ve korkunç derecede seviyesizleşmişti. Dedikodu ve önyargılar sınır tanımıyordu: Cehennemdi bu, kopkoyu karanlıktı. Ama kampın içtüzüklerine ve kabul edilmiş alışkanlıklarına kimse isyan etmeye cesaret edemezdi; herkes boyun eğerdi. Şiddetle, güçle, zorla boyun eğenler de vardı, ama yine de boyun eğerlerdi. Kampa artık çok ileri gitmiş, aşırı serbestlikte ölçüyü aşmış kişiler gelirdi bazen, suçlarını sanki kendilerinde değilken, sanki kendileri de neden olduğunu bilmeden, delirmiş gibi, sisin içinde yapmış gibi uç noktaya vardırmış kişiler; sık sık da en yüksek dereceye kadar götürülmüş bir gösteriş yüzünden suç işleyen kişiler gelirdi. Ama biz onlara hemen haddini bildirirdik, kampa gelme-

den önce köylere ve şehirlere dehşet saçmış biri olsa bile. Yeni gelen çevresine bakınınca kısa sürede çok ileri gidemeyeceğini, burada kimseye tehdit sökmeyeceğini anlar ve ister istemez uysallaşıp genel havaya katılırdı. Bu genel hava dışarıdan özel, kendine özgü bir hoşnutluk olarak görünürdü; kampın hemen her sakinine yerleşmişti. Kürek mahkûmu olmak aslında bir rütbe, hem de saygıdeğer bir rütbeydi sanki. Utanç ve pişmanlıktan eser yoktu! Fakat, dışarıdan uysal bir huzurları, deyim yerindeyse resmî, sakin bir aklı başındalıkları vardı: "Biz kayıp insanlarız," derlerdi, "özgür yaşamayı beceremedik, bari yeşil yola[1] girme, düzgün dur sırada." – "Anneni babanı dinlemedin, şimdi davul tokmağını dinlersin." – "Altınla dikiş yapmak istemedin, şimdi balyozla taş kırıyorsun." Bütün bunlar sıkça söyleniyordu, hem terbiye yerine, hem de gündelik atasözü ve deyim yerine geçiyordu, ama asla ciddi değildi. Bütün bunlar sadece laftan ibaretti. İçlerinden biri bile yasadışı bir iş yaptığını içtenlikle kabul etmiş değildi. Kürek mahkûmu olmayanlardan biri bir tutukluyu suçu yüzünden kınamaya kalkıştı mı, ona hakaretler başlardı (zaten suçluyu kınamak Rus ruhunda yoktur), küfürlerin sonu gelmezdi. Ama küfür etmenin de ustasıydılar! İncelikle, ustalıkla küfür ederlerdi. Küfür bir ilim haline gelmişti onlarda; incitici anlamı, ruhu, fikri olan ne kadar kırıcı sözcük varsa hepsini kullanmaya çalışırlardı – bu da daha incelikli, zehirli olurdu. Kesintisiz tartışmalar aralarında bu ilmi geliştirmelerini sağlardı. Sonuçta

1. "Yeşil yol" (*zelyonaya ulitsa*) kamp mahkûmlarının o dönemin ağır cezalarından birine verdiği ad. "Sıra dayağı" da denebilecek olan bu ceza, XVII-XIX. yüzyıllarda Avrupa'da yaygın olarak uygulanıyordu. *Spießrutenlaufen* olarak bilinen, İsveç kökenli bu ceza, Rusya'ya Büyük Petro tarafından 1701'de getirildi, 1864 yılına kadar kullanıldı. Bu cezada suçlu iki sıra dizilmiş, elinde sopa, esnek çubuk ya da kamçı tutan askerlerin arasında kalan yoldan geçmeye zorlanırdı. Her suç için farklı sopa sayısı belirlenmişti, "yeşil" denmesinin nedeni bilinmiyor. (Ç.N.)

bütün bu insanlar kazıkların ardında çalışıyordu, bu yüzden de aylaktılar, bu da yozlaşmalarına sebep oluyordu; eğer daha önce yozlaşmamışlarsa, kürek cezasında yozlaşıyorlardı. Buraya isteyerek toplanmamışlardı; hepsi de yabancıydı birbirine.

"Şeytan bizi buraya böyle yığın halinde toplamadan önce, üç pabuç eskitti!" diyorlardı kendileri için; bu yüzden de dedikodu, entrika, kocakarı lakırtıları, kıskançlık, laf dalaşı, öfke hep ön planındaydı bu karanlık hayatın. Bu ruhsuzların bazılarıyla hiçbir kocakarı rekabet edemezdi. Tekrar edeyim, aralarında güçlü insanlar, yaşamları boyunca her şeyi yıkıp her şeye hâkim olmaya alışmış, olgun, korkusuz karakterler de vardı. Bunlar gönülsüzce de olsa övülürdü; şöhretleri kıskanılırdı, ama başkalarına yük olmamaya çalışır, gereksiz küfürleşmeye kalkışmaz, sıra dışı bir olgunlukla kendilerine hâkim olur, aklı başında davranır ve hemen her zaman yetkililere kulak verirlerdi – itaat etmek için değil, sorumluluk bilinciyle de değil, bir sözleşmeye uyar gibi, karşılıklı çıkarlarını bilerek böyle davranırlardı. Fakat yetkililer de onlara karşı dikkatli davranırdı. Bu tutuklulardan birinin, yetkililer arasında hayvanca eğilimleriyle tanınan korkusuz ve kararlı bir adamın, bir keresinde bir suç yüzünden cezaya çağrıldığını hatırlıyorum. Yaz günüydü, dinlenme vaktiydi. Kampın en yakın ve doğrudan amiri olan binbaşı, hemen bizim kapının yanında olan inzibat karakoluna, infaza katılmak üzere bizzat gelmişti. Bu binbaşı tutuklular için ölümcül bir varlıktı; onlara öyle sert davranırdı ki onu görünce titrerlerdi. Delicesine katıydı, kürek mahkûmlarının deyişiyle, "insanların üzerine saldırırdı." En çok onun delici, ateşli bakışlarından korkarlardı, o bakışlardan hiçbir şey saklanamazdı. Hiç bakmadan görüyordu. Kampa girdiği anda, kampın diğer ucunda kimin ne yaptığını bilirdi. Tutuklular ona "Sekizgözlü" diyordu.

Yanlış bir sistemi vardı. Delice, kötü davranışlarıyla zaten kindar olan insanlarda kin uyandırıyordu ve eğer onun da üzerinde iyi ve sağduyulu, sık sık onun davranışlarını düzelten bir amir olmasaydı, emirleriyle büyük felaketlere yol açabilirdi. Görev süresini nasıl bir zarar görmeden bitirebildiğini anlamıyorum; canlı ve sağlıklı bir halde emekliye ayrıldı, oysa mahkemeye verilmişti.

Onu çağırdıkları zaman tutuklu bembeyaz oldu. Genellikle sessiz ve kararlı bir şekilde yatardı falakaya, sessizce cezaya sabrederdi ve cezadan sonra yaşananlara anlayışla, soğukkanlı ve filozofça bakarak kalkardı. Onlar da ona karşı hep dikkatli davranırlardı. Ama bu kez kendisini nedense haklı sayıyordu. Bembeyaz oldu ve muhafızlara belli etmeden giysisinin koluna keskin bir İngiliz kunduracı bıçağı saklamayı başardı. Bıçak ve bütün diğer keskin aletler kampta kesinlikle yasaktı. Sık sık beklenmedik ve ciddi aramalar yapılıyordu, ağır cezalar veriliyordu; ama hırsızın özellikle saklamaya karar verdiği şeyi bulmak zordur; bıçak ve diğer aletler kampta vazgeçilmez günlük eşyalar arasındaydı, o yüzden aramalara rağmen hep ortalıkta bulunurlardı. Eğer biri alınacak olursa, hemen yenisi geliyordu. Herkes de Petrov'un bu kez falakaya yatmak istemediğini ve Binbaşı'nın sonunun geldiğini biliyordu. Ama son anda Binbaşımız arabaya binip gitti, infazı başka bir subaya bıraktı. "Tanrı'nın sevgili kuluymuş!" dediler sonra tutuklular. Petrov da uysalca sabretti cezaya. Binbaşıyla birlikte öfkesi de gitmişti. Tutuklu belli bir dereceye kadar uysal ve itaatkâr olur; ama bir sınır vardır, onu geçmemek gerekir. Kısacası, bu tuhaf sabırsızlık ve inat patlamalarından daha ilginç bir şey yoktur. Genellikle biri birkaç yıl sabreder, sesini çıkarmaz, en ağır cezalara katlanır ve birden bir hiç yüzünden, ufacık bir şey yüzünden patlar. Başka türlü baksak ona deli diyebiliriz; zaten böyle yapılır.

Bu insanlar arasında geçirdiğim yıllar boyunca en ufak pişmanlık belirtisi, suçları hakkında en ufak olumsuz fikir görmediğimi ve büyük kısmının kendini içten içe kesinlikle haklı gördüğünü söylemiştim. Bu bir gerçek. Elbette, birçoklarında bunun sebebi gösteriş, kötü örnekler, gençlik, sahte utanç olabilir. Diğer yandan, bu kayıp kalplerin derinliğine inip orada bütün dünyadan saklanan mahrem şeyi okuduğunu kim söyleyebilir? Ama bu kadar yılda bir şeylere dikkat etmek, anlamak, bu kalplerde biraz olsun herhangi bir niteliğe, içlerindeki acıya, kedere tanıklık eden bir niteliğe rastlamak mümkün olabilirdi. Ama bu olmadı, hiç ama hiç olmadı. Evet, suç herhalde verili, hazır bakış açılarından düşünülemez ve onun felsefesi tahmin edildiğinden biraz daha zordur. Elbette kamplar ve zorunlu çalışma sistemi suçluyu düzeltmiyor; sadece onu cezalandırıyor ve toplumu caninin onun huzuruna yapacağı başka saldırılardan koruyor bu sistem. Kamp ve zorunlu kürek çalışması suçluda sadece nefret, yasaklanan zevklere açlık ve korkunç bir düşüncesizlik yaratıyor. Ama benim inancıma göre, o ünlü hücre sistemi de sadece sahte, yanıltıcı, yüzeysel hedeflere ulaşıyor. İnsandaki yaşamsal özü kurutuyor, onun ruhunu köreltiyor, güçsüzleştiriyor, ürkütüyor onu ve sonra ahlaken kurumuş olan bu mumyayı, yarı deliyi bir iyileşme ve pişmanlık örneği olarak gösteriyor. Elbette, topluma isyan eden suçlu, ondan nefret eder ve hemen her zaman kendini haklı, toplumu suçlu sayar. Bu yüzden sabreder cezasına, sona erince de kendini arınmış, hesaplaşmış sayar. Sonuçta, bu bakış açısıyla, suçluyu haklı bulmanın vaktinin gelmiş olduğu sonucuna varılabilir. Ama olası bütün bakış açılarına rağmen, her zaman ve her yerde, olası bütün yasalara göre, dünyanın başlangıcından beri tartışmasız suç sayılan ve insan insan olarak kaldığı sürece böyle sayılacak olan suçlar olduğunu herkes kabul eder.

Fakat kampta en korkunç, en akıl almaz davranışlarla, en canavarca cinayetlerle ilgili hikâyeleri, en dizginsiz, en çocuksu neşeyle yüklü kahkahalarla anlatılan hikâyeleri dinledim. Özellikle bir baba katili hiç aklımdan çıkmıyor. Soylulardandı, memurluk yapıyordu, altmış yaşındaki babasının yanında bir tür üvey evlat gibi kalıyordu. Davranışları kesinlikle ahlaksızdı, çok borç yapmıştı. Babası ona engel olmuş, ona öğütler vermişti; ama babasının evi vardı, küçük çiftliği vardı, parası olması lazımdı ve oğlu miras hevesiyle onu öldürdü. Suç ancak bir ay sonra ortaya çıktı. Katil bizzat kendisi gidip polise babasının bilinmeyen bir yere gittiğini söylemişti. Sonra bir ay en rezil hayatı sürmüştü. Sonunda, onun evde olmadığı bir sıra, polis cesedi buldu. Avluda hayvanların pislemesi için boydan boya bir kanal uzanıyordu, üzeri tahtayla kapatılmıştı. Ceset bu kanaldaydı. Giyinikti ve üstü başı düzgündü, ak saçlı kafası kesilmiş, gövdesinin yanına konmuştu, katil kafanın altına bir de yastık koymuştu. İtiraf etmedi; soyluluğunu, rütbesini yitirdi ve yirmi yıl kürek cezasına mahkûm edildi. Onunla yaşadığım süre boyunca, çok iyi, çok neşeli bir ruh hali içindeydi. Aşırı delişmen, uçarı, sağduyudan uzak bir adamdı, ama tümden aptal da değildi. Onda özel herhangi bir gaddarlık görmedim. Tutuklular onu hiç bahis konusu bile olmayan suçundan dolayı hor görmezdi, aptallığından, nasıl davranacağını bilmediğinden dolayı horgörürlerdi. Konuşmalarında sık sık babasından bahsederdi. Bir keresinde ona ailesinden miras kalan sağlıklı yapısından bahsederken bana, şöyle demişti: "Mesela *babam*, ölünceye kadar en ufak bir hastalıktan bir şikâyeti olmadı işte." Bu kadar hayvanca bir duygusuzluk, herhalde, olanaksızdır. Bu bir fenomen; burada sadece bir suç yoktu, bilimin daha hiç tanımadığı bir yapı kusuru, bedensel ve ahlaki bir ucubelik de vardı. Elbette, bu suça inanmıyor-

dum. Ama onun hemşehrisi olup hikâyesinin bütün ayrıntılarını bilebilecek olan kişiler, bütün hikâyesini anlattılar bana. Olgular o kadar açıktı ki inanmamak mümkün değildi.

Tutuklular onun bir gece uykusunda bağırdığını duymuştu: "Yakalayın, yakalayın onu! Başını koparın, başını, başını!.."

Tutuklular geceleri hemen her şeyi konuşup sayıklardı. Sayıklarken dillerine en çok küfürler, hırsız dili, bıçaklar, baltalar giriyordu. "Çatlak insanlarız biz," diyorlardı, "bizim içimiz ezilmiş, o yüzden geceleri bağırıyoruz."

Kaledeki resmî kürek cezası da bir uğraş değil, sorumluluktu; tutuklu verilen işi yapar ya da yasal çalışma saatlerini doldurur ve kampa dönerdi. Çalışmaya nefretle bakarlardı. Bütün aklını, bütün düşüncesini verdiği kendine özgü, özel bir uğraş olmazsa insan kampta yaşayamazdı. Peki bütün bu insanlar, gelişmiş, güçlü bir şekilde yaşamış ve yaşamak isteyen, buraya zorla bir yığın halinde atılmış, zorla toplumdan ve normal yaşamdan koparılmış bu insanlar burada normal ve doğru bir şekilde, kendi irade ve hevesleriyle nasıl yaşayabilirdi? İnsanın içinde, daha önce aklına bile gelmeyen türden suçlu özelliklerin burada sırf aylaklık yüzünden bile gelişmesi mümkündü. Emeği, yasal ve normal mülkü olmadan insan yaşayamaz, bozulur, bir hayvana döner. Bu yüzden de kamptaki herkes, doğal ihtiyaçlarının ve kendini koruma kaygısının sonucunda, kendine has bir ustalığa ve uğraşa sahip olmuştu. Uzun yaz günü neredeyse tamamen kürek çalışmasıyla doluyordu; kısa gecelerde uyumaya zor zaman bulunuyordu. Ama kışın tutuklunun, konumuna göre, ortalık kararır kararmaz, kampa kapatılması gerekiyordu. Ne yapacak kış gecesinin uzun, sıkıcı saatleri boyunca? Ve bu yüzden de hemen her koğuş, yasağa rağmen büyük bir ustalık sergiliyordu. Zaten ça-

lışma, uğraş yasaklanmıyordu; ama kampta kendi aletlerine sahip olmak kesinlikle yasaktı, alet olmadan da çalışmak imkânsızdı. Ama sessizce çalışıyorlardı ve herhalde yöneticiler de bazı durumlarda buna çok karşı çıkmıyordu. Tutukluların çoğu kampa hiçbir şey bilmeden giriyor, ama başkalarından bir şeyler öğrenip sonra usta olmuş bir halde kavuşuyorlardı özgürlüğe. Burada ayakkabıcılar, potinciler, terziler, marangozlar, çilingirler, oymacılar ve sırmacılar vardı. İsay Bumşteyn adlı bir Yahudi kuyumcu vardı, tefecilik yapıyordu. Bütün herkes çalışır ve para kazanırdı. Şehirden iş siparişleri gelirdi. Para darphaneden çıkmış bir özgürlüktür, bu yüzden de kesinlikle özgürlükten yoksun olan insan için on kat daha değerlidir. Cebine para giren kişi, o parayı harcayamasa bile, yarı yarıya teselli bulmuş olur. Ama parayı her zaman her yerde harcamak mümkün, yasaklanan bir meyve de iki kat lezzetlidir. Kürek cezasında içki de bulunabiliyordu. Tütün kesin olarak yasaktı, ama herkes içiyordu. Para ve tütün, iskorbüt ve diğer hastalıklardan koruyordu. Çalışmaksa suçtan koruyordu; çalışma olmasa tutuklular birbirlerini yerlerdi, tıpkı bir şişeye konmuş örümcekler gibi. Buna rağmen çalışmak da para da yasaktı. Bazen geceleri ani aramalar yapılırdı, yasak olan her şeye el konurdu ve para ne kadar saklansa da, bazen arayanların eline geçerdi. İşte biraz da bu yüzden elde tutulmaz, hemen harcanırdı; işte kampta içki de bu yüzden vardı. Her aramadan sonra bütün servetini kaybeden suçlu, ayrıca bir de ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Ama her aramadan sonra, eksikler hemen tamamlanır, hemen yeni eşyalar tedarik edilir ve her şey eskisi gibi olurdu. Yöneticiler de bilirdi bunu ve tutuklular cezaya homurdanmazdı, oysa böyle bir yaşam Vezüv Dağı'nın tepesinde yaşamak gibi bir şeydi.

Bir ustalığı olmayanlar başka şeyler yapardı. Olduk-

ça orijinal yöntemler vardı. Sözgelimi bazıları sadece aracılık yapardı, ama bazen öyle şeyler satılırdı ki kamp duvarlarının ötesinde kimsenin aklına onları değil alıp satmak, eşyadan saymak bile gelemezdi. Ama kürek mahkûmları çok yoksul ve aşırı yaratıcıydılar. Küçücük bir bez parçası bile değerliydi ve bir işe yarardı. Yoksulluktan kampta paranın bile kesinlikle özgür hayattakinden başka bir değeri vardı. Ağır ve karmaşık bir emek yok pahasına giderdi. Bazıları başarıyla tefecilik yapardı. Elindekini tüketen ya da bulamayan bir tutuklu elinde kalan son eşyaları tefeciye götürür ve ondan korkunç faizlerle birkaç bakır para alırdı. Eğer vaktinde satın alınmazlarsa, bu eşyalar hiç beklemeden ve acımasızca satılırdı; tefecilik o kadar gelişmişti ki, devletin verdiği eşyalar bile ipoteğe verilirdi: resmî iç çamaşırı, postal vb. gibi her tutukluya her an gerekecek olan eşyalar. Ama bu tür ipotekler sırasında, iş aslında pek de şaşırtıcı olmayan başka bir yöne sapabilirdi: Eşyasını verip parasını alan kişi hemen, hiç sözü uzatmadan, kampın en yakın amiri olan başçavuşa gider, resmî eşyalara el konduğunu bildirir ve bu eşyalar hemen tefeciden alınır, hatta üst amirlere rapor bile verilmezdi. Bu sırada genellikle bir tartışma yaşanmaması da ilginçti: Tefeci sessizce ve asık suratla gerekeni verir ve hatta böyle olacağını bekliyormuş gibi bir tavır takınırdı. Belki de rehine verenin yerinde olsa, kendisinin de böyle yapacağını kabullenemezdi. Bu yüzden de eğer bazen sonradan küfrederse de, bunu kötülük olsun diye değil, sırf içini rahatlatmak için yapardı.

Genel olarak herkes birbirinden korkunç hırsızlık yapardı. Hemen herkesin kilitli sandığı vardı, resmî eşyaları orada saklarlardı. Buna izin vardı; ama sandık da işe yaramazdı. Oradaki hırsızların ne kadar usta olduğunu tahmin edebileceğinizi sanıyorum. Bir tutuklu vardı, bana içtenlikle bağlı biriydi (bunu hiç yapmacıklık yap-

madan söylüyorum), sürgünde sahip olmaya izin verilen tek kitabı, İncil'i çalmıştı; pişmanlıktan değil, çok uzun süre aradığımı görüp bana acıdığından hemen aynı gün kendisi itiraf etti bana. İçki satan ve hızla zenginleşen *tselovalnik*'ler[1] de vardı. Bu alışveriş hakkında ayrıca bir şeyler söylerim bir ara; çok ilginçti. Kampta kaçakçılık yapan da çok kişi vardı, bu yüzden de o kadar bekçi ve muhafıza rağmen buraya içki girmesine şaşacak bir şey yok. Kısacası, kaçakçılık, yapısı gereği, özel bir suçtur. Sözgelimi, bazı kaçakçılar için paranın, kârın ikinci planda kaldığını düşünebilir misiniz? Ama yine de böyle olur. Kaçakçı tutku için, eğilimi olduğu için çalışır. Biraz şairdir. Her şeyi riske atar, korkunç bir tehlikeye girer, kurnazlık eder, uydurur, kurtulur; hatta bazen bir esinle harekete geçer. Bu tutku o kadar güçlüdür ki iskambil oyunu gibidir. Kampta bir tutuklu tanımıştım, görünüşü dev gibiydi, iriydi, ama o kadar sessiz, sakin, uysal biriydi ki onun nasıl olup da kampa düştüğünü hayal etmek imkânsızdı. O kadar kötülükten uzak ve yumuşak başlıydı ki, kampta olduğu süre boyunca hiç kimseyle tartışmamıştı. Ama batı sınırından geliyordu, kaçakçılıktan yakalanmıştı ve tahmin edileceği üzere, sabredemeyip içki getirmeye başladı. Onu bu yüzden kaç kez cezalandırdılar, üstelik falakadan da korkardı! Ayrıca bu içki işi ona yok denecek kadar bir kâr getiriyordu. İçkiden bir tek girişimci kâr ederdi. Bu tuhaf adam sanat için sanatı severdi. Kocakarı gibi sulugözdü ve ceza aldıktan sonra, her seferinde kaçakçılığı bırakacağına yemin tövbe ederdi. Bazen bütün bir ay boyunca cesurca dayanır, ama so-

1. (Rus.) Sözcük anlamıyla "öpenler." XV. yüzyıldan itibaren vergi toplamaktan yargıyla ilgili işlere katkıda bulunmaya kadar çeşitli işler üstlenen bazı kişiler, önce haçı, sonra da makamın unvanını öperdi. XVIII. yüzyılda bunlar sadece devletin işlettiği meyhanelerde görülür oldu. Daha sonra XX. yüzyıl başına kadar devletin meyhanelerinde çalışanlar *tselovalnik* adıyla anıldı. (Ç.N.)

nunda yine de kendini tutamazdı... Böyle kişiler sayesinde içki eksik olmazdı kamptan.

Son olarak, tutukluları zengin etmese de bir kazanç yolu daha vardı, ama hiç kesilmeyen ve hayırlı bir yol. Sadaka. Toplumumuzun üst sınıfı tüccarların, orta sınıfın ve bütün halkımızın "talihsizler" hakkında nasıl kaygılandığını anlayamaz. Sadaka neredeyse her zaman verilir, hemen hep ekmek, francala ve *kalaç* olarak, çok daha nadir olarak da para olarak verilir. Birçok yerde bu sadakalar olmasa, tutuklular, özellikle de durumu hüküm giymiş olanlardan daha ağır olan sanıklar çok zor durumda kalırdı. Dinsel sadaka da tutuklular arasında eşit olarak paylaştırılırdı. Eğer herkese yetmezse, o zaman *kalaç*'lar eşit olarak kesilir, hatta bazen altı parçaya bile kesilirdi ve her tutuklu hemen kendi parçasını alırdı. İlk kez sadaka parası aldığım vakti hatırlıyorum. Kampa gittikten kısa bir süre sonra olmuştu bu. Sabah çalışmasından tek başıma, muhafızla birlikte dönüyordum. Karşıdan bana doğru bir anneyle kızı geliyordu, kız on yaşlarındaydı, melek gibi güzeldi. Onları bir kez daha görmüştüm. Anne bir asker karısıydı, duldu. Genç bir asker olan kocası hüküm giymiş ve hastanenin tutuklu koğuşunda, tam da ben hastanede hasta olarak yatarken ölmüştü. Kadınla kızı onunla vedalaşmaya gelmişti; ikisi de sürekli ağlıyorlardı. Beni görünce kız kıpkırmızı oldu, annesine bir şeyler fısıldadı; o da hemen durup bohçasından dört kapik çıkarıp kızına verdi. Kız peşimden koştu... "Zavallı, İsa adına al şu parayı!" diye bağırdı önüme geçip parayı elime sıkıştırarak. Parayı ondan aldım ve kız annesinin yanına çok mutlu bir halde döndü. Bu parayı uzun zaman üzerimde taşıdım.

II

İlk izlenimler

İlk ay ve genel olarak kamp hayatımın başlangıcı artık hayalimde canlı bir şekilde duruyor. Kamptaki son yıllarım ise hafızamda çok daha bulanık bir şekilde duruyor. Diğer yıllar sanki iyice silindi, birleşti, bende tek bir bütün izlenim bıraktı; ağır, tekdüze, boğucu bir izlenim.

Ama kürek mahkûmluğumun ilk günlerinde yaşadıklarım bana sanki daha dün olmuş gibi geliyor. Böyle de olması gerekirdi.

Bu yaşama attığım ilk adımdan itibaren, sanki orada özellikle etkileyici, sıra dışı ya da daha iyi ifade etmek gerekirse, beklenmedik hiçbir şey bulamamış gibi olmanın beni çok etkilediğini açık seçik hatırlıyorum. Bütün bunları sanki ben Sibirya'ya giderken nelerle karşılaşacağımı tahmin etmeye çalıştığım zaman da hayal etmiştim. Ama çok geçmeden en tuhaf beklenmedik şeylerden, en canavarca olgulardan bir uçurum beni her adımda durdurmaya başlamıştı. Ancak daha sonraları, kampta yeterince zaman yaşadıktan sonra böyle yaşamanın bütün sıra dışılığını, bütün beklenmedikliğini tam olarak anlamaya başlamış ve gitgide daha çok şaşırmıştım ona. İtiraf edeyim ki, bu hayret, sürgünüm boyunca uzun süre eşlik etti bana; onunla asla barışamadım.

Kampa girdikten sonraki ilk izlenimim genel olarak çok olumsuzdu; ama, buna rağmen –tuhaf şey!– kampta yaşamak yolculuk boyunca hayal ettiğimden daha kolay olacakmış gibi geldi bana. Tutuklular, prangalı da olsalar, bütün kampta özgürce geziyor, küfrediyor, şarkılar söylüyor, kendi işlerine bakıyor, tütün, hatta (çok az da olsa) içki içiyorlardı, bazıları geceleri kumar oynuyordu.

Sözgelimi, çalışmak bile bana hiç de ağır, kürek çalışması gibi gelmedi ve sadece çok uzun zaman sonra bu çalışmanın ağırlığının ve kürek mahkûmlarına has olmasının onun zorluğundan ve sürekliliğinden çok, onun zoraki, zorunlu, sopa altında yapılan bir çalışma olmasından kaynaklandığını anladım. Mujik özgürken ne yazık ki bundan çok daha fazla çalışır, hatta bazen, özellikle de yaz vakti, geceleri bile çalışır; ama kendi için çalışır, aklındaki bir hedef için çalışır ve bu çalışma sürgüne zorla ve kesinlikle ona bir yararı olmadan yaptırılan işten çok daha kolaydır. Bir keresinde aklıma şu geldi, eğer bir insanı tümüyle ezmek, yıkmak istiyorsanız, ona en dehşet verici katili bile titretecek türden korkunç bir ceza verecekseniz, o zaman ona kesinlikle, her açıdan yararsız ve anlamsız bir iş vermek yeter. Bugünkü kürek çalışması kürek mahkûmuna hem ilgi çekici olmayan hem de sıkıcı bir iş gibi gelse bile, iş olarak akıllıcadır: Tutuklu kerpiç yapar, toprağı kazar, sıva yapar, inşaat yapar; bu çalışmada anlam ve hedef vardır. Kürek işçisi hatta bazen kendini ona kaptırır, daha becerikli, sağlam, iyi çalışmak ister. Ama eğer ona, sözgelimi suyu bir kovadan başka bir kovaya, o kovadan tekrar ilk kovaya dökmek, kum dövmek, toprak yığınını bir yerden başka bir yere, oradan da geriye götürmek gibi işlere zorlarsanız – bence, tutuklu birkaç gün sonra ya kendini asar ya da ölmek ve böyle bir alçalmadan, utanç ve eziyetten kurtulmak için bin suç daha işler. Doğal olarak, böyle bir ceza işkenceye, intikama dönüşür ve anlamsız olur, çünkü herhangi bir akılcı hedefi yoktur. Ama bütün zorunlu çalışmalarda her zaman böyle bir işkence, anlamsızlık, aşağılama ve utanç vardır, kürek işi de bütün özgür işlere kıyasla çok daha acı vericidir.

Bu arada, ben kış vakti, aralık ayında ulaşmıştım kampa ve beş kat ağır olan yaz çalışması hakkında her-

hangi bir fikrim yoktu. Kışın kalemizde kürek çalışması genel olarak az olurdu. Tutuklular İrtiş Nehri'ne eski devlet kayıklarını yıkamaya gider, devlet binalarına fırtınanın getirdiği karı kürer, kireç yakıp söndürürdü vb. vb. Kış günleri kısaydı, çalışma çabuk biterdi ve bütün millet kampa erken döner, orada kendi işleri yoksa, yapacak hiçbir şey bulamazdı. Ama kendi işiyle ilgilenenler de tutukluların yaklaşık üçte biri olurdu, geri kalanı aylaklık eder, hiç gereği yokken kampın bütün koğuşlarını dolaşır, küfreder, birbirlerine entrikalar, hikâyeler anlatır, biraz para bulabilirlerse kafayı çekerlerdi; geceleri son gömleklerini iskambile yatırır ve bütün bunları sıkıntıdan, aylaklıktan, yapacak bir şey bulamamaktan yaparlardı. Daha sonraları özgürlüğü kaybetmenin dışında, zorunlu çalışmanın dışında, sürgün hayatında diğerlerinden daha ağır olmasa da, bir işkence daha vardı. Yani *zorunlu ortak yaşam*. Ortak yaşam, elbette başka yerlerde de vardır; ama kampa öyle insanlar gelir ki herkes yanlarından uzaklaşmak ister ve ben her sürgünün bu işkenceyi hissettiğine, ama elbette, genellikle bunu bilinçsizce hissettiğine eminim.

Ayrıca yemek de fazlasıyla yeterli göründü bana. Tutuklular Avrupa tarafındaki Rusya'da tutuklulara böyle bir öğün çıkmadığına inanırdı. Bu konuda fikir yürütemem; orada bulunmadım. Ayrıca birçok kişinin de kendi yemeğine sahip olma olanağı vardı. Sığır etinin yarım kilosu iki kapiğe, yazın da üç kapiğe mal olurdu; sürgündekilerin büyük kısmı devlet ne verirse onu yerdi. Bu arada, tutuklular, yemeklerini överken, sadece ekmekten bahseder ve ekmeğin bizde ortak olmasını, tayın olarak verilmemesini överlerdi. Tayın onları korkuturdu: Tayınla verildiği zaman üç kişi aç kalırdı; ortak olunca herkese yetiyordu. Ekmeğimiz kendine özgü bir lezzete sahipti ve bütün şehre bununla ün salmıştı. Kamp fırın-

larının başarılı bir şekilde yapılmış olmasına atfederlerdi bunu. Çorbaysa çok lezzetsizdi. Ortak kazanda kaynatılır, içine azıcık bulgur konur ve özellikle de sıradan günlerde, yağlı, sulu olurdu. İçinde çok sayıda karafatma olmasından dehşete kapılmıştım. Tutuklularsa buna pek aldırmazlardı.

İlk üç gün çalışmaya gitmedim, yeni gelen herkese böyle yapılırdı; yol yorgunluğunu atma fırsatı verilirdi. Ama ertesi gün kamptan çıkıp pranga değiştirmek zorunda kaldım. Taktığım prangalarım resmî prangalar değildi, kelepçeli, tutukluların "küçük çan" dediği bir şeydi. Dışarıdan takılıyordu. Kampın çalışmaya engel olmayan resmî prangalarıysa kelepçelerden değil, neredeyse bir parmak kalınlığında, birbirine üç kelepçeyle bağlanmış dört demir çubuktan oluşuyordu. Bunları pantolonun altına giymek gerekiyordu. Orta halkaya bir kayış bağlanmıştı, bu kayış da doğruca gömleğin üzerine giyilen kemer kayışına bağlanırdı.

Kamptaki ilk sabahımı hatırlıyorum. Bekçi kapısının oradaki karakolda şafak vakti davul çaldı ve on dakika sonra nöbetçi çavuş koğuşları açmaya başladı. Uyandılar. Alacakaranlıkta, altılık yağlı mumun altında soğuktan titreyen tutuklular ranzalarından iniyordu. Büyük kısmı uyku yüzünden sessiz ve suratsızdı. Esniyor, geriniyor ve damgalı alınlarını kırıştırıyorlardı. Bazıları haç çıkarıyordu, bazıları hemen kavga etmeye başlamıştı. Korkunç boğucu bir hava vardı. Açılan kapılardan taze kış havasıyla birlikte koğuşa buram buram buhar girdi. Su dolu kovaların başına toplandı tutuklular; sırayla maşrapayı alıyor, ağızlarına dikiyor ve ağızlarıyla birlikte kollarını ve yüzlerini de yıkıyorlardı. Su akşamleyin *paraşnik* tarafından hazırlanmıştı. Her kampta, durumuna göre, *artel* tarafından koğuşta hizmet için seçilen bir tutuklu olurdu. Ona *paraşnik* denirdi ve o çalışmaya git-

mezdi. Onun işi koğuşun temizliğine bakmak, ranza ve yerlerin silinip süpürülmesi, gece lazımlığını getirip götürmek ve iki kovayla taze su tedarik etmekti – sabahleyin yıkanmak, gündüz vakti de içmek için. Bir tane olan kepçe yüzünden tartışmalar eksik olmazdı.

"Nereye gidiyorsun, mankafa!" Tıraşlı kafasında tuhaf kabartılar olan, asık suratlı, uzun boylu, kara kuru bir tutuklu şişman ve bodur, neşeli ve kırmızı yüzlü bir tutukluya bağırdı:

"Dur!"

"Ne bağırıyorsun! Bizde dur demek için para ödersin; sen çekil git! İşe bak, herif heykel kesildi. Yahu bu herifte bir parça entelektüalite yok kardeşler."

"Entelektüalite" sözü etkili oldu; birçoğu güldü. Neşeli şişkonun istediği de buydu, anlaşılan koğuşta gönüllü soytarı gibi bir şeydi o da. Uzun boylu tutuklu ona derin bir hınçla baktı.

"Öküzün balkabağı!" dedi kendi kendine, "kampın *çistyak*'ıyla[1] iyice şişti. Oruca kadar on iki domuzcuk doğuracağına nasıl da seviniyor."

Şişman sonunda öfkelendi.

"Sen kuş musun oğlum böyle?" diye bağırdı birden kıpkırmızı bir halde.

"Ne olmuş, kuşum işte!"

"Hangi cins?"

"Cins işte."

"Hangi cins?"

"Dedik ya cins diye."

"Ama hangi cins?"

Gözlerini diktiler birbirlerine. Şişko yanıt bekliyordu ve sanki hemen kavgaya tutuşacakmış gibi sıkmıştı

1. Temiz undan yapılan kamp ekmeğine (temiz anlamında) *çistyak* derlerdi. (Yazarın notu)

yumruklarını. Doğrusu ben de kavga çıkacak sandım. Benim için bütün bunlar yeniydi, merakla seyrediyordum. Ama daha sonradan bu tür sahnelerin çok masum olduğunu ve herkes eğlensin diye komedi gibi sahnelendiğini öğrendim; olay hemen hiçbir zaman kavgaya varmıyordu. Bütün bunlar oldukça ilginç şeylerdi ve kampın âdetlerini sergiliyordu.

Uzun boylu tutuklu sakin ve gösterişli bir tavırla duruyordu. Herkesin verdiği yanıtla küçük düşüp düşmeyeceğini görmek için beklediğini hissediyordu; kendisini tutması, gerçekten bir kuş olduğunu göstermesi, tam da nasıl bir kuş olduğunu göstermesi gerekiyordu. Tarifsiz bir küçümsemeyle çevirdi gözlerini rakibine, omuzlarının üzerinden aşağılara bakar gibi, küçük bir böceği inceliyormuş gibi baktı, yavaşça ve üzerine basa basa şöyle dedi:

"Kagan!.."[1]

Yani kagan kuşu olduğunu söylüyordu. Tutuklunun hazırcevaplığı büyük bir kahkaha tufanına sebep oldu.

"Alçaksın sen, kagan falan değil!" diye haykırdı şişman, tutunacak bir yeri kalmadığını anlayıp deli gibi öfkelenmişti.

Ama tartışma ciddileşmeye başlar başlamaz cengaverleri hemen sakinleştirdiler.

"Amma yaygara yaptınız!" diye bağırdı onlara bütün koğuş.

"Bağırıp duracağınıza bir-iki yumruk atın!" diye bağırdı birisi köşeden.

"Evet, laf yapacağınıza iş yapın!" diye seslendiler. "Bizde de kime sorsan cesurdur, yiğittir; yedi kişi bir kişiden korkmaz..."

"Tabii ya, bu ikisi de âlemmiş yani! Biri yarım so-

1. Slav mitolojisinde, gelecekten mutlu haberler getiren efsanevi bir kuş. (Ç.N.)

mun ekmek yüzünden girmiş kampa, diğeri öküzün balkabağı işte, bir kocakarının yemeğini yemiş, tatlı niyetine de kırbaç yemiş."

"Öf ya! Kesin artık," diye bağırdı koğuşta düzene bakan ve bu yüzden de köşede, özel bir ranzada yatan gazi.

"Su getirin çocuklar! Gazlı Petroviç uyandı! Gazlı Petroviç kardeşimize bakın!"

"Kardeş mi... Nereden kardeşinmişim ben senin? Beraber bir kadeh içmişliğimiz yok, ama kardeşmişiz!" diye haykırdı gazi, kolunu kaputuna sokarken...

Sayıma hazırlanıyorlardı; gün ağarmaya başlamıştı; mutfakta ciddi bir kalabalık toplanmıştı, yere iğne atsan düşmezdi. Kısa gocuklarını ve yarım şapkalarını giyen tutuklular aşçılardan birinin dilimlediği ekmeğin başına toplanmıştı. Aşçılar *artel*'lerden seçilirdi, her mutfakta iki tane vardı. Ekmek ve et kesmek için gerekli olan, her mutfağa bir tane verilen mutfak bıçağını onlar saklardı.

Şapka, kısa gocuk ve kuşaklarını takmış, çalışmaya gitmek için hazırlanmış tutuklular dört bir köşeden gelip masaların başına toplandılar. Bazılarının önünde *kvas*[1] dolu tahta maşrapalar duruyordu. *Kvas*'a ekmek doğranıp yudumlanıyordu. Dayanılmaz bir gürültü patırtı vardı; ama bir köşeye çekilip sakin ve aklı başında bir sohbet tutturanlar da vardı.

"İhtiyar Antoniç afiyet olsun, merhaba!" dedi genç bir tutuklu suratsız ve dişsiz bir tutuklunun yanına otururken.

"Dalga geçmiyorsan hoş geldin," dedi dişsiz ağzıyla ekmeği çiğnemeye çabalayan diğeri, başını kaldırmadan.

"Yemin ederim ben öldüğünü sanıyordum Antoniç; doğruya doğru."

1. (Rus.) Bir çeşit mayalı içki. (Y.N.)

"Yok, önce sen öleceksin, sonra ben..."

Yanlarına oturdum. Sağımda iki ağırbaşlı tutuklu sohbet ediyordu, birbirlerine karşı gösteriş yapmaya çalıştıkları belliydi.

"Benden asla bir şey çalamazlar," dedi biri, "kardeşim, ben kendim çalacağım diye korkuyorum."

"Ama benim yanımda eline hâkim ol, yakarım."

"Nasıl yakarsın ya! Sen de cukkacının tekisin; bunun başka bir adı yok... Karı seni soyar, minnet bile duymaz. Benim paracıklar böyle eriyip gitti kardeşim. Evveli gün kalkıp geldi. Onunla iş olur mu? Başladım yalvarmaya cellat Fedka'ya; onun gecekondularda bir evi vardı, uyuz Solomonka'dan, o Yahudi'den almıştı, sonra şey yapmıştı bir de..."

"Biliyorum. İki yıl önce votka satardı burada, Kara Meyhane Grişka derlerdi ona. Biliyorum."

"Ne biliyorsun yahu; senin dediğin başka bir Kara Meyhane."

"Ne başkası! Sen de çokbilmiş olmuşsun! Sen sor ben sana sayayım..."

"Sayacakmış! Sen kimsin ya?"

"Kimim, öyle mi! Bir meydan dayağı çekerdim sana ya, boş ver şimdi!"

"Dayak atarmış! Beni dövecek adam anasından doğmadı; el kaldıran kim varsa, toprağın altında şimdi."

"Bender vebası!"

"Sibirya çıbanı çıkarasın!"

"Türk kılıcını tat da geber emi!.." diye başladı küfürleşme.

"Hey, hey, hey! Kesin şamatayı!" diye bağırdılar çevreden. "Özgür yaşamayı beceremediniz; köle oldunuz hâlâ adam olamadınız..."

Hemen susturulurlar. Küfür etmeye, laf "dalaşına" izin verilir. Bu herkes için biraz rahatlama sağlar. Ama

işin yumruklaşmaya varmasına izin verilmez, sadece çok sıra dışı durumlarda düşmanlar yumruklaşır. Dövüş olursa Binbaşı'ya haber verilir; soruşturmalar başlar, Binbaşı bizzat gelir – kısacası herkesin tadı kaçar, bu yüzden de dövüşe izin vermezler. Zaten düşmanlar da daha çok rahatlamak için küfreder, üslup alıştırması yapmak için. Bazen kendi kendilerini kandırırlar, korkunç bir coşkuyla, sabırsızlıkla başlarlar... sanırsın, şimdi birbirlerini boğazlayacaklar; ama hiçbir şey olmaz; belli bir noktaya kadar gider iş, sonra söner. Bütün bunlar başta beni çok şaşırtıyordu. Burada kasten en sıradan koğuş sohbetlerine örnek verdim. Hoşnutluktan nasıl küfredileceğini başlangıçta anlayamıyordum, bunu eğlence, tatlı bir alıştırma, sevimlilik diye görmek mümkün müydü? Fakat, gösteriş merakını da unutmamak gerekir. Küfür hatipleri saygı görüyordu. Aktörlerden tek farkları alkışlanmamalarıydı.

Dün geceden beri bana ters ters baktıklarını fark ediyordum.

Hatta birkaç karanlık bakışla karşılaştım. Diğer yandan, öbür tutuklular da çevremde dolanıp yanımda para getirip getirmediğimi anlamaya çalışıyordu. Hemen yardımcı olmaya kalkıştılar; bana yeni prangaları nasıl taşıyacağımı öğretmeye kalkıştılar; bana, elbette para karşılığında, verilen resmî eşyaları ve kampa getirdiğim birkaç iç çamaşırını saklamam için kilitli sandık getirdiler. Ertesi gün onu benden çalıp parasıyla içtiler. İçlerinden biri daha sonra bana sadık bir adam oldu, ama her fırsatta soymaktan da geri kalmıyordu. Bunu hiç utanmadan yapıyordu, neredeyse bilinçsiz bir şekilde, sanki mecburiyetten yapıyormuş gibi yapıyordu ve ona öfkelenmek imkânsızdı.

Bu arada bana kendi çayımı almam gerektiğini, çaydanlık da lazım olduğunu söyleyip başkasından ödünç aldırdılar ve ayda otuz kapik karşılığında özel bir şey ister de malzemeleri alırsam bana gerektiği gibi pişireceği-

ni söyleyerek bir aşçı tavsiye ettiler... Tahmin edileceği üzere, benden borç da aldılar ve daha ilk gün her biri üçer kere para almaya gelmişti.

Sürgünde eski soylulara genel olarak kötü ve uğursuz bir şekilde bakarlar.

Soylular da her haktan yoksundur ve diğer tutuklularla eşittir, buna rağmen tutuklular asla onları dost saymaz. Bunu bilinçli bir önyargıyla da yapmazlar, tümüyle içtenlikle, bilinçsizce yaparlar. Bizi içtenlikle soylu sayarlar, düşüşümüzle alay etmekten hoşlansalar bile.

"Hayır, yeter artık, dur! Eskidendi o, Moskova'da keyif çatardı Pyotr, şimdi de ip büküyor," vb. vb. iltifatlar.

Onların görmesinden duyduğumuz azaplarımıza memnuniyetle bakarlardı. Özellikle de çalışmaya koyulduğumuz zaman, bizim onlar kadar güçlü olmadığımızı ve onlara doğru dürüst yardım edemediğimizi görünce. Kamuoyunun (özellikle de böyle bir kamuoyunun) onayını almak ve onun sevgisini kazanmak kadar zor bir şey yoktur.

Kürek cezasında soylulardan birkaç tip insan vardı. Öncelikle, beş Polonyalı. Onlar hakkında bir ara ayrıca bir şeyler söyleyeceğim. Kürek mahkûmları Polonyalıları hiç sevmezdi, hatta sürgün Rus soylularından çok daha fazla nefret ederlerdi. Polonyalılar (bazı politik suçlulardan bahsediyorum) onlara karşı biraz incelikli, rahatsız edecek kadar kibar, aşırı mesafeli duruyor ve onlardan tiksindiklerini tutuklulardan saklayamıyorlardı, onlar da bunu çok iyi anlayıp bedelini ödetiyorlardı.

Benim kürek mahkûmlarından bazılarının yakınlığını sağlayabilmek için kampta iki yıl geçirmem gerekti. Ama büyük kısmı sonunda beni sevdi ve "iyi" insan olarak kabul etti.

Benim dışımda dört tane Rus soylusu vardı. Biri aşağılık ve alçak bir yaratıktı, aşırı ahlaksızdı, doğuştan ispi-

yoncuydu ve muhbirdi. Daha kampa gelmeden onun hakkında bir şeyler duymuştum ve ilk günden itibaren onunla tüm ilişkimi kestim. Bir diğeri, notlarımda bahsettiğim baba katiliydi. Üçüncüsü Akim Akimiç'ti; Akim Akimiç kadar tuhaf birini daha görmemiştim. Belleğimde keskin bir iz bıraktı. Uzun boylu, sıska, kıt akıllı, korkunç derecede eğitimsiz, aşırı ukala ve bir Alman gibi titizdi. Kürek mahkûmları onunla alay ederdi; ama mızmız, müşkülpesent ve huysuz karakteri yüzünden onunla ilişki kurmaktan kaçınanlar da vardı. Daha tanışır tanışmaz senlibenli olur, küfürleşir, hatta boğuşurdu. Fenomenal bir şekilde dürüsttü. Bir adaletsizlik gördüğü anda hemen onun işi olmasa bile işe el atardı. Aşırı nahifti; sözgelimi, tutuklularla kavga eder, onları sık sık hırsız, diye kınardı ve ciddi ciddi onları hırsızlık yapmamaya ikna ederdi. Kafkaslar'da gedikli subay olarak görev yapmıştı. Daha ilk günden kaynaştık ve hemen bana davasını anlattı. Kafkaslar'da askerî öğrenci olarak piyade alayına katılmış, uzun süre çalışmış, sonunda subay yapılmış ve yaşlı bir istihkâm komutanının yanına gönderilmişti. Barışçı komşu aşiret reislerinden biri kalesini ateşe vererek ona gece baskını yapmış, ama başarılı olamamıştı. Akim Akimiç kurnazlık edip bu hainliği yapanın kim olduğunu bildiğini hiç belli etmemişti. Olay barışçı olmayanların üzerine kaldı, fakat bir ay sonra Akim Akimiç reisi kaleye misafirliğe çağırdı. O da hiç kuşkulanmadan geldi. Akim Akimiç bölüğünü hazırladı; reisin yaptığını herkesin önünde açıklayıp onu kınadı; ona kale yakmanın ayıp olduğunu gösterdi. Barışçı bir reisin bundan sonra nasıl davranması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra onu kurşuna dizdirdi, sonra da olayı derhal amirlerine bütün ayrıntısıyla bildirdi. Bütün bunlar için yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı, ama cezası hafifletildi ve Sibirya'da, kalelerde on iki yıl ikinci dereceden kürek ce-

zasına mahkûm edildi. Yanlış davrandığını kesinlikle anlamıştı, bana bunu reisi kurşuna dizdirmeden önce de bildiğini, barışçı bir şekilde yasalara göre yargılanması gerektiğini bildiğini söyledi; ama, bunu bilmesine rağmen, suçunu gerçekten anlayamıyormuş gibiydi.

"Yani yapmayın lütfen! Sonuçta gelip benim kalemi yakmadı mı? Ne yapacaktım, bir de teşekkür mü edecektim ona bunun için!" diyordu eleştirilerime yanıt verirken.

Tutuklular Akim Akimiç'le alay ediyorlardı, ama yine de onun titizliğine ve cesaretine saygı duyuyorlardı.

Akim Akimiç'in bilmediği zanaat yoktu. Marangoz, çizmeci, ayakkabıcı, badanacı, yaldızcı, çilingirdi ve bütün bunları kürek cezası sırasında öğrenmişti. Hepsini kendi kendine öğrenmişti; bir bakıyor, sonra da yapıyordu. Hatta değişik sandıklar, sepetler, fenerler, oyuncaklar yapıp şehirde satıyordu. Böylece elinde para olurdu ve bu parayı fazla iç çamaşırı, daha yumuşak yastık gibi şeylere harcardı, portatif yatak da almıştı. Aynı koğuştaydık ve kürek cezamın ilk günlerinde bana da, başkalarına da çok yardımı oldu.

Kamptan çalışmaya giderken, tutuklular nöbetçi kulübesinin önünde iki sıra olurdu; tutukluların önünde ve arkasında dolu tüfekleriyle askerler konvoy olurlardı. Bir istihkâm subayı, çavuş ve işlere bakmak üzere birkaç alt rütbeden istihkâm askeri gelirdi. Çavuş tutukluları sayar ve onları parti parti çalışacakları yere gönderirdi.

Diğerleriyle birlikte ben de istihkâm atölyesine gittim. Basık, taş bir binaydı bu, büyük avluda duruyordu, çeşitli materyallerle doluydu. Burada bir demirci, bir çilingir, bir marangoz ve bir boyacı atölyesi vb. vardı. Akim Akimiç buraya gidip boyacıda çalışır, bezir kaynatır, boyalar hazırlar, masa ve mobilyaları ceviz rengine boyardı.

Yer değişimini beklerken Akim Akimiç'le benim kamptaki ilk izlenimlerim hakkında konuştuk.

"Evet efendim, soyluları sevmezler," dedi, "özellikle de politik olanları seve seve bir kaşık suda boğarlar; aklı başında bir iş değil efendim. Birincisi, siz farklı bir topluluksunuz, onlara benzemezsiniz, ikincisi, hepsi de eskiden ya toprak ağalarının ya da askerlerin yanında çalışıyordu. Bir düşünsenize, sizi sevmeleri mümkün mü efendim? Size söyleyeyim, burada yaşamak zordur. Ama Rus hapishanelerinde yaşamak çok daha zordur efendim. Bizde oradan gelenler de var, sanki cehennemden cennete gelmiş gibi öve öve bitiremiyorlar kampımızı. Çalışmaktan bela gelmez efendim. Dediklerine göre, orada, birinci derecede de, idare tümüyle asker değilmiş efendim, en azından bizimkinden başka bir şekilde davranıyormuş efendim. Dediklerine göre, mahkûmun kendi evi olabiliyormuş. Ben orada bulunmadım, öyle diyorlar efendim. Saç kesmiyorlarmış; resmî ceketle gezdirmiyorlarmış efendim; fakat bizde resmî ceket ve tıraş olması da iyi; düzen olması iyi, göze daha hoş görünüyor efendim. Ama onlar bundan hoşlanmıyorlar. Ama bir baksanıza ne kadar döküntüler efendim! Bir kısmı kantonistlerden,[1] bir kısmı Çerkeslerden, üçüncüsü Raskolniklerden, dördüncüsü Ortodoks mujiklerden; ailesini, tatlı çocuklarını yurdunda bırakmış, beşincisi Yahudi, altıncısı Çingene, yedincisi kim bilir kim, hepsi de ne olursa olsun bir arada yaşamak, birbiriyle anlaşmak zorunda, tek bir bardak var, aynı ranzada uyumak gerek. İşte özgürlük böyle; fazla dilim bulursan ancak gizlice yiyebilirsin, her kuruşu çizmene saklarsın ve dört bir yanın kamptan ibarettir... İster istemez kafana saçmalıklar gelir."

Ama bunu zaten biliyordum. Ben asıl Binbaşımız hakkında konuşmak istiyordum. Akim Akimiç ketumluk

1. XVIII. yüzyılda asker çocukları için açılan kanton okullarından mezun olan, askerî okul mezunu. (Ç.N.)

etmedi ve bende pek de hoş bir izlenim bırakmadığını hatırlıyorum.

Ama daha iki yıl onun idaresinde yaşamak zorundaydım. Akim Akimiç'in bana onun hakkında anlattığı her şey tümüyle haklı çıktı, ama tek bir farkla, gerçek izlenim anlatılanların etkisinden çok daha güçlü oldu. Bu adamın, tam da böyle bir adamın idareci olması, neredeyse sınırsız güçlerle, iki yüz canın başına geçmiş olması yüzünden korkunçtu. Kendi başına kaldığında dağınık ve kötü bir insandı, başka bir şey değildi. Tutukluları doğal düşmanları gibi görürdü ve bu onun ilk ve başlıca hatasıydı. Gerçekten de bazı olanakları vardı; ama hepsi, daha iyi bile olsa, onda çarpık bir şekilde ortaya çıkardı. Kendine hâkim olamayan, kötü biriydi, hatta bazen kampta geceleri gezinir, eğer bir tutuklunun sol tarafına yattığını ya da sırtüstü yattığını görürse, onu sabahleyin cezalandırırdı: "Benim sana emrettiğim gibi sağ yanına yatacaksın," derdi. Kampta ondan nefret eder ve veba gibi korkarlardı. Yüzü koyu kırmızıydı, kötücüldü. Onun hizmet eri Fedka'nın oyuncağı olduğunu herkes bilirdi. Herkesten çok finosu Trezorka'yı severdi ve bir kere Trezorka hastalanınca aklını kaybedecek gibi olmuştu. Başına dikilip öz oğlu gibi hıçkırıp durduğunu söylerlerdi; bir veterineri kovmuş ve alışkanlığı üzere, onunla kapışacak hale gelmiş, Fedka'dan kampta kendi kendini eğitmiş, çok iyi tedavi eden bir veteriner tutuklu olduğunu öğrenince hemen yanına çağırtmıştı.

"Yardım et! Altın yağdırırım sana, kurtar Trezorka'yı!" diye bağırdı tutukluya.

Sibiryalı bir mujikti bu, kurnazdı, akıllıydı, gerçekten becerikli bir veterinerdi, ama tam anlamıyla mujikti.

"Baktım Trezorka'ya," diye anlattı sonra tutuklulara, ama Binbaşı'ya yaptığı ziyaretten çok bir zaman geçtikten, her şey unutulduktan sonra, "baktım, köpek divana

uzanmış yatıyor, altında da beyaz yastık; bakınca görüyorsun, iltihabı var, kan akıtmak lazım, yani iyileşecekti köpek, 'Hey, hey!' deyip düşündüm kendi kendime: 'İyi de ya iyileştiremezsem, ölüverirse?' 'Hayır,' dedim, 'majesteleri, çok geç çağırmışsınız; dün ya da önceki gün olsaydı iyiydi, o sırada kurtarırdım köpeği; ama şimdi yapamam, iyileştiremem...'"

Böylece öldü Trezorka.

Bana Binbaşımızı nasıl öldürmek istediklerini ayrıntısıyla anlatmışlardı. Kampta bir tutuklu vardı. Birkaç yıldır bizdeydi ve içekapanık halleriyle dikkat çekiyordu. Hemen hiç kimseyle konuşmadığı da fark ediliyordu. Onu bir tür meczup sayıyorlardı. Eğitimliydi ve son bir yılı sürekli İncil okuyarak geçirmişti, gece gündüz okumuştu. Herkes uyuyunca, geceyarısı ayağa kalkıyor, yağlı kilise mumunu yakıyor, sobanın üzerine[1] uzanıyor, kitabı açıp sabaha kadar okuyordu. Bir gün kalkıp çavuşa çalışmaya gitmek istemediğini söylemiş, Binbaşı'ya bildirmişler; o da küplere binip hemen bizzat gelmiş. Tutuklu daha önceden hazırladığı bir tuğlayı ona atmış, ama tutturamamış. Onu yakalamışlar, yargılayıp cezalandırmışlar. Her şey çok hızlı olup bitivermiş. Üç gün sonra hastanede öldü. Ölürken, kimseye bir kötülüğü olmadığını, sadece acı çekmek istediğini söyledi. Fakat herhangi bir Raskolnik mezhebinden değildi. Kampta onu saygıyla anarlardı.

Sonunda prangaları değiştirdiler. Bu arada atölyeye peş peşe birkaç *kalaç*'çı geldi. Genellikle küçük kızlar oluyordu bunlar. Ergenlik çağına kadar hep *kalaç*'la gezerlerdi; anneleri pişirir, onlar da satardı. Ergenliğe girince yine dolaşırlardı, ama bu kez *kalaç* taşımazlardı; hep

1. Bu dönemin Rus sobaları ya da ocaklar, sedir gibi üzerlerine yatılabilecek yapılardır. (Ç.N.)

böyle olurdu. Küçük kız olmaktan çıkarlardı. *Kalaç* çok ucuzdu, tutuklular da alıp dururdu onları.

Bir tutuklu, marangoz dikkatimi çekti, artık saçları ağarmıştı, ama kırmızı yanaklıydı ve *kalaç*'çılarla gülerek oynaşıyordu. Onlar gelmeden önce boynuna kırmızı kumaş bir mendil bağlıyordu. Şişman ve kıpkırmızı bir kocakarı tablasını onun tezgâhına koydu. Konuşmaya başladılar.

"Dün neden gelmediniz oraya?" dedi tutuklu kendinden hoşnut bir gülüşle.

"Nasıl! Geldim ben, ama yer yarıldı siz içine girdiniz," dedi cesur kocakarı.

"Bizi çağırdılar, yoksa kesinlikle gereken yerde olurduk... Ama geçen gün sizinkilerin hepsi gelmişti bana."

"Kimmiş onlar?"

"Maryaşka geldi, Havroşka geldi, Çekunda geldi, Dvugroşovaya geldi..."

"Nedir bu böyle?" diye sordum Akim Akimiç'e, "Yoksa?.."

"Öyle efendim," derken sıkılıp gözlerini kaçırdı, çünkü çok ahlaklı bir adamdı.

Bu, elbette, oluyordu, ama çok nadiren ve büyük zorluklarla. Bir sürü avcı vardı sözgelimi, zoraki yaşamın bütün o doğal zorluğuna rağmen, bu tür şeyler yapmak yerine içiyorlardı. Kadınlara ulaşmak zordu. Zaman, yer seçmek, anlaşmak, görüşme ayarlamak, çok zor olan bir şeyi yapıp yalnız kalmaya çalışmak gerekiyordu, muhafızları ayarlamak daha da zordu ve genellikle duruma göre çok para harcamak gerekiyordu. Ama yine de daha sonra bazen ben aşk sahnelerine tanık olmayı da başardım. Bir yaz vakti İrtiş kıyısında bir ambarda olduğumuzu ve kireç sobası yaktığımızı hatırlıyorum; muhafızlar iyi kalpliydi. Sonunda, tutukluların verdiği isimle, iki "suflör" belirdi.

"Ne diye geç kaldınız böyle? Herhalde Zverkov'lar-

daydınız?" diye karşıladı onları uzun zamandır bekleyen tutuklu.

"Geç mi kaldım? Saksağan bile kazığın üstünde daha çok oturur, kısa kaldım onlarda," dedi neşeyle kız.

Bu yeryüzünün en iğrenç kızıydı. Çekunda buydu işte. Yanında da Dvugroşovaya vardı. Hakkında söylenebilecek düzgün bir şey yoktu bunun da.

"Sizinle uzun zamandır görüşmemiştik," diye devam etti çapkın, Dvugroşovaya'ya dönerek, "biraz zayıflamış mısınız ne?"

"Olabilir. Eskiden pek bir şişmandım, ama şimdi iğne ipliğe döndüm."

"Hep askerler sayesinde, değil mi efendim?"

"Yok artık bu da size kötü insanların iftiralarından biri; fakat ne olur ki efendim? Kaburgamı vereyim, yeter ki asker seveyim!"

"Ama onları bırakın da bizi sevin; paramız da var..."

Tabloyu tamamlamak için bu çapkının saçları tıraşlı, prangalı, çizgili giysili ve muhafız denetiminde olduğunu getirin gözünüzün önüne.

Akim Akimiç'e veda ettim ve kampa dönebileceğimi öğrendim, muhafızı alıp eve döndüm. İnsanlar toplanmışlardı artık. Çalışanlar işten sayıma dönüyordu. Tutukluyu ciddi olarak çalışmaya zorlamanın tek yolu, ona bir görev vermektir. Genellikle görevler büyük olur, ama yine de yemek davuluna kadar çalışmaya zorlansalar olacağından iki kat daha hızlı biter. Görevini bitiren tutuklu rahatça eve döner ve kimse de onu durdurmazdı.

Birlikte yemek yenmezdi, nasıl olursa, kim erken gelirse yerdi; mutfak herkesi birden alamazdı zaten. Çorbanın tadına baktım, ama alışık olmadığım için yiyemedim ve kendime çay yaptım. Masanın bir ucuna oturmuştuk. Yanımda benim gibi soylu olan bir arkadaş vardı.

Tutuklular gelip gidiyordu. Fakat daha herkes top-

lanmamıştı. Beş kişilik bir topluluk ayrı olarak, büyük bir masaya oturmuştu. Aşçı onlara iki kâse çorba koydu ve masaya bir tepsi ızgara balık bıraktı. Bir şeyler kutlayıp kendi yemeklerini yiyorlardı. Bize de yan yan bakıyorlardı. Bir Polonyalı içeri girip yanımıza oturdu.

"Evde yoktum, ama her şeyi biliyorum!" diye bağırdı uzun boylu tutuklulardan biri mutfağa girip bakışlarıyla oradaki herkesi süzerken.

Elli yaşlarındaydı, kaslı ve sıska bir adamdı. Yüzünde kurnaz ve aynı zamanda neşeli bir şeyler vardı. Tombul, sarkık altdudağı özellikle dikkat çekiyordu; bu dudak onun yüzüne çok komik bir hava katıyordu.

"Ee, iyi uyumuşsunuz. Ne diye selam vermiyorsunuz bizim Kursklular!" dedi kendi yemeklerini yiyenlerin yanına otururken, "Afiyet olsun! Misafir geldim."

"İyi de, kardeşim, biz Kursklu değiliz."

"Tambovsklu musunuz?"

"Tambovsklu da değiliz. Kardeşim, bizden bir şey alamazsın. Zengin bir mujik bul, ondan iste."

"Kardeşler, midemde de bugün İvan Taskun ile Marya İkotişna güreş ediyor;[1] peki nerede yaşıyormuş bu zengin mujik?"

"Bak şu Gazin zengin mujiktir; ona git bakalım."

"Gazin hovardalığa gitti kardeşler, içip kalmış; varını yoğunu içiyor."

"Tam yirmilik vardı onda," dedi bir başkası. "Kardeşler, doğrusu içki satmak lazımmış."

"Ne yani, misafir kabul etmiyor musunuz? Ne yapalım, biz de koğuşun yemeğini yeriz."

"Haydi git çay iste. Bak beyler içiyor."

"Ne beyi yahu, bey mey yok burada; biz neysek,

1. Etnografiara göre, kötü beslenmeden doğan hastalıklara tutuklular böyle adlar takmıştı. (Ç.N.)

herkes odur şimdi," diye homurdandı köşede oturan asık suratlı bir tutuklu. O vakte dek tek kelime etmemişti.

"Çay içerdim, ama istemeye gönlüm varmadı: Bizim de gururumuz var!" dedi tombul dudaklı tutuklu, bize samimiyetle bakarak.

"Eğer isterseniz ben vereyim size," dedim tutukluyu davet ederek, "ister misiniz?"

"İstemek mi? Nasıl istemem!" diyerek masaya yanaştı.

"Vay be, evde suya ekmek doğrardı, burada çayı öğrendi; efendilerin içtiğinden istiyor," dedi asık suratlı tutuklu.

"Burada kimse çay içmiyor mu yani?" diye sordum ona, ama bana yanıt vermeye tenezzül etmedi.

"İşte *kalaç* da getirdiler. Bir de küçük *kalaç* lütfetseniz!"

Kalaç'ları getirdiler. Genç bir tutuklu bir sepet getirip burada satıyordu. On *kalaç*'ı satsa bir tane onun oluyordu; o *kalaç*'ı kazanmaya çalışıyordu.

"*Kalaç, kalaç*!" diye bağırdı mutfağa girerken, "Moskova'dan geldi, sıcak *kalaç*'lar! Kendim yerdim oturup ama para lazım. Haydi çocuklar, son bir tane kaldı, annesi olan yok mu?"

Bu anne sevgisi çağrısı herkesi eğlendirdi ve birkaç *kalaç* sattı bu sayede.

"Baksanıza, kardeşler," dedi, "bu Gazin bugün belasını arıyor! Tanrı aşkına! Tam da gezme zamanı. Birazdan gelir Sekizgözlü."

"Saklanır. Niye ki, çok mu sarhoş?"

"Ne diyorsun! Bir de başına vurmuş öfkesi."

"Demek ki canı yumruk çekmiş."

"Kimden bahsediyorlar?" diye sordum yanımda oturan Polonyalıya.

"Tutuklu Gazin'den bahsediyorlar. Burada içki satar. Para buldu mu da, hemen içkiye yatırır. Acımasız ve kötüdür; fakat, ayıkken sakindir; içtiği zaman bütün içini

kusar; bıçakla saldırır etrafa. O zaman sakinleştirirler."

"Nasıl sakinleştirirler?"

"Üzerine on tutuklu atlayıp pata küte vurmaya başlar, kendini kaybedinceye kadar yumruklarlar, yani öldüresiye döverler. Sonra da ranzaya atıp yarım gocukla örterler üstünü."

"Ya öldürürlerse onu?"

"Başkası olsa ölürdü, ama o dayanıyor. Aşırı güçlü, kamptaki herkesten daha güçlü ve çok sağlam bünyesi var. Ertesi sabah dipdiri kalkar."

"Söyler misiniz, lütfen," diye sordum yine Polonyalıya, "bunlar oturmuş kendi yemeklerini yiyorlar, bense çay içiyorum. Fakat sanki bu çayı kıskanıyormuş gibi durmadan bakıyorlar? Ne demek bu?"

"Çay yüzünden değil," dedi Polonyalı. "Size soylu olduğunuz ve onlara benzemediğiniz için öfkeliler. Birçoğu sizde bir kusur bulmaya can atar. Sizinle alay etmeyi, sizi küçültmeyi çok isterler. Siz buradaki çoğu kimseye hâlâ sevimsiz görünüyorsunuz. Burası bizim gibiler için çok ağırdır. Bizim için her açıdan çok daha ağır. Buna alışmak için çok derin bir aldırışsızlık lazım. Çay yüzünden, ayrı yemek yüzünden daha çok tatsızlıklarla karşılaşacaksınız, oysa burada büyük kısmı genellikle kendi yemeğini yer, bazıları da sürekli çay içer. Onlar yapabilir, ama siz yapamazsınız."

Bunu söyledikten sonra ayağa kalkıp masadan uzaklaştı. Birkaç dakika sonra söyledikleri doğru çıktı...

III

İlk izlenimler

M. (benimle sohbet eden o Polonyalı) gider gitmez, iyice sarhoş olmuş Gazin mutfağa daldı.

Sıradan bir günde, güpegündüz, tam da bütün kürek mahkûmları çalışmaya gideceği sırada, kampa her an gelebilecek olan sert bir komutana rağmen, kürek mahkûmlarına emir veren ve daima kampta bulunan bir çavuşa rağmen, nöbetçilere rağmen, gazilere rağmen – kısacası bütün bu güçlüklere rağmen bir tutuklunun sarhoş olabilmesi, benim kafamdaki tutuklu hayatı fikrini yerle bir etti. Benim için kürek mahkûmluğunun ilk günlerinde bilmece gibi kalan bütün bu olguları kendime açıklayabilmek için, kampta oldukça uzun bir süre yaşamam gerekiyordu.

Tutukluların hep kendi işleri olduğunu ve bu işin kürek mahkûmluğu hayatının doğal ihtiyacı olduğunu söylemiştim; bu ihtiyacın dışında, tutuklu tutkuyla sever parayı ve ona her şeyden çok, neredeyse özgürlüğe eşdeğer bir önem verir ve eğer para cebinde çıngırdarsa sakinleşir. Buna karşılık, eğer parası yoksa çöker, hüzünlenir, huzursuzlanır ve cesaretsizleşir ve o zaman onu elde etmek için hırsızlığa ve ne gerekirse onu yapmaya hazır hale gelir. Fakat, para kampta bu kadar değerli olmasına rağmen, asla ona sahip olan talihlide kalmaz. Birincisi, onu çalınmaktan ya da kaybolmaktan korumak güçtür. Eğer Binbaşı yaptığı ani aramalarda para bulursa, hemen el koyar. Belki onları tutuklu yemeklerinin iyileştirilmesi için harcayacaktır; ama her koşulda artık ona ait olurlar. Fakat genellikle para çalınırdı; kimseye güven olmaz. Daha sonraları bizde paraları güvenle korumak için bir

yöntem bulundu. Eskiden Vetkovtsev diye bilinen Starodub[1] köylerinden gelmiş bir yaşlı, Staroobryad[2] yanlısı bir adama teslim edilirdi ... Konudan biraz uzaklaşacağım belki, ama onun hakkında birkaç şey söylemeden edemeyeceğim.

Bu, altmış yaşlarında, ufak tefek, saçları ağarmış bir ihtiyardı. Daha görür görmez çok etkilemişti beni. Diğer tutuklulara benzemiyordu; bakışlarında o kadar sakin ve sessiz bir şey vardı ki, onun küçük, ışıl ışıl kırışıklıklarla kaplı parlak, aydınlık gözlerine özel bir mutlulukla baktığımı hatırlıyorum. Onunla sık sık sohbet ederdim ve hayatımda böyle iyi, iyiliksever bir varlıkla pek karşılaşmamıştım. Onu çok önemli bir suç nedeniyle göndermişlerdi buraya. Starodublu Staroobryadlar arasında pişmanlıklar görünmeye başlamıştı. Hükümet onları güçlü bir şekilde teşvik etmiş ve başka muhaliflerin ve pişmanların ortaya çıkması için çaba harcamış. İhtiyar başka fanatiklerle beraber, onun deyişiyle, "inancı savunmaya" karar vermiş. Bir edinover kilisesi inşaatı başlamış, onlar da kiliseyi yakmış. İhtiyar da elebaşlarından biri olarak kürek cezasına gönderilmiş. Varlıklı bir tüccarmış eskiden; evde karısını, çocuklarını bırakmış; ama kararlı bir şekilde gelmiş sürgüne, çünkü dindarlık yüzünden sürgün olmayı "inanç uğruna çekilen çile" saymış. Onunla birlikte bir süre yaşasanız ister istemez şu soruyu sorardınız kendinize: Bu barışçı, çocuk gibi sessiz adam nasıl asi olabilir? Birkaç kez onunla "inanç" hakkında konuş-

1. Günümüzde Ukrayna'da kalan, aynı zamanda Staroobryad hareketinin başladığı bölge. (Ç.N.)

2. 1654 yılında resmî Ortodoks Kilisesi'nin çeşitli kurallarının değişmesi, eski ve yeni inançlılar diye bölünmeye yol açtı. Sözcük anlamıyla "eski tören" anlamına gelen Staroobryad yanlıları 1680'lerden itibaren kovuşturulmaya başlandılar. Bir bakıma irticacılar. Edinoverler de eski inanç ile yeni inancı birleştirmeye çalışanlardı ve ayrı kiliseleri vardı. (Ç.N.)

tum. İnançlarının hiçbirinden vazgeçmemişti; ama söylediklerinde asla herhangi bir kötülük, herhangi bir nefret yoktu. Yine de kilise yakmıştı ve bunu reddetmiyordu. Sanki onun inancına göre yaptığı iş ve onun için çekilen "çile" en şanlı iş sayılabilirdi. Ama onu o kadar izlediğim, o kadar incelediğim halde onda asla en ufak bir gösteriş ya da kibir belirtisi görmedim. Kampta başka Staroobryadlar da vardı, büyük kısmı Sibiryalıydı. Sibiryalılar çok gelişmiş bir halktı, kurnaz mujiklerdi, aşırı dindar ve kitaba bağlı kimselerdi ve kendilerince güçlü hatiplerdi; kibirli, gururlu, kurnaz ve en yüksek düzeyde sabırsız insanlardı. İhtiyar onlardan oldukça farklıydı. Belki onlardan daha da dindardı ama tartışmalardan kaçınırdı. Karakteri gereği çok girişken biriydi. Neşeliydi, sık sık gülerdi – kürek mahkûmları gibi kaba, sinik bir gülüşle değil, içinde çocuk saflığı olan ve ak saçlarına özellikle uyum sağlayan aydınlık, sessiz bir gülüşle gülerdi. Belki yanılıyorumdur, ama bence bir insanı gülüşünden tanıyabilirsiniz ve eğer ilk karşılaşmada hiç tanımadığınız birinin gülüşünden hoşlanırsanız, o zaman onun iyi bir insan olduğunu cesurca söyleyebilirsiniz. Bütün kampta herkesten saygı görür, bununla hiç övünmezdi. Tutuklular ona "Dede" der ve onu asla gücendirmezlerdi. Dava arkadaşları üzerinde nasıl etki bıraktığını biraz anlıyordum. Ama, bütün kürek mahkûmluğu boyunca görünüşte sağlam bir şekilde yaşasa da, herkesten saklamaya çalıştığı derin, iyileşmez bir keder saklıydı onda. Onunla aynı koğuşta kalıyordum. Bir gün, gecenin üçünde, uyandım ve sessiz, kesik kesik bir ağlayış duydum. İhtiyar sobanın başında (Binbaşı'yı öldürmek isteyen, eğitimli tutuklunun daha önce dua ettiği yerde) oturmuş, elyazması kitabıyla dua ediyordu. Ağlıyordu ve kesik kesik şöyle dediğini duydum: "Tanrım, bırakma beni! Tanrım, güç ver bana! Küçük yavrularım, sevimli

yavrularım, asla görüşemeyeceğiz!" Bunun beni nasıl kederlendirdiğini anlatamam.

Hemen hemen bütün tutuklular saklaması için paralarını bu ihtiyara vermeye başlamıştı. Kürek cezasında hemen herkes hırsızlık yapardı, ama herkes nedense birdenbire bu ihtiyarın asla çalamayacağına inanmıştı. Onun teslim aldığı paraları bir yerlere sakladığını biliyorlardı, ama o yeri kimse bulamıyordu. Daha sonra bana ve Polonyalılardan birine sırrını açıkladı. Kazıklardan birinde, dıştan bakıldığında tahtayla bütünleşmiş gibi duran bir budak vardı. Ama ağaçta büyük bir oyuk olduğunu fark etmişti. Dede oraya saklıyordu paraları ve sonra da budağı kapatıyordu, kimsenin aramayı akıl edemeyeceği bir yerdi burası.

Fakat hikâyeden uzaklaştım. Tutuklunun cebinde paranın neden durmadığını anlatıyordum. Ama, parayı korumanın güç olmasının yanı sıra, kampta başka sıkıntılar da vardı; sonuçta tutuklu da, doğası gereği, özgürlüğe susamış bir varlıktır ve sosyal durumuna göre, o kadar uçarı ve dağınık olur ki doğal olarak, birdenbire "her şeyi saçıp savurmak", bütün sermayesini tüketmek, cümbüş ve âlemle bir an için bile olsa sıkıntısını unutmak isteyiverir. Hatta bazılarının hiç boynunu bükmeden, bazen birkaç ay boyunca çalıştığını, hem de sırf bir gün bütün kazandıklarını, bütün birikimini harcamak, sonra yine, yeni bir eğlence yapabilmek için birkaç ay çalışıp çabalamak üzere çalıştığını görmek çok tuhaftı. Çoğu tutuklu kendine yeni giysiler almayı severdi ve kesinlikle dikkat çekici özellikleri olurdu bunların: resmî olmayan, sıradan siyah pantolonlar, içdonları, *sibirka*'lar[1]. Ayrıca keten gömlekler ve bakır tokalı kemerler de

1. (Rus.) Staroobryardların giydiği pilili, kısa kaftan. (Y.N.)

çokça kullanılıyordu. Bayramlarda süslenirlerdi ve iyice süslendikten sonra, kendilerini dünyaya göstermek için bütün koğuşları dolaşırlardı. İyi giyinen biri çocuk gibi sevinirdi; birçok tutuklu gerçekten çocuktu zaten. Doğru, bütün bu güzel eşyalar sahibinin elinden birdenbire çıkardı, hatta genellikle hemen aynı akşam rehine verilir ve yok pahasına elden çıkarılırdı. Fakat eğlence sıkça tekrarlanırdı. Düzenli olarak ya bayram günlerine ya da eğlenenin isim gününe denk getirilirdi. İsim günü kutlanan tutuklu sabahleyin kalkar, ikonaya mumu koyup dua ederdi; sonra giyinip kuşanır ve kendine yemek ısmarlardı. Sığır eti, balık alınır, Sibirya *pelmen*'i[1] yapılırdı; öküz gibi yerdi, genellikle de tek başına yerdi, bazen arkadaşlarını kemikleri sıyırmaya davet ederdi. Sonra içki çıkardı ortaya: İsim gününü kutlayan kafayı çeker ve sağa sola sallanıp sendeleyerek koğuşları gezer, herkese sarhoş olduğunu, "gezindiğini" göstermeye ve böylece herkesin saygısını kazanmaya çalışırdı. Rus halkı sarhoşa her yerde belli bir yakınlık gösterir; kampta da sarhoş gezen adama saygı gösterilirdi. Kamp şamatalarında kendine özgü bir aristokratlık vardı. Neşelenen tutuklu hemen müzik ısmarlardı. Kampta asker kaçakları arasında bir Polonyalı vardı, çok uğursuz biriydi, ama keman çalardı ve yanında kendi çalgısı da vardı – tek serveti oydu. Bir mesleği yoktu ve tek yaptığı eğlenmek için onu kiralayanlara neşeli dans havaları çalmaktı. İşi sarhoş patronlarının peşinden koğuş koğuş gezmek ve var gücüyle kemanını tıngırdatmaktan ibaretti. Bazen yüzünde bir sıkıntı, üzüntü belirirdi. Ama, "Çalsana, para verdik!" diye bağırılınca, yine gıy gıy diye başlardı. Eğlenmeye başlayan tutuklu çok içtiği zaman onu

1. (Rus.) Mantıya benzer bir yemek. (Ç.N.)

kesinlikle kollayacaklarını, zamanında yatıracaklarını ve bir amir geldiği zaman bir yerlere saklayacaklarını kesin olarak bilirdi ve bütün bunlar karşılıksızdı. Bir açıdan, kampta düzen olması için çalışan çavuş ve gaziler de kesinlikle huzur içinde olabilirdi: Sarhoş herhangi bir karışıklık çıkaramazdı. Bütün koğuş onu gözetirdi ve eğer gürültü yapacak olursa, kargaşa yapacak olursa – hemen sakinleştirirlerdi, hatta pek uğraşmayıp bağlarlardı. Bu yüzden alt seviyedeki gardiyanlar sarhoşluğu görmezden gelir, fark etmek istemezlerdi. İçkiye izin vermeseler çok daha kötü şeyler olacağını çok iyi bilirlerdi. Ama içki nereden bulunurdu?

İçki kampta *tselovalnik* denen kişilerden alınırdı. Birkaç kişiydiler, içen ve "gezenler" çok az sayıda olduğu halde, ticaretlerini kesintisiz ve başarılı bir şekilde sürdürürlerdi, çünkü âlem yapmak para gerektirirdi, ama tutuklular zor kazanırdı parayı. Alışverişin başlaması, sürmesi ve sona ermesi çok orijinal bir biçimde yapılırdı. Varsayalım bir tutuklunun mesleği yok ve çalışmak da istemiyor (vardı böyleleri), ama para sahibi olmak istiyor, sabırsız olduğu için de hemen zengin olmak istiyor. Başlangıç için bir miktar parası var ve içki satmaya karar veriyor; büyük risk gerektiren, cesur bir girişim. Bunun bedelini dayak yiyerek ve bir anda hem malı hem sermayeyi kaybederek ödeyebilir. Ama *tselovalnik* bu işe girişir. Parası başlangıçta azdır, bu yüzden de ilk seferinde kampa içkiyi kendisi getirir ve herhalde, bunu kârlı bir şekilde yapar. Bu girişimi iki-üç kez yapar ve eğer amirlere yakalanmazsa, hızla ticareti gelişir, işte o zaman geniş çaplı gerçek bir ticari iş kurmuş olur. Girişimci, kapitalist olur, aracı ve yardımcı tutar, çok daha az risk alır, ama gitgide daha çok kazanır. Onun yerine yardımcıları riske girer.

Kampta elindekileri kaybetmiş, son kapiğine kadar kumar oynamış, eğlenmiş insanlar, mesleksiz, zavallı ve

sefil insanlar bulunur, ama bunlar belli bir cesarete ve kararlılığa sahip olurlar. Böyle insanların tek sermayeleri, tek değerleri sırtlarıdır; o sırt yine bir şeylere yarayabilir ve işte parasız kalan eğlence düşkünü bu son sermayesini de işleme sokmaya karar verir. Girişimciye gider ve kendini ona kampa içki getirmek üzere kiralar; zengin *tselovalnik*'in böyle birkaç çalışanı vardır. Kampın dışında bir yerde böyle biri olur –bir asker, tüccar, hatta bazen fahişe– girişimcinin parası ve çok az bir değeri olan ödülüyle meyhaneden içkiyi satın alır ve onu ıssız bir yere, tutukluların çalışmaya gittiği bir yere saklar. Girişimci hemen her zaman içkinin iyi olup olmadığına bakar ve içtiği kadar içine gayriinsanî bir şey yapıp su ekler; ister al ister alma, zaten tutuklu da asla çok seçici olmaz; eline para geçti mi, içki de buldu mu, ne olursa olsun içkidir işte. Bu girişimciye daha önceden tedbirli *tselovalnik*'in seçtiği aracılar, öküz bağırsaklarıyla gelir. Bu bağırsaklar önce yıkanır, sonra suyla doldurulur ve böylece ilk ıslaklığı ve şişkinliğiyle korunur, zamanı gelince içki doldurmaya uygun halde saklanır. Bağırsağı içkiyle dolduran tutuklu onu çevresine, bedeninin en gizli yerlerine olabildiğince dolar. Tahmin edileceği gibi, bu sırada kaçakçılara has bütün kurnazlık, bütün hırsız sinsiliği sergilenir. Biraz onuru tehlikededir; hem konvoy muhafızlarını hem kapı muhafızlarını atlatması gerekir. Onları atlatır; iyi bir hırsıza muhafız, bazen de acemi bir asker engel olamaz. Tahmin edileceği üzere, muhafız iyice bir incelenir; işin yapılacağı yer, zaman göz önünde bulundurulur. Tutuklu, sözgelimi sobacı sobanın üzerine uzanır: Onun orada ne yaptığına kim şaşar? Muhafız onun yatmasına karışmaz. Kampa yaklaşırken eline biraz para –en az on beş-yirmi gümüş kapik– alır ve onbaşının kapısında bekler. Çalışmadan dönen bütün tutukluları, nöbetçi onbaşı üst baş araması yapar ve ancak ondan sonra kam-

pın kapısından içeri alır. İçki taşıyan genellikle bazı yerlerinin ayrıntılı bir şekilde aranmamasını umut eder. Ama bazen onbaşı oralara kadar uzanır ve içkiyi bulur. O zaman son bir çözüm kalır: Kaçakçı sessizce ve muhafızdan gizlice, elinde sakladığı parayı onbaşının eline sıkıştırır. Böyle bir manevra sayesinde kampa sağ salim içkiyle birlikte girmesi mümkün olabilir. Ama bazen manevra işe yaramaz ve o zaman son sermayesine, yani sırtına güvenmek zorunda kalır. Binbaşıya haber verilir, sermaye kırbaçlanır hem de çok kötü kırbaçlanır, içkiye el konur ve kaçakçı girişimciyi ele vermeyip her şeyi üstüne alır, ama şunu da söylemeli, ihbar etmeyi çirkin bulduğu için değil, sadece ihbar etmek onun çıkarına olmayacağı için böyle yapar; onu ne olursa olsun kırbaçlarlar; tek teselli ikisinin de kırbaç yiyecek olması olabilir. Ama girişimci ona yine lazımdır, oysa âdete ve önceden yapılmış anlaşmaya göre, kaçakçı kırbaçlanan sırtı için girişimciden tek bir kapik bile almaz. Genel olarak ihbarlar sık sık yaşanır. Kampta ihbarcı en ufak bir horgörüyle karşılanmaz; ona öfkelenmek kimsenin aklına gelmez. Dışlanmaz, onunla arkadaşlık devam ettirilir, kampta ihbar etmenin çirkin olduğunu söylemeye kalkmak kesinlikle anlaşılmaz. Bütün ilişkimi kestiğim, alçak ve yozlaşmış olan o soylu tutuklu, Binbaşı'nın hizmet eri Fedka'yla arkadaşlık ediyordu ve ona casusluk yapıyordu, o da tutuklular hakkında duyduğu her şeyi Binbaşı'ya anlatıyordu. Bunu herkes biliyordu ve kimse asla bu alçağı tehdit etmeyi ya da cezalandırmayı aklından bile geçirmiyordu.

Fakat ben yine konudan uzaklaştım. Tahmin edileceği üzere, içkinin sağ salim getirildiği de oluyordu; o zaman girişimci getirilen bağırsakları alıyor, onların parasını ödüyor ve hesap yapmaya başlıyordu. Hesaba göre malın ona çok pahalıya geldiği anlaşılıyordu; bu yüzden, daha çok kâr yapmak için, bir kere daha boşaltıp nere-

deyse yarısına kadar su katıyor ve böylece hazırlanıp alıcı bekliyordu. Öncelikle bayramda, ama genellikle her gün bir alıcı gelirdi. Birkaç ay orada öküz gibi çalışıp birkaç kapik biriktirmiş olan tutuklu, o gün için ayırdığı bütün parayı içkiye yatırmak ister. O gün uzun zamandır zavallı emekçinin geceleri rüyasına, gündüz çalışma saatlerinde ise hayallerine musallat olmuş ve böylece onun ruhunun kamp yaşamının sıkıcı düzenine katlanmasını sağlamıştır. Sonunda bu aydınlık günün şafağı doğuda belirir; paralar hiç dokunulmamış bir halde duruyordur, alıp *tselovalnik*'e götürür onları. O da ona önce olabildiğince temiz bir votka verir, yani sadece iki kere sulandırılmış olan içkiden verir; ama şişe içildikçe içilen kısmın yerine hemen su eklenir. Bir fincan içkiye beşlik ödenir, meyhanedekinin altı katıdır bu. Kafayı bulmak için bu fincanlardan kaç tane içmek ve onlar için ne kadar para ödemek gerektiğini tahmin etmek zor değil! Ama içkiden uzak duran ve önceden bu olaya hazırlanan tutuklu çok kısa zamanda sarhoş olur ve bütün parasını içkiye yatırıncaya kadar içmeye devam eder. O zaman yeni alınmış her şey harekete geçer; *tselovalnik* aynı zamanda tefecidir. Önce yeni alınmış belli eşyalar götürülür ona, sonra eski püsküler gider, en sonunda da resmî eşyalar. Her şey, en küçük ıvır zıvıra kadar içkiye yatırıldıktan sonra, sarhoş yatmaya gider ve ertesi gün kafasında ağır bir baş ağrısıyla uyanınca, mahmurluğunu atmak için *tselovalnik*'ten bir yudum bile olsa içki ister. Hüzünle katlanır bu tatsızlığa ve hemen o gün yine çalışmaya koyulur, yine birkaç ay hiç durmadan çalışır, dönmemek üzere sonsuzluğa karışmış olan o mutlu eğlence gününü hayal eder, yavaş yavaş kendine gelir ve hâlâ uzakta olsa da öyle ya da böyle eğlencenin vakti gelecektir.

Tselovalnik'e gelince, o da sonunda büyük bir meblağ, birkaç on ruble topladıktan sonra, son bir içki hazır-

lar ve bu kez onu suyla çoğaltmaz, çünkü onu kendine ayırmıştır; ticaret yeter; kendi kendini kutlama vaktidir artık! Eğlence, içki, yemek, müzik başlar. Büyük olanaklar vardır; en yakın, düşük rütbeli nöbetçi amirleri bile hoşnut edilir. Eğlence bazen birkaç gün sürer. Tahmin edileceği gibi, hazırlanan içki kısa sürede içilir; o zaman âlemci artık onu beklemeye başlamış olan başka *tselovalnik*'lere gider ve son meteliğine kadar içer. Eğlenen tutukluyu kollarlar, ama bazen yüksek amirlerin, bir Binbaşı ya da nöbetçi subayın dikkatini çeker. Böyle olunca, kampa geri götürülür ve birkaç gün sonra yeniden *tselovalnik* mesleğine döner. Eğlenenlerden bazıları, tabii zengin olanlar cinsi latif de hayal eder. Büyük para karşılığında, gizlice, çalışmaya gitmek yerine kaleden çıkar, rüşvet verilen bir muhafızla birlikte bir yere giderler bazen. Orada, şehrin kıyısında bir yerdeki, küçük bir evde herkese açık bir şölen yaparlar ve gerçekten de büyük miktarlar öderler. Para sayesinde tutuklu horgörülmez; muhafız da önceden, işi bilerek seçilmiştir. Genellikle böyle muhafızlar gelecekte kampa konuk olmaya adaydırlar. Fakat para için her şey yapılabilir ve bu tür geziler hemen her zaman gizli kalır. Şunu da eklemek lazım, bunlar çok nadir olur; bunun için çok para gerekir ve cinsi latif meraklıları kesinlikle tehlikesiz olan başka yollar bulurlar.

Kamp hayatımın ilk günlerinden beri genç bir tutuklu vardı, aşırı iyi bir delikanlıydı, bende özel bir merak uyandırmıştı. Sirotkin diyorlardı ona. Birçok açıdan oldukça bilmecemsi bir varlıktı. Beni öncelikle yakışıklı yüzü etkilemişti; yirmi üç yaşından fazla değildi. Özel bir kısımda, yani müebbetliklerin arasındaydı, bu yüzden de en önemli savaş suçlularından biri sayılıyordu. Sessiz ve ketumdu, az konuşurdu, nadiren gülerdi. Gözleri maviydi, düzgün hatları vardı, küçük yüzü temizdi, zarifti, saç-

ları açık kumraldı. Yarısı tıraşlı kafası bile onu çok az çirkinleştirmişti; o kadar güzel bir çocuktu. Herhangi bir zanaatı yoktu, ama az da olsa hep para bulurdu. Fazlaca tembeldi, pasaklı gezerdi. Bazen biri onu güzel giydirirdi, hatta genellikle kırmızı gömlek giydirirdi ve Sirotkin yeni eşyasından mutlu olurdu; koğuşları gezer, kendini gösterirdi. İçmezdi, kumar oynamazdı, hemen hiç kimseyle tartışmazdı. Elleri ceplerinde, uysal, düşünceli bir tavırla koğuşları gezip dururdu. Ne düşündüğünü tahmin etmek zordu. Bazen ona meraktan seslenecek, bir şeyler soracak olursan, hemen, hatta saygıyla, tutukluk yapmadan yanıtlardı, ama hep kısa, ayrıntıya girmeden yanıt verirdi; sorana da on yaşındaki bir çocuk gibi bakardı. Eline para geçecek olursa gereksiz hiçbir şey almazdı, ceketini onartmaya kalkmaz, yeni çizme ısmarlamaz, bir *kalaç*, küçük bir *pryanik*[1] alır, onu yerdi – tıpkı yedi yaşında gibi. "Ah sen, Sirotkin!" derdi ona tutuklular, "*Sirota*'sın[2] sen, tam bir Kazan *sirota*'sı!" Çalışma saatlerinin dışında farklı farklı koğuşları gezerdi; hemen herkes kendi işiyle meşgul olurdu, bir tek onun yapacak işi olmazdı. Ona bir şeyler söylerler, hemen hep de alay ederler (onunla ve arkadaşlarıyla böyle çok alay ederlerdi), – o da tek kelime etmeden dönüp başka bir koğuşa gider; bazen, eğer onunla çok alay etmişlerse, kıpkırmızı olurdu. Sık sık şöyle düşünürdüm: Bu sakin, saf varlık nasıl düşmüş bu kampa? Bir kere hastanede tutuklu odasında yatıyordum. Sirotkin de hastaydı ve yanımda yatıyordu; bir akşam onunla sohbete oturduk; istemeden açıldı bana ve kendini tutamayıp onu nasıl askere gönderdiklerini, gönderirken annesinin nasıl ağladığını ve kışlanın ona ne kadar

1. (Rus.) Üzüm, bal, şerbet vb. malzemeyle yapılan bir kurabiye türü. (Ç.N.)
2. (Rus.) Öksüz. (Ç.N.)

ağır geldiğini anlattı. Kışla yaşamına asla katlanamadığını da söyledi. Çünkü orada herkes ciddi, sert kişilerdi, komutanlar da hiç hoşnut kalmıyordu ondan...

"Peki ne oldu sonunda?" diye sordum, "Nasıl düştün buraya? Üstelik özel kısıma... Ah sen, Sirotkin, Sirotkin!"

"Yani efendim, Aleksandr Petroviç, taburda tam bir yıl kaldım; buraya da Grigoriy Petroviç adlı bölük komutanımı öldürdüğüm için geldim."

"Bunu duymuştum Sirotkin, ama inanamadım. Sen birini nasıl öldürebildin?"

"Öyle oldu Aleksandr Petroviç. Bana çok zor gelmişti."

"Peki ya diğer askerler nasıl yaşıyor? Elbette, başlangıçta zor gelir, ama sonra alışırsın, bir bakarsın, şanlı asker oluvermişsin. Herhalde annen şımartmış seni; on sekiz yaşına kadar sütle, çörekle beslemiş olmalı."

"Anacığım beni çok severdi, doğru efendim. Ben askere gidince, dediklerine göre o da yatağa düşmüş, kalkamamış... Sonuçta çok acı geldi askerlik bana. Komutan da sevmedi, her yaptığıma ceza verdi – ama ne diye efendim? Her şeye boyun eğiyordum, tam söylendiği gibi yaşıyordum; içki içmiyorum, kimseden bir şey istemiyorum; Aleksandr Petroviç, birinden bir şey istemek berbat bir şeydir. Dört bir yanda taş kalpliler var, ağlayacak kimse yok. Bir köşeye çekilip birbaşıma ağlardım ben de. İşte bir keresinde nöbetteyim. Gece olmuş; beni nöbete, *abvahta*'ya,[1] gözetleme deliğinin başına gönderdiler. Rüzgâr; sonbahardı, ama öyle bir karanlık var ki gözün parçalanıyor. Ben de öyle sıkılmış, öyle sıkılmışım ki! Tüfeği ayağıma dayadım, süngüyü çıkardım, yere koydum; sağ çizmemi çıkardım, namluyu da göğsüme dayadım, üzerine abandım ve ayak başparmağımla tetiği çektim. Bir de

1. (Alm.) *Hauptwache.* Nöbetçi kulübesi sözcüğünün Rusçadaki karşılığı olan *hauptvahta* sözcüğünün eski bir biçimi. (Ç.N.)

baktım – ateş almıyor! Tüfeği kurcaladım, içini temizledim, yeni barut koydum, biraz çakmaktaşı koydum ve yine göğsüme dayadım. Ne oldu sizce? Barut patladı, ama kurşun yine yok! Ne oluyor diye şaşakaldım. Aldım giydim çizmeyi, süngüyü taktım, sessizce gezinmeye başladım. Bu sırada da ne yapacağıma karar verdim: Nereye varırsa varsın, hemen bırakacağım askerliği! Yarım saat sonra komutan geldi; teftişe çıkmıştı. Bana dimdik bakıp şöyle dedi: 'Sen böyle mi nöbet tutuyorsun?' Tüfeği elime aldım, sonra süngüyü dibine kadar sapladım göğsüne. Dört bin kilometre yürüdüm işte buraya, özel kısma..."

Yalan söylemiyordu. Yoksa ne diye özel kısma gönderilsin? Sıradan suçlara çok daha hafif cezalar veriliyordu. Bu arada, arkadaşları arasında bir tek Sirotkin bu kadar yakışıklıydı. Ona benzeyen diğerleri, on beş kadar kişiydiler, yüzlerine bile bakılmayacak kadar tuhaftılar: Sadece iki-üç kişinin yüzü düzgündü; geri kalanları koca kulaklı, çirkin, çapaçuldu; hatta ak saçlıları vardı. Eğer koşullar izin verirse, bir ara bu topluluğu daha ayrıntılı anlatacağım. Sirotkin genellikle Gazin'le arkadaşlık ederdi, bu bölümün başında onun mutfağa sarhoş daldığını ve bu olayın benim kamp yaşamıyla ilgili ilk fikirlerimi etkilediğini söylemiştim. Bu Gazin dehşetengiz bir varlıktı. Herkeste korkunç, acı verici bir izlenim bırakırdı. Bana hep ondan daha ürkütücü, canavarca bir şey olamaz gibi gelirdi. Tobolsk'ta cinayetleriyle ünlü haydut Kamenyev'i görmüştüm; sonra kaçak askerlerden biri olan, korkunç katil Sokolov'u da görmüştüm. Ama onlardan hiçbiri bende Gazin kadar büyük bir tiksinti uyandırmamıştı. Bazen karşımda dev, insandan büyük devasa bir örümcek gördüğümü sanırdım. Tatar'dı; korkunç güçlüydü, kamptaki herkesten güçlüydü; ortadan uzun boyluydu, herkül yapılıydı, çirkin, oransız bir şekilde iri bir başı vardı; kambur yürür, yan yan bakardı. Kampta onunla ilgili

tuhaf dedikodular söylenirdi: Onun askerlerden olduğu bilinirdi; ama tutuklular aralarında, bilmiyorum doğru mudur, onun Nerçinsk'ten[1] kaçtığını söylerlerdi; Sibirya'ya defalarca gönderilmiş, defalarca kaçmış, adını değiştirmiş ve sonunda bizim kampa, özel kısma düşmüştü. Hatta onun hakkında daha önce küçük çocukları kesmeyi sevdiği, bunun biricik eğlencesi olduğu anlatılırdı: Çocuğu uygun bir yere çağırırmış; önce onu ürkütür, ona eziyet eder ve korku ve dehşetle iyice sinmiş olan zavallı küçük kurbanını sessizce, ağır ağır, keyifle kesermiş. Bütün bunlar, belki de uydurmadır, Gazin'in herkeste bıraktığı genel ağır izlenimin bir sonucudur, ama bütün bu uydurmalar nasıl oluyorsa uyuyordu ona, üzerine oturuyordu. Bu arada kampta olağan zamanlarda sarhoş değil çok aklı başında davranıyordu. Hep sessizdi, kimseyle tartışmaz ve tartışmadan kaçardı, ama sanki başkalarından tiksinir gibi, sanki kendini diğerlerinden üstün görür gibi; çok az konuşurdu ve kasten uzak dururdu. Bütün hareketleri ağır, sakin, özgüvenliydi. Gözlerinden hiç aptal olmadığı ve aşırı kurnaz olduğu belli olurdu; ama yüzünde ve gülüşünde hep aşırı alaycı ve acımasız bir şey vardı. Şarap satardı ve kamptaki en varlıklı *tselovalnik*'lerden biriydi. Ama yılda iki kere içip sarhoş olurdu ve işte o sırada doğasının bütün vahşiliği ortaya çıkardı. Ağır ağır sarhoş olur, önce çevresindekilere en acımasız, hesaplı ve sanki uzun zaman önce hazırlanmış gibi olan şakaları yapardı; sonunda iyice sarhoş olunca, korkunç bir öfkeye kapılır, bıçağı kapıp etrafa saldırırdı. Onun korkunç gücünü bilen tutuklular ondan kaçıp saklanırdı; önüne gelene saldırırdı. Ama kısa sürede onunla baş etme yöntemi bulundu. Onun koğuşundan on kişi bir anda üzerine at-

1. Baykal Gölü'nün doğusunda, Çin sınırının batısında yer alan bir şehir. (Ç.N.)

layıp dövmeye başlıyordu. Bu dayaktan daha ağır bir şey hayal etmek imkânsız. Onun göğsüne, kalbine, can evine, midesine vururlardı; iyice ve uzun zaman döver ve ancak kendini kaybedip ölü gibi yığılıp kaldığı zaman keserlerdi. Başkasını böyle dövmeye karar vermek imkânsızdı; böyle dövmek öldürmek demekti, ama Gazin'e etki etmezdi. Dayaktan sonra kendini kaybetmiş bir halde gocuğuna sarıp ranzasına yatırırlardı. "Yatsın bakalım!" Gerçekten de, sabahleyin neredeyse dipdiri bir halde kalkar ve hiçbir şey söylemeden, asık suratla çalışmaya giderdi. Ve ne zaman Gazin içip sarhoş olsa, kampta herkes günün onun için kesinlikle dayakla sona ereceğini bilirdi. Kendisi de bilirdi bunu ve yine de içerdi. Kaç yıl böyle geçti. Sonunda, Gazin'in karşı koyamamaya başladığını fark ettiler. Çeşitli ağrılarla yakınmaya başladı, gözle görünür şekilde zayıfladı; gitgide daha sık gider oldu hastaneye... "İşi bitti!" diyordu birbirlerine tutuklular.

Yanında sırf kendi eğlencesi için tuttuğu Polonyalı iğrenç kemancıyla mutfağa girdi ve mutfağın ortasında durdu, dikkatle içeridekileri süzdü. Herkes sustu. Sonunda, beni ve arkadaşımı görüp hain hain, alayla baktı bize, hoşnut bir tavırla güldü, kendi kendine bir şeyler düşündü ve aşırı sallana sallana masamıza doğru ilerledi.

"İzin verirseniz şunu soracağım," diye başladı (Rusça konuşuyordu), "siz hangi gelirinizle burada çay içmeye kalkıştınız?"

Sessizce bakıştım arkadaşımla, en iyisinin susup yanıt vermemek olduğunu anlamıştım. İlk karşı koymada öfkeye kapılacaktı.

"Demek paranız var?" diye sordu yine. "Demek paranız yığınla, ha? Peki sizi çay içesiniz diye mi gönderdiler kürek cezasına? Çay içmeye mi geldiniz buraya? Söylesenize ne diye!.."

Ama susup ona aldırmamaya karar verdiğimizi gö-

rünce, kıpkırmızı olup öfkeden tir tir titredi. Yanında, köşede, büyük bir *selnitsa*[1] duruyordu, dilimlenmiş, tutukluların yemeği için hazırlanmış ekmekler konardı tablanın üzerine. Öyle büyüktü ki üzerine kampın yarısına yetecek kadar ekmek konurdu; ama şimdi boştu. İki eliyle onu yakalayıp üzerimizde havaya kaldırdı. Biraz sonra kafamızı parçalayacaktı. Cinayet ya da öldürme girişimi bütün kampta büyük bir tatsızlığa yol açardı aslında: Sorgular, aramalar başlardı, koşullar ağırlaştırılırdı, o yüzden tutuklular bu tür aşırılıklardan uzak durmak için çok çaba harcarlardı – buna rağmen, bu kez herkes susmuş, bekliyordu. Bizi savunmak için bir kelime etmediler! Gazin'e bir bağıran çıkmadı! – bize karşı nefret bu kadar güçlüydü! Anlaşılan bizim tehlikeli bir durumda olmamız hoşlarına gitmişti... Ama olay hayırlı bir şekilde sona erdi; tam o *selnitsa*'yı indirmek istediği sırada, birisi gölgelerin içinden bağırdı:

"Gazin! İçkini çaldılar!.."

Selnitsa'yı yere atıp deli gibi koşarak çıktı mutfaktan.

"Vay, Tanrı kurtardı!" diyorlardı aralarında tutuklular. Ve uzun zaman bahsettiler bundan.

İçkinin çalınması haberinin doğru mu yoksa bizim kurtulmamız için uydurulmuş bir şey mi olduğunu daha sonra öğrenemedim.

Akşam vakti, ortalık kararmaya başladığında, koğuşlar sürgülenmeden önce, direklerin yanında geziniyordum ve birden ruhuma derin bir hüzün çöktü, daha sonra bütün kamp hayatım boyunca böyle bir hüzün yaşamadım. Nerede olursa olsun ilk hapis gününe katlanmak zor; kampta, zindanda, kürek cezasında... Ama her şeyden çok şu fikrin, kamptaki hayatım boyunca beni hiç bırak-

1. (Rus.) Tepsi. (Ç.N.)

mayacak olan şu fikrin beni çok düşündürdüğünü hatırlıyorum – kısmen çözümsüz bir fikirdi bu, şimdi de çözemediğim bir fikir; aynı suçlar için verilen cezaların eşitsizliği fikriydi bu. Doğru, bir suç bir başkasıyla, hatta aşağı yukarı aynı bile olsa karşılaştırılamaz. Sözgelimi iki suçlu da bir insan öldürmüş; iki davanın bütün koşulları ele alınmış; ve iki dava için aynı ceza veriliyor. Buna rağmen, suçlar arasında nasıl fark olduğunu görüyorsunuz. Sözgelimi biri bir insanı bir hiç için, bir soğan için bıçaklamış. Sokağa çıkmış, karşıdan gelen adamı bıçaklamış, ama adamın bir soğanı varmış sadece. "Şu işe bak dangalak! Beni av peşinden yolladın: Adamı bıçakladım ve sadece bir soğan çıktı üzerinden." – "Aptal, soğan dediğin bir kapik eder! Yüz can al, yüz soğan eder, işte sana bedavadan bir ruble!" (kampta anlatılan bir fıkra). Ama diğeri şehvetli bir despotu nişanlısının, kızkardeşinin, kızının onurunu korumak öldürmüştür. Bir başkası berduşluk yaparken, bir polis ekibinden kaçarken, kendi özgürlüğünü, yaşamını korurken, genellikle de çaresizlikten öldürmüştür; diğeri küçük çocukları bıçakla kesme hazzı yüzünden, ellerinde onların sıcak kanını hissetmek, korkularından, bıçak altında güvercin gibi son kez titremelerinden zevk almak için öldürmüştür. Peki ne olacak? Hem o hem öteki aynı kürek mahkûmluğuna gönderilir.

Doğru, ceza süreleri arasında fark vardır. Ama bu fark görece azdır; ama bir ve aynı türden suçlar arasındaki fark çok daha fazladır. Karakter kadar fark vardır. Ama varsayalım, bu farkı silmek olanaksız, bu kendine has çözümsüz bir problem – dairenin kareleştirilmesi gibi bir problem mesela.

Ama eğer bu eşitsizlik olmasa bile bir başka ayrıma, en son cezalar arasındaki ayrıma bir bakın... İşte kürekte kuruyan, mum gibi sönen bir adam; ve işte diğeri, kürek cezasına gönderilmeden önce yeryüzünde böyle neşeli

bir yaşam, böyle neşeli arkadaşlarla dolu bir topluluk görmemiş bir adam. Evet, kampa böyleleri de gelir. İşte, sözgelimi, eğitimli, vicdanı, bilinci, kalbi gelişmiş bir insan. Kendi kalbinin acısı onu bütün cezalardan daha ağır işkencelere mahkûm etmektedir. Suçu yüzünden kendi kendine acımasızca, tereddütsüz en ağır yasayı uygular. Ama işte yanında diğeri, bütün kürek cezası boyunca, işlediği cinayeti bir kere bile olsun düşünmemiş biri duruyor. Hatta kendini haklı buluyor. Hatta kasten suç işleyenleri bile vardır, kürek mahkûmu olmak ve böylece özgürken yaşayacağı çok daha ağır kürek yaşamından kaçmak isterler. Orada en ağır aşağılanmayı yaşamış, asla karnı doymamıştır ve sabahtan akşama kadar kendi işinde çalışmıştır; ama kürek cezasında iş evdekinden daha kolay, ekmek bolca, hatta hiç görmediği kadar çok var; bayramlarda sığır eti, sadaka, kapik kazanma fırsatı var. Peki topluluk? Hinoğluhin, kurnaz, her şeyi bilen bir topluluk; ve işte arkadaşlarına saygı dolu bir hayretle bakıyorlar; daha önce hiç böyle görünmüyordu; kendini yeryüzünde olabilecek en yüksek topluluk içinde sayıyor. Gerçekten de bu iki suçlunun cezası duygusal açıdan aynı mıdır? Ama, bu arada, çözülmemiş sorunlarla uğraşmak niye! Davul çalıyorlar, koğuşlara gitme vakti.

IV

İlk izlenimler

Son sayım başladı. Bu son sayımdan sonra koğuşların her biri özel bir kilitle kilitleniyordu ve tutuklular tan ağarıncaya kadar kapalı kalıyorlardı.

Sayımı çavuş iki askerle birlikte yapıyordu. Bunun için tutuklular genellikle avluya toplanıyordu ve nöbetçi subay geliyordu. Ama bu tören daha çok sade biçimde yapılıyordu: Sayım koğuşlarda yapılıyordu. Şimdi de öyle olmuştu. Sayanlar sıkça hata yapıyor, yanılıyor, gidip yeni baştan başlıyorlardı. Sonunda zavallı nöbetçiler istenen sayıya ulaşıyor ve koğuşu kilitliyorlardı. İçeride otuz kadar tutuklu, ranzalara çok sıkışık bir halde doluşup yerleşirdi. Uyumak için erkendi hâlâ. Anlaşılan herkes bir şeylerle oyalanacaktı.

İdareden koğuşta sadece bir gazi kalmıştı, ondan bahsetmiştim daha önce. Her koğuşta ayrıca yaşlı tutuklulardan biri koğuş binbaşısı olarak atanırdı, tabii iyi davranışı yüzünden. Çok sık olarak yaşlıların da kendi paylarına ciddi yaramazlıklar yaptığı görülürdü; o zaman kırbaçlanırlar, hemen rütbeleri geri alınır ve yerlerine başkaları getirilirdi. Bizim koğuşta yaşlı olan Akim Akimiç'ti, beni şaşırtarak arada bir bağırırdı tutuklulara. Tutuklular da ona sıradan alaylarla yanıt verirlerdi. Gazi ondan daha akıllıydı ve hiçbir şeye karışmazdı, eğer ağzını açacak olursa, bu da terbiyeden çok vicdanını temizlemek için olurdu. Yatağında sessizce oturur ve çizme dikerdi. Tutuklular ona hemen hiç ilgi göstermezdi.

Kamp yaşamımın bu ilk gününde bir gözlem yaptım ve daha sonra da onun doğru olduğundan emin oldum. Şöyle: Tutuklu olmayan herkes, kim olursa olsun, tutuklularla en doğrudan ilişkisi olan muhafızlar, nöbetçi askerler gibi kürek cezası hayatıyla herhangi bir işi olanlara kadar herkes, tutukluları bir şekilde gözünde büyütürdü. Sanki her dakika huzursuzluk içinde tutuklunun durup dururken içlerinden birine bıçakla saldırmasını beklerlerdi. Ama en dikkat çekicisi – tutukluların da onlardan korkulduğunu bilmesi ve bunun da onlara cesaret gibi bir şey katmasıydı. Hatta bununla insanı

kendilerine çekerlerdi. Benim kamp süremde, çok nadir olsa da, amirlerden birinin kampa muhafızsız geldiği olmuştu. Bunun tutukluları iyi bir şekilde etkilediğini görmekte yarar var. Böyle korkusuz bir ziyaretçi hep saygı uyandırırdı kendilerinde ve hatta gerçekten kötü bir şey olacakken olmazdı böylece. Tutukluların korku salması, tutukluların olduğu her yerde görülür ve doğrusu, bunun gerçekten neden olduğunu bilmiyorum. Elbette tutuklunun, o ünlü haydudun dış görünümünden başlayarak her şeyinin buna belli bir katkısı bulunuyor; dahası, kürek cezasına gelen herkes bütün bu insan yığınının buraya bir av için toplanmadığını ve alınan bütün önlemlere rağmen, canlı insanın ceset haline getirilemeyeceğini hisseder: Duygularıyla, intikam ve yaşam açlığıyla, tutkuları ve onları tatmin etme ihtiyacıyla bir insandır o. Ama buna rağmen, ben de tutuklulardan korkacak bir şey olmadığına inanıyordum. Bir insan başka bir insana öyle kolay kolay, durup dururken bıçakla saldırmaz. Kısacası, eğer tehlike varsa, eğer bu tehlike nadiren bu tür tatsız koşullarda oluyorsa, doğruca bunun önemsiz olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Tahmin edileceği üzere, şu anda sadece hükmü kesinleşmiş tutuklulardan, hatta sonunda kampa (genellikle daha iyi olan yeni bir yaşama!) ulaşmış olmaktan mutlu olan, bu yüzden de sakin ve uysal bir şekilde yaşayanlardan bahsediyorum; hatta, aralarında gerçekten huzursuz olanlara da şamata yapmaları için çok fırsat vermezler. Kürek mahkûmu, ne kadar cesur ve boyun eğmez olursa olsun, kamptaki her şeyden korkar. Mahkemeye çıkacak olan tutuklu için durum farklıdır. Bu tutuklu yabancılara rahatça sataşabilir, bunun da tek nedeni ertesi gün mahkemeye çıkabilecek olmasıdır; eğer yeni bir olaya karışırsa, cezası da ertelenecektir. Saldırının nedeni, amacı budur: neye mal olursa olsun ve en çabuk şekilde

"kendi kaderini değiştirmek." Hatta bu türden tuhaf bir psikolojik olay da biliyorum.

Kampta, askerî bölümde bir tutuklu vardı, yasal haklarından yoksun bırakılmadan kampta iki yıl geçirme cezasına çarptırılmış askerlerdendi, geveze ve hayret verici ölçüde ürkek biriydi. Rus askerleri arasında gevezelik ve ürkeklikle çok sık karşılaşılmaz. Bizim askerimiz o kadar meşguldür ki istese bile vakit bulamaz gevezeliğe. Ama geveze olursa da, hemen her zaman aylak ve ürkek olur. Dutov (tutuklunun adı buydu) sonunda kısa ceza süresini tamamladı ve sınırdaki birliğine gitti yeniden. Fakat onun gibi düzelsin diye kampa gönderilenlerin hepsi sonunda kampta bozulur ve genellikle serbest kaldıktan iki-üç hafta sonra yeniden mahkemeye çıkarılıp yine kampa gönderilirler, üstelik bu kez iki-üç yıllığına değil, "kalıcı" bölüme, on beş ya da yirmi yıl kalmaya gönderilirler. Yine böyle olmuştu. Kamptan çıktıktan üç hafta sonra, Dutov kilitli bir şeyleri aşırmış; üstüne üstlük, kabalık edip ortalığı karıştırmış. Ceza almaktan da bütün zavallı ürkekler gibi çok korktuğu için, birliğinden kovulacağı günün hemen öncesinde, odaya onu tutuklamaya gelen nöbetçi subaya bıçakla saldırmış. Herhalde, böyle bir davranışın hakkındaki hükmü de kürek cezasının süresini de uzatacağını çok iyi biliyordu. Ama o korkunç ceza ânını birkaç gün, hatta birkaç saat olsun uzaklaştırmak istiyordu! O kadar ürkekti ki, bıçakla saldırdığı zaman subayı yaralamamış, sırf gösteriş olsun diye saldırmıştı; bir daha mahkemeye çıkmasını gerektirecek yeni bir suç işlemiş gibi görünmek için.

Cezadan önceki dakikalar, elbette, tutuklu için korkunç dakikalardır ve ben de birkaç yıl boyunca çok sayıda sanığı kader anlarından önce görme fırsatı buldum. Genellikle sanık tutuklularla hastanede, tutuklu koğuşlarında hasta yatarken karşılaşıyordum, sıkça hastalanı-

yorlardı. Rusya'nın bütün tutukluları insanlara en çok merhamet duyan kişinin doktor olduğunu bilir. Doktorlar asla tutuklular arasında ayrım yapmaz, oysa, belki sıradan halk dışında hemen herkes ister istemez yapar böyle bir ayrımı. O suçu ne kadar korkunç olursa olsun tutukluyu azarlamaz ve ona ceza verilmiş olması ve genel olarak yaşadığı dert yüzünden her şeyi bağışlar. Rusya'da herkesin suçu dert, suçluları da dertliler olarak adlandırması boşa değil. Bu derin anlamı olan bir tanım. Bilinçsizce, içgüdüsel olarak yapıldığı için daha da önemlidir bu. Doktorlar da tutuklulara, özellikle de ağır koşullar altında tutulan sanıklara karşı çoğu kez samimi bir yakınlık gösterir... Tutuklu sanık da, kendisi için verilebilecek süreyi hesaplayarak sık sık hastaneye çıkar, o ağır ânı biraz olsun uzaklaştırmaya çabalar. Kader gününün yakında gelip çatacağından kesin emin olarak taburcu olduğu zaman, hep büyük heyecan içinde olur. Bazıları kendini beğenmişlikleri yüzünden duygularını gizlemeye çalışır, ama kurnaz olmayan, yapmacık şamataları arkadaşlarını kandıramaz. Herkes işin aslını anlar ve insancıllıkları yüzünden susar. Tutuklulardan genç bir katil tanımıştım, askerdi, tam sayıda sopa cezasına[1] mahkûm edilmişti. O kadar ürktü ki cezadan önce, içine enfiye katıp bir tas şarap içmeye karar verdi. Bu arada, mahkemeden önce tutuklu sanık için şarap şarttır. Mahkeme günü gelmeden çok önce hazırlığı yapılır, onun için bir sürü para harcanır ve tutuklu sanık altı ay ihtiyaçlarını bir kenara bırakır, ama gerekli parayı cezadan çeyrek saat önce içeceği çeyrek litre şaraba harcar. Tutuklular arasında genel olarak, sarhoş olana sopa ya da kamçının tesir etmeyeceği inancı vardır. Ama hikâyeden uzaklaşıyorum

1. 1839 yılı hukukuna göre en ağır fiziksel ceza altı bin sopa ya da kırbaç cezasıydı. Ama uygulamada bu miktar üç binin ötesine geçmiyordu. (Ç.N.)

böyle. Zavallı genç bir tas şarabını içtikten sonra, bir anda gerçekten hastalandı; kan kustu ve kendini kaybetmiş bir halde hastaneye kaldırdılar onu. Kusmuk göğsünü o kadar zorlamıştı ki birkaç gün sonra gerçek bir veremin belirtileri ortaya çıktı, zaten altı ay geçmeden bu hastalıktan öldü. Onun veremini iyileştirmeye çalışan doktorlar hastalığın nereden geldiğini anlayamadılar.

Ama suçlularda cezadan önce sıkça karşılaşılan yüreksizlikten bahsederken, tersine, bazılarının da görülmemiş bir korkusuzlukla insanı şaşkına çevirdiğini söylemem gerekiyor. Hissizlik derecesine varan bazı cesaret örneklerini hatırlıyorum, üstelik bu örnekler de çok nadir değildi. Karşılaştığım korkunç bir suçluyu hiç unutmuyorum. Bir yaz günü, tutuklu koğuşlarında bir söylenti yayıldı, geceleyin ünlü haydut, asker kaçağı Orlov'un cezalandırılacağını ve cezadan sonra da koğuşa getirileceğini söylüyorlardı. Orlov'u bekleyen hasta tutuklular onun çok ağır cezalandırılacağına inanıyordu. Hepsi de belirgin bir heyecan içindeydi ve itiraf edeyim, ben de büyük bir merakla ünlü haydudun gelmesini bekliyordum. Onun mucizelerini çok daha önceden duymuştum. Yaşlı, çocuk demeden doğrayan bir caniydi bu; çok güçlü bir iradesi olan ve gurur duyduğu gücünün farkında olan biriydi. Çok sayıda cinayeti itiraf etmişti ve tam sopa cezası verilmişti. Onu gece geç vakit getirdiler. Koğuş karanlıktı artık, mumlar yakılmıştı. Orlov kendinden geçmişti, bembeyazdı, gür, karman çorman, kömür gibi saçları vardı. Sırtı şişmişti ve kanlı mor bir renk almıştı. Tutuklular bütün gece onu hoş tutmaya çalıştılar, suyunu değiştirdiler, bir yandan diğer yana çevirdiler, ilaç verdiler, kendi kanlarından olan birine bakar gibi büyük bir iyilikle baktılar. Ertesi gün iyice kendine geldi ve koğuşta iki kez yürüdü! Çok şaşırtmıştı beni bu; hastaneye çok güçsüz ve kendinden geçmiş bir halde gelmişti. Ona ve-

rilen sopa cezasının ancak yarısına dayanabilmişti. Doktor cezaya devam edilmesinin suçlunun kaçınılmaz ölümüne yol açacağını anlayınca infazı durdurdu. Üstelik, Orlov ufak tefek ve zayıftı, mahkemeden önce bu yüzden iyice güçten düşmüştü. Tutuklu sanıklardan biriyle karşılaşan kişi, herhalde, onların cılız, sıska ve solgun yüzlerini, hummalı bakışlarını uzun süre unutamaz. Buna rağmen, Orlov hızla iyileşti. Anlaşılan, içten içe onun ruhsal enerjisi doğasına güçlü bir şekilde yardımcı oluyordu. Gerçekten de bu adam hiç sıradan biri değildi. Ben sırf meraktan onunla tanıştım ve bir hafta boyunca inceledim. Rahatça söyleyebilirim ki hayatımda ondan daha güçlü, sağlam karakterli bir insanla karşılaşmamıştım. Bir kez daha, Tobolsk'ta yine böyle ünlü birini, eski bir haydut şefini görmüştüm. O tam anlamıyla vahşi bir hayvan gibiydi ve karşısına çıksanız, ismini bilmeseniz bile, içgüdüsel olarak karşınızda korkunç bir varlık olduğunu sezerdiniz. Ama onda beni dehşete düşüren ruhsal boşluktu. Ruhsal hallerin o kadar üstüne çıkmıştı ki daha ilk bakışta onun suratından, karşınızdakinde vahşi bir bedensel zevk, bir şehvet açlığından başka bir şey olmadığını anlardınız. Derileri kırış kırış olmuş insanları bile kesmeye hazır olduğu halde, Korenyev'in –haydudun adı buydu– bile cezadan önce cesaretini kaybettiğine ve korkudan titrediğine eminim. Orlov onun tersiydi. Bedeni üzerinde tam bir zafer kazanmıştı bu adam. Bu adamın kendine sınırsızca hükmedebileceği, bütün işkence ve cezaları küçümseyeceği ve yeryüzünde hiçbir şeyden korkmayacağı görünüyordu. Onda sınırsız bir enerji, bir şeyler yapma açlığı, intikam açlığı, koyduğu bir hedefe ulaşma açlığı vardı. Buna karşın, onun tuhaf kibri beni etkiliyordu. Her şeye akıl almaz derecede yüksekten bakıyordu, ama asla diklenmeye çaba harcayarak falan değil, doğal bir şekilde yapıyordu. Yeryüzünde ona

otoritesini geçirebilecek bir varlık olduğunu sanmıyorum. Her şeye beklenmedik bir sükûnetle bakıyordu; sanki yeryüzünde onu şaşırtabilecek hiçbir şey yoktu. Tutukluların ona saygıyla yaklaştığını çok iyi anladığı halde, onların önünde hiçbir şey belli etmiyordu. Bu arada istisnasız bütün tutuklularda kendine özgü bir şöhret düşkünlüğü ve kibir görülürdü. Orlov hiç de aptal değildi ve tuhaf bir şekilde açıksözlüydü, ama kesinlikle geveze değildi. Sorduğum sorulara açıkça yanıt veriyordu, hemen gidip kalan cezasını çekmek için iyileşmeyi beklediğini ve sağ çıkamamaktan, cezadan önce sağ çıkamamaktan korktuğunu söylüyordu. "Ama şimdi –dedi hemen bana göz kırparak– olay tamam. Kaç sopa kaldıysa yiyeceğim ve hemen kafileyle birlikte Nerçinsk'e yola çıkacağım, yolda da kaçarım! Kesinlikle kaçacağım! Şu sırtım iyileşsin hele bir!" Ve beş gün boyunca taburcu edilmeyi hevesle bekledi. Beklerken de genellikle çok neşeli ve keyifliydi. Başından geçenler hakkında konuşmaya çalıştım onunla. Bu sorulara biraz bir şeyler mırıldandı, ama hep kısa yanıtlar verdi. Benim onun vicdanına ulaşmaya çalıştığımı ve herhangi bir pişmanlık duyup duymadığını anlamaya çalıştığımı fark edince de, bana öyle küçümseyici ve tepeden baktı ki sanki ben birdenbire onun gözünde büyüklerle konuşması imkânsız olan küçücük, aptal bir çocukmuşum gibi bir ifade belirdi. Hatta yüzünü bana karşı bir acıma duygusu kapladı. Bir dakika sonra bana içinde en ufak bir alay izi olmayan samimi bir gülüşle gülüyordu ve bence, tek başına kalıp da benim sözlerimi hatırladığı zaman, kendi kendine de gülmüş olmalı. Hatta sonunda sırtı daha tamamen iyileşmediği halde taburcu oldu; bu kez ben de taburcu oldum ve hastaneden şans eseri birlikte çıktık. Ben kampa döndüm, o da daha önce kaldığı yere, kampın yanındaki asker barakasına gitti. Vedalaşırken elimi sıktı ve onun

açısından yüksek bir güven ifadesiydi bu. Bence, bunu kendi kendinden o anda da çok hoşnut olduğu için yaptı. Özünde, beni küçümseyemiyordu ve beni hep saygılı, güçsüz, acınası ve her açıdan ondan düşük bir varlık olarak görüyor olmalıydı. Ertesi gün ikinci kez cezalandırdılar onu...

Kışlamız kilitlendikten sonra birdenbire özel bir havaya bürünüyordu – gerçek bir ev ocağı, bir ev havasına. Ancak şimdi tutukluları, arkadaşlarımı ev ahalisi gibi görebiliyorum. Gündüzleri çavuşlar, nöbetçiler ve genel olarak idareciler her an gelebilirdi koğuşa, bu yüzden de koğuşun bütün sakinleri biraz farklı, sanki pek huzurlu değillermiş, sanki her an bir şey bekliyorlarmış, bir kaygıları varmış gibi davranıyordu. Ama koğuşun kapıları kapanır kapanmaz, herkes hemen huzura kavuşuyor, herkes kendi köşesine çekiliyordu ve hemen herkes eline bir iş alıyordu. Koğuş birdenbire aydınlanıyordu. Herkes mumunu ve çoğu kez tahtadan yapılmış olan şamdanını alıyordu. Kimi çizme onarıyordu, kimi bir giysisini dikiyordu. Koğuştaki Mefite[1] havası an be an yoğunlaşıyordu. Bir madrabaz grubu bir köşeye çömelip yırtık pırtık bir halının üzerinde kumar oynuyordu. Hemen her koğuşta yanında iki buçuk metrelik pis bir halı, küçük bir mum ve akıl almaz derecede yağlı, kirli iskambil kâğıdı taşıyan bir tutuklu olurdu. Bütün bunların hepsinin tek bir adı vardı: *maydan*[2]. İşletmeci oynayanlardan ücret alırdı, gece başına on beş kapik; böyle geçinirdi. Oyuncular genellikle *tri lista*, *gorka* gibi kâğıt oyunları oynardı. Bütün oyunlar heyecan yaratırdı. Oynayanların her biri-

1. Roma mitolojisinde bataklık ve volkan gibi yerlerden çıkan zehirli gazların kişileşmesi olan tanrıça. (Ç.N.)

2. Türkçe kökenli olan bu sözcük, meydan, köyün pazar yeri anlamında; hırsız argosunda da kumarhane ya da kâğıt oyunu anlamına geliyor. (Ç.N.)

nin önünde bakır para yığını olurdu – ceplerinde ne varsa dökerlerdi ve halıdan son meteliğine kadar kaybeden ya da arkadaşlarının her şeyini alan kalkardı sadece. Kumar gece geç saatlerde biterdi, bazen şafak vaktine dek sürerdi, koğuşun kilitleri açılıncaya kadar. Bizim odamızda, kampın her koğuşunda olduğu gibi, hep sonuna kadar oynayan ya da içen dilenciler, *bayguşlar*[1] ya da öylece, anadan doğma gezgin dilenciler vardı. "Anadan doğma" diyorum ve bu ifadeyi özellikle seçiyorum. Gerçekten de, bizim halkımızın her kesiminde, ortam nasıl olursa olsun, koşullar ne olursa olsun, hep birtakım tuhaf tipler vardır, uysal ve çoğunca çok çalışkan olan, ama kaderin ömrü boyunca dilenci kalmaya mahkûm ettiği tipler vardır. Onlar hep topraksız köylülerdir, onlar hep çapaçul giyinirler, onlar hep biraz ezik ve bir şeylerden yılmış görünürler ve hep birinin sığıntısı gibi, birinin elinin altında bulunurlar, genellikle de ya bir sefihin ya da aniden zenginleşip soylu olan birinin yanındadırlar. Her çaba, her girişim onlar için acı ve külfet demektir. Sanki asla kendi başlarına bir şey yapmamak ve sadece hizmet etmek, kendi iradelerine bağlı yaşamamak, başkasının düdüğünü öttürmek koşuluyla doğmuş gibidirler; görevleri başkasının rolünü oynamaktır. Üstelik onlar hiçbir durumda, hiçbir devrimle zenginleşemezler. Hep dilencidirler. Bu tür kişilerin sadece halk arasında değil, bütün toplumlarda, seviyelerde, gruplarda, dergilerde ve cemiyetlerde bulunduğunu fark etmiştim. Her koğuşta, her kampta da vardı bunlardan ve *maydan* kurulur kurulmaz bunlardan biri hemen uşaklık etmeye koyulurdu. Genel olarak hiçbir *maydan* uşaksız olmaz. Oyuncular onu bütün geceliğine, beş gümüş kapik karşılığında kira-

1. Kazakçada, dilenci olan göçebe. (Ç.N.)

larlar; onun başlıca görevi bütün gece nöbet tutmaktır. Altı-yedi saat kadar karanlıkta, kuytuda, eski otuz derece ayazda dona dona bekler, avludaki her çıtırtıya, her çınlamaya, her ayak sesine kulak kesilirler. Bazen gecenin geç vakitlerinde bir subay ya da nöbetçi gelir, sessizce içeri girip oyun oynayanları da, iş yapanları da, avludan görünen fazla mumları da yakalardı. Avludaki gölgeler arasında kalan kapı kilidinin sesi duyuldu mu, saklanıp mumları söndürmek ve ranzalara çekilmek için vakit geç demektir. Ama nöbetçi uşak böyle bir şeyin *maydan* tarafından iyi karşılanmayacağını bildiği için, bu tür aksaklıklar çok nadir olurdu. Elbette, beş kapik gülünç derecede düşük bir ücret, kamptayken bile; ama kamptaki işverenlerin bu ve benzeri örneklerde sergilediği katılık ve acımasızlık beni hep etkilemişti. "Al parayı, yap uşaklığını!" Bu bir önermeydi, sabırsız bir ifade değildi. Üç kuruş karşılığında işveren alabileceği her şeyi alırdı, mümkünse daha fazlasını da alırdı ve parayı alanı ödüllendirdiğini varsayardı. Sarhoş bir halde sağa sola para dağıtan sefih aynı zamanda uşağını ise kazıklamaya çalışır; ben bunu sadece kampta ya da sadece *maydan*'da görmedim.

Koğuşta hemen herkesin bir şeylerle meşgul olduğunu söylemiştim: Kumarbazlar dışında, aylak gezenlerin sayısı beşi geçmiyordu; onlar da hemen yatar uyurlardı. Benim ranzam kapının hemen yanındaydı. Ranzanın diğer yanında, benimle bir hizada, Akim Akimiç yatıyordu. Saat ona on bire kadar çalışıyordu, şehirden oldukça iyi para karşılığında sipariş edilen çok renkli birtakım Çin fenerleri yapıyordu. Fenerleri ustaca yapıyordu, sistemli çalışıyordu, işi yarım bırakmıyordu; çalışmayı bitirince dikkatle her şeyi topluyor, çarşafını seriyor, Tanrı'ya dua ediyor ve uysalca yatağına uzanıyordu. Uysallığı ve düzeni anlaşılan aşırı titizlik derecesine vardırmıştı; ken-

disini, bütün budala ve dar kafalı insanlar gibi aşırı akıllı biri saydığı belliydi. Daha ilk günden hoşlanmamıştım ondan; o ilk gün onun hakkında çok şey düşündüğümü ve böyle bir kişinin yaşamda başarılı olmak yerine, kampa düşmüş olmasına şaşırdığımı hatırlıyorum. Daha sonra birkaç şey söyleyeceğim Akim Akimiç hakkında.

Ama kısaca koğuşumuzun düzeninden bahsedeyim. Orada uzun yıllar yaşamam gerekiyordu ve bütün bunlar benim gelecekteki oda ortaklarım ve arkadaşlarım olacaktı. Onlara büyük bir merakla baktığım tahmin edilebilir. Benim ranzamın solundaki ranzalarda bir grup Kafkas dağlıları vardı, büyük kısmı soygundan yakalanmıştı ve farklı cezalar almıştı. İkisi Lezgi, biri Çeçen ve üçü Dağıstan Tatarı. Çeçen karamsar ve asık suratlıydı; hemen hiç kimseyle konuşmazdı ve çevresine sürekli nefretle, çatık kaşla ve tiksinti yüklü, kötücül bir gülümsemeyle bakardı. Lezgilerden biri yaşlıydı, uzun, ince, eğri bir burnu vardı, koyu tenli bir haydut gibi görünüyordu. Nurra adlı bir tanesi bende daha ilk günden hoş, çok sevimli bir izlenim bıraktı. İkisinin daha genç olanıydı o, orta boyluydu, herkül gibi yapılıydı, açık mavi gözleriyle tam bir sarışındı, kalkık burunluydu, kadınsı bir yüzü vardı ve bacakları sürekli at üstünde gezmekten çarpıktı. Bütün gövdesi süngü ve kurşun yaralarıyla kaplıydı. Kafkaslar'da barış yanlılarındandı, ama gizlice barış yanlısı olmayan dağlılara gider ve onlarla birlikte Ruslara baskınlar düzenlerdi. Koğuşta herkes severdi onu. Hep neşeliydi, herkesle arkadaştı, yakınmadan çalışırdı, sakindi ve uyumluydu, ama tutukluluk yaşamının çamurlu ve pis ortamından hoşnutsuzdu; fakat tartışmaya girmezdi ve sadece hoşnutsuzca başını çevirirdi. Kendisi kürek mahkûmluğu boyunca hiçbir şey çalmadı, kötü hiçbir şey yapmadı. Aşırı dindardı. İnançla dua ederdi; Müslüman bayramlarından önce yobaz gibi oruç tutar

ve bütün geceyi dualarla geçirirdi. Onu herkes severdi ve dürüstlüğüne inanırdı. "Nurra – lev" derdi ona tutuklular; böylece adı Lev, yani "Aslan" kaldı. Kürek mahkûmiyetinin süresi dolduktan sonra Kafkaslar'daki evine döneceğine kesinlikle inanıyor ve bu umutla yaşıyordu. Sanırım, bu umudu kaybetse ölüverirdi. Kamptaki ilk günümde hemen fark ettim onu. Onun iyi yürekli, yakınlık veren yüzünü diğer mahkûmların kötü, kasvetli ve asık suratları arasında fark etmemek imkânsızdı. Ben koğuşa adım attıktan yarım saat sonra, yanımdan geçerken omzumu sıvazladı, gözlerimin içine iyi yüreklilikle bakarak güldü. Önce bunun ne demek olduğunu anlayamadım. Benimle çok kötü bir Rusçayla konuştu. Biraz sonra yine yanıma geldi ve yine gülerek, dostça omzumu sıvazladı. Sonra tekrar, tekrar, bu böyle üç gün sürdü. Onun açısından bu, tahmin ettiğim ve sonradan öğrendiğim gibi, bana acıdığını, benim için kampla tanışmanın ne kadar ağır olduğunu anladığını, bana dostluk göstermek, iyilik yapmak ve kendi himayesine almak istediğini gösteriyordu. İyi ve nahifti Nurra!

Dağıstan Tatarları üç kişiydiler ve hepsi de akrabaydı. İkisi yaşlıydı, ama üçüncüsü, Aley, yirmi iki yaşından büyük değildi, üstelik daha da genç görünüyordu. Onun ranzası benimkinin yanındaydı. Onun yakışıklı, aydınlık, zeki ve aynı zamanda samimi, nahif yüzü daha ilk bakışta kalbime işledi ve kaderin bana komşu olarak başka birini değil de, onu göndermiş olmasından çok mutlu oldum. Gülümsemesi çok inandırıcı, çocukça masumdu; iri siyah gözleri öyle yumuşak, öyle kibardı ki sıkıntılı ya da kederli olduğumda ona bakarken hep özel bir hoşnutluk, hatta ferahlık hissederdim. Hiç abartmıyorum. Vatanındayken ağabeyi (beş ağabeyi vardı; ikisi bir fabrikaya girmişti) bir gün ona kılıcı alıp ata binmesini, bir yere saldırmasını emretmiş. Dağlı ailelerde büyüklere

saygı o kadar büyüktür ki çocuk nereye gönderildiğini sormak bir yana, düşünmeye bile cesaret edememiş. Onlar da ona bunu söylemeye gerek duymamışlar. Hep birlikte haydutluğa, zengin bir Ermeni tüccarın yolunu kesip soymaya gitmişler. Bunu yapmışlar da; konvoyu katletmişler, Ermeni'yi kesmişler ve malını da yağmalamışlar. Ama olay açığa çıkmış; altısını birden yakalamışlar, mahkemeye çıkarıp itiraf ettirmişler, ceza olarak da Sibirya'ya, kürek mahkûmiyetine göndermişler. Mahkemenin Aley için yaptığı tek merhametli davranış, onun ceza süresini kısaltmak olmuş; dört yıla mahkûm etmişler. Kardeşleri onu çok seviyordu, hatta bu kardeşçe sevgiden de öte baba sevgisi gibi bir şeydi. Onların sürgündeki tesellisiydi o ve genellikle karamsar ve asık suratlı oldukları halde, ona bakarken hep gülümserlerdi, onunla konuşunca (onunla çok az konuşurlardı, onu ciddi şeyler konuşulmayacak bir çocuk sayıyorlardı bir bakıma), sert yüzleri aydınlanırdı ve ona şaka yollu, neredeyse çocukça bir şeyler söylediklerini hissederdim, yanıt aldıkları zaman da birbirleriyle bakışarak samimi bir şekilde gülerlerdi. Ama onlarla kendisi konuşmaya cesaret edemezdi; o kadar saygı duyuyordu onlara. Bu çocuğun kürek cezası sırasında bu kalp yumuşaklığını nasıl koruyabildiğini, sağlam bir dürüstlük, içtenlik, yakınlık geliştirdiğini, nasıl sertleşip ahlaksızlaşmadığını anlamak zordu. Fakat görünüşteki bütün yumuşaklığına rağmen, güçlü ve dayanıklı bir yapısı vardı. Bunu daha sonra iyice öğrendim. Saf bir genç kız gibi becerikliydi ve kamptaki çirkin, sinik, kirli bir şey ya da haksız, zorba bir davranış onun gözlerinde bir hoşnutsuzluk ateşi yakar, gözleri bu yüzden daha da güzel olurdu. Tartışmadan ve küfürleşmeden kaçardı, ama kendini haksız yere incitmelerine de izin vermezdi, dayanmasını bilirdi. Ama kimseyle tartışmazdı; herkes onu sever ve kollardı. Başlangıçta bana

karşı çok kibardı. Yavaş yavaş sohbet etmeye başladım onunla; birkaç ayda çok iyi Rusça konuşmayı öğrendi, kardeşleri bütün mahkûmiyetleri boyunca yapamamıştı bunu. Çok zeki bir delikanlıydı; bana karşı, çok kibar ve zarif davranıyordu, birçok konuda fikir alışverişi yaptık. Şunu şimdiden söyleyeyim: Aley'i sıradan biri olmaktan uzak görüyorum ve onunla karşılaşmamı hayatımın en iyi tesadüflerinden biri olarak hatırlıyorum. Eğer birinin doğası doğuştan böyle güzel, Tanrı tarafından şekillendirilmiş gibi olursa, onun bir gün kötüleşebileceğini düşünmek fikri bile olanaksız gelir insana. Böyleleri için hiç kaygılanmazsınız. Ben de kaygılanmıyorum Aley için. Şimdi nerededir acaba?..

Bir keresinde, kampa yerleştikten oldukça uzun bir süre sonra, ranzada yatıyor ve çok sıkıntılı bir şeyler düşünüyordum. Hep çalışkan ve hamarat olan Aley bu kez hiçbir şeyle uğraşmıyordu, oysa yatmak için de erkendi daha. Ama o sırada onların Müslüman bayramı vardı ve çalışmıyorlardı. Kollarını başının altına koymuş yatıyor ve bir şeyler düşünüyordu. Birden bana şöyle sordu:

"Bu kadar canını sıkan şey ne?"

Ona merakla baktım, hep kibar, hep titiz, hep incelikli davranan Aley'den böyle ani, açık bir soru gelmesine şaşırmıştım ama daha dikkatli baktığımda onun yüzünde öylesine çok keder, öylesine çok acı ve hatıra gördüm ki onun da o sırada, tam o anda çok sıkıntılı olduğunu anladım. Derdimi açtım ona. İç çekip hüzünle gülümsedi. Gülüşünden hoşlanıyordum, hep sevecen ve içtendi. Ayrıca, gülerken, güzellikleriyle yeryüzünün en güzel kadınını bile kıskandırabilecek olan iki sıra inci dişini sergiliyordu.

"Ne oldu Aley, Dağıstan'da sizinkilerin bayramı nasıl kutladıklarını mı düşünüyorsun? Herhalde güzeldir oraları?"

"Evet," dedi heyecanla ve gözleri ışıldadı. "Ama sen nereden biliyorsun bunu düşündüğümü?"

"Bilmemek mümkün mü! Orada buradan daha iyi ne var?"

"Vay! Bir de soruyor musun?.."

"Şimdi orada her yer çiçektir, cennet gibi olmalı!.."

"Ah, ah, sus, sus."

Çok heyecanlanmıştı.

"Baksana Aley, kızkardeşin var mı senin?"

"Var, ne yapacaksın?"

"Sana benziyorsa, o da güzel olmalı."

"Bana benzemek mi! Bütün Dağıstan'da ondan güzeli yoktur. Ah, ne güzeldir kızkardeşim! Öylesini görmemişsindir! Benim annem de güzeldir."

"Sever miydin anneni?"

"Ah! Ne diyorsun! Herhalde, ölmüştür şimdi benim acımdan. Onun en sevdiği oğluydum ben. Kızkardeşimden de çok, herkesten çok severdi beni... Gece rüyama girip ağlattı beni."

Sustu ve o akşam başka tek kelime söylemedi. Ama ondan sonra ne zaman benimle konuşmaya çabalasa, bana karşı bilinmez bir nedenle duyduğu saygıdan dolayı, asla o konuyu bir daha açmadı. Fakat benim onunla konuşmamdan çok mutlu olmuştu. Ona Kafkaslar'ı sordum, eski hayatını sordum. Kardeşleri benimle konuşmasına karışmadılar ve hatta hoşnut oldular. Benim Aley'i gitgide daha çok sevdiğimi görerek bana karşı çok daha sıcak davranmaya başladılar.

Aley çalışırken yardım ediyordu bana, kışlada yapabildiğince hizmet ediyordu ve benim için bir şeyleri kolaylaştırmanın ve bana yararlı olmanın hoşuna gittiği belliydi ve bu çabasında en ufak küçük düşme ya da herhangi bir çıkar arayışı yoktu, artık benden de saklamadığı sıcak, dostane duygular vardı. Bu arada onun elinden

birçok iş gelirdi: Düzgün bir şekilde dikiş yapabiliyordu, çizme dikiyordu ve o arada elinden geldiğince marangozluk öğrendi. Kardeşleri onu övüyor ve onunla gururlanıyorlardı.

"Baksana Aley," dedim bir gün, "neden Rusça okuyup yazmayı öğrenmiyorsun? Biliyor musun, burada, Sibirya'da bu çok işine yarayabilir daha sonra?"

"Çok isterim. Ama kim öğretecek?"

"Burada bir sürü okuryazar var! Benim öğretmemi ister misin?"

"Ah, öğret, ne olur!" diye ranzada doğruldu ve yalvarır gibi ellerini kavuşturup baktı bana.

Ertesi akşam işe koyulduk. Benim yanımda Yeni Ahit'in Rusça çevirisi vardı – kampta yasaklanmayan bir kitaptı bu. Alfabe kullanmadan, bir tek bu kitapla, Aley birkaç hafta içinde çok iyi şekilde okumayı öğrendi. Üç ay sonra kitabi dili çok iyi anlıyordu. Ateşle, heyecanla öğreniyordu.

Bir gün onunla "Dağdaki Vaaz"ı baştan sona okuduk.[1] Vaazdaki birkaç yeri ayrı bir duyguyla okuduğunu fark ettim.

Okuduğu şeyi beğenip beğenmediğini sordum.

Bana hızla baktı ve yüzü kıpkırmızı oldu.

"Ah, evet!" dedi, "evet, İsa kutsal peygambermiş, İsa Tanrı'nın sözlerini söylemiş. Ne güzel!"

"En çok neyi beğendin?"

"Bir yerde şöyle diyor: Bağışla, sev, gücenme ve düşmanlarını sev. Ah, ne güzel konuşmuş!"

Bizim konuşmamızı dinleyen kardeşlerine döndü ve ateşli bir şekilde onlara bir şeyler anlatmaya başladı. Aralarında uzun uzun, ciddi bir şekilde konuştular ve onay-

1. Yeni Ahit, "Matta", 5-7. (Ç.N.)

larcasına salladılar başlarını. Sonra ağırbaşlı bir hürmetle, yani saf Müslüman gülümseyişiyle (bu gülümsemeyi, özellikle de ağırbaşlılığını seviyorum) bana dönüp İsa'nın Tanrı'nın peygamberi olduğunu ve büyük mucizeler gösterdiğini onayladılar; kilden kuş yaptığını, ona üflediğini ve kuşun uçtuğunu... ve bunun onların kitaplarında da yazdığını. Bunu söylerken İsa'yı överek bana büyük bir hoşnutluk verdiklerine kesinlikle inanmışlardı; Aley de kardeşlerinin bana böyle bir hoşnutluk vermeye karar verip bunu yapmalarından çok mutluydu.

Yazı çalışmamız da çok başarılı oldu. Aley kâğıt, divit, mürekkep buldu (ve onların benim paramla alınmasına izin vermedi) ve iki ay içinde harika bir şekilde yazmayı öğrendi. Bu kardeşlerini de etkilemişti. Gurur ve hoşnutlukları sınır tanımıyordu. Bana nasıl teşekkür edeceklerini bilemediler. Çalışırken, eğer birlikte çalışacak olursak, durmadan bana yardım ediyor ve bunu mutluluk sayıyorlardı. Aley'den bahsetmiyorum bile. Beni herhalde kardeşleri kadar çok seviyordu. Kamptan nasıl ayrıldığını asla unutamam. Beni koğuşun arkasına çağırdı ve orada boynuma sarılıp ağladı. Daha önce hiç beni öpüp ağlamamıştı. "Benim için öyle çok şey, öyle çok şey yaptın ki," dedi, "babam bile, annem bile böyle çok şey yapmadı; sen beni insan yaptın, Tanrı seni ödüllendirir, ben seni asla unutmayacağım..."

Nerede, nerede şimdi iyi yürekli, canım, canım Aley'im!..

Çerkesler dışında koğuşlarımızda hep birlikte ayrı bir aile gibi duran, diğer tutuklularla neredeyse hiç konuşmayan koca bir Polonyalı grubu da vardı. Kürek mahkûmu Ruslardan uzak durmaları, onlardan nefret etmeleri yüzünden, herkes de onlardan nefret ediyordu. Bu tuhaf, hastalıklı bir şeydi; altı kişiydiler. Bazıları eğitimli kişilerdi; onlardan daha sonra özel olarak, ayrıntılı bir

şekilde bahsedeceğim. Onlardan bazen, kamptaki hayatımın son yıllarında bazı kitaplar almıştım. Okuduğum ilk kitap üzerimde güçlü, tuhaf, özel bir izlenim bıraktı. Bu izlenimleri bir ara ayrıca anlatacağım. Benim için çok ilginçti ve birçoklarının bunları anlaşılmaz bulacağına inanıyorum. Bazı şeyleri denemeden konuşmak imkânsızdır. Bir tek şey söyleyeceğim: Ahlaki yoksunluk bütün fiziksel acılardan çok daha ağırdır. Kürek cezasına gelen sıradan insanlar kendi toplumuna gelmiş olur, hatta belki daha gelişmiş bir topluma gelmiş olur. Elbette birçok şey kaybetmiştir – vatan, aile, her şeyi, ama ortamı aynı kalır. Yasaya göre sıradan insanla aynı cezayı alan eğitimli insan onunla kıyaslanması imkânsız bir şey kaybeder. Bütün ihtiyaçlarını, bütün alışkanlıklarını bırakmak zorundadır; onun için yetersiz olan bir ortama girince, başka bir hava solumak zorunda kalır... Sudan çıkarılıp kuma bırakılan balık gibidir... Genellikle herkes için yasaya göre aynı olan ceza onun için en acı verici ceza haline gelir. Gerçek böyle... Sadece feda edilmesi gereken maddi alışkanlıklar sözkonusu olsa bile.

Ama Polonyalılar kendine özgü tek bir grup oluşturmuşlardı. Altı kişiydiler ve hep birlikteydiler. Bizim koğuşumuzdaki kürek mahkûmlarından sadece bir tek Yahudi'yi seviyorlardı ve belki onu da sırf onları eğlendirdiği için seviyorlardı. Fakat bizim Yahudi'yi diğer tutuklular da seviyordu, istisnasız herkes onunla alay ettiği halde. Aramızda bir taneydi ve hatta onu gülmeden hatırlayamıyorum. Ona ne zaman baksam, aklıma hep Gogol'ün *Taras Bulba*'sındaki Yahudi Yankel geliyordu, o da karısıyla birlikte gece vakti bir dolaba girmek için soyununca, bir anda civcive benzemişti. Bizim Yahudimiz, İsay Fomiç tüyü yolunmuş bir civcive iki su damlası gibi benziyordu. Yaşı geçkin biriydi, elli yaşlarındaydı, orta boyluydu ve güçsüzdü, kurnazdı ve aynı zamanda kesin-

likle ahmaktı. Arsız ve dik başlıydı, aynı zamanda aşırı ürkekti. Her yeri kırış kırıştı, hem alnında hem yanaklarında idam sehpasında aldığı damgalar vardı. Onun altmış kırbaca nasıl dayandığını hiç aklım almadı. Cinayet suçlamasıyla gelmişti. Cezadan sonra Yahudiler ona doktordan bir reçete almıştı. Bu reçeteye göre bir merhem sürecek, iki hafta içinde damgalardan kurtulacaktı. Bu merhemi kampta kullanmaya cesaret edemedi ve on iki yıllık kürek cezasının dolmasını bekledi, halkın arasına karışınca hemen kullanacaktı reçeteyi. "Böyle evlenemem," dedi bana bir gün, "ama hemen evlenmek istiyorum." Onunla yakın dost olduk. Hep coşkulu bir ruh hali vardı. Kürek mahkûmiyetinde yaşamak onun için kolaydı; mesleği kuyumculuktu, kuyumcusu olmayan şehirden iş yağıyordu ve böylece ağır çalışmadan da kurtuluyordu. Doğal olarak, aynı zamanda tefeciydi ve bütün mahkûmlara faizle ve rehinle para veriyordu. Benden önce gelmişti ve Polonyalılardan biri bana onun gelişini ayrıntılı şekilde tasvir etti. Daha sonra anlatacağım gülünç bir hikâye bu; İsay Fomiç'ten bir daha bahsetmeyeceğim.

Koğuşumuzun geri kalan ahalisi aralarında Starodub köyünden gelen bir keşişin de yer aldığı dört eski inançlı, keşiş ve ilahiyatçı, iki-üç karamsar Ukraynalı, ince suratlı ve ince burunlu, yirmi üç yaşlarında, sekiz kişi öldürmüş genç bir kürek mahkûmu, içlerinden biri bütün koğuşumuzun soytarısı olan bir kalpazan topluluğu ve son olarak, kafaları tıraşlı ve biçimsiz, sessiz ve haset, çevrelerine kaşlarının altından nefretle bakan ve sanki daha uzun yıllar, bütün cezaları boyunca öyle bakıp surat asacak, susacak ve nefret edecekmiş gibi görünen asık suratlı ve tehditkâr tipler vardı. Bütün bunlar yeni hayatımın o ilk, geri dönüşsüz akşamında karşımda yanıp söndü – duman ve is arasında yanıp söndü, küfür ve dile gelmesi güç siniklik arasında, boğucu bir havada, pranga şakırtı-

ları eşliğinde, lanet ve arsız kahkahalar arasında yanıp söndü. Çıplak ranzaya uzandım, başımın altına giysilerimi koydum (daha yastığım yoktu), gocuğumla örtündüm, ama uzun zaman uyuyamadım, bu ilk günün bütün bu canavarca ve beklenmedik izlenimlerinden şaşkına dönmüş ve sarsılmıştım. Ama yeni hayatım daha yeni başlıyordu. Daha çok şey vardı önümde, asla aklıma gelmeyen, hiç tahmin edemeyeceğim şeyler...

V

İlk ay

Kampa girdikten üç gün sonra çalışmaya gitmem emredildi. Durumumun zaten tamamen sıra dışı olmasını bir yana bırakırsak, sıra dışı bir olay yaşanmamasına rağmen o ilk iş gününü unutamıyorum. Ama bu da ilk izlenimlerden sadece biriydi; ben her şeye merakla bakmaya devam ettim. İlk üç gün boyunca çok sıkıntılı duygular yaşadım. "İşte yolun sonu, kamptayım!" diyordum kendi kendime ikide bir, "daha, uzun yıllar boyunca limanım burası; böyle dengesiz, böyle hastalıklı duygulara kapılacağım köşem burası... Ama kim bilir? Belki de uzun yıllar sonra, onu terk etme vakti gelir, o zaman da buna üzülürüm!" dedim; insanın kendi acısını sevmeyi isteyerek, bütün mutsuzluk zirvelerinde aslında bir haz olduğunu bilerek, kendi yarasını kasten kurcalama ihtiyacı duymasına kadar varan o kötücül duyguya kapılmadan duramamıştım. Zaman geçtikçe bu köşeden pişman olma düşüncesi beni dehşete boğuyordu; daha o zamandan insanın ne kadar korkunç hallerde yaşamaya alıştığı-

nı sezmiştim. Ama daha erkendi, şimdilik çevremdeki her şey düşmancaydı ve tuhaftı... her şey değildi belki, ama, anlaşılacağı üzere, bana öyle gelmişti. Yeni mahkûm arkadaşlarımın, onların ortamlarına zorla getirilen, birdenbire onların birliklerine giriveren bu acemi soyluyu, beni seyrederken sergilediği vahşi merak, bazen nefret derecesine varan bu sertlik – bütün bunlar beni o kadar sarsmıştı ki herkese kendi talihsizliğimi bin anda söylemek, anlatmak, böylece onlar gibi yaşamaya başlamak, hemen hepsiyle aynı çembere girmek istiyordum. Elbette o zaman burnumun dibinde olan birçok şeyi fark etmemiş ve kuşkulanmamıştım; düşmanca olan şeylerin arasında dostça olanları fark edememiştim. Fakat bu üç gün içinde bile karşılaştığım birkaç güler yüzlü, kibar yüz, beni güçlü bir şekilde desteklemişti. Bana karşı en kibar ve yakın olan Akim Akimiç'ti. Diğer mahkûmların asık ve nefret yüklü suratları arasında birkaç iyi ve neşeli yüzü de fark etmiştim. "Her yerde kötü insanlar var, ama kötüler arasında iyiler de var," diye düşündüm hemen kendimi teselli için, "kim bilir? Belki de bu insanlar, kesinlikle *diğerleri*, kampın dışındaki *diğerleri* kadar kötü değildir." Bunu düşünüp bu düşüncemle başımı sallıyordum, ama bu arada –Tanrım!– keşke bilebilseydim o zaman bu düşüncenin ne kadar doğru olduğunu!

İşte, sözgelimi, uzun yıllar sonra tam olarak tanıyabildiğim, ama neredeyse bütün mahkûmiyet sırasında yanımda ve sürekli çevremde olan şu adam var. Tutuklu Suşilov. Başkalarından *daha kötü olmayan* mahkûmlardan bahsederken, hemen aklıma ister istemez o geldi. Bana uşaklık ederdi. Başka uşağım da vardı. Akim Akimiç daha en baştan, ilk günden beri bana tutuklulardan birini tavsiye ediyordu – Osip, diyordu, eğer ortak yemekten hoşlanmadıysam ve kendi yemeğimi yaptırma gücüm varsa, ayda otuz kapik karşılığında bana her gün

özel yemek yapabilirdi. Osip iki mutfağımız için tutuklular tarafından seçilen dört aşçıdan biriydi, fakat bu seçimi kabul etmek ya da etmemek tümüyle onun iradesine kalmıştı; kabul ettikten sonra, ertesi gün yine vazgeçebilirdi. Aşçılar çalışmaya da gitmezdi ve bütün işleri ekmek yapmak ve yemek pişirmekten ibaretti. Onlara aşçı demiyorduk, *stryapka* (kadınlara denildiği gibi) diyorduk, fakat onları küçümsediğimizden değil, mutfağa aklı başında ve aşırı dürüst insanlar seçildiği için yapıyorduk bunu, bu küçük şakadan da aşçılarımız hiç gücenmiyordu. Osip hemen her zaman seçiliyordu ve neredeyse birkaç yıldır peş peşe *stryapka* seçilmişti ve bazen çok sıkılınca, onun yerine içki kaçakçılığı yapmak isteyince işi geri çeviriyordu. Nadir görülen bir onur ve dürüstlüğe sahipti, oysa kaçakçılık yapıyordu. Daha önce bahsettiğim uzun boylu, sağlıklı kaçakçı buydu; her şeyden, özellikle de sopa cezasından korkardı, uysaldı, ağzı var dili yoktu, herkesle iyi geçinirdi, *asla* kimseyle tartışmazdı, ama bütün bu ürkekliğine rağmen içki kaçakçılığı yapmadan duramazdı, tutkuyla bağlıydı kaçakçılığa. Diğer aşçılarla birlikte içki satardı, ama elbette, sözgelimi Gazin'in yaptığı kadar değil, çünkü daha fazla riske girmeye cesareti yoktu. Bu Osip'le ben hep çok rahat ettim. Kendi yemeğini yapacak malzeme için çok fazla şey gerekmiyordu. Bir ayda yemek için toplam bir gümüş ruble harcadığımı söylesem yanlış olmaz, tabii devletin verdiği ekmek bunun dışında, bazen çok acıkırsam yemeği ondan tiksinmeme rağmen yerdim, ama o tiksinti de geçti sonradan. Genellikle bir günde yarım kilo sığır eti satın alırdım. Kışın sığır eti çok ucuz olurdu bizde. Sığır eti almak için pazara gazilerden biri giderdi, her koğuşta bir gazi vardı, düzeni sağlarlardı; ayrıca gönüllü olarak tutukluların alışverişini yapmayı üstlenenler de olurdu, bunun için para almaz, üç-beş kuruş bir

şey alırlardı. Bunu sırf kendi rahatları için yaparlardı, yoksa kampta yaşamaya katlanamazlardı. Böylece tütün, çay, sığır eti, *kalaç* gibi şeyler alırlardı, içki dışında her şeyi alırlardı. İçki istenmezdi onlardan, ama bazen verilirdi. Osip bana birkaç yıl boyunca hep bir parça kızarmış sığır eti yaptı. Bunun nasıl kızartıldığı ayrı bir sorun, ama konu bu değil. Osip'le benim o birkaç yıl boyunca hemen hemen iki sözcükten fazla konuşmamış olmamız ilginç. Birkaç kez onunla sohbet etmeye çalıştım, ama sohbet edebilecek gibi biri değildi; gülerdi bazen, *evet* ya da *hayır* derdi, hepsi bu. Yedi yaşında kalmış böyle bir herkülü seyretmek tuhaftı.

Ama bana yardım edenler arasında Osip dışında Suşilov da vardı. Onu ben çağırmamış, aramamıştım. Bir şekilde beni buldu ve emrime girdi; hatta bunu ne zaman, nasıl yaptığını bile hatırlamıyorum. Çamaşırlarımı yıkamaya başladı. Koğuşların arkasında bu iş için büyük bir çukur açılmıştı. Bu çukurun üzerinde, devlet leğenlerinde tutuklu çamaşırlarını yıkardı. Ayrıca, Suşilov'un kendisi de beni hoş tutmak için binbir iş çıkarırdı: Çaydanlığımı kaynatır, oraya buraya koşturur, benim için bir şeyler bulur getirir, ceketimi tamire götürür, ayda dört kez çizmelerimi silerdi; bütün bunları ciddi bir şekilde yapardı, kendi kaderini benimkine bağlamıştı kesinlikle ve işlerimi üstüne almıştı. Örneğin asla şöyle bir şey demedi: "Şu kadar gömleğiniz var, ceketiniz yırtıldı," ve benzeri, bunun tersine hep şöyle dedi: "*Bizim* şimdi şu kadar gömleğimiz var, *bizim* ceketimiz yırtıldı." Gözlerimin içine öyle bakardı ki, sanki hayatının en önemli görevi buymuş gibi. Bir zanaat ya da tutukluların deyişiyle, el ustalığı sahibi değildi ve herhalde, sadece benden para alabiliyordu. Ona yapabildiğimce, yani birkaç kuruş ödedim ve her seferinde sessizce hoşnut olurdu. Başka birine hizmet edemiyordu ve anlaşılan, beni özellikle diğerle-

rinden daha uyumlu ve ödemede daha dürüst olduğum için seçmişti. Asla para biriktirip işini yoluna sokamayanlardan biriydi, *maydan*'a bekçilik edip bütün gece soğuk havada, karanlıkta nöbet tutan, avludaki seslere kulak kesilip subayın yolunu gözleyen ve bütün geceye karşılık gümüş beş kapik alan, bir yanlış yaparsa her şeyini kaybedip bedelini sırtıyla ödeyenlerden biriydi. Onlardan bahsetmiştim. Bu insanların temel özellikleri kendi kişiliklerini hep, her yerde ve hemen herkesin karşısında ezmek, ortak işlerde bile ikinci, üçüncü derecede rol almaktır. Bütün bunlar onların doğasında vardır. Suşilov çok zavallı biriydi, tam anlamıyla ağzı var dili yoktu ve ezilmiş, hatta yılmıştı, oysa içimizden kimse onu dövmemişti, ama o doğuştan ezikti. Ona nedense hep acıdım. Hatta ona acıma duymadan bakamadım hiç; *oysa* neden acıdığımı kendim bile söyleyemiyordum. Onunla da konuşamıyordum; o da konuşamıyordu ve bunun zor bir iş olduğu belliydi, ancak konuşma sona erip bir şey yapması gerekince, ondan bir şey, bir yere gitmesi istenince kendine geliyordu. Hatta sonunda, bununla mutlu olmasını sağladığıma inandım. Ne uzun ne de çok kısa boyluydu, ne iyi ne kötüydü, ne aptal ne akıllıydı, ne genç ne yaşlıydı, biraz çilli, biraz sarışındı. Onun hakkında çok kesin bir şey söylemeye imkân yoktu. Tek bir şey; tek bir şey tahmin ediyordum, Sirotkin gibi o da aynı hamurdandı ve karşılık beklemez biriydi. Tutuklular bazen onunla alay ederdi, daha çok da yolunu *değiştirip* Sibirya'ya giden kafileye girmiş olmasıyla, üstelik bir kırmızı gömlek ve bir gümüş ruble için değiştirmiş olmasıyla alay ederlerdi. Bunu hiç denecek bir bedele yaptığı için alay ederdi onunla tutuklular. Değiştirmek, biriyle isim, dolayısıyla, kader alışverişi yapmak demekti. Bu olay tuhaf görünse de, adildir ve benim zamanımda bu iş Sibirya'ya gönderilen tutuklular arasında sıkça görülüyordu; belli koşulları

ve belli biçimleri vardı. Başlangıçta buna inanamadım, ama sonunda apaçık olan bir şeye inanmak gerekti.

Bu şöyle yapılıyordu. Sözgelimi, Sibirya'ya bir tutuklu kafilesi gönderilecek. Her türden giden var: kürek cezasına, fabrikaya, köye; hepsi bir arada gidiyor. Yolda bir yerde, diyelim Perm vilayetinde, sürgünlerden biri bir başkasıyla yer değiştirmek istiyor. Sözgelimi, Mihaylov diye biri, bir katil ya da başka bir ağır suç işlemiş biri, yıllarca kürek cezasına gitmeyi kendine yakıştıramıyor. Varsayalım biraz kurnaz, görmüş geçirmiş, işi biliyor; hemen kafile içinde en sessiz, en ezik, en beklentisiz olan ve küreğe göre daha az bir cezaya çarptırılmış olan birini seçiyor: ya birkaç yıllığına fabrika, ya bir köy ya da yine bir kürek cezası ama daha az süreliğine. Sonunda Suşilov'u buluyor. Suşilov tımar köylülerindendi ve köye gönderilmişti. Bin beş yüz verst yürümüş, cebinde beş parası yok, çünkü Suşilov'da asla beş para olmaz; bitkin, yorgun bir halde yürüyor, bir tek devletin tayınıyla, yanında bir tatlı lokma olmadan, bir tek devletin verdiği giysi var üzerinde, üç-beş kuruş için herkese hizmet ediyor. Mihaylov gelip Suşilov'la konuşuyor, yaklaşıyor, dost oluyor ve sonunda bir ara onunla içki içiyor. Sonra da teklifini yapıyor: Yer değiştirmek ister mi? "Ben," yani, Mihaylov, şöyle şöyle, "küreğe gidiyorum ama 'özel bir kısma' gidiyorum. Yine kürek cezası, ama özel, daha iyi bir kısmı yani." Bu özel kısımdan, onun varlığından, Petersburg'daki idarecilerin bile haberi yoktur. Bu çok ayrı ve özel bir köşedir, Sibirya'nın bir köşesindedir ve çok az insan vardır orada (ben varken yetmişe yakındı sayı), onun izini bulmak bile beladır. Daha sonra Sibirya'yı bilen ve orada görev yapmış insanlarla karşılaştım, "özel kısmın" varlığını ilk kez benden duydular. Ceza Kanunu'nda onun hakkında toplam altı satır var: "Sibirya'da çok ağır kürek cezası başlatılıncaya dek en önemli suçlu-

lar için belli bir kampta özel kısım açılacaktır." Tutukluların kendileri bile bu "kısım"dan haberdar değildi; ömür boyu muydu, belli bir süre için mi? Süre belirtilmemişti – çok ağır kürek cezası başlatılıncaya dek deniyordu; buna göre, "kürek süresince" olmalıydı. Ne Suşilov'un ne de kafilede herhangi birinin, hatta oraya gönderilen Mihaylov'un bile bu özel kısımdan ne kastetildiğini bilmemesi kolaydı; Mihaylov da ancak kendi çok ağır suçuna ve bu yüzden üç ya da dört bin verst yürümüş olmasına bakarak bu özel kısım hakkında bir fikir sahibi olabilirdi. Ona en iyiyi ayırmayacakları belliydi. Suşilov'sa köye gidiyordu; bundan iyi ne olabilir? "Yer değiştirmek istemez misin?" Sarhoş olan, kafası çalışmayan, Mihaylov'un sunduklarına karşı minnettarlık duyan Suşilov, bu ricayı geri çevirmemeye karar verir. Zaten kafilenin içinde yer değiştirmenin mümkün olduğunu, başkalarının bunu yaptığını duymuştur, o yüzden bunda sıra dışı ve duyulmamış bir şey yoktur. Anlaşırlar. Suşilov'un sıra dışı saflığından yararlanan vicdansız Mihaylov, hemen oracıkta tanıkların önünde bir kırmızı gömlek ve bir gümüş ruble vererek onun adını alır. Ertesi gün Suşilov ayılmıştır, ama yine içirirler onu, zaten reddetmesi imkânsızdır; aldığı gümüş rubleyi içkiye yatırmıştır, kırmızı gömlek de biraz yıpranmıştır bile. İstemiyorsan, parayı ver. Ama nereden bulacak gümüş bir rubleyi Suşilov? Veremeyince *artel* onu vermeye zorlar; *artel* bu konuda katıdır. Bunun için söz verdiysen, yapacaksın – *artel* bunda ısrar eder. Yoksa zorlarlar. Döverler, hatta ölüm derecesine varıncaya kadar döver.

Aslında böyle bir şeyde *artel* bir kez bile hoşgörülü davransa, o zaman isim değiştirme ortadan kalkar. Biri verilen sözden dönmüş ve parayı aldığı halde yapılmış anlaşmayı bozmuş olsa bile –kime başvurulabilir bu yüzden? Kısacası– *artel* bunu genel bir konu olarak görür, bu

yüzden de bu konuda çok katıdır. Sonunda Suşilov vazgeçemeyeceğini anlar ve kabullenmeye karar verir. Bütün kafileye bunu bildirir; orada da gerekirse gerekli kişilere hediyeler verilir. Onlar için bir şey fark etmez; ister Mihaylov olmuş ister Suşilov cehenneme giden, içki içilir, ziyafet çekilir – böylece, onlara susmak kalır. Örneğin ilk aşamada yoklama yapılır; Mihaylov'a sıra geldiğinde "Mihaylov!" diye bağırırlar. Suşilov, "Benim!" der. "Suşilov!" derler. Mihaylov bağırır: *benim* – ve yoklama devam eder. Bu konuyu bir daha kimse açmaz. Tobolsk'ta sürgünler gidecekleri yere göre ayrılır. "Mihaylov" köye gider, "Suşilov" da silahlı süvariler eşliğinde özel kısma gönderilir. Artık başka bir itiraz mümkün değildir; zaten nasıl kanıtlanacak? Böyle bir dava kaç yıl sürer? Sonunda ne olacak? Üstelik tanıklar nerede? Olsa da inkâr ederler. Sonuç belli, Suşilov bir gümüş ruble ve bir kırmızı gömlek için "özel kısma" gelir.

Tutuklular Suşilov'la alay ediyordu – yer değiştirdiği için değil (hafif cezayı daha ağır cezayla değiştirenleri herkes küçümserdi, böylelerine aptal diye bakarlardı), bu iş için bir kırmızı gömlekle bir gümüş ruble aldığı için; bu çok küçük bir ücretti sonuçta. Genellikle büyük, tabii yine görece büyük paralar karşılığında yapılırdı değişim. Hatta birkaç on ruble alanlar olurdu. Ama Suşilov o kadar sessiz sedasız, kişiliksiz ve önemsizdi ki onunla alay etmek bile çok anlamlı değildi.

Suşilov'la uzun bir süre, birkaç yıl geçirdik. Yavaş yavaş bana aşırı bağlandı; bunu ben de fark edemedim, çünkü ona çok alışmıştım. Ama bir gün –kendimi bu yüzden hiç affedemiyorum– benim istediğim bir şeyi yapmadı, fakat yine de benden para alacak gibi oldu, o zaman ona sertçe şöyle dedim: "Peki Suşilov, parayı alıyorsunuz, ama işi yapmıyorsunuz." Suşilov ses çıkarmadı, gidip işimi gördü, sonra ansızın ortadan kayboldu. İki

gün geçti. Bunun benim sözlerimden olmasına imkân yok, diye düşünüyordum. Tek bir tutuklunun, Anton Vasilyev'in ufak tefek bir borcunu ondan ısrarla istediğini biliyordum. Üçüncü gün ona gidip konuştum. "Suşilov, herhalde siz benden Anton Vasilyev için para rica etmiştiniz? Buyurun." O sırada ranzada oturuyordum; Suşilov da yanımda ayaktaydı. Herhalde benim ona para teklif etmemden, onun sıkıntılı durumunu kendi kendime hatırlamamdan çok etkilendi, kendi fikrine göre son zamanlarda benden çok almıştı ve bunlar benden almayı umduğundan daha çoktu. Paraya baktı, bana baktı, aniden dönüp gitti. Bütün bunlar beni çok etkiledi. Peşinden gittim ve onu koğuşun arkasında yakaladım. Direklerin yanında duruyordu, yüzü duvara dönüktü, başını duvara yaslamış ve eliyle yüzünü örtmüştü. "Suşilov, neyiniz var?" diye sordum. Bana bakmadı ve ben hayretle, onun ağlamaya hazır olduğunu fark ettim: "Aleksandr Petroviç, siz... sanıyorsunuz ki," diye başladı kesik kesik bir sesle ve başını başka bir yöne çevirdi, "ben size... para için... ah... ah... aah!" Yine döndü tahta perdeye, hatta oraya alnını sürttü – ve kendini tutamadı!.. Kürek cezasında ağlayan birini ilk kez görüyordum. Onu güçbela sakinleştirdim ve ondan sonra, bana mümkün olduğu ölçüde daha içtenlikle hizmet etmeye ve beni "gözlemeye" başladı, ama gizleyemediği bazı belirtilerden onun kalbinin asla benim o sitemimi affetmediğini anlamıştım. Buna rağmen diğerleri onunla alay ediyordu, her fırsatta iğneliyordu, bazen ağır şekilde küfrediyordu; buna rağmen o onlara kibar ve dostça davranıyor, onlara hiç gücenmiyordu. Evet, uzun yıllar tanışıklık olsa bile, bir insanı tanımak çok güç!

İşte bu yüzden kürek cezası bana ilk bakışta daha sonradan görüneceği gerçek yüzüyle görünmemişti. İşte bu yüzden eğer her şeye böyle aç, ısrarlı bir ilgiyle bakar-

sam, burnumun dibinde olup bitenleri yine de göremeyebileceğimi söyledim. Doğal olarak, beni başlangıçta şiddetle öne çıkan, önemli olaylar etkiliyordu, ama onları da, belki yanlış bir şekilde anladım ve ruhumda sadece ağır, umutsuz, kederli bir izlenim bıraktılar. Kampa benden bir süre önce gelmiş ve beni kürekteki ilk günlerimde özellikle şiddetli bir şekilde etkileyen başka bir tutuklu olan A. ile karşılaşmak bana çok yardımcı oldu. Fakat, ben daha kampa gelmeden önce biliyordum orada A. ile karşılaşacağımı. Bana ilk zorlu vaktimi yaşattı ve ruhsal acılarımı güçlendirdi. Ondan bahsetmemem imkânsız.

İnsanın nereye kadar alçalabileceğinin ve düşebileceğinin ve kendi içindeki bütün ahlaki duyguları, hiç çaba harcamadan ve hiç pişman olmadan ne dereceye kadar öldürebileceğinin en iğrenç örneğiydi bu. A. genç biriydi, soyluydu, bizim Binbaşı'ya kampta yaptığımız her şeyi anlattığından ve onun emir eri Fedka'yla arkadaşlığından bahsederken biraz bahsetmiştim bundan. İşte kısaca hikâyesi: Herhangi bir okulu bitirmeden ve Moskova'da onun rezil davranışlarından dehşete düşen akrabalarıyla tartışarak Petersburg'a gitmiş ve para kazanmak için alçakça bir yola başvurmuş, yani kaba ve iğrenç hazlara olan dinmek bilmez açlığını hemen tatmin edebilmek için on kişinin kanına girmeye karar vermiş, onu Petersburglu sanan pastane sahibi ve bu Meşanskayalılara[1] öyle bir dolap çevirmişti ki aptal bir insan olmadığı halde delice ve anlamsız bir işe kalkışmıştı. Onu hemen yakaladılar; masum insanları ihbar etmeye, başkalarını kandırmaya çalışmıştı ve bunun için on yıllığına Sibirya'ya, bizim kampa gönderilmişti. Hâlâ çok gençti, hayat onun için yeni başlıyordu. Kaderindeki bu

1. Moskova'nın bir semti. (Ç.N.)

korkunç altüst oluşun onun doğasını değiştirmesi, onun doğasında bir sarsıntı, bir değişim yaratması beklenirdi. Ama yeni kaderini hiç şaşırmadan, en ufak rahatsızlık bile göstermeden kabullenmiş, onun karşısında ahlaki bir ürkeklik duymamış, ondaki hiçbir şeyden ürkmemişti, belki sadece çalışmak, pastanelerle ve üç Meşanskayalıyla vedalaşmak mecburiyeti ona ağır gelmişti. Hatta ona kürek mahkûmu unvanının daha da büyük bir alçaklık ve rezillik fırsatı verdiğini sanıyordu. "Kürek mahkûmu artık kürek mahkûmudur; kürek mahkûmu olduysan, demek ki hiç utanmadan hareket edebilirsin." Tam anlamıyla böyle düşünüyordu. Bu rezil varlığı bir fenomen olarak hatırlıyorum. Katillerin, haydutların ve hain canilerin arasında birkaç yıl yaşadım, ama kesin olarak söylüyorum, hayatım boyunca A.daki kadar alçakça ahlaki bir düşüş, böyle kesin bir rezillik ve böyle iğrenç bir seviyesizlik görmedim. Aramızda soylulardan bir baba katili vardı; ondan da bahsetmiştim; ama birçok açıdan onun da A.dan çok daha ahlaklı ve insani olduğuna inandım. Benim gözümde, kamptaki hayatım boyunca, A. bir et yığını olarak kaldı, dişi ve midesi olan, kaba saba, en hayvanca bedensel hazlara dizginsiz bir açlığı olan bir et yığınıydı; bu hazların en küçük ve geçici olanı için bile soğukkanlı bir şekilde öldürmeye, kesmeye, kısacası her şeye hazırdı, yeter ki sonunda her şey örtbas edilsin. Hiç abartmıyorum; A.yı çok iyi tanıyorum. İnsanın bedensel bir yönünün, herhangi bir içsel norm, herhangi bir yasa tarafından dizginlenmediği zaman nereye kadar gidebileceğinin bir örneğiydi. Onun sürekli alaylı gülüşünü seyretmek beni nasıl da tiksindiriyordu. Bu bir canavar, bir ahlak Quasimodo'suydu. Buna bir de onun kurnaz ve akıllı, yakışıklı olmasını, hatta biraz eğitimli ve yetenekli olmasını ekleyin. Hayır, toplumda böyle bir insan olacağına, yangın olsun, veba ve kıtlık olsun daha iyi!

Kampta alçaklığın yaygın olduğunu, ortalığın ispiyon ve ihbarlarla kaynadığını ve tutukluların buna karşı bir şey yapmaya cesaret edemediğini söylemiştim. Tam tersine, A.ya karşı hepsi de dostluk gösteriyordu ve bize karşı gösterdikleri dostluğun çok daha fazlasını gösteriyorlardı ona. Ona karşı sarhoş Binbaşı'nın gösterdiği yakınlık onların gözünde onun değerini daha da artırıyordu. Bu arada, o da Binbaşı'yı portre yapabildiğine inandırmıştı (tutukluları da teğmen olduğuna inandırmıştı) ve Binbaşı onu kendi evine aldırmaya göndermeye, kendi portresini yaptırtmaya çalışıyordu. Orada emir eri Fedka'yla tanıştı, emir erinin efendisi üzerinde, böylece kamptaki herkes üzerinde büyük etkisi vardı. A. Binbaşı'nın talebiyle bizi ispiyonluyordu, Binbaşı da onu tokatlarken casus ve muhbir diye küfrediyordu. Genellikle bir mücadeleden sonra Binbaşı bir sandalyeye çöküyor ve A.ya portreye devam etmesini emrediyordu. Anlaşılan bizim Binbaşı A.nın, hakkında bir şeyler duyduğu Bryullov[1] kadar olmasa da enfes bir ressam olduğuna inanıyordu, ama yine de onu tokatlamaya kendinde hak görüyordu, çünkü o sanatçı da olsa kürek mahkûmuydu, "Sen Bryullov gibi olsan da, ben senin amirinim, ne istersem onu yapacaksın," diyordu. Bu arada A.yı çizmelerini çıkarmaya ve yatak odasındaki vazoları temizlemeye zorluyordu, ama yine de uzun zaman A.nın ressam olduğu fikrini kafasından atamadı. Portre bitmek bilmedi, yaklaşık bir yıl sürdü. Sonunda Binbaşı kandırıldığını anladı ve portrenin bitmeyeceğine, tam tersine, geçen her gün ona benzemekten uzaklaştığına inanınca, öfkelendi, ressamı patakladı ve onu kampa, toprak işine gönderdi. Anlaşılan A. buna üzülmüştü ve eski günlerden, Binbaşı'nın masa-

1. Karl Pavloviç Bryullov (1799-1852), Rus portre ressamı. (Ç.N.)

sındaki artıklardan, arkadaşı Fedka'dan ve Binbaşı'nın mutfağında kendisi için beslediği bütün umutlardan uzaklaşmak ona ağır gelmişti. En azından Binbaşı A.yı uzaklaştırınca, A.nın durmaksızın ona ispiyonladığı M. adlı tutuklunun takibi kesildi. A.nın M.yi ispiyonlamasının sebebi şuydu: A. kampa geldiği sırada M. tek başınaydı. Özlem duyuyordu; diğer tutuklularla hiçbir yakınlık kurmuyor, onlara dehşet ve tiksintiyle bakıyor, onların barışçı yanını fark etmiyordu, onlarla birlikte hareket etmiyordu. Bu nefretinin bedelini ödedi. Kampta M.ye benzeyen insanların genel olarak durumu korkunç olur. Onun tersine, A. kimle ne işi olabileceğini tahmin etmiş, hemen kendisinin olumsuz bir ihbarla gönderildiğine, neredeyse M.nin orada olma sebebine benzer bir sebeple orada bulunduğuna ikna etmişti M. yi. M. bir yoldaş, arkadaş bulduğuna çok sevindi. Onu kolladı, kürekteki ilk günlerinde yardımcı oldu, çok sıkıntı çekmiş olduğunu düşünerek ona son parasını verdi, onu yedirdi, onunla fazla eşyalarını paylaştı. Ama A. bir anda ötekinin ağırbaşlı olmasından, her düşüklüğe dehşetle bakmasından, ona hiç benzememesinden tiksindi ve M.nin, daha önceki sohbetlerde kampla ve Binbaşı'yla ilgili söylediklerinin hepsini A. ilk fırsatta Binbaşı'ya yetiştirmeye koştu. Binbaşı bundan hiç hoşlanmadı ve M. yi perişan etti, eğer komutan olmasaydı, işi bir felakete kadar götürebilirdi. Daha sonra M. onun seviyesizliğini öğrenince A. hiç rahatsız olmamakla kalmadı, hatta onunla karşılaşıp yüzüne alayla bakmaktan zevk alıyordu. Anlaşılan bu onun haz aldığı bir şeydi. Buna birkaç kez M. dikkatimi çekti. Bu alçak bozuntusu daha sonra bir tutuklu ve muhafızla birlikte kaçtı, ama bu kaçışı daha sonra anlatacağım. Önceleri hikâyesini duymadığımı sanarak bana da sırnaştı. Tekrarlıyorum, kürek cezamın ilk günlerinde bana büyük sıkıntı yaşattı. Beni içine

sürüklediği, kendimi içinde bulduğum o korkunç alçaklık ve seviyesizlikten dehşete kapıldım. Burada herkesin ve her şeyin alçak ve seviyesiz olduğunu düşündüm. Ama yanılmıştım; her şeyi A.ya göre değerlendirmiştim.

Kampta sıkıntıyla geçirdiğim bu üç gün boyunca ranzamda yattım, bana Akim Akimiç'in önerdiği güvenilir bir tutukluya devletin verdiği keten gömleklerden, tabii para karşılığında (gömlek başına birkaç kuruş) bir şeyler diktirdim, Akim Akimiç'in ısrarıyla kendime sağlam, ekmek gibi incecik (üzeri keten kaplı keçeden) bir şilte ve alışmakta çok zorluk çektiğim içi yün dolu bir yastık aldım. Akim Akimiç bütün bu eşyaların tedarik edilmesine yardım etti ve işe kendisi de katıldı, eski devlet çuhasından, diğer tutuklulardan satın alınan eskimiş pantolon ve ceket parçalarından topladığı çuhayla bana bir yorgan dikti. Vadesini dolduran devlet eşyaları tutuklunun mülkiyetine geçiyordu; kampta hemen satışa çıkıyorlardı ve eşya ne kadar yıpranmış olursa olsun, yine de belli bir bedelle elden çıkma umutları vardı. Bütün bunlara önceleri çok şaştım. Genel olarak bu benim halkla ilk karşılaşmamdı. Birdenbire kendim de sıradan biri olmuştum, tıpkı onlar gibi kürek mahkûmu olmuştum. Onların alışkanlıkları, anlayışları, düşünceleri, gelenekleri en azından biçimsel olarak, yasaya göre benim olmuştu, özünde onları paylaşmadığım halde. Şaşkın, aklım karışmıştı, daha önceden duymuş ve biliyor olduğum halde, sanki hiç aklıma gelmemiş, hiç duymamış gibiydim bunları. Ama gerçek bilinen ve duyulanlardan çok daha farklı bir etki bırakır. Sözgelimi ben daha önce hiç bu tür eşyaların, böyle eski ıvır zıvırın eşya sayılacağını düşünebilir miydim? Ama işte kendime bu eski ıvır zıvırdan yorgan yaptırdım! Tutuklu giysisinde hangi tür çuhanın kullanıldığını insan hayal edemez. Görünüşte çuhaya benziyor, kalın, asker kumaşı gibi; ama iyice kul-

lanılmış, tül gibi olmuş ve can sıkıcı bir şekilde parçalanıyor. Tabii çuha elbise bir yıllığına veriliyor, ama bu kadar süre bile dayanması güç. Tutuklu çalışıyor, üzerinde ağırlıklar taşıyor; elbise de yıpranıyor, hızla yıpranıyor. Gocuk üç yılda bir veriliyor ve genellikle bu süre içinde elbise, yorgan, şilte işlevi görüyor. Çok sağlam olmalarına rağmen, genellikle üç yıllık süreyi dolduramıyorlar, yani o süre içinde gocuk yamalarla onarılıyor. Buna rağmen, bu sürenin sonunda bile kırk gümüş kapiğe satılıyorlar. Daha iyi korunanları olursa altı hatta yedi gümüş kuruşa satılıyor, bu da kürek cezasında büyük para demektir.

Para –daha önce bahsetmiştim bundan– kampta korkunç bir öneme, güce sahipti. Kürek cezasında biraz para sahibi olan tutuklunun, hiç parası olmayan birine göre on kat daha az sıkıntı çekeceği kesin olarak söylenebilir, oysa parası olmayan da aynı cezayı almış ve tabii nasıl para bulacak? – amirlerimiz böyle düşünürdü. Yine tekrarlıyorum, eğer tutuklular kendi paralarını edinme olanağından yoksunsa, delirebilir ya da sinekler gibi ezilebilirlerdi (herkese sunulan olanaklara rağmen) ya da dahası, duyulmamış cinayetler işleyebilirlerdi; bazısı sıkıntıdan işlerdi, bazısı da daha erken idam edilmek ve yok olmak için ya da (teknik ifadeyle) "kaderini değiştirmek" için yapardı bunu. Tutuklu, neredeyse kanlı ter dökerek kazandığı ya da sıra dışı kurnazlıklarla, hırsızlık ve dolandırıcılıkla elde ettiği kapiği aynı zamanda öyle düşüncesizce, öyle çocukça bir akılsızlıkla kaybeder ki, ilk bakışta herkese paraya hiç değer vermiyormuş gibi gelir. Para yüzünden tutuklunun karnına ağrılar girer, ona delicesine bağlıdır ve eğer onları hovardalık ederken gerçekten çil gibi saçıyorsa, saçmasının nedeni o şeyi paradan bir derece üstün saymasıdır. Tutuklu için paradan üstün olan şey nedir? Özgürlük yoksa özgürlükle ilgili bir hayal. Tutukluların çoğu hayalperesttir. Bundan daha

sonra bahsedeceğim, ama yeri gelmişken şunu söyleyeyim: Ben *yirmi yıl* ceza almış kişilerin bana çok sakin bir şekilde, örneğin şöyle cümleler söylediğini duydum: "Dur bak sen, Tanrı yardımcım olsun, şu ceza bitsin, işte o zaman..." "Tutuklu" sözcüğü tam olarak iradesiz insan demektir; ama para kaybedince, *iradesiyle* hareket etmiş olur. Damgaya, prangaya ve kampı çevreleyerek onun Tanrı'nın dünyasına girmesini engelleyen ve onu kafesteki hayvan gibi kapatan iğrenç duvarlara rağmen, içki, yani korkunç derecede yasaklanmış bir umut elde edebilir, seks yapabilir, hatta bazen (her zaman değilse de) yakın amirlerine, gazilere ve hatta subaya rüşvet verip onun yasayı ve disiplini çiğnemesini görmezden gelmelerini sağlayabilir; hatta, bunun da ötesinde, onlara diklenebilir, çünkü tutuklu diklenmeyi aşırı sever, yani arkadaşlarına gösteriş yapmayı ve kendini bile *bir süre için de olsa*, sanıldığından çok daha fazla irade ve iktidara sahip olduğuna inandırmayı başarır – kısacası, keyfedebilir, azabilir, birini kızdırabilir ve ona bunu *yapabildiğini*, bunun "elimizde" olduğunu gösterebilir, yani kendini yoksun olmadığına inandırır ve olanaksız olanı düşünür. Kısacası –işte, belki de bu yüzden– tutuklular arasında, ayıkken bile cesarete, övünmeye, hayalî bile olsa, kendi kişiliklerini komik ve nahif bir şekilde abartmaya eğilim yaygındır. Sonuçta, bütün bu âlemin de kendi riski vardır, yani, bütün bunlarda yaşamın bir tür hayali, özgürlüğün uzak bir hayali vardır. Zaten özgürlük için neler verilmez? Boğazına ip geçirilmiş olsa, tek bir nefes daha alabilmek için milyonlarından vazgeçmeyecek bir milyoner var mı?

Bazen idareciler şaşırır, tutuklulardan biri birkaç yıl kendi halinde yaşamış, hatta bir sürü övgüye değer tavır sergilemiştir ve birdenbire kesinlikle sebepsiz yere –sanki içine cin girmiş gibi– bağırır çağırır, ortalığı yıkar, ba-

zen de cinayet işlemeye kalkışır: Ya idarecilere karşı açıkça saygısızlık gösterir, ya birini öldürür, ya da birinin ırzına geçer vb. Yöneticiler hayretle karşılarlar bu halini. Ama bu arada, belki de, kendisinden bunlar hiç beklenmeyen bu adamdaki beklenmedik patlamanın tek bir sebebi vardır: hüzünlü, hummalı bir kişilik gösterisi, kendine dair içgüdüsel bir hüzün, kendini, kendi aşağılanmış kişiliğini ifade etme isteği, birdenbire ortaya çıkıp kötülük, öfke, bilinç kararması, nöbet, kramp noktasına varan bir istek. Yani belki de, bir tabuta diri diri kapatılmış ve içinde uyanmış olan şey tabutun kapağını kırar ve içinden çıkmaya çalışır, oysa elbette, akıl ona hâkim olabilir, her şeyin onun çabasıyla yoluna gireceğini söyleyebilir. Ama bu aşamada artık akıl yoktur, burada kramp vardır. Şunu da düşünelim, tutukludaki hemen her inatçı kişilik gösterisi suç sayılır; bu durumda, doğal olarak, onun için bu gösterinin büyük ya da küçük olması fark etmez. Hovardalıksa hovardalık, risk almaksa risk almak, işi cinayete bile vardırır. Başlamak yeter; insan kendini kaybeder, onu tutmak mümkün olmaz! Bu yüzden en iyisi olayları bu aşamaya getirmemektir. Herkesin sakin olması gerekir.

Evet; ama bu nasıl yapılacak?

VI

İlk ay

Kampa gittiğimde biraz param vardı; elimden almasınlar diye yanıma az almıştım, ama her koşulda, kampa götürmeye izin verilen İncil'in cildine birkaç ruble sakla-

mıştım. Bu kitabı, içine saklı paralarla birlikte Tobolsk'ta vermişlerdi bana; verenler de yine sürgüne gönderilen ve onlarca yıl orada kalacak olan, her talihsizi kardeş görmeye alışmış olan kişilerdi. Sibirya'da daha soyu neredeyse tükenmemiş olan, kendilerine verilmiş yaşamı "talihsizlere," onlar için merhamet ve üzüntüye kardeşçe adamış, onları akraba çocuğu sayan, kesinlikle çıkar gözetmeyen, aziz gibi insanlar vardır. Burada karşılaştığım bir şeyi kısaca anmadan geçemem. Kampımızın bulunduğu şehirde Nastasya İvanovna adlı dul bir kadın yaşıyordu. Tahmin edileceği üzere, kampta yaşayan bizlerden hiçbiri onunla şahsen tanışamazdı. Yaşamının amacını sürgünlere yardım etmek diye biliyordu sanki, ama bizim için bizden çok kaygılanıyordu. Kendi ailesinde de talihsiz biri vardı herhalde, ya da onun sevdiği ve kendine yakın saydığı biri de yine bir suç yüzünden acı çekmişti, ama bu kadın bize elinden geleni yapmayı özel bir mutluluk sayıyordu. Elbette çok şey yapamıyordu; çok yoksuldu. Ama kamptaki bizler, orada, kampın dışında, sadık bir dostumuz olduğunu biliyorduk. Bu arada, çok ihtiyacımız olan bir şeyi yapıyor, bize sık sık haberler getiriyordu. Kamptan çıkıp başka bir şehre doğru giderken, ona uğrayıp onunla şahsen tanışmayı başardım. Kale içinde bir yerde oturuyordu, yakın akrabalarından birinin yanında. Ne yaşlı ne de gençti, ne güzel ne çirkindi; hatta akıllı mı, eğitimli mi, o da belli değildi? Onda dikkat çeken tek şey vardı, her halinde sonsuz bir iyilik, aşılması imkânsız bir hoşnut etme, ferahlatma, sizin için durmadan hoş bir şey yapma arzusu belli oluyordu. Bütün bunlar onun dingin, iyi bakışlarına yansımıştı. Kamptan arkadaşlarımla birlikte bütün bir geceyi onun yanında geçirdim. Biz gülünce o da gözlerimizin içine bakarak gülüyordu, anlattığımız her şeyi beğeniyordu; bize elinden geldiğince bir şeyler sunmaya da çalıştı. Çay, kurabi-

ye, tatlı getirirdi ve elinde bin tane olsaydı, onları da sırf bizi daha hoş tutmak ve kampta kalan arkadaşlarımızın içini ferahlatmak için verirdi. Vedalaşırken bize anı olsun diye tabakalar getirdi. Bu tabakaları bizim için kartondan kendisi yapıştırmış (Tanrı bilir nasıl yapıştırdığını), ilkokul çocukları için hazırlanmış küçük matematik defterlerinde kullanılan renkli kâğıtlarla kaplamıştı (belki de bu kaplama için gerçekten bir matematik defteri kullanmıştı). Tabakaların çevresi, süsleme diye, altın rengi kâğıttan incecik bir bordürle kaplanmıştı, herhalde bu kâğıdı dükkândan almıştı. "Siz sigara içtiğinize göre, bunlar işinize yarar belki de," dedi hediyesini özür diler gibi önümüze bırakırken... Dediklerine göre (bunu hem duydum, hem okudum), yakın birine duyulan karşılıksız sevgi aynı zamanda en büyük egoizmmiş.[1] Ama bunun nesi egoizm, bunu bilemedim.

Kampa yanımda çok para götürmemiş olsam bile, kamp hayatımın daha ilk saatlerinde benden ciddi bir şekilde para rica eden kürek mahkûmlarını geri çevirmedim, beni bir kere kandırdıktan sonra, çok nahif bir şekilde ikinci, üçüncü, hatta beşinci kez benden para almaya gelenler oldu. Ama bir şeyi açık seçik hatırlıyorum: Nahif kurnazlıklara sahip bütün bu insanların beni avanak ve aptal saymalarından ve beşinci seferde de onlara para verdiğim için bana gülmelerinden çok rahatsız olmuştum. Onlara hep yalan ve kurnazlıklarına kanmışım gibi görünmek gerekiyordu ve eğer tam tersine, kanmayı reddeder ve onları kovarsam, eminim, bana çok daha fazla saygı duyacaklardı. Ama sinirlensem de, onları geri çeviremiyordum. Bu ilk günlerde kampta nasıl bir tavır be-

1. Kastedilen Aydınlanmacıların ve Ludwig Feuerbach'ın da felsefesinin ahlak öğretisinin temelinde yatan "akılcı egoizm" kuramıdır. Rusya'da Çernişevski bu görüşü savunanlardandı. (Ç.N.)

nimsemem gerektiğini ya da daha doğrusu, onlarla anlaşmak için nasıl davranmam gerektiğini ciddi ve kaygılı bir şekilde düşündüğüm için sinirleniyordum. Benim için bu çevrenin kesinlikle yeni olduğunu, tam bir karanlıkta olduğumu, karanlıkta uzun yıllar yaşamanın imkânsız olduğunu hissediyor ve anlıyordum. Bu yüzden hazırlanmak gerekiyordu. Tahmin edileceği üzere, öncelikle içimdeki duygular ve vicdanım nasıl emrediyorsa öyle davranmam gerektiğine karar verdim. Ama bunun da bir aforizmadan ibaret olduğunu biliyordum, önümde tümüyle beklenmedik bir pratik duruyordu.

Bu yüzden de, daha önce bahsettiğim koğuştaki düzenimle ilgili ve beni daha en baştan Akim Akimiç'e sürükleyen bütün önemsiz kaygılara rağmen, bu kaygıların beni oyalamasına rağmen, korkunç, boğucu bir sıkıntı bana işkence ediyordu. "Ölüler evi!" diyordum kendi kendime bazen alacakaranlıkta, koğuşumuzun merdivenlerinde, çalışmadan dönüp toplanmaya başlamış ve nöbetçi avlusunun meydanında, koğuşla mutfak arasında tembel tembel gidip gelen tutukluları seyrederken.

Onları, yüzlerini ve hareketlerini seyrederken, onları insan yapan nedir ve karakterleri nedir diye anlamaya çalışıyordum. Asık suratla ya da aşırı neşeyle geziniyorlardı karşımda (bu iki türle daha çok karşılaşılır ve kürek cezasının neredeyse karakteristikleridir bunlar), küfür ediyor ya da sadece sohbet ediyorlardı ya da dahası, dalgın, sessiz, tekdüze, bazıları yorgun ve acıklı bir havayla, bazıları (burada bile!) kibirli bir üstünlük havasıyla, şapkalarını yana devirmiş, gocuklarını omuzlarına atmış, sert, kurnaz bir bakış ve küstah bir sırıtmayla volta atıyorlardı.

"Bütün bunlar benim çevrem, benim bugünkü dünyam," diye düşündüm, "istesem de istemesem de yaşamak zorundayım bu çevreyle..." Yalnız kalmamak için birlikte çay içmeyi sevdiğim Akim Akimiç'ten onları sorup tanı-

maya çalıştım. Laf arasında söyleyeyim, ilk zamanlarda, çay benim tek besinimdi. Akim Akimiç çayı reddetmiyordu ve M.nin bana hediye olarak verdiği o el yapımı, gülünç, küçük teneke semaverimizi kendisi hazırlıyordu. Akim Akimiç genellikle tek bir bardak içerdi (bardağı da vardı), sessizce ve kibarca içerdi, bitirdikten sonra teşekkür eder ve hemen benim yorganımı dikmeye koyulurdu. Ama benim öğrenmem gerekenleri söyleyemez ve hatta anlamazdı bile, benim çevremizdeki ve yakınımızdaki kürek mahkûmlarının karakteriyle neden özel olarak ilgilendiğimi anlamaz ve beni hiç unutmadığım kurnaz bir gülümsemeyle dinlerdi. "Hayır, anlaşılan kendim yaşamam gerek, sormakta yarar yok," diye düşünmüştüm.

Dördüncü gün, tıpkı zincirleri değiştirmeye gittiğim zamanki gibi, tutuklular sabah erkenden iki sıra halinde toplanmış, nöbetçi kapısının, merdivenlerin önündeki meydanda duruyorlardı. Önlerinde ve arkalarında süngüleri takılmış ve ateşe hazır tüfekleriyle askerler vardı. Asker, kaçacağını düşündüğü tutukluya ateş etme hakkına sahiptir; ama eğer bunu aşırı gerekli bir durumda yapmadıysa, bu atışın hesabını verir; mahkûmların açık isyanında da aynı şey sözkonusu olur. Ama açık açık kaçmayı kim düşünür? Yapılan işleri göstermek üzere, istihkâm subayı, kılavuz, ayrıca istihkâm çavuş ve askerleri geldi. Yoklama yapıldı; dikiş atölyesine giden tutuklular herkesten önce çıktılar yola; istihkâm amirleri onlara karışmıyordu; kampta çalışıyorlar ve dikiş işlerini yapıyorlardı. Sonra atölyede çalışanlar, daha sonra da sıradan toprak çalışanları yola çıktı. Ben de kalan yirmi tutukluyla birlikte yola çıktım. Kalenin arkasında, donmuş nehrin üzerinde iki devlet kayığı vardı, işe yaramıyorlardı, en azından eskimiş tahtaları boşa gitmesin diye parçalanacaklardı. Fakat bütün bu eski malzeme de neredeyse hiç değerli değildi sanki. Şehirde odun çok ucuza

satılıyordu ve etraf ormanla kaplıydı. Tutuklular da oraya sırf boş durmasınlar diye gönderildiklerinin farkındaydı. Bu tür işleri hep tembel ve isteksizce yapıyorlardı ve işin kendisi ciddi, değerli ve yapana da bir şeyler öğrettiği zaman hemen her şey bambaşka oluyordu. O zaman biraz canlanıyorlardı ve o işten hiçbir çıkarları olmasa da, onu hemen ve daha iyi yapmak için canla başla çalıştıklarına tanık olmuştum; hatta biraz gururları da okşanmış oluyordu. Ama ihtiyaç yüzünden değil de laf olsun, diye yapılan o günkü gibi bir işte bir şeyler öğrenmek zordu, öğleden önce on birde kampa dönmeye çağıran davul çalana kadar çalışmak gerekiyordu. Sıcak ve sisli bir gündü; karlar erimeye başlamıştı. Topluca kalenin arkasındaki kıyıya yürürken, giysilerin altına saklanmış olan zincirler, attığımız her adımda ince ve keskin bir metal sesiyle hafifçe şakırdıyordu. İki-üç kişi gerekli aleti almak üzere askerî depoya gitti. Onlarla birlikte yürüyordum, hatta biraz canlanmış gibiydim: İşin ne olduğunu hemen görüp öğrenmek istiyordum. Kürek çalışması denen şey neydi? Ve ben hayatımda ilk kez nasıl çalışacaktım? En küçük ayrıntıyı bile hatırlıyorum. Yolda sakallı bir tüccarla karşılaştık, durup elini cebine soktu. Topluluktan bir tutuklu çıktı, şapkasını çıkardı, sadakayı –beş kapik– aldı ve telaşla yerine döndü. Tüccar istavroz çıkarıp gitti. Bu beş kapikle o sabah *kalaç* yendi, *kalaç*'lar topluluğa eşit olarak paylaştırıldı.

Bu tutuklu topluluğundan bazıları, âdet olduğu üzere, asık suratlı ve sessizdi, bir kısmı aldırışsız ve aylaktı, diğerleri de tembel tembel gevezelik ediyordu. Biri nedense aşırı mutlu ve neşeliydi, şarkı söylüyor ve neredeyse yolda dans ederek yürüyor, prangaların her şakırtısına ayak uyduruyordu. Kamptaki ilk sabahımda yıkanırken, biriyle su yüzünden tartışan kısa boylu ve tıknaz tutukluydu bu, tartıştığı tutuklu düşüncesizlik edip ken-

di kendine kagan kuşu olduğunu söylemeye kalkmıştı. Bu eğlenen adamın adı Skuratov'du. Sonunda, aklımda sadece nakaratı kalan kıvrak bir şarkı söyledi:

Beni bensiz evlendirdiler
Değirmenden gel demediler.

Bir tek balalaykalar yoktu.

Onun sıra dışı neşeli hali, herhalde, topluluğumuzdaki birkaç kişiyi bir anda rahatsız etti, hatta bundan gücendiler sanki.

"Uluyor!" dedi bir tutuklu sitemle, hiç de öyle olmadığı halde.

"Kurt olsa böyle şarkı söylerdi işte, Tulalı!"[1] dedi bir başkası kasvetli, donuk bir tavırla.

"Diyelim ki Tulalıyım," diye yanıt verdi hemen Skuratov, "siz de Poltava'da[2] haluşka tıkınıyorsunuz."

"Hadi ya! Kendisinin yediğine bak! Lahana çorbasından boğulacaksın."

"Şimdi de sanki şeytan fındık fıstıkla besliyor," dedi üçüncüsü.

"Gerçekten nazeninimdir kardeşler," dedi nazeninliğini sergilemek ister gibi iç çeken Skuratov orta yere, "küçüklükten beri kuru erik ve francalayla seslendim (yani "beslendim" diyor, Skuratov sözcüğü kasten bozuyordu), kardeşlerim hâlâ Moskova'da dükkân sahibi, gelip geçene rüzgâr bile satarlar, zengin tüccardırlar."

"Peki sen ne satardın?"

"Her kaliteden gelirdi bize. Kardeşler, işte o zamanlar yediğim ilk iki yüz..."

1. Moskova'nın güneyinde bir şehir. (Ç.N.)
2. Ukrayna'nın orta kısımlarında bir şehir. (Ç.N.)

"Rubledir kesin!" diye atıldı meraklılardan biri, para lafını duyunca irkilmişti.

"Hayır, canım benim, ruble değil, sopa. Luka, ah Luka!"

"Başkası Luka desin, sen Luka Kuzmiç de bana," dedi isteksizce ufak tefek, sıska, sivri burunlu tutuklu.

"Ya Luka Kuzmiç, canın cehenneme yani senin de."

"Başkası Luka Kuzmiç desin, sen amcacığım de bana."

"Haydi be, senin de amcanın da canı cehenneme, konuşmaya değmez! İki çift laf edelim dedik. Neyse işte kardeşler, böyleydi işte, birkaç yılı Moskova'da geçirdim; bana on beş kırbaç vurup gönderdiler buraya. İşte ben de..."

"Peki ne diye gönderdiler?.." dedi hikâyeyi dikkatle dinleyen biri.

"Karantinaya gir, kafa çek, şaklabanlık yap, kardeşler işte bu yüzden Moskova'da doğru dürüst servet yapamadım. Ama çok, çok, çok istedim zengin olmayı. Öyle çok istiyordum ki söylememe imkân yok."

Herkes güldü. Skuratov, anlaşılan, canı sıkılan arkadaşlarını eğlendirmeyi görev bilen o gönüllü matraklardan ya da daha iyisi, soytarılardan biriydi ve herhalde, karşılığında da hakaret dışında bir şey almıyordu. Bence hakkında daha çok şey söylemek gereken özel ve ilgi çekici bir tipi vardı.

"Şimdi seni samur diye öldürebilirler zaten," dedi Luka Kuzmiç. "Sırf üzerindeki elbise yüz ruble eder."

Skuratov'un üzerinde yırtık pırtık, her yeri yamalarla kaplı, yıpranmış bir gocuk vardı. Çok rahat, ama dikkatli bir şekilde baştan aşağı süzdü gocuğunu.

"Asıl kafa çok pahalıya gider, kardeşler, kafa!" dedi. "Moskova'ya veda ederken tek tesellim kafamı da beraberimde götürebilmekti. Elveda Moskova, banyoların için, özgür havan için teşekkürler sana, doydum hepsine!

Ama canım benim, gocuğuma bakmana gerek yok..."

"Ne yani kafana mı bakayım?"

"Zaten kafası da kendinin değil ki, vermişler ona," diye lafa karıştı yine Luka. "Tümen'de kafileyle yola çıkarken İsa aşkına verdiler onu."

"Demek bir zanaatın da vardı Skuratov?"

"Ne zanaatı ya! Kılavuz olmuş körlerin başına, üç kuruşlarını araklamış," dedi asık suratlılardan biri, "işte bütün zanaatı bundan ibaret."

"Çizme dikmeyi cidden denedim," dedi Skuratov iğneli sözlere aldırmadan. "Ancak bir çift dikebildim."

"Satın aldılar mı?"

"Evet, Tanrı'dan korkmaz, anne baba saymaz biri çıktı karşıma; Tanrı cezasını verdi, aldı çizmeleri." Skuratov'un çevresindekiler gülmekten kırıldı.

"Sonra bir kere de burada çalıştım," diye devam etti büyük bir soğukkanlılıkla Skuratov, "Stepan Fedoriç Pomortsev'e, teğmene başlık diktim."

"Memnun kaldı mı?"

"Hayır kardeşler, memnun kalmadı. Bin yıllık küfür etti, üstüne üstlük kıçıma bir de tekme yapıştırdı. Çok öfkelendi. Eh, kandırdı beni hayat, getirdi kürek cezasına!" diye birdenbire şarkı söylemeye başladı yine, müziğe ayak uydurarak sıçradı:

Bir iki dakika sonra,
Fırladı kocası Akkulin avluya...

"Al sana, rezilin teki!" diye homurdandı yanımda yürüyen Ukraynalı, öfke dolu bir küçümsemeyle bakarak ona.

"İşe yaramaz herif!" dedi bir başkanı kesin ve ciddi bir tonla.

Skuratov'a neden öfkelendiklerini kesinlikle anlama-

mıştım, genel olarak anlamıyordum, neden neşeli olan herkes, bu ilk günlerde fark ettiğim gibi, belli bir küçümsemeyle karşılanıyordu? Ukraynalının ve diğerlerinin öfkesini onların kişiliklerine veriyordum. Ama bu kişilikten değildi, Skuratov'un kendine hâkim olmaması, kürek cezasındakilerin hepsinde görülen o sağlam ve yapmacık kendinden eminlik havasını taşımaması yüzündendi – kısacası, onların deyimiyle, "işe yaramaz" bir insan olması yüzündendi. Fakat bütün neşelilere, Skuratov ve diğerlerine, ona benzeyenlere aynı öfke ve horgörüyü göstermezdi herkes. Bazısının keyfince davranmasına izin verirlerdi; iyi yürekli ve girişken olmayan kişi hemen ezilirdi. Bu beni de etkilemişti. Ama neşeliler arasında kavga çıkarabilen ve bunu seven, kimseye boyun eğmeyenler de vardı; öylelerine saygı göstermek gerekirdi. Burada, bu insan topluluğu arasında dişli bir adam vardı, aslında çok neşeli ve dünya tatlısıymış ama bu yanını çok daha sonra öğrendim; boylu boslu bir delikanlıydı, yüzünde iri bir sakal ve aşırı komik bir ifade vardı, fakat çok yakışıklı ve zekiydi. Ona "Piyoner" diyorlardı, çünkü bir zamanlar *piyoner*'ler[1] arasında çalışmış; şimdiyse özel kısma getirilmişti. Onun hakkında daha sonra konuşacağım.

Fakat bütün "ciddiler" de, neşeden hoşlanmayan Ukraynalı kadar aşırıya kaçmıyordu. Kampta bilgiçlikte, hazırcevaplık, karakter ve akılda birinci olmaya hevesli birkaç kişi vardı. Bunların çoğu gerçekten akıllı, karakter sahibi kişilerdi ve gerçekten de heveslendikleri şeyi, yani birinciliği ve arkadaşlarını ahlaki açıdan önemli ölçüde etkilemeyi başarırlardı. Buna rağmen bu akıllıların çoğu birbirine düşmandı ve her birinin de birçok nefret edeni vardı. Diğer tutuklulara hoşnutsuz ve hatta küçümseyici

1. Rus ordusunda istihkâmcıların özel bir grubu. (Ç.N.)

tavırlarla bakarlardı, gereksiz tartışmalara girmezlerdi, amirlerle araları iyiydi, çalışma sırasında şef gibi davranırlardı ve sözgelimi bir tanesi bile şarkı söylemeyi aklından geçirmezdi; böyle ayrıntılara ihtiyaçları yoktu. Böyleleri, bütün kürek cezası boyunca bana karşı çok saygılı davrandı, ama çok konuşkan değillerdi; o da sanki üstünlüklerindendi. Bunlar hakkında da daha ayrıntılı konuşmak gerekecek.

Kıyıya gelmiştik. Aşağıda, nehirde, donmuş suyun içinde parçalanması gereken eski bir kayık duruyordu. Nehrin bu yanında bozkır, mavi bozkır uzanıyordu; kasvetli ve ıssız bir manzaraydı. Herkesin işe koyulmasını bekliyordum, ama bu akıllarından geçmiyordu bile. Bazısı kıyıya çekilmiş tomrukların üzerine oturdu; hemen herkes çizmesinden, pazarda yaprak halinde kilosu üç kapiğe satılan yerli tütünle dolu tütün kesesini ve söğüt dallarından yaptığı kısa tütün çubuklarını çıkardı. Çubuklar yakıldı; asker konvoyu çevremizi kuşatmış, sıkıntılı bir tavırla bizi bekliyordu.

"Peki kimin aklına gelmiş bu kayığı parçalamak?" dedi biri orta yere, kendi kendine konuşur gibi. "Tahta mı lazım olmuş?"

"Bize aldırmayan kimse, o akıl etmiş," dedi biri.

"Bu mujikler nereye koşuşuyor?" dedi biraz sustuktan sonra ilki, herhalde ilk soruya verilen yanıtı fark etmemişti ve her tarafı kaplamış karın üzerinde bir yere doğru ilerleyen mujik kalabalığını gösteriyordu. Herkes tembel tembel o tarafa döndü ve yapacak bir şey olmadığından onları alaya almaya koyuldular. Mujiklerden en sondaki biraz tuhaf bir şekilde gülünç yürüyordu, kollarını iki yana açmış ve tepesinde uzun mujik şapkası, *greçnevik*[1]

1. (Rus.) Arpa ununda yapılmış, koni biçimli ekmek. (Ç.N.)

gibi duran başını hafif yana eğmişti. Bütün gövdesi belirgin ve görünür bir şekilde beyaz kara doğru eğilmişti.

"Vay, Petroviç kardeş amma da süslenmiş!" dedi biri mujik konuşmasını taklit ederek. Tutukluların genel olarak mujiklere biraz tepeden bakması, ama en az yarısının mujik olması ilginçti.

"Arkadakine baksanıza çocuklar, sanırsınız turp ekiyor."

"Çok da düşünceli, parası çoktur bunun," dedi bir başkası.

Hepsi birden güldüler, ama tembel, sanki isteksiz bir şekilde. Bu arada canlı ve patavatsız *kalaç* satıcısı yaşlı kadın geldi.

Verilen sadakayla ondan *kalaç* alıp eşit miktarda paylaştılar.

Kampta *kalaç* satan genç delikanlı yirmi tane aldı ve her zamanki anlaşmaya göre iki değil üç *kalaç* almak için sıkı bir pazarlık tartışmasına başladı. Ama *kalaç*'çı kabul etmedi.

"Peki ondan da vermeyecek misin?"

"Neyden?"

"Farelerin yemediği şeyden."

"Canın çıksın emi!" diye cırladı kocakarı ve kahkaha attı.

Sonunda çavuş sopasıyla gelip işe çağırdı.

"Hey siz, ne yayılmışsınız! Başlayın!"

"İyi de İvan Matveiç, bu da iş mi," dedi amirlik heveslilerinden biri ağır ağır yerinden kalkarken.

"Şu vakte kadar niye sormadınız? Kayığı parçala, al sana iş."

Sonunda bir şekilde kalkıp ayak sürüye sürüye nehire yaklaştılar. Kalabalığın içinde hemen, lafta bile olsa, "düzenleyiciler" belirdi. Onlara göre, kayığı parçalamak boşunaydı, gövdesini, özellikle de kayığın dibine tahta

çivileriyle boylu boyunca çakılmış kiriş tahtalarını mümkün olduğunca korumak lazımdı; iş uzun ve sıkıcıydı.

"Haydi şimdi öyle ya da böyle şu kayığı parçalamak lazım. Haydi bakalım, çocuklar!" dedi düzenleyici ya da amir olma heveslisi olmayan biri; çok konuşmayan, o vakte dek sesini çıkarmamış, sıradan amelelerden biriydi ve öne çıkıp kalın kirişi yakaladı, yardım bekledi. Ama kimse yardım etmedi ona.

"Boş yere uğraşma, kaldıramazsın! Ayı deden bile yardım etse kaldıramazsın, kalkmaz bu!" diye homurdandı biri dişlerinin arasından.

"Peki ne olacak kardeşler, nasıl başlayacağız? Demek ben bilememişim..." dedi bozulan hevesli, kirişi bırakıp doğruldu.

"Bütün işi sen yapmayacaksan... ne diye atılıyorsun?"

"Üç tavuğa sahip çıkamaz, ama önce o atılıyor... Sığırcık!"

"Ama kardeşler, ben bir şey demedim," diye geveledi hevesli, "ben sadece..."

"Ben sizin keyfinizin kâhyası mıyım? Sizi kış vakti turşu mu yapmalı?" diye bağırdı çavuş, işe nasıl koyulacağını bilemeyen bu yirmi kişilik kalabalığa hayretle bakıyordu. "Başlayın! Hemen!"

"Öyle hemen olmuyor, İvan Matveiç."

"Zaten sen hiçbir şey yapamazsın ya! Savelyev! Çalçene Petroviç! Sana söylüyorum; öküz gibi bakmasana!.. Başla!"

"Tek başıma nasıl yapayım?"

"Bize iş verin İvan Matveiç."

"Dedim size, iş yok. Ya parçalarsınız kayığı ya da eve dönersiniz. Başlayın!"

Sonunda işe koyuldular, ama tembel tembel, isteksiz, beceriksizce. Hatta bu işi neresinden tutacaklarına kesinlikle şaşmış görünen bu sağlıklı ırgat kalabalığını

seyretmek bile sıkıcıydı. Daha ilk, en küçük kalası tutmaya davrandıkları anda kırılıverdi, çavuşa mazeret olarak söylendiği gibi, "kendi kendine kırılıverdi"; o zaman da çalışmaya imkân yoktu, başka türlü yapmak lazımdı. Bu iş başka nasıl yapılır? diye uzun süre tartıştılar aralarında. Tabii iş yavaş yavaş küfürleşmeye vardı, daha da ileri gidecek gibi oldu... Çavuş yine bağırıp sopasını savurdu, ama kalas yine kırıldı. Sonunda yeterince balta olmadığı ve başka bir alet getirmek gerektiği anlaşıldı. Hemen iki kişi askerle birlikte kaleden alet getirmeye gönderildi, kalıp bekleyenler de sakin sakin kayığın üzerine yerleşti, çubuklarını çıkarıp yine tütün içmeye başladı. Çavuş sonunda patladı.

"Bir de iş diye ağlarsınız! Ah, bu halk, bu halk!" diye öfkeyle elini savurdu ve sopasını sallaya sallaya kaleye gitti.

Bir saat sonra kondüktör geldi. Sakince dinledi tutukluları, dört kiriş daha çıkarmak gerektiğini söyledi, ama onları kırmadan, tek parça halinde çıkarmak gerekiyordu, üstelik kayığın büyük kısmını parçaladıktan sonra eve dönebilirlerdi. Büyük işti bu, ama olacak şey değil, hemen işe koyuldular! Tembellik kalmamıştı, şaşkınlık kalmamıştı! Baltalar şakıdı, tahta çivileri söküldü. Kalanlar kalın sırıkları taşıdı ve yirmi elle onları yakalayıp coşkuyla, ustaca söktüler kirişleri, ben de bu kez bütün olarak, parçalanmadan sökülmelerine hayret ettim. Harıl harıl çalışıyorlardı. Hepsi birdenbire çarpıcı bir şekilde akıllanmıştı. Tek bir gereksiz söz, tek bir küfür yoktu, herkes ne diyeceğini, yapacağını, nerede duracağını, ne soracağını biliyordu. Yarım saat kadar sonra kayığın işi bitmişti ve tutuklular eve yorgun, ama çok hoşnut bir şekilde döndüler, oysa söylenen vakitten sadece yarım saat önce bitirmişlerdi. Ama ben kendi adıma bir şey fark ettim: Çalışma sırasında onlara yardım etmek için nereye

sokulsam, hiçbir yerde yerimi bulamadım, her yerde işe engel oldum, her yerde bana hakaret edip uzaklaştırdılar.

En kötü işçilerden olup ondan daha kararlı ve bilgiç olan diğer mahkûmlara çıkışmaya cesaret edemeyen miskin biri bile, yanına gidecek olsam, ona engel olduğumu söyleyerek bana bağırma ve yanından kovma hakkını görüyordu kendinde. Sonunda, çalışanlardan biri açık ve kaba bir şekilde şöyle dedi bana: "Ne yapıyorsun, çekil kenara! İstenmediğin yere sokma burnunu."

"Ağzına sağlık!" diye desteklerdi biri onu.

"Sen en iyisi maşrapayı al," dedi bana bir başkası, "git taş binanın yanına, orada gelip geçeni kolla, burada yapacağın bir iş yok."

Uzak durmak gerekti, herkes çalışırken uzak durmaya da utandım. Ama gidip kayığın kıyısında durmaya kalkınca hemen bağırıyorlardı:

"İşçi diye gönderdiklerine bak; ne işe yarar ki bu? Hiçbir işe yaramaz!"

Bütün bunlar, tabii kasten yapılıyordu, çünkü bu durum herkesi eğlendiriyordu. Eski soyluyu ezmek gerekiyordu ve elbette bu fırsattan memnundular.

Artık, daha önce dediğim gibi, kampa gitmeden önceki ilk sorumun neden şu olduğu anlaşılmıştır: Nasıl davranacağım, bu insanların karşısında nasıl hareket edeceğim? Onlarla sık sık, şimdi çalışma sırasında olduğu gibi böyle çatışmalar yaşayacağımı sezmiştim. Ama, herhangi bir çatışmaya aldırmadan, o sırada kısmen yapmış olduğum hareket planını değiştirmemeye karar verdim; haklı çıkacağımı biliyordum. Şöyleydi: olabildiğince tek başıma ve bağımsız hareket etmek, onlara yakınlaşmak için özel bir çaba göstermemek; ama yakınlaşmak isterlerse onlardan uzak durmamak. Onların tehdit ve nefretlerinden kesinlikle korkmayacak, hiç fark etmiyormuşum gibi yapacaktım. Belli bir takım noktalarda onlara

kesinlikle yaklaşmayacak ve onların bazı alışkanlıklarına ve hallerine kapılmayacaktım, kısacası, kendimi onların arkadaşlığına bırakmayacaktım. Daha ilk bakışta beni bu yüzden hor göreceklerini tahmin ettim. Fakat, onların fikrine göre (bunu daha sonradan öğrendim tabii), ben yine de onların karşısında soylu kökenimi de gözetmeli ve ona göre davranmalı, yani keyfetmeli, nazlanmalı, onlardan tiksinmeli, her işe burun kıvırmalı, işten kaçınmalıydım. Soylu deyince bunu anlıyorlardı. Tahmin edileceği üzere, bana bu yüzden kabalık edecek, ama yine de içten içe saygı duyacaklardı. Böyle bir rol bana göre değildi; ben asla onların anladığı gibi bir soylu olmadım; ama kendi kendime onların karşısında hiçbir şekilde ne eğitimimi, ne de düşünce tarzımı küçültmeme sözü verdim. Onların beğenisini kazanmak için onların huyuna gitmeye kalkışsam, sözlerini kabul etsem, onlarla senli-benli olsam ve onların çeşitli "niteliklerini" görmezden gelsem, hemen benim bunu korkaklık, ürkeklik yüzünden yaptığımı sanıp tiksintiyle benden uzaklaşacaklardı. A. bir örnek değildi; o Binbaşı'ya yaklaşmıştı ve ondan korkuyorlardı. Diğer yandan, onların karşısında Polonyalılar gibi soğuk ve mesafeli bir nezaket de sergilemek istemiyordum. Şimdi benden tiksinmelerinin nedeninin onlar gibi çalışmak istemem, keyfedip karşılarında nazlanmamam olduğunu çok iyi anlıyorum; ileride benimle ilgili fikirlerini değiştirmek zorunda kalacaklarını bilsem de, şu anda onlara hoş görünmeye çalıştığımı sanmaları, benden tiksinmeye hakları olduğunu düşünmeleri, bana çok acı veriyordu.

Akşamleyin, günlük çalışma sona erdikten sonra, kampa yorgun argın bir şekilde döndüğümde, korkunç keder yine çöktü üzerime. "Böyle kaç bin gün var önümde," diye düşündüm, "her şey yine aynı, hep aynı olacak!" Alacakaranlıkta sessizce koğuşların arkasında tek

başıma gezindim, duvara kadar gittim ve birden bizim Şarik'in dosdoğru bana doğru koştuğunu gördüm. Şarik bizim bekçi köpeğimizdi, bölük, birlik ve mangalardaki köpekler gibi. Kendini bildi bileli kampta yaşıyordu, kimsenin değildi, herkesi sahibi sayıyordu ve mutfak artıklarıyla besleniyordu. Çok büyükçe bir köpekti, üzerinde beyaz üzerine siyah benekler vardı, çok yaşlı değildi, zeki gözleri ve yumuşak bir kuyruğu vardı. Kimse okşamazdı onu, kimse ilgi göstermezdi ona. Ben daha ilk günden onun sırtını okşamış ve elimden ekmek yedirmiştim. Ekmeği yiyince uysallaştı, tatlı tatlı baktı bana ve hoşnutluk işareti olarak kuyruğunu salladı. Şimdi de, beni –o kadar yıldır onu okşamayı ilk kez akıl etmiş olan kişiyi– uzun zamandır görmediğinden koşmuş, herkesin arasında beni aramış ve koğuşların arkasına gelip havlayarak üzerime doğru gelmişti. Bana ne olduğunu bilemiyorum, ama ben de üzerine atılıp öptüm onu, başına sarıldım; ön ayaklarını omzuma yasladı ve yüzümü yalamaya başladı. "İşte buymuş kaderin bana göndereceği dost!" diye düşündüm ve bu ilk ağır, bunaltıcı dönemde, daha sonra ne zaman işten dönsem, hiçbir yere gitmeden önce koğuşların arkasına koşardım önümde mutluluktan hoplayıp zıplayan Şarik olurdu, onun başına sarılır, öper, öperdim onu ve kalbimi tatlı, ama aynı zamanda acı verici, yakıcı bir duygu kaplardı. Hatırlıyorum, kendi acım yüzünden, bütün yeryüzünde benim için artık beni seven, bana sadık, dostum olan, benim biricik dostum olan tek bir varlık, sadık köpeğim Şarik kalmış diye övünür gibi olduğumu düşünmekten hoşlanırdım hatta.

VII

Yeni tanıdıklar. Petrov

Ama zaman geçtikçe ben de yavaş yavaş ortama alıştım. Yeni yaşamımın sıradan olguları beni her gün gitgide daha az zorluyordu. Olaylar, koşullar, insanlar; bütün bunlara alışmıştı gözüm. Bu yaşamla uzlaşmak olanaksızdı, ama onu gerçekleşmiş bir olgu olarak kabul etmenin vakti çoktan gelmişti. Hâlâ içimde kalan bütün yanlış anlamaları, kendi içimde, olabildiğince derinde sakladım. Kampta artık sersem gibi dolanmıyor ve kendimi kederime teslim etmiyordum. Mahkûmların vahşi bakışları da öyle eskisi kadar sık takılmıyordu bana, öyle kararlı bir küstahlıkla takip etmiyordu beni. Ben de kaynaşmıştım onlarla, bundan da çok mutluydum. Kampta artık evdeymiş gibi geziniyordum, ranza yerimi biliyordum ve hatta, hayatta alışamayacağım şeylere alışmışım gibi görünüyordu. Düzenli olarak her hafta kafamızın yarısını tıraş ettirmeye gidiyorduk. Her cumartesi, Şabat Günü'nde bizi sırayla kamptan inzibat karakoluna (tıraş olmayan bunun hesabını verirdi) çağırırlardı ve orada taburlardan gelen berberler kafalarımızı soğuk suyla sabunlayıp kör usturalarla acımadan kazırlardı onları, hatta bu işkenceyi hatırladıkça şimdi bile derim ürperiyor. Fakat hemen çare bulundu: Akim Akimiç bana asker sınıfından bir mahkûmu gösterdi, bir kapiğe kendi usturasıyla isteyenleri tıraş ederek bununla geçiniyordu. Mahkûmların çoğu devlet berberlerinden kaçmak için ona giderdi, ama aslında hanım evladı da değillerdi. Bizim tutuklu berbere "Binbaşı" denirdi; neden dediklerini bilmiyorum, neresinin binbaşıyı hatırlattığını da söyleyemem. Şimdi bunu yazarken gözümün önüne uzun boylu, sıska ve sessiz,

oldukça aptal, hep işine gömülmüş ve usturayı üzerinde gece gündüz sürekli bileyip durduğu kayışı elinden hiç düşürmeyen ve hep bu işle uğraşıp onu belli ki hayatının görevi sayan bu binbaşı geliyor. Gerçekten de, ustura hazır olduğu ve birisi tıraş olmaya geldiği zaman aşırı memnun olurdu; sabunu sıcak, eli hafif, usturası kadife gibi olurdu. Anlaşılan sanatına güveniyor ve ondan gurur duyuyordu ve kazandığı kapiği özensizce alırdı, sanki aslında iş onun için bir sanatmış, para için değilmiş gibi. A. bir keresinde askerî binbaşımıza kamp hakkında dedikodu yaparken, bizim dikkatli berberimizden de bahsetmiş ve dikkatsizlik ederek onu "Binbaşı" diye anmış. Binbaşı öfkeden deliye dönüp çok kızmış. "Alçak herif, sen binbaşı nedir bilmiyor musun!" diye var gücüyle bağırıyormuş A.yı kendince cezalandırırken, "anlıyor musun neymiş binbaşı! Alçak mahkûma bak karşıma geçmiş gözlerimin içine baka baka ona binbaşı demeye cüret ediyor!.." Sadece A. anlaşabilirdi böyle bir adamla.

Kamptaki hayatımın ilk gününden itibaren özgürlüğü hayal etmeye başladım. Kamptaki yıllarımın sona ereceği günü binbir türlü hayal ve niyetle hesaplamak en sevdiğim uğraşımdı. Hatta kürek mahkûmları da benim gibi düşünüp hesaplar yapıyor muydu, bilmiyorum, ama onların umutlarındaki şaşırtıcı uçarılık beni daha ilk anda etkilemişti. Kapatılan, özgürlüğünü kaybeden kişinin umudu gerçekten yaşayan bir insanınkinden kesinlikle farklı türdendir. Özgür insan, elbette, umut eder (sözgelimi kaderinin değişmesini, herhangi bir engeli aşmayı umut eder), ama o yaşar, hareket eder; gerçek yaşam onu sürekli akışı içine almıştır. Kapatılmış insan için böyle olmaz. Varsayalım, onunki de yaşamdır, sürgün yaşamı, kürek cezası yaşamı; ama kürek mahkûmu kim olursa olsun ve ne kadar süre için gönderilmiş olursa olsun, kesinlikle, içgüdüsel olarak kendi kaderini olumlu, tamam-

lanmış, gerçek yaşamdan payına düşen şey sayamaz. Her kürek mahkûmu *kendi evinde olmadığını*, bir bakıma misafirlikte olduğunu hisseder. Yirmi yıla sanki iki yılmış gibi bakar ve kamptan elli beş yaşında çıktığı zaman yine şimdiki gibi genç, otuz beş yaşında olacağına inanır. "Daha çok yaşarız!" diye düşünür ve aklından bütün kuşkuları ve sıkıcı düşünceleri kovar. Süresiz olarak, özel kısma gönderilmiş olanlar bile genellikle böyle olmayacağını, Petersburg'dan emir geleceğini hesaplarlar: "Nerçinsk' teki maden ocaklarına gönderilsin ve ceza süresi belirlensin." O zaman harika olur: Birincisi, Nerçinsk'e gitmek en az altı ay sürecektir, ayrıca kafileyle yolculuk kampta pineklemekten daha iyidir! Sonra Nerçinsk'te ceza süresi dolar ve o zaman da... Üstelik bu hesabı kır saçlı bir adam yapar!

Tobolsk'ta duvara zincirlenenleri görmüştüm. Zincirlenen bir adam, uzunluğu en az iki buçuk metre olan zincirlerin üzerinde oturmuş; yatak olmuş zincir ona. Sibirya'da yaptığı korkunç bir şey yüzünden göndermişler onu. Beş yıldır oturuyor, on yıl daha oturur. Büyük kısmı hayduttu. Aralarında sadece bir tane efendiye benzer birini gördüm; o da bir ara bir yerlerde hizmet etmiş. Uysal uysal, fısıldayarak konuşuyordu; tatlı bir gülümsemesi vardı. Bize zincirini, zincirin üzerine daha rahat nasıl yatılacağını gösterdi. Sonuçta o da kendince bulmuştu daha rahat yaşamanın bir yolunu! Bütün bunlar çok uysal hareket ederler ve hallerinden hoşnut görünürler, ama bu arada her biri cezasını olabildiğince çabuk tamamlamak ister. Niye peki? Şu yüzden: O zaman bu boğucu, rutubetli, basık kerpiç kemerleri olan odadan çıkıp kampın avlusunda gezineceklerdir ve ... ve hepsi bu. Kampın dışına asla gönderilmezler. Zincire vurulanların sonsuza dek kampta kalacağını, ölünceye dek, üstelik prangalı kalacağını bilirler. Bunu bilir, ama yine de

zincir altında geçirdiği süreyi hemen tamamlamayı ister. Yoksa bu istek olmasa beş-altı yıl zincirlenmiş bir halde, ölmeden ya da aklını kaçırmadan yaşayabilir mi? Başka türlü yaşayabilecek biri var mı?

Çalışmanın beni kurtarabileceğini, sağlığımı, bedenimi güçlendirebileceğini hissediyordum. Sürekli ruhsal huzursuzluk, sinirsel yıpranma, koğuşun ağır havası beni kesinlikle mahvedebilirdi. "Daha sık açık havaya çıkmalı, her gün yorulmalı, ağırlık kaldırmaya alışmalı – en azından kendimi kurtarırım böyle," diye düşündüm, "kendimi sağlamlaştırırım, sağlıklı, dinç, güçlü, genç kalırım." Yanılmamıştım; çalışmak ve hareket bana çok yararlı oldu. Arkadaşlarımdan (soylulardan) birinin kampta mum gibi erimesini dehşetle seyrettim. Benimle birlikte gelmişti, gençti, yakışıklıydı, dinçti, ama yarı delirmiş, saçları ağarmış, ayakları tutmaz, nefes darlığı çeker bir halde çıktı. "Hayır," diye düşünüyordum ona bakarken, "ben yaşamak istiyorum ve yaşayacağım." Bu çalışma aşkı yüzünden kürek mahkûmları bana çok yüklendi başlangıçta ve uzun zaman beni küçümseme ve alayla seyrettiler. Ama ben hiç kimseye aldırmadım ve heyecanla oraya buraya atıldım, sözgelimi kireçtaşı kırıp pişirmek öğrendiğim ilk işlerden biri oldu. Kolay bir işti bu. İstihkâmcı subaylar, soyluların çalışmasını olabildiğince kolaylaştırmaya hazırdı, üstelik bu hiç de hoşgörüden değil, sırf adaletli olmak içindi. Yarı yarıya daha güçsüz olan ve hiç çalışmamış olan birinden gerçek bir işçiden beklenecek işi beklemek tuhaf olacaktı. Ama bu "kayırma" her zaman yapılmıyordu, hatta çok seyrek yapılıyordu; bunun için katı gözlem vardı. Sık sık ağır iş yapmak gerekiyordu ve o zaman, tahmin edileceği üzere, soylular diğer işçilerden iki kat daha çok zorlanıyordu. Kireçtaşı için genellikle yaşlılardan ya da güçsüzlerden üç-dört kişi seçiliyordu ve biz tabii ki bunlar arasındaydık; ayrıca, işi bi-

len gerçek bir işçi de emirleri veriyordu. Birkaç yıl boyunca hep aynı kişi geldi, Almazov adlı ciddi, esmer, kara kuru, yaşı geçkin, kendi halinde ve titiz biriydi. Bizden çok tiksiniyordu. Fakat çok ketumdu, hatta bize hakaret etmeye bile üşeniyordu. Kireçtaşını yakıp parçaladığımız ambar nehrin kıyısındaki ıssız ve dik bir yerdeydi. Kışın, özellikle de kapalı günlerde, nehri ve karşı kıyısını seyretmek çok sıkıcı oluyordu. Bu vahşi ve ıssız manzarada boğucu, yürek burkan bir şeyler vardı. Ama güneş altında sonsuz beyaz kar perdesi ışıl ışıl belirdiği zaman çok daha ağır oluyordu ortam; karşı kıyıdan başlayan ve beş yüz verst kesintisiz tek bir hat halinde güneye doğru uzanan bu bozkırda bir yerlere uçup gidiyor gibi görünüyordu. Almazov hep sessiz ve ciddi bir tavırla işe koyulurdu; biz ona ciddi bir şekilde yardım edemediğimiz için utanıp sıkılırdık, ama o kasten tek başına çalışır, kasten, sanki ona karşı günahımızı hissedelim ve kendi işe yaramazlığımızı itiraf edelim diye yaparmış gibi yardımımızı istemezdi. Bütün iş de içine doldurduğumuz kireçtaşını pişirmek için fırını hazırlamaktı. Ertesi gün, kireçtaşı yanıp tükenince, onu fırından çıkarmak gerekiyordu. Her birimiz ağır bir çekiç alıyor, özel sandıklarımızı kireçtaşıyla doldurur ve onu ezerdik. Bu çok rahat bir işti. Kırılgan kireçtaşı hızla parlak beyaz bir toza dönüşür, çok rahat, çok güzel bir şekilde dağılırdı. Ağır balyozları indirir ve bizim bile hoşumuza giden bir gümbürtü çıkarırdık. Sonunda da yorulurduk, zaman kolayca geçerdi; yanaklarımız kızarır, kanımız daha hızlı akmaya başlardı. O sırada Almazov küçük çocukları seyreder gibi küçümseyerek seyrederdi bizi; küçümseyerek çubuğunu tüttürür ve biri ona bir şey soracak olsa homurdanırdı. Herkese karşı böyle olmasına rağmen, aslında, iyi bir insan gibi görünüyordu.

Beni gönderdikleri diğer iş, atölyede torna tekeri çe-

virmekti. Teker büyüktü, ağırdı. Onu döndürmek epey bir çaba gerektiriyordu, özellikle de (mühendis ustalardan olan) tornacı memurlardan birine, tomruk kullanmayı gerektiren bir devlet mobilyası için büyük masa ayağı ya da merdiven korkuluğu gibi bir şey yontuyorsa. O zaman bir kişi döndüremiyordu tekeri, genellikle iki kişi gönderiyorlardı – benimle birlikte soylulardan B.yi. Bu iş de birkaç yıl boyunca, tornadan bir şey çıkması gerekince, bize kalıyordu. B. güçsüzdü, çelimsizdi, gençti daha, göğsü ağrıyordu. Kampa benden iki yıl önce iki arkadaşıyla birlikte gelmişti; kamp hayatı boyunca gece gündüz Tanrı'ya dua eden ve ben oradayken ölen bir ihtiyar ve al yanaklı, güçlü, cesur, yedi yüz verst süren yol boyunca yorgun düşen B.yi taşımış olan çok genç bir adam. Onların aralarındaki dostluk görülesi şeydi. B. çok iyi eğitim almış, asil, yüce karakterli, ama hastalığın sarstığı ve bozduğu biriydi. Tekeri birlikte iterdik, hatta genellikle sadece ikimiz yapardık. Bu iş bana harika bir egzersiz oluyordu.

Kar küremeyi de özellikle severdim. Bu genellikle tipilerden sonra olurdu ve kışın sıkça yapılırdı. Bir günlük tipinin ardından bazı evler pencerelerinin yarısına kadar, bazıları da tamamen kar altında kalırdı. O zaman, tipi sona erip de güneş çıkar çıkmaz, büyük topluluklar halinde bizleri, bazen de bütün kamptakileri dışarı çıkarır, devlet binalarından kar küretirlerdi. Herkese bir kürek verilir, bazen bu işin üstesinden hep birlikte bile nasıl gelineceği bilinemezdi ve herkes dostça işe koyulurdu. Karın gevrek, daha yeni yağmış ve hafifçe donmuş kısmını kürekle, büyük topaklar halinde almak kolay olurdu ve başka bir yana savururken havada ışıl ışıl bir toz haline gelirdi. Kürek beyaz, güneşte ışıldayan kütleye saplanırdı. Tutuklular bu işi hemen her zaman neşeyle yapardı. Taze kış havasında çalışmak onları ısıtırdı.

Herkes neşelenirdi; kahkahalar, haykırışlar, nükteler uçuşurdu havada. Kartopu oynamaya başlarlardı ve tabii, birkaç dakika sonra ağırbaşlı ve gülüp eğlenmeyi sevmeyenler bağırınca genel rahatlama çoğunlukla küfürleşmeyle sonlanırdı.

Yavaş yavaş tanıdık çevremi de genişletmeye başlamıştım. Buna rağmen tanıdık düşünecek halim yoktu; hâlâ huzursuz, sıkıntılı ve güvensizdim. Tanışıklıklarım kendi kendine başladı. Beni ilk ziyaret edenlerden biri tutuklu Petrov'du. *Ziyaret etti* diyorum ve özellikle böyle söylüyorum. Petrov özel kısımda yaşıyordu ve benden en uzak koğuştaydı. Görünüşe bakılırsa, aramızda en ufak ilişki olamazdı; ortak hiçbir şeyimiz yoktu ve olamazdı. Buna rağmen bu Petrov her gün koğuşa, yanıma gelmeyi ya da Şabat Günü, koğuşların arkasına geçip herkesten olabildiğince uzaklaştığım vakitlerde yanıma uğramayı bir görev saymış gibiydi. Önceleri bundan hoşlanmıyordum. Ama kısa sürede ziyaretleriyle beni eğlendirmeyi başardı, hem de çok cana yakın ve konuşkan biri olmadığı halde. Orta boylu, sağlam yapılı, kurnaz, dinç, oldukça sevimli bir yüze sahip, solgun, geniş elmacıkkemikleri, cesur bakışları, beyaz, sık ve küçük dişleri olan ve altdudağından tütün hışırtısı eksik olmayan bir adamdı. Tütün çiğnemek birçok mahkûmun alışkanlığıydı. Petrov yaşından genç görünüyordu. Kırk yaşındaydı, ama otuz yaşında görünüyordu. Benimle hep aşırı rahat konuşur, kendisini en eşit seviyede tutar, yani terbiyeli ve kibar davranırdı. Sözgelimi eğer benim yalnız kalmak istediğimi fark ederse, benimle iki dakika konuşup hemen yanımdan ayrılır ve her seferinde, tabii, asla ve mahkûmlardan hiçbirine göstermediği özeni gösterirdi.

Bu tür ilişkilerin aramızda sadece ilk günlerde değil, birkaç yıl boyunca sürmesi ve bana gerçekten sadık olmasına rağmen, hemen hiç daha fazla yakınlaşmamız il-

gınçti. Hatta şimdi bile karar veremiyorum: Benden aslında ne istiyordu, neden her gün yanıma geliyordu? Daha sonra benden çalmaya da kalkışmıştı, ama biraz *şans eseri* çalmıştı, benden asla para istememişti, bu yüzden de para ya da ilginç bir şey aramıyordu.

Neden bilmiyorum, ama bana hep sanki o kampta benimle birlikte yaşamıyormuş, başka bir evde, şehirde yaşıyormuş ve kampı geçerken neler olup bittiğini öğrenmek, bana haberler getirmek, bizler nasıl yaşıyoruz ona bakmak için ziyaret ediyormuş gibi geliyordu. Hep bir yerlere koşturuyordu, sanki bir yerde birini bırakmıştı, orada bekleniyordu, sanki bir yerde bir işi tamamlıyordu. Buna rağmen sanki çok telaş da etmiyordu. Bakışları da biraz tuhaftı; cesurca bir havayla ve belli bir alayla dimdik bakıyordu, ama sanki baktığı şeyin biraz ötesine bakıyordu; sanki burnunun ucunda olan şeyin ötesinde başka, daha uzaktaki bir şeyi görmeye çabalıyordu. Bu da ona dalgın bir görünüm veriyordu. Ben ara sıra kasten baktım: Petrov benden sonra nereye gidiyor? Nerede bekliyorlar onu? Ama benim yanımdan ayrılıp telaşla koğuşta ya da mutfakta bir yere gidiyor, sohbet eden birilerinin yanına oturuyor, dikkatle dinliyor, bazen kendi de, hatta ateşli bir şekilde sohbete katılıyor, sonra birdenbire sözünü yarım bırakıp susuyordu. Ama konuşsa da, sessizce otursa da, sadece eğreti olarak orada olduğu, başka bir yerde işi olduğu ve orada onu bekledikleri belli oluyordu. Daha da tuhaf bir şey, asla, kimseyle bir işinin olmamasıydı; kesinlikle aylak yaşıyordu (tabii kürek çalışmasının dışında). Hiçbir zanaat bilmiyordu, hemen hiç parası da olmuyordu. Ama para için çok dertlenmiyordu. Peki benimle ne konuşuyordu? Sohbeti de kendisi gibi tuhaftı. Sözgelimi, benim kampın arka tarafında tek başıma dolandığımı görüyor ve birdenbire benim yanıma yaklaşıyor. Hep hızlı hızlı yürür,

hep aniden döner giderdi. Adım atıyor, ama sanki koşuyor gibi atıyor.

"Merhaba."

"Merhaba."

"Sizi rahatsız ediyor muyum?"

"Hayır."

"Size Napoléon'u sormak istemiştim. On iki yılındaki[1] Napoléon'un akrabası mıydı o?"[2] (Petrov kantonistti ve okuryazardı.)

"Akrabasıydı."

"Nasıl oluyor da cumhurbaşkanı diyorlar?"

Hep hızlı, kısa, sanki bir şeyi aceleyle öğrenmesi gerekiyormuş gibi sorardı. Sanki bu sorgulamayı hiç vakit kaybetmeye tahammülü olmayan, çok önemli bir iş için yapıyordu.

Nasıl cumhurbaşkanı olduğunu açıkladım ve belki de yakında imparator olacağını söyledim.

"O nasıl olacak?"

Elimden geldiğince bunu da açıkladım. Petrov dikkatle dinledi, kesinlikle anladı ve biraz düşündü, hatta kulağını bana doğru eğdi.

"Hımm. Aleksandr Petroviç, ben size bir şey daha sormak istiyordum: Kolları ayaklarına kadar uzanan, ama en uzun insandan bile uzun boylu maymunlar olduğu doğru mu?"

"Evet, var öyle maymunlar."

"Nasıllar?"

Bildiğim kadarıyla bunu da açıkladım.

"Peki nerede yaşıyorlar?"

1. Napoléon'un 1812 yılındaki Rus seferi kastediliyor. (Y.N.)

2. Napoléon Bonaparte'ın akrabası olan III. Napoléon (1808-1873) kastediliyor. 1848'de Fransa'da İkinci Cumhuriyet'in başına geçti, 1852'de kendini imparator ilan etti. (Ç.N.)

"Sıcak topraklarda. Sumatra Adası'nda var."

"Amerika'da değil mi orası? Dediklerine göre orada insanlar baş aşağı geziyormuş?"

"Baş aşağı değil. Siz Antipod Adaları'nı kastediyorsunuz."

Amerika'nın ve elimden geldiğince, Antipod Adaları'nın ne olduğunu açıkladım. Sanki kasten sırf Antipod'lar için gelmiş gibi dikkatle dinledi beni.

"Aaa! Daha geçen yıl Düşes La Valliére[1] hakkında bir şey okumuştum, yaver Arefyev'den almıştım kitabı. Bu gerçek mi yoksa uydurma mı? Dumas'nın eseriydi."

"Tabii uydurma."

"Ya, hoşça kalın. Teşekkür ederim."

Ve Petrov ortadan kayboldu, aslında buna benzer şeylerden başka bir şey konuşmuyorduk hiç.

Onun hakkında sorular sormaya başladım. Hatta bu arkadaşlığı öğrenen M. beni uyardı. Kürek mahkûmlarının çoğunun, özellikle de kamptaki ilk günlerde onu korkuttuğunu, ama onda hiçbirinin, Gazin'in bile Petrov kadar korkutucu bir izlenim bırakmadığını söyledi.

"Mahkûmların en kararlısı, en korkusuzu bu adam," dedi M. "Her şeyi yapabilir; aklına eserse hiçbir şeyi dinlemez. Aklına koyduysa sizi de keser, acımadan, göz kırpmadan öylece keser. Hatta bence o yarı kaçık."

Bu uyarı benim çok ilgimi çekti. Ama M. onun neden böyle olduğunun yanıtını veremiyordu. Tuhaf şey; daha sonra Petrov'la arkadaşlığım birkaç yıl devam etti, hemen her gün konuştum onunla; bütün bu süre boyunca bana samimiyetle bağlıydı (ama neden olduğunu kesinlikle bilmiyorum) – ve bu birkaç yıl boyunca kampta ağırbaşlı bir yaşam sürdü ve hemen hiç korkunç bir şey

1. Louise de la Vallière (1644-1710) XIV. Louis'nin metresi. Alexandre Dumas *Demir Maske* adlı romanında (1847-1850) onun hayatını anlatmıştır. (Ç.N.)

yapmadı, ama ona ne zaman bakıp onunla konuşsam, M.nin haklı olduğuna ve Petrov'un kesinlikle korkusuz olduğuna ve kendinin üstünde hiçbir zorlamayı tanımayan biri olabileceğine inandım. Neden böyle görünüyordu, ben de yanıt veremiyordum.

Fakat bu Petrov'un, cezaya çağrılan ve tutuklulara göre cezadan biraz önce gidip de "mucize eseri kurtulan" Binbaşı'yı öldürmek isteyen kişi olduğunu belirteyim. Bir başka seferde, kürek cezasından önce, bir albay tatbikatta ona vurmuş. Herhalde bu daha önce birçok kez olmuştu; ama bu kez buna katlanmak istememiş ve albayını, güpegündüz, cephede süngülemiş. Fakat hikâyesinin bütün ayrıntılarını bilmiyorum; bana bunları asla anlatmadı. Elbette, bunlar doğasının birdenbire tümüyle, bütünüyle göründüğü kıvılcımlardı. Ama yine de çok nadir oluyorlardı. Gerçekten ağırbaşlı, hatta uysaldı. Tutkularının içinde saklanıyordu ve güçlü, yakıcı tutkulardı; ama sıcak kömürleri sürekli küllüyor ve söndürüyordu. Başkalarında gördüğüm gösterişçilik ya da böbürlenmeyi hiç görmedim onda. Nadiren tartışırdı, zaten kimseyle de özel bir dostluğu yoktu, belki bir tek Sirotkin'le, o da ne zaman gerekirse arkadaşlık ederdi. Fakat bir keresinde onun ciddi bir şekilde öfkelendiğini gördüm. Ona bir şeyi, bir eşyayı vermemişlerdi; buna da gücenmişti. Uzun boylu, iriyarı, öfkeli, kavgacı, alaycı ve hiç ürkecek bir tip olmayan, yurttaş sınıfından Vasiliy Antonov'du onunla tartışan. Uzun zaman bağrıştılar ve ben olayın yumruklaşmayla sonlanacağını sandım, çünkü Petrov nadir de olsa, mahkûmların en bayağısı gibi boğuşur ve küfürleşirdi. Ama bu kez böyle olmadı: Petrov birdenbire bembeyaz oldu, dudakları titredi ve morardı; güçlükle nefes almaya başladı. Yerinden kalkıp yavaş, çok yavaş bir şekilde, sessiz sedasız, çıplak adımlarıyla (yazın çıplak ayakla gezmeyi severdi) Antonov'un yanına gitti. Birden gürültülü

ve bağrış çağrış koğuş tamamen sessizleşti; sinek uçsa duyuluyordu. Herkes neler olacağını bekledi. Antonov da onu karşılamaya davrandı; yüzü altüst olmuştu... Dayanamayıp koğuştan çıktım. Daha eşikten geçerken yaralı bir insan çığlığı duymayı bekliyordum. Ama olay bu kez de böyle sonlanmadı: Antonov, daha Petrov yanına varmadan sessizce, hemen istediği eşyayı verdi ona. (Değersiz bir paçavra için, bir sargı bezi için tartışmışlardı.) Tabii, iki dakika sonra Antonov yine de ona, vicdanını ve onurunu korumak, çok ürkmediğini göstermek için hafifçe küfretmiş. Ama küfürlere aldırmamış Petrov, yanıt bile vermemiş, olay küfür değildi, zaten onun yararına çözülmüştü; hoşnut bir şekilde sargı bezini almış. Dört saat sonra eskisi gibi kampta aylak aylak dolanıyor ve bir köşede ilginç bir şey varsa oraya burnunu sokup dinlemek için etrafı yokluyordu. Sanki her şeyle ilgileniyordu, ama aynı zamanda her şeye karşı aldırışsızdı ve kampta işsiz dolaşır, oraya buraya girer çıkardı. Onu bir işçi, kendisinden iş beklenen ama yine de iş verilmeyen aylak bir işçi saymak mümkündü. O da beklerken oturmuş küçük çocuklarla oynuyordu. Neden kampta yaşadığını, neden kaçmadığını da anlamıyordum? Eğer gerçekten isteseydi kaçmakta tereddüt etmezdi. Petrov gibi insanlarda akıl ancak o vakte kadar, istedikleri âna kadar hâkimdir. O anda yeryüzünde onların isteklerine bir engel yoktur. Ben de onun kolayca kaçabileceğine, herkesi kandırabileceğine, ormanda bir yerde ya da nehirdeki sazlıkların arasında bir hafta bir şey yemeden oturabileceğine emindim. Ama anlaşılan bu fikir geçmiyordu aklından ve onu *tümüyle* istemiyordu. Onda büyük bir akıl yürütmeye, özellikle sağlıklı bir düşünceye hiç rastlamadım. Bu insanlar tek bir fikirle doğar, bütün hayatlarını bilinçsizce oradan buraya gezinerek geçirirler; hayat boyu böyle dört dönerler, tümüyle isteklerine uygun bir iş bulamazlar; sonra kafaya

da ihtiyaçları kalmaz. Dayak yüzünden amirine saldıran bir insanın, burada hiç itiraz etmeden sopa altına yatmasına hayret ederdim. İçkiyle yakalandığı zaman kırbaçlarlardı onu bazen. Bir zanaatı olmayan bütün mahkûmlar gibi o da bazen içki taşırdı. Ama sopa altına yatmayı sanki kendi kabul etmiş gibiydi, yani sanki ne için olduğunu biliyor gibiydi; tersi durumda öldürseler yatmazdı. Bana bağlı gibi görünmesine rağmen beni soymasına da şaşardım. Bunu dönem dönem yapardı. Ona bir yerden bir yere götürsün, diye verdiğim İncil'imi çalmıştı. Gideceği yol birkaç adımdı, ama yolda bir alıcı bulmayı başarmış, ona verip parayla da hemen içmişti. Tabii, canı içki içmeyi çok istemişti, isteyince de bunu yapması *gerekiyordu*. İşte böylesi tipler yirmi beş kuruş için adam öldürür, sırf o yirmi beş kuruşla bir maşrapa içki içmek için, oysa başka bir zaman yanında yüzbinler dursa aldırmaz. Akşamleyin bana kendisi anlattı hırsızlığını, ama hiç utanıp pişmanlık duymadan, çok rahat bir tavırla, sanki sıradan bir macerasını anlatır gibi. Ona güzelce küfür etmeye kalkıştım; üzülmüştüm İncil'im için. Beni hiç sinirlenmeden, hatta çok sakin bir tavırla dinledi; İncil'in çok yararlı bir kitap olduğunu kabul etti, samimiyetle üzüldü artık elimde olmamasına, ama onu çaldığına hiç üzülmedi; o kadar özgüvenle bakıyordu ki hemen bıraktım küfür etmeyi. Benim küfürlerime katlanmasının nedeni herhalde böyle bir davranışın hakaret etmeyi hak ettiğine inanmasıydı, o yüzden benim küfrederek içimi boşaltıp sakinleşmeme izin veriyordu; ama özünde bütün bunlar saçmalıktı, kendini bilen bir insanın böyle bir saçmalıkla konuşması utanç vericiydi. Sanırım beni çocuk yerine koyuyordu, yeryüzünün en basit şeylerini bile anlamayan bir çocuk. Sözgelimi onunla bilim ve kitap dışında bir şeyler konuşmaya kalkıştığım zaman, evet, bana yanıt veriyordu, ama sanki terbiye gereği, en kısa yanıtlarla yanıt veri-

yordu. Bazen kendi kendime soruyordum: Ona ne bu kitap bilgilerinden, bana ikide bir sorduğu bu bilgilerle neden ilgileniyor? Bu konuşmalar sırasında ondan yana asla bakmazdım; ya gülüyorsa bana? Ama hayır; genellikle o ciddiyetle dinlerdi, fakat çok dikkatli dinlemezdi ve bu beni bazen yaralardı. Kısa, dengeli sorular sorardı, ama nasılsa benden aldığı aydınlatmalara çok şaşırmazdı ve hatta onları dalgın bir tavırla dinlerdi... Bana benim hakkımda bir karara varmaya çalışıyormuş gibi gelirdi, benimle de başkalarıyla olduğu gibi konuşmamalı, kitaplar dışında hiçbir şeyden anlamadığıma ve anlayamayacağıma göre bir konuşma yapmamalı, beni hiç rahatsız etmemeli mi acaba.

Hatta beni sevdiğine de emindim ve bu beni çok etkiliyordu. Beni yetişmemiş, eksik bir adam mı sayıyordu, bana karşı her varlığın daha zayıf olana karşı içgüdüsel olarak hissettiği türden bir merhamet mi duyuyor, beni öyle mi kabul ediyordu... bilmiyorum. Bütün bunlar onun benden çalmasına engel olmasa da, eminim çalarken de bana acıyordu. "Eh, ne yapalım!" diye düşünüyordu belki de benim malıma el uzatırken, "Kendi malını koruyamayana da adam mı denir!" Ama sanırım beni de bu yüzden seviyordu. Bir keresinde laf arasında, benim "çok iyi ruhlu bir insan olduğumu" söylemiş, "acı verecek kadar çok safsınız, çok safsınız" demişti. "Ama gücenmeyin Aleksandr Petroviç," dedi hemen ardından, "içtenlikle söylüyorum bunu."

Bu tür insanlara hayatta sıkça rastlanır, birdenbire zorlu ve sağlam bir şekilde ortaya çıkar ve zorlu, ortak bir eylem ya da altüst oluş sırasında belirir ve böylece bir anda kendilerine uygun bir işe sahip olurlar. Konuşkan kişiler değildirler ve işin düzenleyicisi ve önderi olamazlar; ama onun başlıca uygulayıcıları ve başlatanı olurlar. Sade bir şekilde, kendilerini belli etmeden başlarlar, ama

sonra başlıca engelleri ilk aşan onlar olur, hiç korkmadan, düşünmeden bıçağın ağzına giderler – ve herkes onların peşinden körlemesine, en son noktaya, genellikle başlarını kaybettikleri yere kadar gider. Petrov'un sonunun iyi olacağına inanmıyorum; bir anda her şeye veda edebilir ve eğer şu âna dek veda etmediyse, vakti gelmemiş demektir. Fakat kim bilir? Belki de saçları ağarana dek yaşar ve amaçsızca orada burada dolanıp yaşlılıktan huzur içinde ölür. Ama, bana öyle geliyor ki M. haklıydı onun bütün koğuşun en kararlı insanı olduğunu söylerken.

VIII

Kararlı insanlar. Luka

Kararlı insanlar hakkında bir şey söylemek zor; her yerde olduğu gibi koğuşta da oldukça azdılar. Görünüşte korkunç biri gibi görünür; başkasından bahsediyorlar sanıp uzaklaşırsın yanından. Önceleri bu insanların yanından geçerken bile tuhaf bir duygu kaplıyordu beni. Sonra en korkunç katiller hakkındaki görüşümü bile değiştirdim. Bazısı en az altı cinayet işlemişti. Bazı suçlar hakkında bir fikir edinmek bile güçtür; o kadar tuhaf bir şekilde işlenmişlerdir. Bunu söylüyorum, çünkü halkımız arasında bazı cinayetler çok şaşırtıcı nedenlerle işlenir. Sözgelimi şöyle bir katil tipi sıkça görülür: Adam sessiz sakin yaşayıp gitmektedir. Uzun süre acı çeker, sabreder. Varsayalım, mujiktir, toprak kölesidir, küçük burjuvadır, askerdir. Birden içinde bir şeyler patlak verir; kendini tutamayıp düşmanını ve zalimini bıçaklar. Tuhaflık da burada başlar: Adam bir an için ölçüyü kaçırmıştır.

Önce zalimi, düşmanı kesmiştir; bu, suç olsa da anlaşılabilir; burada bir sebep vardır; ama sonra düşman olmayanları da keser, karşısına çıkan ilk kişiyi dosdoğru bıçaklar eğlence olsun diye; bir kaba söz, bir bakış, bir tespih ya da sadece, "Yolumdan çekil, engel olma bana, ben geçiyorum!" lafı yüzünden bıçaklar. Sanki sarhoş olmuş, sanki ateşli bir hezeyana yakalanmıştır. Sanki bir kere o kutsal çizgiyi geçtikten sonra, onun için ondan aziz başka bir şey kalmamış gibidir; sanki her tür yasanın ve iktidarın üzerinden atlamak ve azgın ve sınırsız bir özgürlüğün tadını çıkarmak için, kendi kendini kaybetmek için olanaksız bir şekilde dehşetten kalpleri dondurmak ister. Onu korkunç bir idamın beklediğini de bilir. Bütün bunlar yüksek bir kuledeyken ayaklarının altındaki boşluğa kendini bırakan, sonunda kendini baş aşağı atabilmiş olmaktan dolayı mutlu olan bir insanın yaşadığı duyguya benzeyebilir: Birazdan her şey sona erecektir! Ve bütün bunlar en sakin ve o vakte dek dikkat çekmeyen insanlarda görülür. Hatta bazıları kendi kendileriyle övünür. Eskiden ne kadar ezikse sonra o kadar güçlü olur, korku saçar. Bu korkudan haz alır, başkalarında uyandırdığı tiksintiden bile hoşlanır. Bir tür *umutsuzluk* takınır ve bu "umutsuz" genellikle yakında gelecek cezayı bekler, *hüküm vermelerini* bekler, çünkü sonuçta kendisine bile bu yapmacık *umutsuzluğu* taşımak ağır gelir. Bütün bu tavrın, bütün bu rolün genellikle idam sehpasına kadar sürdürülmesi, sonra aniden kesilmesi ilginçtir: Sanki aslında bu süre biçimsel bir şeydir, sanki bunun kuralları daha önceden belirlenmiştir. Burada adam birdenbire yumuşar, şaşkınlaşır, bir paçavra gibi olur. İdam sehpasında sızlanır, halktan af diler. Kampa geldiğinde bir bakarsın, öyle salya sümük, hatta öyle eziktir ki şaşakalırsın: "Gerçekten bu mu beş-altı kişiyi doğramış?"

Elbette, bazıları kampta da hemen sakinleşmez. Hep-

si belli bir fors, belli bir övüngenliği korur. "İşte," der, "ben sizin sandığınız gibi değilim; ben altı cana kıydım." Ama böyleleri de sonunda sakinleşir. Bazen sırf hayatında bir kez yaşadığı gösterişi, şamatayı, umutsuz olduğu zamanı hatırlayarak kendini teselli eder ve safın tekini bulup özel bir gösterişle önünde nazlanmaya, övünmeye ve ona kahramanlıklarını anlatmaya bayılır, fakat anlatmaya can attığını da ona belli etmez. "İşte," der, "ben böyle bir adamdım!"

Ve bu onurlu tavırlarda ne kadar dokunaklı bir hal vardır, bazen ne kadar tembel bir özensizlik taşır bu hikâye! Ses tonunda, anlatanın her sözünde ne kadar yapmacık bir böbürlenme olur! Bunları nerede öğrenmiştir!

Bu ilk günlerde, o uzun gecelerden birinde, ranzada aylak aylak ve sıkıntıyla yatarken bu tür hikâyelerden birini dinledim ve tecrübesizlikten de anlatanı iriyarı, korkunç bir cani, benzeri görülmemiş sağlamlıkta bir karakter sandım, hatta o sırada az kalsın Petrov'a bunun şakasını yapacaktım. Anlatılan hikâyenin konusu da Luka Kuzmiç adlı adamın sırf zevk için nasıl bir binbaşının işini bitirdiğiydi. Bu Luka Kuzmiç koğuşumuzun en ufak tefek, sıska, çöp burunlu, genç tutuklusuydu; daha önce bahsettiğim Ukraynalılardan biriydi. Özünde Rustu, ama güneyde, sanırım toprak kölesi olarak doğmuştu. Gerçekten de irkiltici, kibirli bir hali vardı: "Sinek küçüktür, ama mide bulandırır." Fakat tutuklular insanları içgüdüsel olarak birbirinden ayırır. Ona pek saygı duymazlardı ya da kürekte dendiği gibi, "onu pek saymazlardı." Aşırı derecede düşkündü kendine. O gece ranzada oturup gömleğini dikiyordu. İç çamaşırı dikmekti işi. Yanında ranza komşusu olan aptal ve bön, iyi ve kibar, uzun boylu ve yapılı bir genç, tutuklu Kobılin vardı. Komşu oldukları için Luka onunla sık sık tartışır ve genellikle de tepeden, alaycı ve despot bir tavırla konuşurdu, Kobı-

lin de genellikle saflığı yüzünden buna aldırış etmezdi. Bir yün çorap almış sakin sakin Luka'yı dinliyordu. O da bağıra çağıra anlatıyordu. Herkes onu dinlesin istiyordu, ama tam tersine sanki bir tek Kobılin'e anlatıyormuş gibi yapıyordu.

"Kardeşim, beni bizim oradan gönderdiler," diye başladı iğneyi sallayıp "Ç-v'a[1] gönderdiler, berduşluktan yani."

"Ne zaman oldu bu, çok oldu mu?" diye sordu Kobılin.

"Şu bezelye çıktı mı, bir yıl geçmiş olacak. Neyse, K-v'e[2] gelince, beni bir süre kampa gönderdiler o arada. Baktım, yanımda on iki kişi oturuyor, hepsi de Ukraynalı, uzun boylu, sağlıklı, öküz gibi sağlam. Ama uyuşuklar; yemek kötü, pis bir binbaşı *kabasına* (Lukacık kasten sözcüğü çarpıtıyordu) göre emir yağdırıyor. Bir gün oturdum, ertesi gün oturdum; baktım millet korkak. 'Bu aptala ne diye tamam diyorsunuz?' dedim. 'Sıkıysa sen bir şey söyle!' diye alay ettiler benle. Sesimi çıkarmadım. Ukraynalılardan bir tanesi çok matraktı, kardeşler," dedi birden yana dönüp ortaya konuşmaya başlayan Luka. "Mahkemede hakkında verilen kararı sanki yargıçla konuşur gibi anlatır, o arada ağlayıp sızlardı; 'Çocuklarım var,' derdi, 'karım var. Annem var ak saçlı, şişman. Suratına,' diyordu, 'baktım, duvar! Ama onun bunun oğlu, yazıyor da yazıyor! Kendi kendime, şu nefessiz kalsın, ben de bir nefes alayım diyorum! Ama herif yazıyor da yazıyor, hem de ne yazmak!.. Orada kesip atmış kafamı!' Versene Vaysa bir iplik; çürümüş devletinki."

"Pazardan bu," dedi Vaysa bir iplik verirken.

"Bizim atölyeninkiler daha iyi. Anamednis Neva-

1. Kuzey Ukrayna'da bulunan Çernigov şehri kastediliyor. (Ç.N.)
2. Kiev şehri kastediliyor. (Ç.N.)

lida'yı göndermişler, kim bilir hangi rezil kocakarıdan almış?" diye devam etti Luka ipliği ışığa tutarak.

"Manitasından almıştır herhalde."

"Herhalde manitasından."

"Peki o binbaşı neydi?" diye sordu iyice unutulmuş olan Kobılin.

Bu tam da Luka'ya lazım olan şeydi. Fakat hikâyesine hemen devam etmedi, hatta Kobılin'i duymamış gibi yaptı. Sakince düzeltti ipliği, sakin ve tembel bir hareketle ayaklarını topladı altına ve neden sonra konuştu:

"Sonunda benim Ukraynalılar kendilerine gelip Binbaşı'dan bir şeyler istediler. Ben de sabahtan kalkıp yanımdakinden emanet istedim, alıp sakladım, yani bir şey olursa diye. Binbaşı kudurmuş. Geliyor. Aman ürkmeyin, diyorum Ukraynalılara! Ama onların beti benzi atmış; acayip ürkmüşler. Koşup geldi Binbaşı; sarhoş. 'Kim o çağıran! Nasıl çağırır! Çarınız benim, tanrınız benim!' O tam, 'Çarınız benim, tanrınız benim,' deyince ben de çıktım öne," diye devam etti Luka, "elimde de bıçak. 'Hayır,' dedim, majesteleri, –bu arada hafif hafif yanaştım– 'hayır, bu artık böyle olmaz,' dedim, 'majesteleri, siz nasıl çarımız ve tanrımız olursunuz?'

'Ya, demek sendin o, sendin demek?' diye bağırdı Binbaşı. 'Asi!'

'Hayır,' dedim (gitgide yaklaşıyordum), 'hayır,' dedim, 'majesteleri, nasıl olur, siz kendiniz de bilirsiniz ki tanrımız her şeye kadir ve muktedirdir, tektir,' dedim. 'Çarımız da tektir, hepimizin üzerine gönderilmiş tanrıdır. Majesteleri,' dedim, 'o imparatordur. Ama siz,' dedim, 'majesteleri, sadece binbaşısınız – amirimizsiniz, majesteleri, çarın merhametiyle,' dedim ve 'kendi çabanızla.'

'Ne-ne-ne-ne!' diye geveledi, konuşamayıp kekeledi. Acayip şaşmıştı. 'Ya, işte öyle!' dedim; aniden karnına bıçağı saplayıp çıkardım. Kolayca girdi. Ayaklarımın di-

bine yığıldı. Bıçağı attım. 'Haydi bakalım,' dedim, 'Ukraynalılar, kaldırın onu şimdi!'"

Burada bir çıkma yapacağım. Ne yazık ki "Ben çarım, ben tanrıyım" gibi ya da buna benzer ifadeler eskiden komutanların birçoğunda yaygındı. Fakat, bu tür komutanların çok kalmadığını, hatta belki de silinip gittiğini de kabul etmek lazım. Ayrıca düşük rütbelerden gelmiş olan komutanların büyük kısmının bu tür sözlerle hava attığını ve hava atmayı sevdiğini de belirteyim. Subay rütbesi almak onların içini dışına çıkartıyordu, kafaları da yer değiştiriyordu. Uzun zaman boyunduruk altında çabaladıktan ve boyun eğmenin her derecesini yaşadıktan sonra, birdenbire kendilerini subay olarak, komutan, soylu olarak buluyor ve tecrübesizlikten ve ilk sersemlikten dolayı kendi kudret ve önemlerini abartıyorlardı; tahmin edileceği üzere, sadece onlara göre alt rütbelerdekilere karşı böyleydiler. Yüksek rütbeler karşısında yine eskisi gibi yaltaklanıyorlardı, hem de artık hiç gerekmediği ve amirlerin çoğu istemediği halde yapıyorlardı bunu. Yaltaklananların bazısı üstlerinin karşısında sonuçta subay da olsalar düşük rütbeli olduklarını ve "*gendi* yerlerini *heç* unutmadıklarını" anlatmak için büyük çaba harcıyordu. Ama düşük rütbelilerin karşısında neredeyse sınırsız hükümdarlar haline geliyorlardı. Elbette, "Ben çarım, ben tanrıyım," diye bağıranlar artık var mıdır, bulunur mu, bilinmez. Ama, buna rağmen, tutukluları ve genel olarak bütün düşük rütbelileri, amirlerinin bu tür sözlerinden daha çok etkileyen hiçbir şey olmadığını söyleyeyim. Bu amirce kendini büyük görme, kendi kanunsuzluğuyla ilgili fikrini abartma hali en saygılı insanda bile nefret uyandırır ve onu çileden çıkarır. Neyse ki, bütün bunlar geçti, hatta eskiden olduğunda bile amirler tarafından ağır cezaya tabi tutuluyordu. Birkaç örneğini de şahsen biliyorum.

Zaten genel olarak düşük rütbeliler her tür yüksekten bakış, onlara yönelik her tür kibirden rahatsız olurlar. Sözgelimi bazıları eğer yemek iyiyse, tutuklu iyi tutuluyorsa, her şey kanuna uygunsa, sorun yok, diye düşünür. Bu da yanılgıdır. Kim olursa olsun, ezilsin ya da ezilmesin, ister içgüdüsel olarak, ister bilinçsizce, kendi insani değerine saygı gösterilmesine ihtiyaç duyar. Tutuklunun kendisi tutuklu olduğunu, reddedilmiş olduğunu bilir ve amiri karşısındaki yerini de bilir; ama onun insan olduğunu unutturacak bir damga, bir pranga yoktur. Gerçekten insan olduğu için, bu yüzden onunla insanca konuşmak gerekir. Tanrım! Evet, *insanca* davranış Tanrı ikonasına çok uzun zamandır bakmayan birini bile insanlaştırabilir. "Talihsizlere" daha da insanca davranmak gerekir. Bu onların kurtuluşu ve mutluluğudur. Böyle iyi, soylu komutanlarla karşılaştım. Bu ezilenlere karşı nasıl davrandıklarını gördüm. Birkaç kibar sözcük – ve tutuklular ahlaki yönden dirilmiş gibi olurlar. Çocuk gibi sevinirler ve çocuk gibi sevmeye başlarlar. Bir tuhaflığı daha belirteyim: Tutukluların kendileri de onlarla muhatap olan amirlerin çok samimi olmasını ve *çok* iyi yürekli olmasını istemez. Amire saygı duymak ister tutuklu, öylesi davranışlarda saygı duymayı keser. Sözgelimi her tutuklunun hoşuna gider amirinin nişan alması, kendini göstermesi, daha yüksek bir amirin gözüne girmiş olması, güçlü, saygın ve adil olması ve kendi şerefini koruması. Böylelerini daha çok sever tutuklular; yani hem kendi değerini koruyan, hem de gücendirmeyen biri olursa, her şey iyi ve güzeldir.

"Herhalde bu yüzden seni perişan etmişlerdir?" dedi sakince Kobılin.

"Yani. Ettiler kardeşim, doğru perişan ettiler. Aley, versene makası! Ne o kardeşler, bugün *maydan* yok mu?"

"Kafayı çektiler," dedi Vaysa. "Çekmemiş olsalar, belki de yapılırdı."

"Belki mi! Belki dedin mi Moskova'da yüz ruble verirler," dedi Luka.

Peki Luka sana bütün bunlar için ne ceza verdiler?" dedi yine Kobılin.

"Sevgili dostum, yüz beş kırbaç verdiler. Ama ne diyeceğim kardeşler, beni az kalsın öldüreceklerdi," diye övündü Luka yine Kobılin'e sırtını dönerek. "İşte bana yüz beş kırbaç verip geçit alayıyla gönderdiler. Ben o vakte kadar hiç kırbaç yememiştim. Kalabalığın ucu bucağı görünmüyor, bütün şehir gelmişti; haydudu, yani katili cezalandıracaklar. Ahali de çok aptal, nasıl desem bilemiyorum. Timoşka[1] beni soydu, yerleştirdi, bağırdı: 'Hazır ol, canın yanacak!' Bekledim ne olacak diye? Bana öyle bir vurdu ki bağırmak için ağzımı açtım, ama ağzımdan çığlık çıkmadı. Sesim kısılmıştı yani. İkinci kez vurduğunda, inan ya da inanma, *iki* diye saydıklarını duyamadım. Gözlerimi açtığımda saymaya devam ettiklerini duydum: On yedi. Sonra beni dört kez direkten çözdüler, yarımşar saat dinlendirdiler, suyla yıkadılar. Gözlerim kocaman olmuş bir halde bakıp şöyle düşündüm: Buracıkta öleceğim..."

"Peki ölmedin mi?" diye sordu nahifçe Kobılin. Luka onu aşırı küçümseyici bir bakışla süzdü; kahkahalar yükseldi.

"Bildiğin hödük!"

"Tahtası gevşemiş bunun," dedi Luka böyle biriyle konuştuğuna pişmanmış gibi.

"Aklını oynatmış yani," diye destekledi Vaysa.

Luka altı kişiyi öldürmüştü, belki de içten içe korkunç biri diye bilinmek istiyordu, ama kampta kimse korkmazdı ondan.

1. Cellat. (Yazarın notu)

IX

İsay Fomiç. Banyo. Bakluşin'in hikâyesi

İsa'nın doğumgünü bayramı yaklaşıyordu. Tutuklular onu büyük bir ağırbaşlılıkla bekliyordu ve onlara bakarken ben de beklenmedik bir şey ummaya başladım. Bayramdan dört gün önce bizi banyoya götüreceklerini söylediler. Benim zamanımda, özellikle de ilk yıllarda, tutuklular banyoya nadiren giderdi. Herkes sevindi ve hazırlanmaya başladı. Öğle yemeğinden sonra gidilecekti ve o öğleden sonra çalışma olmayacaktı. Buna en çok sevinen de daha önce, hikâyemin dördüncü bölümünde bahsettiğim Yahudilerden biri, koğuşumuzdan İsay Fomiç Bumşteyn oldu. Kendini kaybedinceye kadar buhar banyosu yapmayı severdi ve şimdi ne zaman eski günler, (unutulması imkânsız olan) kürekteki banyomuzla ilgili hatıralar gelse aklıma, öncelikle hemen gözümün önüne İsay Fomiç'in, kürek arkadaşımın ve koğuş ortağımın mutlu mesut ve unutulması imkânsız yüzü gelir. Tanrım, ne kadar komik ve eğlenceliydi bu adam! Onun görünümüyle ilgili birkaç şey söylemiştim: Elli yaşlarında, cılız, buruşuk, yanakları ve alnı ürkünç damgalarla kaplı, zayıf, güçsüz, tavuk tenli biriydi.

Yüzünde hiçbir şeyin bozamadığı bir hoşnutluk ve hatta mutluluk görülürdü her zaman. Sanki küreğe geldiğine hiç üzülmemişti. Çünkü kuyumcuydu, şehirde de hiç kuyumcu yoktu, o da şehrin tek kuyumcusu olarak şehirdeki beyler ve amirler için çalışırdı. Biraz da olsa, para verirlerdi ona. İhtiyacı yoktu, hatta *zengin* yaşardı, ama paraları saklar ve bütün koğuşa faizle ödünç verirdi.

Kendi semaveri vardı, iyi bir şiltesi, fincanı, tam bir yemek takımı vardı. Şehirdeki Yahudiler onu arkadaşlıktan ve korumadan yoksun bırakmıyordu. Cumartesileri muhafızlarla şehirdeki kendi ibadethanesine giderdi (yasalar buna izin veriyordu) ve bolluk içinde yaşardı, fakat sabırsızca "evlenebilmek" için on iki yıllık cezasının hemen bitmesini beklerdi. Onda çok komik bir nahiflik, aptallık, kurnazlık, cesaret, saflık, ürkeklik, soğukkanlılık ve küstahlık karışımı bir şey vardı. Kürektekilerin onunla hiç alay etmemesini, sadece eğlence olsun diye şakalaşmalarını tuhaf bulurdum. Anlaşılan İsay Fomiç onlar için bir rahatlama ve günlük eğlence kaynağıydı. "O bizim bir tanemiz, üzmeyin İsay Fomiç'i," derdi tutuklular ve İsay Fomiç ne olup bittiğini anlasa da, görünüşte, tutuklular için taşıdığı önem ile övünürdü. Gülünç bir şekilde gelmişti hapishaneye (benden önce olmuştu, ama bana anlatmışlardı). Bir gün birdenbire, akşamüstü, Şabat vaktinde getirilmişti; kampa bir Yahudi getirildiği, hemen berbere götürüldüğü, birazdan getirileceği söylentisi yayılmıştı. O sırada Yahudilerden hiçbiri yoktu hapishanede. Tutuklular onu sabırsızca beklemiş ve kapıdan içeri girer girmez çevresini sarmışlar. Görevli çavuş onu sivil koğuşa getirip ona ranzalarda bir yer göstermiş. İsay Fomiç'in elinde ona verilmiş devlet giysilerinden ve kendi eşyalarından bir bohça varmış. Bohçayı yere bırakmış, ranzaya çıkıp ayaklarını altına alarak oturmuş, kimseye bakmaya cesaret edemiyormuş. Çevresinde kahkahalar ve onun Yahudi kökeniyle ilgili şakalar yükselmiş. Birden kalabalığın arasında, elinde mahkûmlara verilen çok eski, kirli ve yamalı pantolonunu taşıyan genç bir tutuklu belirmiş. İsay Fomiç'in yanına oturup omzunu dürtmüş.

"Ee, sevgili dostum, seni altı yıldır bekliyordum burada. Baksana şuna, çok eder mi?"

Ve getirdiği paçavrayı önüne koymuş.

Kampa girerken sersemlediği için alay eden, çevresini iyice sarmış bu çarpık çurpuk ve korkunç yüzler kalabalığına bakmaya bile cesaret edemeyen ve ürkeklikten hiçbir şey söyleyemeyen İsay Fomiç, rehine verilecek eşyayı görünce, hemen silkinip paçavrayı heyecanla incelemeye başlamış. Hatta ışığa tutmuş. Herkes de ne söyleyeceğini beklemeye başlamış.

"Ne diyorsun, bir gümüş ruble vermez misin buna? O kadar eder kesinlikle!" diye devam etmiş rehine veren İsay Fomiç'e göz kırparak.

"Bir gümüş ruble etmez, ama yedi kapik edebilir." İşte İsay Fomiç'in kampta ilk sözleri bunlar olmuş. Herkes gülmekten kırılmış.

"Yedi! Ver hemen öyleyse; ne mutlu sana! Ama, iyi koru onu; kafanla hesap verirsin yoksa bana."

"Üç kapik faizle, on kapik eder," diye kesik kesik ve titrek bir sesle devam etmiş Yahudi, elini para için cebine sokup tutuklulara çekinerek bakarken. Çok korkmuş ve bir şeyler yapmak istemiş.

"Yılda üç kapik faiz mi var?"

"Hayır, yılda değil, ayda."

"Fırsatçıymışın Yahudi. Peki senin adın ne?"

"İsay Fomiç."

"Peki İsay Fomiç, bizden uzak duracaksın! Hoşça kal!"

İsay Fomiç bir kez daha bakmış rehine, katlamış ve tutukluların kahkahaları eşliğinde özenle bohçasına koymuş onu da.

Gerçekten de onu sanki herkes severdi ve hemen herkes ona borçlu olsa da kimse onu gücendirmezdi. Kendisi de tavuk gibi zararsızdı ve hatta ona karşı genel davranışı görünce, biraz böbürleniyordu, ama çok saf bir komiklikle yaptığından hemen geçiyordu bu da. Zamanında birçok Yahudi tanımış olan Luka sık sık rahatsız

ederdi onu ve bunu da kötülükten değil sırf rahatsız etmek için, bir köpeği, papağanı, eğitimli bir hayvanı rahatsız eder gibi yapardı. İsay Fomiç de bunu çok iyi bilir, gücenmez ve rahatça işi şakaya vururdu.

"Hey Yahudi, haydi kamçıya!"

"Sen bana bir kere vurursan, ben sana on kere," diye kafa tuttu İsay Fomiç.

"Lanet olası tefeci!"

"Keşke sen olsan."

"Tefeci Yahudi!"

"Darısı başına. Tefeci ama zengin; sende kuruş yok."

"İsa'yı ihbar ettin."

"Darısı başına."

"Harika, İsay Fomiç, cesursun! Rahatsız etme onu, o bizim bir tanemiz!" diye bağırdı kahkaha atarak tutuklular.

"Ne dersen de Yahudi, Sibirya'ya gideceksin."

"Zaten Sibirya'dayım."

"Daha da ötelere gönderecekler."

"Tanrı orada yok mu?"

"Orada da var."

"İyi öyleyse; Tanrı varsa para da vardır, ortalık iyi olur orada."

"Enfes İsay Fomiç, işte cesaret!" diye bağırdılar çevreden, İsay Fomiç onunla alay ettiklerini anladı, ama inat etti; herkesin övmesi ona açık bir hoşnutluk sağlamıştı ve bütün koğuşa ince çatlak bir sesle şarkı söylemeye başladı: "La-la-la-la-la!" diye saçma ve gülünç bir ezgiyle, bütün kürek cezası boyunca söylediği, güftesiz tek şarkıyı söyledi. Sonraları, benimle daha yakınlaştıktan sonra, bunun Kızıldeniz'den geçerken altı yüz bin Yahudi'nin küçükten büyüğe söylediği ezgi olduğuna ve düşmanlara karşı zafer kazanan her Yahudi'nin bu ezgiyi söylediğine yemin etti.

Her cumartesi arifesi, Cuma akşamı, koğuşumuza

başka koğuşlardan sırf İsay Fomiç'in Şabat'ı nasıl geçirdiğine bakmak için gelirlerdi. İsay Fomiç o kadar masum bir böbürlenme ve kibre kapılırdı ki bu genel merak ona daha da mutluluk verirdi. Bir köşede duran küçük sehpasını acıklı bir ağırbaşlılık havasıyla örter, kitabı açar, iki mum yakar ve kutsal birtakım sözler mırıldanarak kaftanını (*keften* derdi o) giymeye başlardı. Yünlü kumaştan alaca bulaca bir pelerindi bu, sandığında özenle saklardı onu. İki elini kurdelelerle bağlar, başına, tam alnının ortasına da küçük, tahta bir kutu koyardı, yani İsay Fomiç'in alnından gülünç bir boynuz çıkmış gibi olurdu. Sonra dua başlardı. Şarkı söyler gibi okur, bağırır, tükürür, kendini etrafa atar, vahşi ve gülünç jestler yapardı. Elbette, bütün bunlar dua töreninin kurallarıydı ve bunda gülünç ve tuhaf bir şey yoktu, ama gülünç olan İsay Fomiç'in önümüzde törenle övünüp kasten yapar gibi göründüğü şeylerdi. Birden ellerini başına koyar ve hıçkıra hıçkıra okumaya başlardı. Hıçkırıkları iyice güçlenirdi ve bitkinlik içinde, kendini kaybetmiş bir halde kitabı, kutuyla taçlanmış başına koyardı; ama birden, çok güçlü hıçkırıklar arasında, kahkahalar atmaya ve mutluluktan titreyen coşkulu bir sesle şarkı söyler gibi zafer ilahisi gibi bir şey okumaya başlardı. "Anlayan beri gelsin!" derdi tutuklular. Bir gün sordum İsay Fomiç'e: O hıçkırıklar ne demekti, mutluluğa ve coşkuya bu gösterişli ani geçiş nedendi? İsay Fomiç benim bu sorgulamalarımı dehşetli severdi. Hemen açıkladı bana, hıçkırık ve ağlama Kudüs'ün kaybedilmiş olması fikrini gösteriyordu ve yasa bunu düşünenin olabildiğince güçlü bir şekilde hıçkırmasını ve göğsünü dövmesini emrediyordu. Ama en güçlü hıçkırıkları atarken, İsay Fomiç, Yahudilerin Kudüs'e dönmesiyle ilgili kehaneti de birdenbire, yani farkında olmadan (bu *birdenbire* de yasada vardı) hatırlamak zorundaydı. O zaman da hemen şarkılarla,

kahkahalarla mutluluğa kapılması ve var gücüyle mutluluğunu ilan etmesi, yüzünün de olabildiğince coşkulu ve mutluluk saçması gerekiyordu. Bu *birden* geçiş ve bu geçişin zorunlu sorumluluğunu İsay Fomiç çok seviyordu; bunda özel bir yan, çok kurnazca bir *kunştik*[1] görüyordu ve övünerek bana yasanın dolambaçlarını anlatıyordu. Bir keresinde, duanın doruk noktasında, odaya Binbaşı yanında nöbetçi subay ve muhafızla birlikte girdi. Bütün tutuklular ranzalarının yanında sıraya dizildiler, bir tek İsay Fomiç bağırıp sağa sola sallanmayı sürdürdü. İbadete izin olduğunu, onu bölemeyeceklerini biliyordu ve Binbaşı'nın önünde bağırırken, elbette, hiçbir şeyi tehlikeye atmıyordu. Ama Binbaşı'nın önünde nazlanmaktan ve bize hava atmaktan çok hoşnuttu. Binbaşı ona bir adım kala durdu: İsay Fomiç arkasını sehpasına ve yüzünü dosdoğru Binbaşı'ya dönerek coşkulu kehanetlerini okumaya, elini kolunu sallamaya devam etti. Yüzünde aşırı bir mutluluk ve hoşnutluk sergilemesi gereken âna geldiği zaman bunu hemen, özellikle göz kırparak, gülerek ve Binbaşı'ya başını eğerek yaptı. Binbaşı şaşırmıştı; ama sonunda gülmeden edemedi, karşısındakinin kim olduğunu anladı ve uzaklaştı, İsay Fomiç daha da güçlendirdi çığlıklarını.

Bir saat sonra, akşam yemeğinin ardından, ona sordum: Ya Binbaşı yaptığınız aptallığa öfkelenseydi?

"Ne binbaşısı?"

"Nasıl yani? Onu görmediniz mi?"

"Hayır."

"İyi de bir arşın ötenizde duruyordu, hemen suratınızın dibinde."

Ama İsay Fomiç ciddi bir tavırla herhangi bir binba-

1. (Alm.) *Kunststück* sözcüğünden Rusçaya giren bir sözcük, düzen, hile. (Ç.N.)

şı görmediğine, o sırada, o dualar sırasında bir tür vecd haline girdiğine, çevresinde olup bitenleri kesinlikle görüp duymadığına inandırmaya çalıştı.

Şimdi İsay Fomiç cumartesi günü bütün kampı aylak bir şekilde dolanırken, var gücüyle hiçbir şey yapmamaya, cumartesi günüyle ilgili yasaya uymaya çabalarken gözümün önüne geliyor. İbadethanesinden döndüğü zaman her seferinde bana ne kadar olanaksız hikâyeler anlatırdı; Petersburg'dan nasıl da hiçbir şeye benzemeyen olaylar ve söylentiler aktarır, beni bunları tanıdığı Yahudilerden, birinci elden öğrendiğine inandırırdı.

Ama İsay Fomiç hakkında çok fazla konuştum.

Bütün şehrin sadece iki halk banyosu vardı. Bir Yahudi'nin elinde olan ilki odalıydı, oda başına elli kapik ödenirdi ve yüksek sınıftan kişiler için yapılmıştı.

Diğer banyoysa daha çok sıradan halk içindi, köhne, kirli, boğucuydu ve bizim kampın o banyoya gitmesi emredilmişti. Hava dondurucu ve güneşliydi; tutuklular kaleden çıkıp şehri görebildikleri için mutluydu. Yol boyunca şakalar, gülüşler kesilmedi. Tam bir askerî müfreze bize ateşe hazır silahlarla eşlik etti, bütün şehri şaşırttı. Banyoda hemen iki gruba ayırdılar: İlk grup yıkanırken, ikinci grup soğuk girişte bekledi; banyo dar olduğu için böyle yapmak gerekiyordu. Ama buna rağmen, banyo yarımızın bile ayakta durmasını güçleştirecek kadar dardı. Ama Petrov benden uzaklaşmadı; ben onu davet etmediğim halde yardıma davrandı, hatta beni sabunlamayı önerdi. Petrov'la birlikte Bakluşin adlı, özel kısımdaki, bizim öncü diye adlandırdığımız ve tutukluların en neşeli ve sevimlilerinden biri olarak hatırladığım, gerçekten de öyle olan bir tutuklu bana yardım etmek istedi. Onunla kolayca arkadaş olduk. Petrov soyunmama bile yardım etti, çünkü alışkanlıktan uzun sürede soyunuyordum, halbuki giriş en az avlu kadar soğuktu. Kısa-

cası, eğer daha önceden iyice öğrenmediyse, tutuklunun üzerini değiştirmesi çok zordu. Birincisi, pranganın bağlarını hızla çözmek gerekiyordu. Bu bağlar deriden yapılır, on altı santim uzunluğundadır ve iç çamaşırın üzerine, ayağı saran demir pranganın hemen üzerine bağlanır. Bir çift bağ altı gümüş kuruş bedelindedir ve her tutuklu onları kendi cebinden öder, herhalde, bağ olmadan yürümek imkânsız olduğu için. Pranga halkası ayağı sıkıca sarmaz ve prangayla ayak arasına bir parmak girebilir; bu yüzden demir ayağa çarpar, onu sıyırır ve bağı olmayan tutuklunun ayağı bir gün içinde yaralarla kaplanır. Ama bağı çıkarmak da çok zor değildir. Daha zor olan prangaların altından iç çamaşırını çıkarmaktır. Bütün hüner buradadır. İç çamaşırı, varsayalım sol ayaktan çıkarırken, önce ayakla pranga halkası arasını açmak gerekir; sonra, ayağı kurtarınca, bu çamaşırı halkanın arasından geçirmek gerekir; hepsi bitince, sol ayaktan çıkardığınızı, sağ ayaktaki halkanın içinden çıkarmak gerekir; sağ halkadan çıkarılma işleminin sonra yine tersini yapmak gerekir. Yeni çamaşır giyerken de aynı şey olur. Acemi birinin bunun nasıl yapılacağını tahmin etmesi güçtür; bunu bize daha önce, eski bir haydut atamanı olan, orada beş yıl geçirmiş tutuklu Korenyev, Tobolsk'ta göstermişti. Ama tutuklular buna alıştı ve hiç güçlük çekmeden işlerini görmeye başladılar. Ben de Petrov'a sabunla kese alması için birkaç kapik verdim; tutuklulara her biri iki kapiklik bozuk paralar büyüklüğünde devlet sabunu da veriliyordu, ama kalınlığı akşamları "orta sınıf" insanlara yemekte verilen peynir dilimi kadardı. Banyonun girişinde içecek, *kalaç* ve sıcak suyla birlikte sabun da satılıyordu. Her tutukluya, banyo sahibiyle yapılan anlaşmaya uygun olarak, sadece bir kova sıcak su veriliyordu; daha çok sabunlanmak isteyen ikinci bir kova için birkaç kuruş vermek zorundaydı ve bu kova da banyonun için-

de girişte bu iş için özel yapılmış küçük bir pencereden veriliyordu. Soyunduktan sonra Petrov, prangalarla yürümenin güç olacağını söyleyerek koluma girdi. "Yukarıya, baldırlarınıza doğru çekin onları," dedi bana bir ihtiyara destek olur gibi yardım ederken, "şurada dikkat, orası eşik." Hatta biraz rahatsız oldum; Petrov'u tek başıma geçebileceğime inandırmak istedim; ama buna inanmadı. Benimle kesinlikle çocukmuşum gibi konuşuyordu, herkesin yardım etmesi gereken bir küçük ve beceriksiz biri gibi. Petrov kesinlikle uşak değildi, asla değildi; onu gücendirirsem bana nasıl davranacağını biliyordu. Hizmetleri karşılığında para vaat etmemiştim ona, o da istememişti. Onu benim peşime takan neydi?

Banyoya açılan kapıdan geçtiğimiz zaman, cehenneme girdiğimizi sandım. On iki adım uzunluğunda ve aynı genişlikte bir oda düşünün, içine en az yüz kişi doluşmuş, ya da en azından seksen kişi vardı, çünkü tutuklular iki gruba ayrılmıştı, banyoya da toplam iki yüz kişi olarak gelmiştik. Gözlerimizi kör eden buhar, is, pislik, sıcak o kadar yoğundu ki adım atacak bir yer yoktu. Tedirgin olup geri dönmek istedim, ama Petrov hemen beni itti. Bir şekilde, büyük çaba harcayarak, yere oturmuş olanların kafalarının arasından, yol vermelerini rica ederek geçtik. Ama oturacak sıralar dolmuştu. Petrov bana yer satın almak gerektiğini söyledi ve hemen pencerenin kıyısına oturmuş bir tutukluyla pazarlığa girişti. Adam bir kapik karşılığında yerini verdi, Petrov'un tedbirli davranıp içeri getirdiği parayı hemen aldı ve hemen sıranın altındaki karanlık, pis ve yapış yapış rutubetin en az yarım santim pislik halinde toplandığı yere girdi. Ama sıranın altı bile doluydu; orası da insan kaynıyordu. Yerde bir el kadar yer yoktu, tutuklular oturmuş taslarından su döküyorlardı. Kalanlar da onların arasında ayakta duruyor ve kovalarını ellerinde tutarak ayakta sabunlanı-

yorlardı; kirli su aşağıda oturan tıraşlı kafalara yağıyordu dosdoğru. Sırada ve kıyısındaki merdivenlere oturmuş, kıvrılmış ve büzüşmüş, sabunlanıyorlardı. Ama sabunlananlar azdı. Sıradan insanlar sıcak su ve sabunla yıkanmaz pek; sadece aşırı terler ve sonra da soğuk suyla temizlenirler – işte bütün banyo budur. Sırada bir anda elli kese havalanıyor, iniyordu; hepsi de sarhoş gibi keseleniyorlardı. Sürekli buhar yükseliyordu. Artık sıcak değildi içerisi; kavurucu sıcaktı. Herkes yere çarpan yüz zincir şakırtısı eşliğinde bağırıyor, haykırıyordu... Aradan geçmek isteyenler başkalarının zincirlerine takılıyor ve aşağıda oturanların kafalarına çarpıyor, düşüyor, küfrediyor ve takılanları sürüklüyorlardı. Dört bir yana pislik saçılıyordu. Herkes sarhoş gibi, heyecanlanmış bir ruh hali içindeydi; bağrış çağrışlar yükseliyordu. Girişteki, su verilen pencerenin başında küfürler, itiş kakış, tam bir yumruklaşma yaşanıyordu. Alınan sıcak su, yerine ulaşmadan önce yerde oturanların kafasına dökülüyordu. Bazen pencereden ya da aralık kapıdan elinde tüfeğiyle, kargaşa var mı diye bakmak için kafasını uzatan bıyıklı askerin yüzü görünüyordu. Tutukluların tıraşlı kafaları ve kıpkırmızı olmuş gövdeleri daha da korkunç görünüyordu. Kızaran sırtlarında bir ara kırbaç ve sopa darbeleriyle aldıkları yaraların izleri açıkça görülüyordu, şimdi bu sırtlarda yaralar yeniden açılmış gibi görünüyordu. Korkunç yaralar! Onlara bakarken tüylerim diken diken oluyordu. Suyu boşaltıyorlar ve buhar koyulaşıyor, sıcak bulutlar kaplıyor banyoyu; hepsi kahkaha atıyor, bağırıyor. Buhar bulutunun içinden perişan sırtlar, tıraşlı kafalar, bereli bacaklar, ayaklar çıkıyordu; hepsinin ötesinde, İsay Fomiç en yüksek sırada var gücüyle haykırıyor. Bayılacak kadar terlemiş, ama anlaşılan onu durduracak bir sıcak yok; bir kapiğe bir tellak kiralıyor, ama sonunda o da dayanamıyor, bırakıyor keseyi ve soğuk suyla ferahla-

maya koşuyor. İsay Fomiç hiç aldırmıyor ve hemen ikinciyi, üçüncüyü kiralıyor; artık masraftan kaçınmamaya karar veriyor ve beş tellak değiştiriyor. "İyi terliyor cesur İsay Fomiç!" diye bağırıyor ona tutuklular, İsay Fomiç'in kendisi de o sırada herkesten daha yüksek olduğunu ve hepsini alt ettiğini hissediyor; keskin, delice bir sesle aryasını söylemeye başlıyor: La-la-la-la-la, diye bütün sesleri bastırıyor. Benim aklıma hepimiz birden bir gün cehenneme gitsek, orasının da tam böyle bir yer olacağı geldi. Bu sezgimi Petrov'la paylaştım; çevresine bakıp susmakla yetindi.

Ona da benim yanımda bir yer satın almak istedim; ama ayaklarımın dibinde oturup orasının çok rahat olduğunu söyledi. Bu arada Bakluşin bize su satın aldı ve elinden geldiğince taşıdı bize. Petrov beni baştan aşağı yıkayacağını söyledi, "İyice temizlenmiş hissedeceksiniz," dedi ve zorla beni terlemeye davet etti. Terlemeye cesaret edemedim. Petrov beni sabunla kapladı. "Şimdi de ayacıklarınızı sabunlayacağım," dedi sonunda. Kendim de yapabilirim demek istedim, ama karşı çıkmayıp kendimi onun iradesine bıraktım. "Ayacıklar" diye küçültmesinde kesinlikle hiç kölece bir yan yoktu; sadece Petrov ayaklarıma ayak diyemiyordu, herhalde, diğerlerinde, gerçek insanlarda ayak, bendeyse sadece ayacıklar olduğu için.

Beni sabunladıktan sonra, birtakım törenlerle, sanki porselenmişim gibi koluma girip her adımımda uyara uyara girişe götürdü ve çamaşırlarımı giymeme yardım etti, sonra benimle işi bitince de banyoya, terlemeye döndü.

Eve döndüğümüz zaman ona bir bardak çay ikram ettim. Çayı geri çevirmedi, içip teşekkür etti. Benim aklıma paraya kıyıp ona bir kadeh içki ısmarlamak geldi. Koğuşumuzda bulmak kolaydı. Petrov bundan hoşlandı, içti, sevindi ve bana onu hayata döndürdüğümü söyleyip o yokken bir şey yapamıyorlarmış gibi hemen mutfağa koş-

tu. Onun yerine yanıma başka bir sohbet arkadaşı geldi, banyodayken çay içmeye çağırdığım Bakluşin (*piyoner*).

Bakluşin'den daha sevimli birini tanımadım. Doğrusu, başkalarını hoş görmez, hatta sıkça tartışır, işine karışanları sevmez, kısacası, kendi halinde kalmayı başarabildiği söylenmeli. Ama tartışmayı uzatmazdı ve sanırım bizim koğuştaki herkes onu seviyordu. Nereye gitse hoşnutlukla karşılanırdı. Şehirde bile yeryüzünü şenlendiren ve asla neşesini kaybetmeyen bir insan olarak tanınıyordu. Uzun boyluydu, otuz yaşlarındaydı, genç ve saf bir yüzü vardı, oldukça yakışıklıydı ve sakalı vardı. Bazen bu yüzü o kadar acayip bir şekilde bozup, karşılaştığı ve önündeki insanları taklit ederdi ki, çevresindekiler kahkahadan kırılırdı. Şakacılardan biri de oydu; ama öfke saçan gülmece düşmanlarına fırsat vermezdi, o yüzden kimse ona "boş ve işe yaramaz" biri diye kabalık edemezdi. Ateş ve yaşam doluydu. Benimle daha ilk günlerde gelip tanışmıştı ve bana istihkâmcılardan olduğunu, daha sonra *piyoner*'ler arasında hizmet yaptığını ve hatta bazı yüksek şahıslar tarafından fark edildiğini ve sevildiğini, bunu hatırlamaktan çok gurur duyduğunu söylemişti. Bana hemen Petersburg'la ilgili sorular sordu. Hatta bazı kitaplar da okudu. Bana çaya geldiğinde, önce bütün koğuşu çavuş Ş.nin sabahleyin bizim Binbaşı'yı nasıl kandırdığını anlatarak güldürdü ve yanıma oturup çok hoşnut bir suratla, belki bir tiyatro kurmak gerektiğini açıkladı. Kampta bayramlarda tiyatro sahneleniyordu. Aktörler ilan ediliyor, yavaş yavaş bir dekor inşa ediliyordu. Şehirdekilerin bazısı da aktörlerin rollerine uygun giysiler, hatta kadın giysileri bile vermeyi vaat etmişlerdi; hatta, bir hizmet erinin aracılığıyla apoletleri olan bir subay kostümü bulma umudu da vardı. Yeter ki Binbaşı geçen yılki gibi yasaklamayı düşünmezsin. Fakat geçen yıl Noel'de Binbaşı'nın keyfi yerinde değilmiş; bir

yerde kumarda para kaybetmiş ve kampta da birtakım şeyler olmuş, o yüzden sırf kötülük olsun diye yasaklamıştı oyunu, ama bu kez, belki de, engel olmak istemezdi. Kısacası, Bakluşin heyecan içindeydi. Onun tiyatronun başlıca düzenleyicilerinden biri olduğu belliydi ve o sırada ben de ona bu temsile kesinlikle gitmeye söz verdim. Bakluşin'in tiyatronun başarılı olması için duyduğu saf umut içime işlemişti. Laf lafı açtı ve bir süre sohbet ettik. Bu arada bana hep Petersburg'da çalışmadığını söyledi; oraya bir iş için gitmişti ve onu R.ye[1] garnizon taburunun çavuşu olarak göndermişlerdi.

"İşte oradan da beni buraya gönderdiler," dedi Bakluşin.

"Peki ne yüzden?" diye sordum.

"Ne yüzden mi? Ne dersiniz Aleksandr Petroviç, ne yüzdendir? Tabii ki âşık olduğum için!"

"Ama bu yüzden buraya göndermezler," diye itiraz ettim gülerek.

"Doğru," dedi Bakluşin, "doğru, bu yüzden oradaki bir Alman'ı tabancamla öldürdüm. Tabii bir Alman yüzünden sürgün etmeye değer mi, siz karar verin!"

"Fakat nasıl oldu bu? Anlatsanız, ilginç bir şey bu."

"Çok matrak bir hikâyedir Aleksandr Petroviç."

"Daha da iyi. Anlatın."

"Anlatayım mı? Peki öyleyse, dinleyin..." En gülünç değilse de, oldukça tuhaf bir cinayet öyküsü dinledim.

"Olay şöyle oldu," diye başladı Bakluşin. "Beni R.ye gönderdikleri zaman, güzel, büyük, ama Alman'ı bol bir şehirle karşılaştım. Tabii genç bir adamdım, amirlerimin de takdirini kazanmıştım, şapkamı yana eğip iyi vakit geçiriyordum. Alman kızlara göz kırpıyordum. Luiza adlı

1. Riga şehri kastediliyor. Riga 1918'e kadar Rusya sınırları içindeydi, bugün Letonya'nın başkentidir. (Ç.N.)

Alman bir kızdan da hemen hoşlandım. İki kadının temiz çamaşırı olmazdı, ama çamaşırcıydılar, o ve teyzesi. Teyzesi yaşlıydı, matraktı, refah içinde yaşıyordu. Ben önce pencerelerinin kıyısından gelip geçiyordum, sonra gerçek bir arkadaşlık kurdum. Luiza iyi Rusça konuşuyordu, ama hafif bir aksanı vardı; daha önce hiç karşılaşmadığım kadar hoş biriydi. Ben hemen yaklaştım, ama o 'Hayır, yapamam Saşa,' diyordu, 'çünkü bütün masumiyetimi korumak, gerçek bir eş olmak istiyorum' ve kırılıp dökülüyor, çın çın gülüyordu... Ama öyle saftı ki onun gibisini hiç görmemiştim. Kendisi teklif etti evlenmeyi. Ama nasıl evleneceğiz, bir düşünsenize! Ama bir dilekçeyle yarbaya başvurmaya hazırlandım... Sonra birdenbire, Luiza bir görüşmeye gelmedi, ikincisine de, üçüncüsüne de gelmedi... Mektup gönderdim; mektuba yanıt vermedi. Ne oluyor dedim? Beni kandırıyor, kurnazlık yapıyor, mektuba da yanıt vermiyor, görüşmeye gelmiyor. Ama bana yalan söyleyemezdi; o yüzden kaçıp gitti. Teyzesi yüzünden olmalı, diye düşündüm. Teyzeye gitmeye de cesaret edemedim; biliyordu ilişkimizi, ama yine de ona görünmeden, yani sessizce buluşuyorduk. Yaralı bir şekilde gezinirken ona son bir mektup yazıp şöyle dedim: 'Eğer gelmezsen, teyzene gideceğim.' Ürktü ve geldi. Ağlıyordu; Ştultz adlı bir Alman'ın, uzak bir akrabası olan zengin ve yaşı geçkin bir saatçinin onunla evlenmek istediğini söylüyordu. 'Beni mesut etmek ve kendisi de yaşlılığında eşsiz kalmamak istiyormuş; seviyormuş beni ve uzun zamandır buna niyeti varmış, ama susup hazırlanmış. İşte,' diyor, Saşa, adam zengin ve bu benim için mutluluk demek; sen gerçekten ister misin benim mutluluğumu kaybetmemi?' Bakıyorum, ağlıyor, beni kucaklıyor... Eh, diye düşünüyorum, sonuçta mantıklı konuşuyor! Çavuş bile olsam, bir askerle evlenmenin ne yararı var? 'Peki,' diyorum, 'Luiza, hoşça kal, Tan-

rı seninle olsun; ben senin mutluluğuna engel olamam. Peki nasıl biri, yakışıklı mı?' – 'Hayır,' diyor, 'hem yaşlı, hem uzun burunlu...' Hatta güldü. Yanından ayrıldım; ne yapalım, diye düşündüm, talihim değilmiş! Ertesi sabah adamın dükkânının yanından, bana söylediği caddeden geçtim. Camdan içeri baktım: bir Alman oturmuş saat yapıyor, yaşı kırk beş filan, burnu gaga gibi, gözleri fırlak, yüksek yakalıklı, mühim görünecek kadar uzun yakalıklı bir ceket giymiş. Oracığa tükürdüm; camı çerçeveyi indirecek gibi oldum... Neye yarar, diye düşündüm! Yapacak bir şey yok, bitti gitti artık! Koğuşa alacakaranlıkta döndüm, ranzama uzandım ve birden, inanır mısınız Aleksandr Petroviç, nasıl ağlamaya başladım...

Böyle bir gün geçti, iki, üç gün geçti. Luiza'yla görüşmedik. Ama bu arada bir kocakarıdan (yine yaşlı bir çamaşırcıydı, Luiza bazen görüşürdü) Alman'ın aşkımızdan haberdar olduğunu, bu yüzden hemen harekete geçmeye karar verdiğini öğrendim. İki yıldır bekliyormuş. Luiza'dan beni bir daha görmeyeceğine yemin almış; onları, teyzesini ve Luiza'yı tedirgin ediyor, düşündüğünü, kesin karar vermediğini söylüyordu. Kadın bana bir sonraki gün, pazar günü, ikisini sabah kahve içmeye çağırdığını ve yaşlı, eskiden tüccar olan, ama şimdi yoksul düştüğü için bir bodrumda bekçilik yapan başka bir akrabanın da geleceğini söyledi. Pazar günü bütün her şeye karar vereceklerini öğrenince, öfkeye kapıldım, kendime hâkim olamaz hale geldim. Bütün o gün ve ertesi gün hep bunu düşündüm. Alman'ı bulsam yerdim, sanırım.

Pazar sabahı ayine nasıl gittiğimi hiç bilmiyorum; kalktım, kaputumu giydim ve Alman'ın yanına doğru yola çıktım. Hepsini bulacağımı düşünüyordum. Neden Alman'a gittim, ona ne söyleyecektim, ben de hiç bilmiyorum. Ne olursa olsun cebime tabancamı koymuştum. Biraz bozuktu, eskiydi; çocukken de kullanırdım onu.

Onunla bir şeye ateş etmenin imkânı yoktu. Fakat doldurdum kurşunla; şöyle düşünüyordum: Beni kovmaya, kabalaşmaya kalkarlarsa, ben de tabancayı çıkarıp hepsini korkuturum. Gittim. Dükkânda kimse yoktu, herkes arka odaya geçmişti. Çevrelerinde kimsecikler yoktu, hizmetçi de yoktu. Alman bir kadın hizmetçisi vardı adamın, o da aşçıydı. Dükkâna girdim; baktım içerdeki kapı kapalı, eski bir kapı, kilitli. Kalbim deli gibi çarpıyordu, durup etrafı dinledim: Almanca konuşmalar vardı. Kapıyı var gücümle tekmeledim, kapı ardına kadar açıldı. Etrafa baktım; masaya örtü serilmiş. Masada, ispirto ocağının üzerinde büyükçe bir demlikte kahve pişiyor. Peksimetler de var; başka bir tepside bir su sürahisi, ringa balığı, salam ve bir şişe içki. Luiza ile teyze, ikisi de süslü püslü, koltukta oturuyor. Karşılarındaki sandalyede de damat, Alman var, saçlarını taramış, yakalıklı frağını giymiş, uzanmış öne doğru. Yanındaki sandalyede de, yaşlı, şişman, kır saçlı ve suskun bir Alman daha oturmuş. Ben içeri girince Luiza bembeyaz oldu. Teyze olduğu yerden fırladı, sonra yine oturdu, Alman da suratını astı. Çok ciddi bir tavırla ayağa kalkıp konuştu:

'Ne istemiştiniz?'

Şaşırdım, ama bir anda kan beynime sıçradı.

'Ne istediğimi soruyor! Misafir geldiyse, votka çıkaracaksın ona. Misafir olmaya geldim.'

Alman bir düşünüp yanıt verdi:

'Buyurun efendim.' Oturdum.

'Alın,' dedi, 'votkanız; için lütfen.'

'Ver bakalım,' dedim, 'iyi bir votka ver.' Kızgınlığım gitgide artıyordu.

'İyi bir votkadır bu.'

Onun beni böyle düşük bir hale sokmasına gücenmiştim. Daha da kötüsü, Luiza'nın seyretmesiydi. İçip şöyle dedim:

'Bana baksana, neden kabalaşıyorsun Alman? Benimle arkadaş olacaksın. Dost olalım diye geldim ben.'

'Sizin dostunuz olamam,' dedi, 'siz bir ersiniz.'

O anda kendimi kaybetmişim.

'Bana bak korkuluk,' dedim, 'salamcı parçası! Şu an sana ne istersem yapabileceğimi bilmiyor musun? İster misin seni tabancamla temizleyeyim?'

Tabancamı çıkarıp karşısına dikildim ve dosdoğru kafasına dayadım. Orada oturan kadınların sesi soluğu kesilmişti; nefes almaya korkuyorlardı; yaşlı adamsa yaprak gibi titriyordu, sesini çıkarmıyordu, kireç gibi olmuştu.

Alman şaşırdı, ama kendini toparladı.

'Sizden korkmuyorum,' dedi ve, 'terbiyeli bir insan gibi rica ediyorum, şakanızı kesin artık, sizden hiç korkmuyorum.'

'Seni yalancı,' dedim, 'korkuyorsun!' Ama cidden! Başını namlunun ucundan çekmiyor, öylece oturuyordu.

'Hayır,' dedi, 'bunu yapmaya cüret edemezsiniz.'

'Neden cüret edemezmişim?'

'Çünkü bu kesinlikle yasak ve bu yüzden çok ağır cezaya çarptırılırsınız.'

Yani cin gibiydi bu dangalak Alman! Beni böyle kışkırtmasaydı, hayatta olurdu şimdi; bu tartışmadan sonra yapacak tek şey kalmıştı.

'Yani cüret edemem diyorsun, öyle mi?'

'As-la!'

'Cüret edemem?'

'Bana bunu yapmaya kesinlikle cüret...'

'Demek öyle, salam kafa!' diye çektim tetiği, sandalyeye yığılıp kaldı. Herkes bağırmaya başladı. Tabancayı cebime koydum, ama kaleye dönerken kale kapısında otların arasına attım.

Geri dönünce yatağıma yatıp, 'Şimdi gelip götürecekler' diye düşünmeye başladım. Bir saat, iki saat; gel-

mediler. Akşam olurken derin bir sıkıntı kapladı içimi; dışarı çıktım; hemen Luiza'yı görmek istiyordum. Saatçinin yanından geçtim. İçeri baktım; içerisi kalabalık, polis gelmiş. Kocakarının yanına gidip, 'Luiza'yı çağır!' dedim. Biraz bekledim, bir de baktım koşarak geliyor Luiza, ağlaya ağlaya boynuma atıldı: 'Her şeyden ben sorumluyum, teyzemi dinlememeliydim' diyor. Olanlardan sonra teyzesinin eve döndüğünü, korkudan dilinin tutulduğunu söyledi; kimseye bir şey söylememişti ve ona da konuşmayı yasaklamıştı; korkuyordu; nasıl uygun görürseniz öyle yapın demişti. 'Bizi kimse görmedi,' dedi Luiza, 'korktuğu için hizmetçisini de göndermişti evden. Çünkü evleneceğini bilse gözlerini oyardı. Evde atölyeden de kimse yoktu; onları da göndermişti. Kahveyi kendi yapmış, tatlıları kendi hazırlamıştı. Oradaki akraba zaten hayatı boyunca suskundu, pek konuşmazdı, yine öyle oldu, şapkasını alıp gitti hemen. Herhalde, konuşmaz yine,' dedi Luiza.

Böyle oldu gerçekten. İki hafta boyunca beni kimse yakalamadı, kimse kuşkulanmadı benden. O iki hafta içinde, ister inanın ister inanmayın Aleksandr Petroviç, en büyük mutlulukları yaşadım. Her gün Luiza'yla buluşuyorduk. Bana nasıl, nasıl bağlanmıştı! 'Ben seninim, seni nereye gönderirlerse göndersinler geleceğim, her şeyi terk edeceğim!' diyerek ağlıyordu. Artık bütün hayatımın kararını vermem gerektiğini düşünüyordum, o kadar üzmüştü beni. Ama iki hafta sonra beni tutukladılar. İhtiyarla teyze anlaşıp beni ihbar etmişti..."

"Ama durun," diyerek sözünü kestim Bakluşin'in, "bütün bunlar için size toplam on yıl ağır ceza verebilirler, ama siz toplam on iki yıl almışsınız, sivil kısma göndermişler; fakat şimdi özel kısımdasınız. Bu nasıl oluyor?"

"O da başka bir olay," dedi Bakluşin. "Beni mahkeme heyetinin karşısına çıkardıkları sırada, yüzbaşı bana iğ-

renç sözlerle hitap etmeye başladı. Dayanamayıp ona şöyle bağırdım: 'Sen kime küfrediyorsun alçak herif! Farkında değil misin kanunun önünde oturduğunu!' Bu yüzden bir dava daha açtılar, yeni davada hepsini birlikte karara bağladılar: burada, özel kısımda dört bin kırbaç. Beni cezaya götürürken, yüzbaşıyı da götürdüler; ben hüküm giydim, onun da rütbeleri söküldü, er olarak Kafkaslar'a gönderildi. Hoşça kalın Aleksandr Petroviç. Temsilimize gelin."

X

İsa'nın doğumgünü bayramı

Sonunda bayram geldi. Arife günü tutukluların çoğu çalışmaya gitmedi. Terziye, atölyeye gittiler; işe gidenler de oldu, ama hemen hepsi tek başına ya da grup halinde çok geçmeden kampa döndü ve yemekten sonra kimse çıkmadı kamptan. Sabahleyin de büyük kısmı kendi işine bakmıştı, devletin işine değil. Bazısı votka içip yenisini ısmarlamakla, bazısı da tanıdıkları kadınları görmeye ya da bayram için daha önceden yaptıkları işlerin parasını toplamaya uğraşıyordu; Bakluşin ve tiyatro oyuncuları da bazı tanıdıkları, özellikle de subayların hizmet erlerini görmek ve gerekli kostümleri toplamakla uğraşıyordu. Bazıları da sırf başkaları meşgul ve ciddi görünüyor diye meşgul ve ciddi bir tavırla geziniyordu; bir de hiçbir yerden para alacağı olmayan, ama sanki birinden para bekliyormuş gibi duranlar vardı; kısacası, herkes ertesi gün bir değişim, sıra dışı bir şey bekliyordu. Akşamleyin tutukluların siparişleriyle pazara inen gaziler yanlarında herkes

için bir sürü yiyecek getiriyordu: sığır eti, yavru domuz, hatta kaz. Tutukluların çoğu, hatta en alçakgönüllü ve tutumlu olanları, yıl boyu kapik sayanları bile, böyle bir günde cömert olmayı sorumluluk sayıyor ve gerektiği gibi davranmayı uygun buluyordu. Ertesi gün gerçek, tutuklunun reddedilmesi imkânsız bayramıydı, resmî olarak yasayla ona hak tanınmıştı. Bu gün tutuklu işe gönderilemezdi ve yılda böyle üç gün vardı.

Sonunda da, kim bilir, böyle bir günü karşılayan bu reddedilmişlerin ruhlarında ne gibi anılar serpilecekti! Büyük bayram günleri sıradan insanların belleklerine, çocukluktan başlayarak damgasını vurur. Bu günler ağır çalışmadan uzaklaşma günleri, ailenin toplanma günüdür. Kamptaysa acı ve sıkıntıyla hatırlanırlar. Bayram gününe gösterilen saygı tutuklularda bir tür resmiyet biçimini almıştı; bir kısmı geziyordu; herkes ciddi ve bir şeylerle meşgulmüş gibiydi, büyük kısmının hiç işi olmasa da. Ama aylak ve gevezeler de önemli bir hava takınmaya çalışmıştı. Gülmek sanki yasaklanmış gibiydi. Genel bir hoşgörüsüzlük ve öfkeli sabırsızlık haline varmıştı her şey, genel havayı bilmeden de olsa bozana bağırarak ve küfür ederek haddi bildiriliyor, sanki bayramın kendisine saygısızlık etmiş gibi öfkeleniliyordu ona. Tutukluların bu hali çarpıcı, hatta etkileyiciydi. Yüce bir güne doğuştan saygı göstermelerinin yanı sıra, tutuklular bilinçsizce, bayramı bu şekilde yaşarlarsa, bütün dünyaya katılmış olacaklarını, yalnız olmadıklarını, pişman, kurtarılmış insan olduklarını, kampa ya da insanların arasına atılmış bir kütük olmadıklarını anlayacaklarını hissediyorlardı.

Akim Akimiç de hazırlanıyordu bayrama. Onun aile hatıraları yoktu, çünkü yabancı bir evde yetim büyümüştü ve on beşine varmadan ağır çalışmaya gitmişti; onun hayatında özel bir mutluluk da yoktu, çünkü bütün hayatını düzenli, tekdüze geçirmiş, ona verilen işte en ufak

değişiklik yapmaktan korkmuştu. Çok dindar da değildi, çünkü anlaşılan ahlaklılık onda diğer bütün insani hünerleri ve özellikleri, kötü olsun iyi olsun bütün tutku ve arzuları söndürmüştü. Bütün bunların sonucunda kutlama gününü telaşlanmadan, heyecanlanmadan, sıkıcı ve kesinlikle yararsız hatıralarla boğulmadan, işleri ve yerleşmiş töreni yürütmeye yeten sessiz, sistemli bir ahlakla hareket ediyordu. Zaten çok düşünmeyi de sevmezdi. Anlaşılan olayın önemi hiç gelmiyordu aklına, ama bir kereliğine belirtilen kuralı kutsal bir titizlikle yerine getiriyordu. Eğer ertesi gün ona tam tersini yapması emredilseydi, onu da aynı uysallıkla ve titizlikle, daha önce tam tersini yaptığı şekilde yapardı. Bir kere, hayatında sadece bir kere kendi aklına göre yaşamayı denemiş ve kürek cezasına çarptırılmıştı. Bu ders onun için boşa gitmemişti. Tam olarak neyle suçlandığını anlayamamak kaderi olsa da, yaşadığı maceradan kurtarıcı bir kural çıkarmıştı: asla ve hiçbir koşulda düşünmemek, çünkü tutukluların da aralarında söylediği gibi, düşünmek "onun aklının işi" değildi.

Düzene körü körüne bağlı olduğundan, hatta içini lapayla doldurup kızarttığı (kendi yapmıştı, yapabiliyordu bu işi) bayramlık domuz yavrusuna da özel bir saygıyla bakıyordu, sanki bu her zaman alınıp kızartılabilecek sıradan bir domuz yavrusu değil de, özel, bayramlık bir domuzmuş gibi. Belki de çocukluktan itibaren masada bu domuz etini görmeye alışmıştı ve domuz etinin bu gün için vazgeçilmez olduğu sonucuna varmıştı ve bence, eğer o gün domuz almamış olsa, hayatı boyunca yerine getiremediği bir görevle ilgili bir sızı olacaktı vicdanında. Bayrama kadar artık iyice lime lime olmuş, ama yine de üzerinden çıkarmadığı eski ceketini ve eski pantolonunu giymişti. Dört ay önce ona verilmiş yeni bir takımı dikkatle sandığında sakladığı ve bayramda onu

törenle giymek için hiç dokunmadığı anlaşıldı. Akşamdan hazırlamıştı yeni takımını; düzeltmiş, seyretmiş, temizlemiş, tozunu almış ve iyice elden geçirdikten sonra, uzun uzun üzerinde denemişti. Üzerine diğeri gibi tam oturdu; her şey iyiydi, boyna kadar ilikleniyordu, yakası kordon gibi çenesine kadar kapatıyordu; üniforma gibi durmuştu üzerinde ve Akim Akimiç hoşnutluktan çarpık bir şekilde gülümsüyordu ve boş bir vaktinde kendi eliyle ve uzun zaman önce sırmayla kapladığı küçük aynasının önünde dönüp duruyordu. Sadece ceketin yakasındaki düğmelerden biri yerinde değil gibiydi. Bunu fark eden Akim Akimiç düğmeyi tamir etmeye karar verdi; tamir etti, tekrar giydi ve çok güzel buldu. O zaman her şeyi eskisi gibi katladı ve sakinleşmiş bir halde sabaha kadar sandığa kilitledi. Başı iyi bir şekilde tıraş edilmişti; ama kendine aynada dikkatle bakınca, başının yeterince iyi olmadığını fark etti; hemen düzgün ve biçimli bir tıraş olmak için "Binbaşı"ya koştu. Kimse Akim Akimiç'e ertesi gün bakacak değildi, ama o sırf kendi vicdanını sakinleştirmek için, böyle bir günde sorumluluklarını terk etmemek için yapıyordu bunları. Üniformanın düğmesine, ipliğine saygı gösterme çocukluğundan beri onun aklında bozulmaz bir sorumluluk olarak iz bırakmıştı, kalbindeyse düzenli bir insanın erişebileceği en yüksek güzellik derecesiydi. Her şeyi düzeltince, koğuştaki en yaşlı tutuklu olarak, samanların taşınması işiyle ilgilendi ve onu yere nasıl yerleştirdiklerini dikkatle gözlemledi. Diğer koğuşlarda da aynı şey oluyordu. Neden bilmiyorum, ama Noel'de hep koğuşumuza saman saçılırdı. Sonra, bütün çalışmalarını sona erdirince, Akim Akimiç Tanrı'ya dua etti, ranzasına uzandı ve sabahleyin olabildiğince erkenden kalkabilmek için hemen bir bebek gibi uykuya daldı. Bu arada bütün tutuklular böyle yapıyordu. Bütün koğuşlarda her zamankinden çok daha erken yatıldı. Her

zamanki akşam işleri bırakıldı; *maydan*'ların lafı bile edilmedi. Herkes ertesi sabahı bekliyordu.

Sonunda vakit geldi. Erkenden, daha gün ağarmadan, davul daha yeni dövülmüşken koğuşlar açıldı ve tutukluları saymaya gelen nöbetçi çavuş herkesin bayramını kutladı. Herkes de onun bayramını kutladı; hoşnut ve kibar bir şekilde kutladı. Mutfakta kaz ve domuz yavruları olan Akim Akimiç ve diğerleri hızla dua ederek telaşla mutfağa gidip ne durumda olduklarına, nasıl kızartıldıklarına ve neyin nerede durduğuna falan baktılar. Kar ve buzla kaplanmış küçük koğuş penceremizden görünen karanlığın içinde, iki mutfakta, tan ağarmadan önce yerleştirilmiş altı sobada birden parlak bir alev yükseldiği görülüyordu. Avluda, karanlığın içinde, kısa gocuklarını giymiş ya da omzuna atmış tutuklular belirmişti; hepsi de mutfağa geliyordu. Ama bazıları, ama çok azı, içki satıcılarına gitmeyi başarmıştı. Bunlar en sabırsız olanlardı. Genel olarak herkes çok terbiyeli, uysal ve her zamankinden farklı davranıyordu. Her zamanki küfürlerin, her zamanki tartışmaların hiçbiri duyulmuyordu. Herkes bunun büyük ve yüce bir bayram olduğunu anlamıştı. Tanıdıklarını kutlamak için başka koğuşlara gidenler vardı. Dostluk gibi bir şey ortaya çıkmıştı. Bu arada şunu da belirtelim: Tutuklular arasında dostluğa hemen hiç rastlanmaz; genel dostluktan bahsetmiyorum –o hiç yoktu– özel dostluklardan, bir tutuklunun başkalarıyla dostluk kurmasından bahsediyorum. Bu bizde hemen hiç yoktu ve dikkat çekici bir özellikti bu; serbestken böyle olmaz. Bizde genel olarak herkes birbirine karşı, çok nadir istisnalar dışında, sert, kaba olurdu ve resmî, kabul edilmiş, yerleşmiş bir havaydı bu. Ben de çıktım koğuştan dışarı; hafif hafif gün ağarmaya başlamıştı; ince ayaz buharı yükseliyordu yukarı. Mutfaktaki soba bacalarından sütun sütun duman tütüyor-

du. Karşıma çıkan tutuklulardan bazısı kendiliğinden ve kibarca kutluyordu bayramımı. Memnun olup ben de onları kutladım. Aralarında o ay boyunca o vakte dek benimle hiç konuşmamış olanlar da vardı.

Asker koğuşundan bir tutuklu mutfaktan çıkıp peşimden koştu, gocuğunu omzuna atmıştı. Avlunun ortasında bana bakıp bağırdı: "Aleksandr Petroviç! Aleksandr Petroviç!" Mutfağa doğru koşuyordu telaşla. Durup bekledim onu. Yuvarlak suratlı, gözlerinde dingin bir ifade olan, kimseyle pek konuşmayan, bana da daha önce tek kelime etmemiş, hatta o vakte dek kampta bulunmama aldırış etmemiş olan bir delikanlıydı; hatta onun adını bile bilmiyordum. Nefes nefese yanıma koşup karşımda durdu, boş ama aynı zamanda mutlu bir gülümsemeyle bakıyordu bana.

"Ne istemiştiniz?" dedim hayretle ona, karşımda durup gülümsediğini, gözlerini iri iri açıp bana baktığını, ama konuşmaya başlamadığını görünce.

"Ne bileyim, bayram işte..." diye mırıldandı ve söyleyecek başka bir şey bulamayıp kucakladı beni ve telaşla mutfağa doğru koşturdu.

Burada kısaca söyleyeyim, bundan sonra onunla neredeyse hiç karşılaşmadık ve benim kamptan çıkmama dek birbirimize söyleyecek tek kelime bile bulamadık.

Mutfakta alev alev yanan sobaların çevresinde bir hengâme, bir itiş kakış, tam bir izdiham yaşanıyordu. Herkes kendi malına dikmişti gözünü; aşçılar devlet yemeğini hazırlamaya başlamıştı, çünkü o gün yemek erkenden hazırlanıyordu. Fakat kimse yemek yemeye başlamamıştı, oysa yemek isterlerdi, ama birbirlerine karşı terbiyeli davranıyorlardı. Rahip bekleniyordu, o gelince bayram masası kurulacaktı. Onbaşının kamp duvarlarının ardından askerlere "Aşçılar!" diye bağırdığı sırada gün daha tam doğmamıştı. Bu bağırışlar hiç kesilmiyor ve

neredeyse iki saat sürüyordu. Mutfaktaki aşçılar şehrin dört bir yanından kampa gelen hediyeleri almaya çağrılıyordu. Çok miktarda *kalaç*, ekmek, kek, börek, çörek, bazlama ve başka yağlı kurabiyeler getiriliyordu. Şehirdeki tüccar ve orta sınıf evlerindeki bütün ev sahibelerinin ekmeğini gönderip büyük bayramı "talihsizlerle" ve hapistekilerle kutlamak istediğini sanıyorum. Pahalı hediyeler de vardı; çok büyük miktarda, en saf unla yapılmış yağlı ekmekler gönderilmişti. Çok ucuz hediyeler de vardı – ucuz bir *kalaç* ve nereden geldiği belli olmayan, biraz *smetana*'ya[1] bulanmış iki kara somun; bu da yoksulun yoksula, en son kuruşuyla aldığı armağandı. Her şey aynı ağırbaşlılıkla, hediyeler ve verenler arasında ayrım yapmadan kabul edilirdi. Alan tutuklular şapkalarını çıkarır, eğilir, bayramı kutlar ve hediyeyi mutfağa götürürdü. Hediye ekmeklerden koca bir yığın olunca, her koğuşun en yaşlısı çağrılırdı ve o bunların hepsini eşit olarak, koğuşa göre paylaştırırdı. Ne tartışma, ne küfürleşme yaşanırdı; her şey dürüstlük, eşitlik içinde yapılırdı. Bizim koğuşa gelen de aramızda paylaştırıldı; Akim Akimiç ile başka bir tutuklu yaptı bu işi; elleriyle paylaştırıp herkese tek tek verdiler. En küçük bir itiraz, en küçük bir kıskançlık olmadı hiç kimseden; herkes hoşnuttu; hatta sadakanın kaybolabileceğinden ya da eşit dağıtılmayacağından kuşku bile duyulmuyordu. Mutfaktaki işlerini bitiren Akim Akimiç törenine başladı, itinayla törensel bir şekilde giyindi, iliklenmemiş tek bir düğme bile bırakmadı ve giyindikten sonra hemen gerçek ibadetine başladı. Uzun uzun ibadet etti. İbadete büyük kısmı yaşlı olan birçok tutuklu da katıldı. Gençlerin çoğu ibadet etmiyordu; bazen ayağa kalkarken, o da sadece bayram-

1. (Rus.) Mayalanmış ekşi krema. (Ç.N.)

larda istavroz çıkarıyorlardı. Dua ettikten sonra Akim Akimiç yanıma geldi ve ağırbaşlı bir tavırla bayramımı kutladı. Hemen onu çaya davet ettim, o da beni domuzunu paylaşmaya davet etti. Biraz sonra yanıma gelen Petrov da kutladı bayramımı. Herhalde içmişti ve nefes nefese geldiği halde pek bir şey söylemedi, bir şeyler bekleyerek karşımda durdu ve sonra da mutfağa gitti. Asker koğuşunda da rahibi karşılamak için hazırlık yapılmıştı. Bu koğuş diğerleri gibi inşa edilmemişti. İçindeki ranzalar duvarın yanına dizilmişti, diğer koğuşlardaki gibi odanın ortasına değil, yani orta yeri dolu olmayan tek odaydı bu kampta. Herhalde zorunlu koşullarda tutukluların toplanabileceği bir yer olsun diye böyle yapılmıştı. Odanın ortasına bir masa koymuşlar, üzerini temiz bir örtüyle örtmüşler, örtünün üzerine bir ikona koyup lamba yakmışlardı. Sonunda haç ve kutsal suyuyla birlikte rahip geldi. İkonanın önünde dua edip ilahi okuduktan sonra, tutukluların önüne geçti ve herkes saygıyla öpmek üzere haça yaklaşmaya başladı. Sonra rahip bütün koğuşları dolaştı ve onlara kutsal su serpti. Mutfakta lezzetiyle şehirde ün salmış olan kamp ekmeğimizi beğendiğini söyledi ve tutuklular ona fırından yeni çıkmış iki taze ekmeği göndermeye söz verdiler; göndermek için de hemen gazilerden biri görevlendirildi. Haç karşılandığı gibi ağırbaşlı bir tavırla geçirildi ve hemen sonra Binbaşı'yla komutan geldi. Komutan bizde sevilir, hatta sayılırdı. Bütün koğuşları gezdi Binbaşı'yla birlikte gezdi, herkesin bayramını kutladı, mutfağa girdi ve kamp çorbasından tattı. Çorba harika çıkmıştı; o gün için her tutukluya bir kilo kadar sığır eti veriliyordu. Ayrıca, isteyene lapa ve tereyağ hazırlanmıştı. Komutanı geçiren Binbaşı yemeğin başlamasını emretti. Tutuklular onun dikkatini çekmemeye çalışıyorlardı. Onun gözlüklerinin altından bir sağa bir sola bir düzensizlik var mı,

biri suç işliyor mu, diye hain hain bakmasını sevmezdi kimse.

Yemeğe başladık. Akim Akimiç'in yavru domuzu çok iyi kızartılmıştı. Bunun nasıl olduğunu anlayamadım; Binbaşı'nın gitmesinden hemen sonra, beş dakika geçmeden, birdenbire bir sürü sarhoş ortaya çıkmıştı, oysa beş dakika önce hemen herkes kesinlikle ayıktı. Kıpkırmızı ve ışıl ışıl bir sürü surat göründü, balalaykalar göründü. Bir ayyaşın tüm günlüğüne kiraladığı bir Polonyalı kemanıyla geldi ve ona neşeli dans müzikleri çaldı. Sohbet gitgide daha canlı ve gürültülü oldu. Ama yemeği pek karışıklık yaşamadan tamamladık. Herkes doymuştu. Yaşlı ve iriyarı olanların çoğu hemen uyumaya gitti, Akim Akimiç de herhalde büyük bayramda yemekten sonra hemen uyumak gerektiğini düşünerek böyle yaptı. Starodublu eski inançlılardan bir yaşlı biraz kestirdi, sobanın üzerine çıktı, kitabını açtı ve gecenin geç saatlerine kadar duayı hiç kesmeden ibadet etti. "Rezaleti" seyretmek ona çok ağır gelmişti, tutukluların eğlencesine böyle diyordu. Bütün Çerkesler bir kenara oturdu ve merakla, belli bir tiksintiyle seyrettiler sarhoşları. Nurra'yla karşılaştım: "Aman, aman!" dedi bana başını hoşnutsuzlukla sallayarak, "Ah, aman! Tanrı öfkelenecek!" İsay Fomiç inatçı ve yüksekten bir tavırla köşesinde küçük bir mum yakıp çalışmaya başladı, bayrama hiç aldırmadığını göstermeye çalışıyordu. Orada burada *maydan*'lar başladı. Gaziler kaygılanmıyordu ama olup bitenleri görmezden gelmeye çalışan çavuş gelebilir diye, bekçiler yerleştirildi. Nöbetçi subay o gün bütün kampı üç kez denetledi. Ama sarhoşlar saklandı, *maydan*'lar o gelince kaldırıldı, zaten kendisi de küçük karışıklıklara aldırmamaya kararlıydı. O gün sarhoşlar görmezden geliniyordu. Yavaş yavaş herkes neşelendi. Tartışmalar da başladı. Yine de büyük çoğunluk sakindi ve sarhoşlara dikkat edenler de vardı. Bu yüzden eğlenenler öl-

çüsüzce içiyordu. Gazin'in keyfi yerindeydi. Cesaret edip altına içki sakladığı ranzasının kıyısında kendinden hoşnut bir tavırla dolanıyordu, içkiyi uzun süre koğuşların arkasında karların arasında, gizli bir yerde saklamıştı ve yanına gelen sarhoşlara bakarak kurnazca sırıtıyordu. Kendi ayıktı ve bir damla bile içmemişti. Bayramın sonunda gezmek, tutukluların ceplerindeki paraları son kapiğine kadar toplamak niyetindeydi. Koğuşlardan şarkılar yükseliyordu. Ama sarhoşluk artık duman safhasına geçmişti ve şarkılar herkesi ağlamanın kıyısına getirmişti. Birçok kimse kendi balalaykasıyla, omzunda gocuğuyla geziyor ve genç bir tavırla telleri tıngırdatıyordu. Özel kısımda sekiz kişilik bir koro kurulmuştu. Balalayka ve gitar eşliğinde enfes şarkılar söylüyorlardı. Saf halk şarkısı nadiren söyleniyordu. Bir delikanlının şunu söylediğini hatırlıyorum ama:

Dün genceciktim
Şölene gittim.

Burada daha önce hiç karşılaşmadığım bu şarkının yeni bir versiyonunu duydum. Şarkının sonuna birkaç dize daha eklenmişti:

Evimde,
Her şey derli toplu:
Kaşıklar yıkandı,
Çorba yapıldı;
Pervazlar silindi,
Börekler pişirildi.

Genellikle tutukluların adını koyduğu, ama herkesçe bilinen şarkılar dinliyorduk. "Bir zamanlar..." adlı bir tanesi gülünçtü, eskiden neşeyle, efendi gibi hür yaşayan, ama sonra hapse düşmüş olan bir adamı anlatıyor-

du. Onun eskiden "şampanyalar" patlattığı, ama şimdi başka türlü yaşadığı anlatılıyordu:

Bana suyla kapuska veriyorlar
Kulakları titreterek yiyoruz.

Sonrası da çok bildikti:

Eskiden ben çocuk gibi yaşardım, neşeliydim.
Hem de kendi sermayem vardı:
Sermayeyle evlat, karar verdim,
Zorla yaşamaya başladım...

Bizdekiler "sermaye" diyemiyor, "sarmaye" diyor, sermayeyi "sarmak" sözcüğünden türetiyordu; hazin şarkılar da söyleniyordu. Yine kürek mahkûmlarına has bir tanesi ünlüydü sanırım:

Gök aydınlanıyor işte,
Davul şafağı karşılıyor
İhtiyar kapıları açıyor,
Nöbetçi hemen sesleniyor.
Duvarların ötesinden
Görünmüyor yaşadığımız;
Ulu yaratıcı, Tanrı, yanımızda,
Burada da bırakmaz bizi.
vb.

Bir başkası daha da kasvetliydi, fakat harika bir ezgisi vardı, herhalde bir sürgün tarafından, dokunaklı ve fazlasıyla cahilce sözlerle bestelenmişti. Ondan şu birkaç dizeyi hatırlıyorum:

Bakışlarım artık görmüyor
Doğduğum ülkeyi;
Günahsız azaplara katlanmaya
Mahkûm edildim ömür boyu.
Çatıda baykuş bağırıyor,
Ormanda sesi yankılanıyor,
Kalbim kırık, acılı,
Ben gelmeyeceğim oraya.

Bu şarkı bizde sıkça okunuyordu, ama koro halinde değil, tek başına. Birinin canı sıkıldı mı, koğuşun sahanlığına çıkar, oturur, düşünceye dalar, elini yanağına dayar ve yüksek bir *falsetto*'yla başlardı şarkıya. Dinlerken kalbin parçalanır. Aramızda çarpıcı sesler vardı.

Bu arada hava kararmaya başlamıştı. Hüzün, keder ve sıkıntı sarhoşluk ve ayyaşlığın arasından yol bulmuştu. Bir saat önce gülmekten kırılan biri, kendini kaybedecek kadar içmiş, bir köşede hıçkırıyordu. Başkaları ikide bir kavga çıkarıyordu. Bembeyaz olmuş, ayakta zor duran bazıları koğuşlarda dolanıyor, tartışma çıkarıyordu. İyi hallerini koruyabilmiş olanlar da, içini dökecek ve sarhoş acılarını açabilecek dostlar arıyordu. Bütün bu zavallılar topluluğu neşelenmek, büyük bayramı neşeli geçirmek istemişti ve Tanrım! O gün ne kadar ağır ve kederli olmuştu çoğu için. Her biri o günü sanki bir umuda kapılmış gibi geçirmişti. Petrov ikide bir yanıma koşmuştu. Gün boyu çok az içmişti ve hiç sarhoş değildi. Ama son âna kadar bir şeyler beklemiş, sıra dışı, bayrama has, neşeli bir şeyler olmasını beklemişti. Bunu söylemese de gözlerinden okumak mümkündü. Israrla koğuştan koğuşa geziyordu. Ama özel hiçbir şey; sarhoşluktan, sarhoş kafalardan çıkan anlamsız küfürleşmelerden başka bir şey bulamamıştı. Sirotkin de kırmızı yeni gömleğiyle koğuşları geziyordu; güler yüzlüydü, tıraşlıydı, hatta sessiz ve

nahifti, sanki bir şey bekliyordu. Yavaş yavaş koğuşlar dayanılmaz ve boğucu oldu. Elbette, kalabalık ve eğlenceliydi, ama ben hepsine üzüldüm ve acıdım, aralarında içim sıkıldı. Şurada iki tutuklu kimin kime ısmarlayacağını tartışıyordu. Uzun zaman tartışacakları ve sonunda da aralarının açılacağı belliydi. Özellikle birinin eskiden kalma bir hesabı vardı diğeriyle. Dili zar zor dönüyor, sızlanıyor, diğerinin ona haksız davrandığını göstermeye çabalıyordu: Geçen yıl *Maslenitsa* Bayramı'nda[1] ona bir gocuk satmış, bir ara da parasını almıştı.

Ayrıca, bir de, üstelik... Suçlayan uzun boylu ve kaslı bir adamdı, aklı başında, sakin biriydi, ama sarhoş olunca dostluk edip acısını dindirme çabasına girmişti. O da küfür ediyor ve yapmacık bir şekilde tartıştığı adamla daha da iyi güçlü bir şekilde anlaşmak istiyormuş gibi yapıyordu. Diğeri de iriyarı, kısa boylu, yuvarlak suratlı, kurnaz ve girgin bir adamdı. Arkadaşından daha çok içmişti belki, ama çok sarhoş değildi. Parası vardı, ama nedense kendini kaybetmiş arkadaşını sinirlendirmeyi uygun bulmuştu ve onu içki satıcılarından birine götürüyordu; diğeri "eğer şerefli bir adamsa" ona ısmarlamak zorunda olduğunu söylüyordu.

İçki satıcısı içki bardağını alıp doldururken talep edene saygıyla ve tartışma çıkaran tarafa da hafif küçümsemeyle bakıyordu, çünkü o kendi cebinden içmiyordu.

"Hayır, Styopka, senin ödemen lazım," dedi kendini kaybetmiş adam, onun bardağı aldığını görünce, "çünkü borcun var bana."

"Seninle çene çalmak için ağzımı yoramam!" dedi Styopka.

"Hayır Styopka, saçmalıyorsun," dedi diğeri satıcı-

1. Doğu Slavları arasında kutlanan bir bayram. (Ç.N.)

dan bardağı alırken, "bana para borçlusun; vicdansızsın sen, gözün kararmış senin! Alçaksın Styopka, işte busun sen; tek kelimeyle, alçak!"

"Ne sızlanıp duruyorsun, içkiyi döktün işte! Şeref dediğin bugün var yarın yok, içersin gider!" diye bağırdı satıcı kendini kaybetmiş olana, "Sabaha kadar bekleyemem başınızda!"

"İçiyoruz işte, ne bağırıyorsun! İyi bayramlar, Styopan Darofeviç!" dedi kibarca ve elinde bardağıyla hafifçe, biraz önce alçak demiş olduğu Styopa'nın önünde eğildi. "Yüz yıl yaşa, güzel yaşa!" Bardağını kafasına dikti, geğirdi ve ağzını sildi. "Kardeşler, eskiden çok içki içerdim," dedi ağırbaşlı bir ciddiyetle, özellikle birini seçmeden, orta yere, "ama artık, yaşımı başımı aldım. Teşekkür ederim Styopan Darofeviç."

"Ben etmem."

"O zaman herkese senin hakkında konuşurum Styopka; üstelik karşıma alçak olarak çıktığını da anlatırım, söylemedi deme..."

"Benim de diyeceğim şeyler var sarhoş haydut," diye sözünü kesti sabrı tükenen Styopka. "Benim her sözcüğümü dikkatle dinle, artık yeryüzünü ikiye böldük: yarısı senin, yarısı benim. Defol ve çıkma bir daha karşıma! Haydi!"

"Parayı vermeyecek misin yani?"

"Hâlâ ne parası istiyorsun sarhoş herif?"

"Artık vermeye kalksan da almam! Emek harcadık o para için, ter döktük. Benim beş kuruşum yüzünden cayır cayır yanacaksın."

"Canın cehenneme."

"Ne aranıyorsun; gelme üzerime."

"Defol, defol!"

"Alçak!"

"Haydut!"

Sonra yine küfürleşme başladı, bu kez satıcıya gelmeden öncekinden de beterdi. İşte iki arkadaş da ayrı ayrı ranzalarına oturmuş; biri uzun boylu, güçlü, iri, tam bir kasap; yüzü kıpkırmızı. Ağlamamak için zor tutuyor kendini, çünkü duygulanmış. Diğeri cılız, ince, karanlık, her an bir şey damlayacakmış gibi duran uzun bir burnu ve küçük domuz gözleri var. Bu adam politik ve eğitimli; bir zamanlar kâtipmiş ve arkadaşına tepeden bakıyor, onun daha fazla kaldıramayacağı bir şekilde. Bütün gün beraber içmişler.

"Bana bunu yapmaya cüret etti!" diye bağırıyor iri olan, kâtibin kafasını tuttuğu sol eliyle sallıyor. "Cüret etti", yani vurdu.

İri arkadaş çavuş, gizlice deneyimli arkadaşını kıskanıyor ve bu yüzden de ikisi, birbirlerinin karşısında zarif bir tavır takınıyorlar.

"Bak sana söylüyorum, hatalısın sen..." diye dogmatik bir şekilde başlıyor söze kâtip, gözlerini ısrarla ona çevirmeyip ağırbaşlı bir tavırla yere bakıyor.

"Cüret etti, duyuyor musun!" diye sözünü kesiyor diğeri, sevgili dostunu iyice sallayarak. "Yeryüzünde benim için şimdi bir tek sen varsın, duyuyor musun? Çünkü bir tek sana söylüyorum: Buna cüret etti!.."

"Bak yine söylüyorum sevgili dostum, bütün bu tatsız sızlanmalar sadece başını ağrıtacak!" diye karşı çıkıyor kâtibe ince ve kibar bir sesle, "En iyisi, kabul et sevgili dostum, bütün bunlar hem sarhoşluğun hem de hep vefasız olman yüzünden..."

İriyarı arkadaş biraz geri çekilir, sarhoş gözleriyle kendinden hoşnut kâtibe boş boş bakar ve birden, hiç beklenmedik bir anda, dev yumruğunu kâtibin küçük suratına var gücüyle indirir. Böylece bir günlük arkadaşlık sona erer. Sevgili dost hafızada iz bırakmadan kaybolur ranzanın altında...

İşte koğuşumuza özel kısımdaki tanıdıklarımdan biri, sonsuz iyi huylu ve neşeli, akıllıca, hiç gücenmeden alay eden ve görünüşte sıra dışı bir şekilde saf duran biri geldi. Kamptaki ilk günümde, mutfakta yemekten sonra zengin köylüyü arayan, onun "*ambition*'a[1] sahip" olduğuna inanan ve benimle çay içen adamdı bu. Kırk yaşlarındaydı, sıra dışı kalın dudakları ve yılanbalığı gibi büyük etli bir burnu vardı. Elindeki balalaykanın tellerini tıngırdatırdı durmadan. Arkasından tam bir yardakçı olan biri geldi, aşırı kısa boyluydu, o güne kadar gördüğüm en büyük kafaya sahipti. Fakat kimse fark etmezdi onu. Biraz tuhaf, güven vermeyen, hep suskun ve ciddi duran biriydi; çalışmak için atölyeye giderdi ve anlaşılan, kendi başına, kimseyle ilişki kurmadan yaşamaya çalışırdı. Şimdi sarhoştu, gölge gibi yapışmıştı Varlamov'a. Korkunç bir heyecanla peşinden gidiyor, ellerini çırpıyor, duvarları, ranzaları yumrukluyordu, hatta neredeyse ağlamak üzereydi. Varlamov sanki onu hiç fark etmemiş, sanki hemen dibinde değilmiş gibi davranıyordu. Bu ikisinin daha önce hemen hiç bir araya gelmemiş olması dikkat çekiciydi; ikisinin de kendi işi vardı ve karakter olarak ortak hiçbir şeyleri yoktu. Farklı kesimdendiler ve farklı koğuşlarda kalıyorlardı. Küçük tutuklunun adı Bulkin'di.

Varlamov beni görünce sırıttı. Sobanın yanında kendi ranzamda oturuyordum. Karşıma geçip durdu, bir şeyler düşünüp başını salladı ve kararsız adımlarla bana doğru ilerlerken bütün gövdesini genç bir tavırla salladı ve telleri hafifçe tıngırdatıp çizmesini hafifçe yere vura vura tereddütle şakıdı:

1. (Fr.) Hırs, tutku. (Y.N.)

Ay yüzü, beyaz yüzü,
Bülbül gibi şakıyor,
Sevdiğimin;
Muhteşem işlemeli,
Saten giysisinin içinde
Çok güzel.

Bu şarkı sanki Bulkin'i kendinden geçirmiş gibiydi; kollarını salladı, herkese dönüp bağırdı:

"Hep yalan söylüyor, kardeşler, hep yalan söylüyor! Tek bir kelimesinde bile doğru söylemiyor, hep yalan söylüyor!"

"Muhterem Aleksandr Petroviç!" dedi Varlamov açıkgöz bir gülüşle gözlerimin içine bakarak ve az kalsın boynuma sarılacaktı. İyice sarhoştu. "Muhterem..." ifadesi, yani saygı göstermek için bu ifade Sibirya'da sıradan halk arasında sıkça, karşıdaki kişi yirmi yaşında olsa bile kullanılır. "Muhterem" sözcüğü saygıdeğer, saygı uyandıran, hatta pohpohlayıcı bir ifadedir.

"Yaa, Varlamov, nasılsınız?"

"Günü güne ekliyorum. Bayram vakti mutlu varsa, kafayı iyice bulmuş demektir; affedin beni!" dedi Varlamov heceleri biraz uzata uzata.

"Hep yalan söylüyor, yine hep yalan söylüyor!" diye bağırdı Bulkin umutsuzca bir tavırla elini ranzaya çarparken. Ama diğeri sanki yemin etmiş gibi ona en ufak ilgi göstermiyordu ve bu çok komikti, çünkü Bulkin sabahtan beri ayrılmamıştı yanından, çaresizce ona "hep yalan söylediğini" göstermek istiyordu. Onu gölge gibi izliyor, her sözüne öfkeleniyor, kollarını savuruyor, onları duvarlara ve ranzalara kanayıncaya kadar vuruyor ve Varlamov'un "hep yalan söylediği" inancıyla acı çekiyor, açık seçik acı çekiyordu! Eğer kafasında saçları olmuş olsaydı, herhalde kederden koparırdı onları. Sanki üzerine

Varlamov'un davranışlarının hesabını vermek gibi bir sorumluluk almıştı, sanki Varlamov'un bütün kusurları onun vicdanını yaralıyordu. Ama şaka gibi bir şey vardı, diğeri ona dönüp bakmıyordu bile.

"Hep yalan söylüyor, hep yalan söylüyor, hep yalan söylüyor! Tek bir sözü bile gerçek değil!" diye bağırdı Bulkin.

"İyi de sana ne!" diye seslendi tutuklular gülerek.

"Aleksandr Petroviç, şunu söyleyeyim, çok yakışıklı biriydim ben ve genç kızlar bayılırdı bana..." demeye başladı durup dururken Varlamov.

"Yalan söylüyor! Yine yalan söylüyor!" diye tiz bir sesle sözünü kesti Bulkin.

Tutuklular kahkahaya boğuldu.

"Ben de çok süslenirdim; kırmızı bir gömlek, pamuklu kadifeden bir pantolon; Kont Butılkin gibi bakardım kendime, yani İsveçli gibi sarhoş olurdum, kısacası, ne istersem yapardım!"

"Yalan söylüyor!" dedi ısrarla Bulkin.

"O sırada babamdan iki katlı taş bir ev kalmıştı. İki yılda iki katı silip süpürdüm, bana sütunsuz bir kapı kaldı. Ne olacak para dediğin güvercin; bir yere konar, sonra yine uçar!"

"Yalan!" diye bağırdı Bulkin daha da kararlı bir sesle.

"Elde avuçta bir şey kalmayınca akrabalara buradan haber gönderdim; para istedim. Akrabalarıma karşı çıktığımı söylediler. Saygısızlık etmişim! Yedi yıl oldu o mektubu göndereli."

"Peki yanıt gelmedi mi?" diye sordum gülerek.

"Gelmedi tabii," dedi aniden gülüp burnunu suratıma iyice yaklaştırarak. "Aleksandr Petroviç, burada da bir sevgilim var..."

"Sizin mi? Sevgiliniz mi?"

"Onufriyev geçen gün şöyle dedi: 'Benimki çilli, gü-

zel değil, bu yüzden de bir yığın elbisesi var; seninki de güzel, ama dilenci gibi, paçavrayla geziyor.'"

"Doğru mu bu?"

"Aslında dilenci!" dedi ve benzersiz bir kahkaha patlattı; koğuş da kahkahadan kırılıyordu. Gerçekten de, onun dilencinin tekiyle ilişki kurduğunu ve ona altı ayda bir on kapik verdiğini herkes biliyordu.

"Peki ne vardı?" diye sordum sonunda gitmesi için.

Sustu, sonra bana duygulu bir havayla bakıp hafif bir sesle sordu:

"Bana birkaç yudum için para bahşetmez miydiniz? Aleksandr Petroviç, bugün hep çay içtim ben," dedi parayı alırken duygulu bir sesle, "çay bana iyi gelmiyor, nefes darlığı yapıyor, üstelik midemi bulandırıyor..."

O parayı alırken, Bulkin'in ahlaki bozukluğu neredeyse sınır tanımıyordu. Kendini kaybetmiş gibi el kol hareketleri yapıyordu, ağlayacak gibiydi.

"İmanlı insanlar!" diye bağırdı koğuştaki herkese öfkeyle, "baksanıza şuna! Hep yalan söylüyor! Söylediği her şey, hep hep hep yalan söylüyor!"

"Sana ne bundan?" diye bağırdı onun böyle öfkelenmesine şaşıran tutuklular, "kendini kaybetmişsin sen!"

"Uydurmasına izin vermem!" diye bağırdı Bulkin gözlerini devirip var gücüyle ranzaları yumruklayarak, "yalan söylemesini istemiyorum!"

Herkes kahkahayı patlattı. Varlamov parayı aldı, önümde eğilerek selam verdi ve sırıtarak koğuştan kaçıp gitti, herhalde içki satıcısına gitmişti. Sanırım, o sırada ilk kez fark etti Bulkin'i.

"Haydi, gidelim!" dedi ona kapının ağzında durup, sanki o bir şey için ona kesinlikle gerekliymiş gibi. "Dangalak!" dedi sonra tiksintiyle, kederli Bulkin önüne düşüp yine balalayka çalmaya başlarken...

Ama bu kargaşayı anlatmak yeter! Sonunda sona

erdi bu boğucu gün. Tutuklular ranzalarında ağır uykuda. Uykularında konuşuyor ve başka gecelerdekinden daha çok kâbus görüyorlar. Bir yerlerde bir *maydan* kurulmuş. Uzun zaman beklenen bayram sona erdi. Yarın yine günlük hayat, yine çalışma...

XI

Temsil

Bayramın üçüncü günü, akşamleyin, tiyatromuzun ilk temsili sahnelendi. Hazırlığı sırasında herhalde bir sürü tartışma yaşanmıştı, ama aktörler bir şey belli etmediğinden, biz, geri kalanlar hiçbir şey bilmiyorduk: Olay ne durumda? Tam olarak ne yapıyorlar? Hatta temsil olup olmayacağını bile bilmiyorduk. Bu üç gün boyunca, aktörler çalışmaya giderken olabildiğince çok kostüm bulmaya çalıştılar. Karşılaştığımız zaman, Bakluşin hoşnutlukla parmaklarını şıklattı. Anlaşılan Binbaşı'yı iyi bir ruh halinde bulmuştu. Fakat Binbaşı'nın tiyatrodan haberdar olup olmadığını kesinlikle bilmiyorduk. Eğer biliyorsa, ona resmî olarak izin vermiş miydi, yoksa sadece ses çıkarmamaya karar vermiş, tutuklu eğlencesini görmezden gelip her şeyin düzen içinde yapılmasını güvenceye mi almıştı? Bence tiyatrodan haberdardı, bilmemesi imkânsızdı; ama eğer yasaklarsa işlerin daha kötüye gideceğini anlayarak müdahale etmek istememişti, tutuklular kargaşa çıkarmaya, sarhoşluk etmeye başlardı, bir şeylerle oyalanmaları çok daha iyiydi. Bu arada, ben Binbaşı'nın bu yargıyı sırf en doğal, en doğru ve sağlıklı yargı olduğu için vermesi gerektiğini varsayıyorum. Hat-

ta şöyle diyebilirim: Eğer tutuklular bayram gününde tiyatro ya da bu türden bir uğraş bulamasaydı, idarenin kendisinin böyle bir şey uydurması gerekecekti. Ama bizim Binbaşı insanlığın geri kalan kısmından kesinlikle farklı bir düşünme tarzına sahip olduğundan, benim onun tiyatrodan haberdar olup da ona izin verdiğini varsaymam, üzerime büyük bir günah almak kadar büyük bir akılsızlık olur. Binbaşı gibi bir adamın sürekli birilerini sıkıştırması, bir şeylere el koyması, birinin haklarını alması gerekir, kısacası, bir yerlere düzen getirmesi gerekir. Bütün şehirde böyle tanınırdı. Kargaşanın tam da kamptaki bu sıkıştırmalar yüzünden çıkıyor olmasından ona neydi? Kargaşa cezalandırılırdı (yargılamayı bizim Binbaşı gibileri yapardı), dolandırıcı tutuklulara karşı katı ve kararlı davranılır, yasanın gerektirdiği birebir uygulanırdı; ne gerekiyorsa her şey yapılırdı! Yasanın yeteneksiz uygulamacıları, sadece onun birebir uygulanmasının, anlamsızca, anlamadan uygulanmasının doğruca kargaşaya yol açtığını, başka bir şeye yol açmayacağını kesinlikle anlamıyorlar ve anlayacak konumda da değiller. "Yasada söylenecek söylenmiş, daha ne olsun?" diyorlar ve içtenlikle şaşırıyorlar onlardan yasalara uyan, sağlıklı bir akıl yürütme ve sağduyu talep edildiği zaman. Özellikle sağduyu birçoğuna gereksiz ve boş bir gösteriş gibi gelir, onu sıkıntıyla, hoşgörüsüzlükle karşılarlar.

Ne olursa olsun, başçavuş tutuklulara karşı çıkmadı, onlara da tek gereken buydu. Bayramlarda kampta ciddi bir kargaşa yaşanmamasının nedeninin tiyatro ve buna izin verilmesi olduğunu kesin olarak söyleyeceğim; kötü tek bir tartışma, tek bir hırsızlık olmamıştı. Sırf tiyatro yasaklanacak diye sarhoşlardan ya da kavgacılardan nasıl kaçındıklarının tanığıyım. Çavuş tutuklulardan hepsinin sessiz olup düzgün davranacağına dair söz almıştı. Bunu mutlulukla kabul ettiler ve bu vaadi kutsal bir söz gibi

yerine getirdiler; sözlerine güvenilmesini de memnunlukla karşıladılar. Fakat tiyatroya izin vermenin idareye kesinlikle hiçbir şeye mal olmadığını söylemek gerekir. Ayrı bir yer verilmedi, tiyatro toplam çeyrek saatin içinde kuruldu ve kaldırıldı. Temsil bir buçuk saat sürdü ve eğer yukarıdan temsili kesme emri gelecek olursa, bu iş bir anda yapılabilirdi. Kostümler tutukluların sandıklarında saklanmıştı. Ama tiyatronun nasıl inşa edildiğini ve bu kostümlerin neler olduğunu söylemeden önce, tiyatronun afişinden, yani ne sahnelendiğinden bahsedeyim.

Hazırlanmış bir afiş yoktu aslında. Fakat ikinci, üçüncü temsilde Bakluşin tarafından subaylar ve genel olarak, varlıklarıyla ilk temsilden itibaren tiyatromuzu sevindiren hayırsever ziyaretçiler için bir afiş hazırlandı. Beylerden nöbetçi subay geliyordu düzenli olarak ve bir gün nöbetçi subayların başı bizzat geldi. Ayrıca bir istihkâm subayı geldi; işe bu ziyaretçiler geldiği zaman da afiş hazırlandı. Kamp tiyatrosunun şanının kaleden uzaklara ulaşacağı ve hatta şehirde bile duyulacağı sanılıyordu, çünkü şehirde tiyatro yoktu. Amatörlerin bir temsil hazırladığı duyulmuştu, hepsi bu. Tutuklular en küçük başarıya çocuklar gibi seviniyor, hatta övünüyorlardı. "Yani kim bilir," diye düşünüyor ve konuşuyorlardı aralarında, "belki yüksek amirler öğrenir; gelip seyrederler, o zaman nasıl tutukluları var görürler. Bu sadece asker temsili değil; kayık parçalayan, ayı ve keçi gezdiren bir güruh yok sadece içinde. Burada aktörler, gerçek aktörler var, adam gibi komedi oynuyorlar; şehirde böyle bir tiyatro yok. Dediklerine göre bir keresinde general Abrosimov bir temsil yapmış, yine yapacakmış; yani, belki kostümleri bizden iyidir, ama replikler, kim bilebilir bizden iyi olacaklarını! Vali de duyar ve belki –şeytanla kim şakalaşabilir?– kendisi de bizzat gelir seyretmeye. Şehirde tiyatro yok..." Kısacası, tutukluların fantezisi, özellikle de elde

edilen ilk başarıdan sonra, bayramlarda son raddeye varıyordu, hatta çalışma süresinin kısaltılacağını bile hayal ediyorlardı, ama aynı zamanda hemen kendi kendilerini alaya alıyorlardı. Kısacası, çocuktular, tam anlamıyla çocuktular, oysa bu çocuklardan bazısı kırk yaşlarına varmıştı bile. Ama, afiş olmamasına rağmen, hazırlanan temsilin temel özelliklerini öğrenmeyi başardım. İlk piyes şöyleydi: "Filatka ve Miroşka, Rakipler."[1] Bakluşin temsilden bir hafta önce, kendisinin üstlendiği Filatka rolünü Petersburg tiyatrosunda bile görülmemiş bir şekilde oynayacağını söyleyerek övündü. Koğuşları gezip merhametsiz ve acımasız bir şekilde övündü, bu arada kesinlikle iyi yürekli bir şekilde, bazen, birdenbire, "tiradından" yani rolünden bir şeyler okuyordu; herkes de, söylediği gülünç olsun olmasın kahkahaya boğuluyordu. Fakat, bu sırada tutukluların kendilerini tutmayı ve terbiyeli davranmayı başardığını söylemek gerekir: Bakluşin'in yaklaşan tiyatroyla ilgili söylevleri ve hikâyelerine ya çok genç ve toy olanlar, kendini tutamayanlar ya da otoriteleri sarsılmaz bir şekilde yerleşmiş olduğu için, çok nahif bile olsa (yani, kamptaki anlayışa göre, çok edepsiz bile olsa) duygularını ifade etmekte kimseden çekinmeyen, kıdemli tutuklular tepki veriyordu. Diğerleriyse ses çıkarmadan, yargılamadan, karşı çıkmadan dinliyorlardı, ama tiyatroyla ilgili söylenenlere ilgisiz ve hatta kısmen tepeden bakmak için var güçleriyle çabalıyorlardı. Ancak son an geldiğinde, temsil günü herkes ilgilenmeye başladı: Neler olacak? Bizimkiler nasıl? Binbaşı ne yapıyor? Geçen yılki gibi başarılı olacak mı? vb. Bakluşin bütün aktörlerin çok iyi seçildiğini, her birinin "doğru yerde" olduğunu söyledi bana. Hatta bir perde bile olacaktı. Filatka'

1. Tam adı "Filatka ve Miroşka, Rakipler ya da Dört Nişan Bir Düğün" olan, dönemin bu ünlü oyununu Dostoyevski sürgünden önce seyretmiştir. (Ç.N.)

nın nişanlısını Sirotkin oynayacaktı – "Kadın elbisesiyle nasıl olduğunu göreceksiniz!" dedi sırıtıp dilini şaklatarak. Toprak Ağasının Hayırsever Karısı fırfırlı bir elbise, bir pelerin ve elinde şemsiyeyle çıkacaktı, Hayırsever Toprak Ağası da apoletli bir subay ceketi ve bastonla çıkacaktı. Ardından ikinci, dramatik piyes geliyordu: "Obur Kedril."[1] Bu isim çok ilginç gelmişti bana; ama piyes hakkında bir şey sormadım; önceden bir şey öğrenmeye imkân yoktu. Sadece bir kitaptan değil, "bir defterden" alındığını öğrendim; piyesi emekli bir subay vermişti, herhalde askerlerin olduğu bir sahnede kendisi de oynayacaktı. Bizde uzak şehir ve eyaletlerde gerçekten de böyle teatral piyesler olur, kimsenin bilmediği, belki hiçbir yerde yayımlanmamış, ama bir yerden ortaya çıkmış olup Rusya'nın belli bir bölgesindeki bütün halk tiyatrolarının vazgeçilmez eseri haline gelmiş bir piyestir bu. Bu arada "halk tiyatrosu" dedim. Eğer araştırmacılarımızdan birisi yeniden ve daha öncekilerden daha özenli bir şekilde kalkıp mevcut, var olan ve hatta, belki de hiç önemsiz olmayan halk tiyatrosuyla ilgili incelemeler yapsa, çok iyi olurdu. Daha sonra bizde, bizim kamp tiyatromuzda gördüğümüz her şeyin tutuklularımız tarafından uydurulduğuna inanmak istemiyorum. Soydan soya geçen ve eski belleklerden gelen bir kez yerleşmiş yöntem ve anlayışlar, geleneklerin sürekliliği gerekli burada. Bunları askerler, fabrika şehirlerindeki işçiler ve hatta bilinmeyen yoksul köylerdeki orta sınıf korumuştur. Onu köylerde ve eyalet şehirlerinde büyük toprak ağası evlerinin avlularında gözlüyorum. Hatta bence eski piyeslerin birçoğu toprak ağası kâhyalarının yaptığı kopyalarla Rusya'ya dağılmış-

1. XVII. yüzyıl sonlarında Don Juan oyunları Rusya'ya girmişti. "Don Juan ve Don Pedro" adlı komedideki Don Pedro ismi önce Pedrillo, sonra zamanla Kedril halini aldı. (Ç.N.)

tır. Eski yaşlı toprak ağalarının ve Moskova beylerinin kendi tiyatroları vardır, bunlarda kale sanatçıları vardı. İşte bu tiyatrolarda başladı bizim belirtileri açıkça görülen halk drama sanatımız.[1] "Obur Kedril"e gelince, onun hakkında da sahnede birtakım kötü ruhların görünüp Kedril'i cehenneme götürdüğünden daha fazla bir şey öğrenemedim. Ama bu Kedril ne demek ve üstelik, neden Kedril de Kiril değil? Rus mu yoksa yabancı kökenli mi? Bunu hiç çözemedim. Sonunda temsilin "müzikli pandomim" olacağı ilan edildi. Elbette, bütün bunlar çok ilginçti. On beş aktör vardı, hepsi de cesur ve sağlam kişilerdi. Aralarında heyecanla konuşuyor, ezber çalışıyor, bazen koğuşların arkasında kayboluyor, saklanıyorlardı. Kısacası, hepimizi sıra dışı ve beklenmedik bir şeyle şaşırtmak istiyorlardı.

Sıradan günlerde kamp erken kapatılıyordu, akşam çöker çökmez. Noel bayramında bir istisna yapılıyordu: Sabaha kadar kilitlemiyorlardı kapıları. Bu izin özellikle tiyatro için verilmişti. Bayram boyunca hemen her gün, akşam olmadan önce, nöbetçi subaya kamptan gidip rica ediyorlardı: "Tiyatroya izin verin ve kampı erken kapatmayın," diyor ve akşamleyin de tiyatro olacağını ve uzun zaman kilitlememek gerektiğini, kargaşa olmayacağını söylüyorlardı. Nöbetçi subay şöyle düşünüyordu: "Gerçekten de akşam kargaşa yaşanmadı; bugün de olmayacağına söz veriyorlar, yani kendi kendilerini denetliyorlar yani, en sağlamı da bu. Temsile izin vermesek, belki (Kim bilir? Kürek mahkûmu bunlar!) kasten kötülük olsun, diye bir şey yapabilirler ve nöbetçilerin başını belaya sokarlar." Üstelik, nöbet yerinde durmak sıkıcı, ama bu tiyatro sadece askerlere değil, tutuklulara da ait, tu-

1. Yazar burada Batı tiyatrosuyla yerel halk sanatının, Rus sömürge kalelerinde yayılmasını yorumluyor. (Ç.N.)

tuklular da ilginç insanlar; onları seyretmek eğlenceli. Seyretmek nöbetçi subayın her zaman hakkıdır.

Amir gelir: "Nerede nöbetçi subay?", "Kampa tutukluları saymaya, koğuşları kapamaya gitti,"; yanıt dosdoğru ve çürütülmesi imkânsız. Böylece, nöbetçi subaylar bütün bayram boyunca her akşam koğuşları şafağa kadar kapamaz. Tutuklular da nöbetçiden bir engel gelmeyeceğini bilir, huzur içinde olur.

Yediye doğru Petrov beni almaya geldi ve birlikte temsile gittik. Koğuşumuzdaki hemen herkes, eski inançlı Çernigov ile Polonyalılar hariç herkes geldi. Polonyalılar da son temsilde, ocağın dördünde, tiyatroda bulunmaya karar verdiler, o da tiyatronun iyi, neşeli ve tehlikesiz bir yer olduğuna uzun uzun inandırdıktan sonra. Polonyalıların kibri mahkûmları hiç rahatsız etmiyordu, dört ocakta karşılaştıkları zaman çok kibardılar. Hatta onlara en iyi yerleri verdiler. Çerkeslere ve özellikle de İsay Fomiç'e gelince, onlara göre bizim tiyatro tam bir zevk kaynağıydı. İsay Fomiç her seferinde kişi başına üç kapik verirdi, son seferindeyse tabağa on kapik bıraktı ve yüzüne mutluluk yayıldı. Aktörler tiyatronun masrafları ve kendi geçimleri için gelen herkesten ne kadar verebiliyorlarsa almayı düşünmüşlerdi. Petrov tiyatro ne kadar dolu olursa olsun, herhalde ben diğerlerinden daha zengin olduğum ve daha çok verdiğim için ve bir de diğerlerinden daha çok şey bildiğim için bana ön sıralardan bir yer ayıracağını söylemişti. Böyle de oldu. Ama önce tiyatronun salonunu ve binasını anlatacağım.

Tiyatronun yapıldığı asker koğuşumuz on beş adım uzunluğundaydı. Avludan verandaya, verandadan bir hole, holden de koğuşa giriliyordu. Dediğim gibi, bu uzun koğuş özel bir yapıya sahipti; ranzaları duvara yaslanmıştı, odanın ortası boş kalmıştı. Verandayla giriş arasındaki yer seyircilere ayrılmıştı; odanın başka bir koğuşla birle-

şen diğer yarısı da sahneye ayrılmıştı. İlk olarak perde dikkatimi çekti. Bütün koğuşu enlemesine on adımda kat ediyordu. Gösterişli bir perdeydi, gerçekten görülecek şeydi. Üstelik yağlıboyayla boyanmıştı; üzerine ağaçlar, çardaklar, göller ve yıldızlar resmedilmişti. Birilerinin verdiği ve feda ettiği eski ve yeni bezlerden, eski pılı pırtı ve gömleklerden yapılmıştı, keten olmayan bir kısmı da basitçe kâğıttandı, yazıhanelerde kullanılmış işe yaramaz kâğıt ve talimatnamelerden yapılmıştı. Aralarında Bryullov A.nın da olduğu boyacılarımız onu renklendirip resmetmek için özen göstermişti. Sonuç harika olmuştu. Böyle bir gösteriş en sıkıntılı ve en asık suratlı tutukluları bile mutlu etmişti, temsilden önce istisnasız hepsi çocuklar gibi heyecanlı ve sabırsızdı. Hepsi çok memnundu, hatta bol bol övünüyorlardı. Aydınlatma parça parça olmuş birkaç yağlı mumdan ibaretti. Perdenin önünde mutfaktan getirilmiş iki sıra duruyordu, önlerinde de üç-dört sandalye vardı, onlar da çavuşun odasından getirilmişti. Sandalyeler yüksek rütbeli subaylar gelirse diye ayrılmıştı. Sıralarsa çavuş, istihkâm subayı, kondüktör ve idarede olan ama subay rütbesi olmayan diğer kişilere, kampa gelecek olurlarsa diye ayrılmıştı. Gelmişlerdi; bayram boyunca dışarıdan birçok ziyaretçi gelip gitti; bir akşam çok oluyor, diğer akşam az oluyordu, ama son temsilde sıralarda tek bir yer bile boş kalmamıştı. Ve son olarak, sıraların arkasında tutuklular ayakta duruyordu, ziyaretçilere saygı göstermek için şapka giymemişlerdi, odanın boğucu havasına rağmen ceket ya da gocuk giymişlerdi. Elbette, tutuklular için ayrılan yer çok azdı. Ama, özellikle arka sıralarda üst üste oturuyorlardı, bütün ranzalar, kulisler doluydu ve hatta, sürekli tiyatroya giden meraklılar da yan koğuşa geçmişti ve oradan, kulisin arkasından seyrediyorlardı temsili. Koğuşun ilk yarısında doğal olmayan bir sıcaklık vardı ve her-

halde daha önce banyoda gördüğüm sıcaklık ve izdihamla kıyaslanabilirdi bu. Avlu kapısı aralanmıştı; sıfırın altında yirmi derece olan avluda da insanlar toplanmıştı. Biz, benimle Petrov hemen öne, arka sıralardan çok daha iyi görmenin mümkün olduğu sıraların yanına geçtik. Bana böyle tiyatrolarda görülmemiş bir yargıç, bir uzman gibi bakıyorlardı; Bakluşin'in sürekli bana danıştığını ve bana saygıyla yaklaştığını görüyorlardı; artık onur ve yer sahibi olmuştum. Tutukluların aşırı şöhret düşkünü ve düşüncesiz insanlar olduğunu varsayalım, ama bütün bunlar yapmacıktı. Tutuklular benim onların işine çok yardımcı olamadığımı görünce benimle alay edebiliyorlardı. Almazov biz soyluları kireçtaşı pişirmedeki becerisiyle övünerek hor görebilirdi. Ama onların bizi gözetleyip alay etmesinin başka bir nedeni daha vardı: Biz eskiden soyluyduk; eskiden onların efendisi olan katmandan geliyorduk ve bu konuda iyi hatıralar yoktu hafızalarında. Ama şimdi, tiyatroda, karşıma dizilmişlerdi. Onlardan daha iyi yargıda bulunabileceğimi, onlardan daha çok şey görüp bildiğimi kabul ediyorlardı. Bana karşı hiç yakınlık duymayan kimseler (biliyordum bunu) şimdi benim onların tiyatrolarını övmemi istiyor ve hiç gücenmeden bana en iyi yeri veriyorlardı. O zamanki izlenimimi hatırlayınca içim burkuluyor şimdi. O zaman bana şöyle gelmişti –bunu hatırlıyorum–, onların kendileriyle ilgili haklı yargısı bir küçümseme değil, kendi kendine saygı duyma hissiydi. Bizim halkımızın en yüksek ve keskin karakter özelliği, adalet duygusu ve ona açlıktır. Her yerde ve *ne olursa olsun*, karşısındaki insan mı diye bakmadan horoz gibi tavırlar sergilemek bu halkta yoktur. Yüzeyi, dış kabuğu kaldırmak ve içerideki öze daha dikkatli, daha yakından, önyargıya kapılmadan bakmak gerekir ve o zaman halkta tahmin bile edilmeyen şeyler görülür. Bizim bilgelerimiz halka çok

az şey öğretebilir. Hatta, kesin olarak söylüyorum, tam tersine, onların öğrenecekleri çok şey vardır.

Tiyatroda toplanmadan biraz önce, Petrov nahif bir şekilde bana beni öne alacaklarını, çünkü benim çok para vereceğimi söylemişti. Belirlenmiş bir fiyat yoktu; herkes elinden geldiği ya da istediği kadarı veriyordu. Önüne geldiği zaman, hemen herkes birkaç kuruş da olsa koyuyordu tabağa. Ama eğer beni sırf para için, benim diğerlerinden daha çok vereceğimi varsayarak koydularsa, bu da yine kendi kendine güven hissinden geliyordu! "Sen benden zenginsin, öne çıkacaksın, burada hepimiz eşit olsak da sen daha çok koyacaksın; bu yüzden, senin gibi ziyaretçi aktörler için çok tatlıdır – sen ön sıraya oturursun, çünkü biz buraya para yüzünden değil, saygı yüzünden geldik, bu yüzden de kendimizi ayırmak zorundayız." Bu gerçek soylu gururda ne çok şey var! Bu paraya gösterilen bir saygı değil, insanın kendi kendine gösterdiği bir saygı. Kampta genel olarak paraya, zenginliğe özel bir saygı gösterilmiyordu, özellikle de tutuklulara hiç ayrım yapmadan, topluca bakarsak. Hatta tek tek ele alacak olursak, onlardan birinin para yüzünden ciddi bir şekilde utanıp sıkıldığını da bilmiyorum. Benden de para isteyen dilenciler vardı. Ama bu dilenmede acizlikten çok yaramazlık, kurnazlık vardı; daha çok neşe, nahiflik vardı. Anlaşılır şekilde ifade edebildim mi bilmiyorum... Ama tiyatroyu unuttum. Konuya dönelim.

Perde açılmadan önce bütün oda tuhaf ve canlı bir tablo halindeydi. Birincisi, dört bir yandan sıkışmış, boğulmuş, bunalmış seyirci kalabalığı, yüzünde sabırsızlık ve keyifle temsilin başlamasını bekliyordu. Arka sıralardakiler birbirini itip kakıyordu. Büyük kısmı mutfaktan yiyecek bir şeyler getirmişti yanında; duvarın kıyısına kalın bir odun konmuştu, ona ayaklarını dayamışlardı, iki elleriyle önlerinde duranın omzuna yaslanmış ve ko-

numlarını değiştirmeden, böyle iki saat durmuşlardı, kendilerinden ve yerlerinden çok hoşnutlardı. Bazısı ayağını sobaya basarak uzanmıştı ve oradakilere yaslanarak hep öylece duruyorlardı. En arka sıralar, duvar kenarı böyleydi. Ranzaların yanına, müzisyenlerin hemen orada sıkış tıkış bir kalabalık vardı. Beş kişi bir sobanın tepesine çıkmış ve oraya yatarak aşağıyı seyrediyordu. Ne mutluluk! Karşı duvardaki pencere kenarında geç gelen ya da iyi bir yer bulamayanlar toplanmıştı. Herkes ses çıkarmadan, terbiyeli bir şekilde bekliyordu. Herkes amir ve ziyaretçilerin karşısında kendini en iyi haliyle göstermek istiyordu. Bütün herkesin yüzünde hep aynı nahif beklenti vardı. Herkesin suratı sıcak ve havasızlıktan kızarmış, terlemişti. Bu kazınmış, damgalanmış kafalarda ve yanaklarda, daha önce karamsar ve kasvetli olan bu insanların bakışlarında, bazen korkunç bir alevle parlayan bu gözlerde çocukça bir mutluluğun tuhaf ışıltısı, tatlı, temiz bir hoşnutluk parlıyordu! Hiç kimsenin şapkası yoktu ve sağ yandan bakınca bana bütün başlar tıraşlı görünüyordu. Ama birden sahnede bir ses, bir kargaşa duyuldu. Hemen perde kalktı. İşte orkestra çalmaya başladı... Bu orkestradan bahsetmek gerekir. Yan tarafa, ranzalara, sekiz müzisyen yerleşmişti: İki keman (biri kamptan gelmişti, diğeri kalede çalışan birinindi, evden getirmişti). Hepsi de burada yapılmış üç balalayka, iki gitar ve kontrbas yerine tef. Kemanlar sadece gıcırdayıp inliyordu, gitarlar kötüydü, balalaykaların da sesi çıkmıyordu. Ayrı ayrı tellere basabilmek gerçekten hüner gerektiriyordu. Hep dans ezgileri çaldılar. En hareketli yerlerde balalaykacılar parmaklarıyla balalaykaların gövdesine vuruyordu; ton, lezzet, icra, çalgılarla ilişkileri, ezgiyi aktarma tarzları; bütün bunlar kendine özgü, orijinal, tutuklu işiydi. Gitarcılardan biri çalgısını çok iyi tanıyordu. Soylulardan biriydi bu, babasını öldürmüştü. Tef de

hakikaten bir mucize yaratıyordu. Elinde tutmaktan yorulunca, başparmağıyla döndürüyordu onu, böylece önce hızlı, çınıltılı ve tekdüze vuruşlar duyuluyor, sonra birden bu güçlü, belirgin ses sayısız küçük, titreşen ve çınıltılı sesin arasında gümbürdemeye başlıyordu. Sonunda, iki armonika daha katıldı. Dürüstçe söylersek, o vakte dek sıradan, halk çalgılarından böyle sesler çıkarılabileceğini bilmiyordum; seslerin uyumu, çevikliği, ama en önemlisi ruhu, ezgideki anlayış karakteri ve ezginin özünün aktarımı kesinlikle enfesti. İlk kez o zaman neşeli ve cesur Rus dans şarkılarının sonsuz bir neşe ve cesarete sahip olduğunu kesin olarak anladım. Sonunda perde kalktı. Herkes heyecanlandı, herkes hareketlendi, arkadakiler ayak uçlarında yükseldi; birisi kütükten aşağı düştü; hepsi birden ağızlarını açıp gözlerini diktiler ve tam bir sessizlik hâkim oldu ortalığa... Temsil başladı.

Yanımda, kardeşleri ve diğer Çerkeslerle birlikte Aley duruyordu. Hepsi birden tutkuyla bağlanmışlardı tiyatroya ve her gece tekrar tekrar gidiyorlardı. Tatarlar ve diğer Müslümanların gösterilere çok hevesli olduğunu gördüm birçok kez. Onların yanında İsay Fomiç duruyordu, perdenin kalkmasıyla birlikte sesi soluğu kesilmişti, nahif bir açlıkla mucize ve zevk bekliyordu. Beklediklerini bulamasa çok üzüleceği belliydi. Aley'in sevimli yüzü öyle çocuksu, muhteşem bir mutlulukla ışıldıyordu ki, itiraf edeyim, ona bakmak beni çok neşelendiriyordu ve hatırlıyorum, aktörün gülünç ve ustaca bir hareketinde herkes kahkaha atmaya başladığı zaman hemen Aley'e dönüyor ve onun yüzüne bakıyordum. Beni görmüyordu; farkımda bile değildi! Biraz uzağımda, sol yanda, yaşlıca bir tutuklu vardı, hep asık suratlı, hep hoşnutsuz ve kavgacı olan bir tutuklu. O da Aley'i fark etmişti ve birkaç kez gülümseyerek baktığını görmüştüm ona: O kadar sevimliydi! Neden bilmiyorum,

"Aley Semyoniç" diyordu ona. "Filatka ve Miroşka" başladı. Filatka (Bakluşin) gerçekten enfesti. Rolünü harika bir şekilde oynuyordu. Her cümlesini, her hareketini düşündüğü belliydi. Bütün boş sözlere, bütün jestlerine, kesinlikle rolünün karakterine uygun bir anlam ve önem vermeyi beceriyordu. Bu çabaya, bu çalışmaya bir de şaşırtıcı, içten neşeyi, sadeliği, yapmacıksızlığı ekleyin ve eğer Bakluşin'i görmüş olsaydınız, siz de tereddütsüz kabul ederdiniz bunun gerçek bir aktör olduğunu, büyük bir yetenek olduğunu. "Filatka"yı ben birçok kez görmüştüm Moskova ve Petersburg tiyatrolarında ve kesin olarak söylüyorum – Filatka'yı oynayan başkent aktörlerinin ikisi de Bakluşin'den kötü oynuyordu. Ona kıyasla köylü gibiydiler, "gerçek mujikler" değildiler. Mujik oynamayı çok istemişlerdi. Bakluşin, her şeyin ötesinde, rekabet ediyordu: Piyesin ikinci rolü olan Kedril'i tutuklu Potseykin, nedense herkesin Bakluşin'den daha iyi, daha yetenekli saydıkları biri oynuyordu ve Bakluşin tıpkı çocuk gibi bunun acısını da çekiyordu. Son günlerde birçok kez yanıma gelip duygularını açmıştı. Temsilden iki saat öncesine kadar nöbet geçiriyordu. Kalabalıktan birileri kahkaha atıp ona bağırdığı zaman –"Hain Bakluşin! Gençlik işte!"– bütün yüzü mutlulukla ışıldıyor, gözlerinde gerçek bir heyecan beliriyordu. Miroşka'yla öpüşme sahnesi, Filatka'nın ona, "Ağzını sil!" diye bağırdığı ve onun da ağzını sildiği anda bir kahkaha tufanı patladı. Herkes gülmekten kırıldı. Ama benim için en çarpıcı olan şey seyircilerdi; hepsi burada rahatlamıştı. Kendilerini dizginsizce keyfe bırakmışlardı. Destek çığlıkları gitgide sıklaşıyordu. İşte biri arkadaşını dürtüyor ve hemen ona izlenimlerini aktarıyor, hatta yanında kimin durduğunun farkında bile olmadan yapıyor bunu; diğeri, gülünç bir sahne görünce, hemen heyecanla kalabalığa dönüyor, hızla bakıyor hepsine sanki hepsini gül-

meye çağırır gibi, elini sallıyor ve sonra yine bir şey kaçırmamak için sahneye dönüyor. Bir başkası dilini şaklatıyor ve yerinde duramıyor; gidecek yer olmadığından, olduğu yerde sıçrayıp duruyor. Piyesin sonunda genel neşe doruk noktasına varıyor. Hiç abartmıyorum. Bir kamp, prangalar, esaret, gelecekte uzun kederli yıllar, tekdüze bir yaşam düşünün, sıkıntılı bir sonbahar gününde su damlası gibi tek tek düşüyor günler; birdenbire bütün bu kapatılmış ve sinirli insanlara bir buçuk saat için geri dönmeye, neşelenmeye, ağır uykularını unutmaya, bir tiyatro inşa etmeye, gerçekten inşa etmeye izin veriliyor: Bütün şehri gururlandırıp hayrete düşürüyorlar, vay canına, diyorlar, bizim tutuklularımız da neymiş! Elbette herkes sözgelimi kostümlerle de ilgileniyordu. Sözgelimi onları görmek çok ilginçti, bir Vanka Otpetiy, Netsvetayev, Bakluşin onları her gün görmeye alıştığımızdan farklı giysilerle. "Yani tutuklu, şu tutuklu, prangalarını şakırdatıyor, ama bir ceket, yuvarlak bir şapka, bir pelerin giymiş – tam bir sivil olmuş! Bıyıklarını kendi yapmış, saçtan. Cebinden kırmızı mendil çıkmış, beyefendi gibi çıkarıyor, sallıyor, baksan beyefendi sanırsın!" Yani herkes heyecan içinde. Hayırsever toprak ağası yaver üniformasıyla geliyor, çok eski püskü bir şey, apoletleri, kokartlı şapkası var ve beklenmedik bir etki bırakıyor. Bu rolün iki adayı vardı, –inanır mısınız?– ikisi de küçük çocuk gibi kim oynayacak diye korkunç bir tartışmaya oturmuşlar; ikisi de sırmalı subay kılığında görünmek istiyor! Diğer aktörler onları ayırıyor ve oy çoğunluğuyla rolü Netsvetayev'e vermeye karar veriyorlar, ama o diğerinden daha usta ve daha yakışıklı olduğu, bu yüzden de bir beyefendiye daha çok benzediği için değil, sırf Netsvetayev herkesi bastonu kullanabildiğine ve bastonu tam bir beyefendi ve nihalis muhlis bir züppe gibi sallayıp yere sürteceğine inandırdığı için; Vanka Otpetiy

bunu akıl edememişti, çünkü hiç gerçek bir soylu görmemişti kendisi. Gerçekten de, Netsvetayev karısıyla seyircinin önüne çıktığı zaman, bir yerlerden aldığı ince kamış bastonu hızla ve çevik hareketlerle yerde sürtmesi yetti, herhalde bunu en yüksek beyefendilik belirtisi, aşırı bir şıklık ve züppelik sayıyordu. Herhalde, çocukluğunda bir vakitler, avludaki çıplak ayaklı çocuklardan biriyken bastonu olan güzel giyimli bir efendi görmüş ve onu döndürme becerisine hayran kalmıştı, şimdi de uzun zamandır ruhunda sakladığı izlenim, birdenbire, otuz yaşında bütün kampı eğlendirip neşelendirmek için ortaya çıkmıştı. Netsvetayev işine o kadar dalmıştı ki kimseyi gözü görmüyordu, hatta gözlerini yerden kaldırmadan konuşuyor ve sırf bastonunu ve onun ucunu seyrediyordu. Hayırsever toprak ağasının karısı da kendince çarpıcıydı; tam bir çaput gibi görünen, eski, yırtık pırtık bir elbiseyle gelmişti, kolları ve boynu çıplaktı, yüzü aşırı beyaza ve kırmızıya boyanmıştı, kafasında çene altından bağladığı bir gecelik şapka vardı, bir elinde şemsiye, diğerinde de durmadan yelpaze gibi kullandığı renkli bir kâğıt parçası vardı. Salon kahkahayla karşıladı hanımefendiyi; hanımefendi de kendini tutamadı ve birkaç kez kahkaha attı. Hanımefendiyi tutuklu İvanov oynuyordu. Genç kız gibi giyinen Sirotkin de çok sevimliydi. Replikler de çok iyi bulunmuştu. Kısacası, piyes herkesi hoşnut ederek sona erdi. Eleştiriler olmadı, olamazdı zaten.

Seni, mai seni[1] uvertürü bir kez daha çalındı ve perde bir kez daha kalktı. Kedril çıktı ortaya. Kedril, Don Juan gibi bir şey; en azından hem efendiyi hem uşağı piyesin sonunda şeytanlar cehenneme götürüyor. Bütün oyun vardı, ama parça parça; sonu ve başı kayıptı. En

1. "Ağaçlar, benim ağaçlarım." Gülünç bir Rus halk şarkısı. (Ç.N.)

ufak bir yorum ve anlam yoktu. Olay Rusya'da, bir handa geçiyor. Hancı kaput ve yuvarlak ezik bir şapka giymiş bir beyefendiyle odaya girer. Arkasından da uşağı Kedril çantayla ve mavi kâğıda sarılmış bir tavukla gelir. Kedril kısa gocuk ve uşak kasketi giymiştir. Oburdur. Onu Bakluşin'in yardımcısı tutuklu Potseykin oynuyordu; efendiyi de ilk piyeste hayırsever kadını oynayan İvanov oynuyordu. Hancı, yani Netsvetayev iki adamı odada şeytan gezindiğini söyleyerek uyarır, sonra da gider. Sıkıntılı ve kaygılı efendi kendi kendine bunu daha önceden bildiğini homurdanır ve Kedril'e eşyaları indirip akşam yemeğini hazırlamasını emreder. Kedril ürkek ve oburdur. Şeytanları duyunca bembeyaz olur ve yaprak gibi titrer. Kaçmak ister, ama efendiden korkar. Üstelik yemek yemeyi ister. Şehvet düşkünü, aptal, kendince kurnaz, ürkektir, efendinin her adımını takip eder, aynı zamanda da ondan korkar. Enfes bir uşak tipidir, onda Leporello'nun anlaşılmayan ve soyut anlatılan özellikleri vardır ve gerçekten harika bir şekilde verilmiştir. Potseykin kesin bir yetenek sahibi ve bana göre, Bakluşin'den daha iyi bir aktör. Tabii, ertesi gün Bakluşin'le karşılaştığım zaman bu fikrimi tam olarak söylemedim; onu çok üzmüş olurdum. Hanımefendiyi oynayan tutuklu da fena oynamıyordu. Hiçbir şeye benzemeyen, korkunç bakışları vardı; ama diksiyonu düzgündü, cesurdu, jestleri uygundu. Kedril bavullarla uğraşırken, efendi sahnede dalgın bir şekilde geziniyor ve dinleyicilere o akşam seyahatlerine son vereceğini açıklıyor. Kedril merakla dinliyor bunu, sırıtıyor, rolünü oynuyor ve her sözüyle seyircileri güldürüyor. Efendiye hiç acımıyor; ama şeytanlardan bahsedildiğini duymuş; bunun ne olduğunu öğrenmek istiyor ve o yüzden sorular sorup duruyor. Efendi sonunda ona bir ara bir sıkıntı yüzünden cehennemden yardım istediğini, şeytanların yardım edip işleri

yoluna koyduğunu söylüyor; ama bugün artık süre dolmuş ve belki de, anlaşmaya uygun olarak bugün gelip onun ruhunu alacaklar. Kedril tir tir titremeye başlıyor. Ama efendi cesaretini kaybetmiyor ve ona akşam yemeğini hazırlamasını emrediyor. Yemeği duyunca Kedril kendine geliyor, bir tavuk buluyor, şarap buluyor ve hafif hafif tavuğun tadına bakmaya başlıyor. Seyirciler kahkahadan kırılıyor. Sonra kapı çat diye açılıyor, rüzgâr doluyor içeri; Kedril titreyerek telaşla, kendini kaybetmiş gibi kocaman bir tavuk parçası tıkıyor ağzına, ama bir türlü yutamıyor. Yine kahkahalar. "Hazır mı yemek?" diye sesleniyor efendi odada gezinirken. "Hemen geliyor efendim... size... hazırlıyorum," diyor Kedril ama masanın başına oturmuş ve sakin sakin efendinin yemeğini mideye indiriyor. Seyirciler uşağın kurnazlığından, efendiyi aptal yerine koymasından hoşlanıyorlar. Potseykin'in gerçekten övgüye değer olduğunu da kabul etmek gerekir. "Hemen efendim, hazırlıyorum," sözlerini harika bir şekilde söyledi. Masanın başına oturup açgözlülükle yemeye başlıyor ve efendinin her adımıyla yerinden sıçrayıp kalkıyor, yaptığını gizlemeye çalışıyor; diğeri uzaklaştığı zaman hemen yerine dönüyor, masanın başına oturup tavuğu yemeye devam ediyor. Sonunda biraz doyar gibi olunca, efendiyi düşünme vakti geliyor. "Kedril, tamam mı artık?" diye bağırıyor efendi. "Hazır efendim!" diye yanıt veriyor Kedril yüksek sesle, ama efendiye bir şey kalmadığını görüyor. Tabakta bir tavuk budundan başka bir şey kalmamış. Canı sıkkın ve dalgın olan efendi hiçbir şey fark etmeden masaya oturuyor, Kedril de elinde peçeteyle sandalyesinin arkasında duruyor. Seyirciye dönüp avanak efendiyi gösteren Kedril'in her sözü, her jesti, her sırıtışı seyircilerin dizginsiz kahkahalarıyla karşılaşıyor. Ama tam efendi yemeğe başlayacağı sırada şeytanlar çıkıp geliyor. Burada anlaşılacak bir şey

yok, şeytanlar görülmüş duyulmuş hiçbir şeye benzemiyor; yan kuliste bir kapı açılıyor ve içeri beyaz bir şey giriyor, kafasının yerinde mumlarla kaplı bir fener var; yanındaki hayaletin de kafasında bir fener var, birer tırpan tutuyorlar. Niye fenerler, niye tırpanlar, niye beyaz şeytanlar? Kimse anlayamıyor. Fakat kimse de aldırmıyor buna. Herhalde, böyle olması gerekir. Efendi çok cesur bir şekilde şeytanlara dönüp onlara "Hazırım," diye bağırıyor, "alıp götürün beni." Ama Kedril tavşan gibi ürkmüş; masanın altına saklanıyor, ama bütün o korkusuna rağmen, masadaki şişeyi de almayı ihmal etmiyor. Şeytanlar bir anda ortadan kayboluyor; Kedril masanın altından çıkıyor; ama tam efendi tavuğu yemeye başlayacağı sırada, üç şeytan yine dalıyor odaya, efendiyi arkadan kıskıvrak yakalayıp yeraltına sürüklüyorlar. "Kedril! Kurtar beni!" diye bağırıyor efendi. Ama Kedril aldırmıyor. Bu kez şişeyle birlikte tabağı ve ekmeği de indirmiş masanın altına. Şimdi tek başına, şeytan da yok, efendi de. Kedril çıkıyor, çevresine bakınıyor ve suratına kocaman bir sırıtma yerleşiyor. Haydut gibi göz kırpıp efendinin yerine oturuyor ve seyircilere eğilerek yarı fısıltıyla şöyle diyor:

"Artık yalnızım... yok bir efendim!"

Herkes kahkahalar atıyor onun efendisiz kalmasına; ama fısıltıyla bir şeyler daha söylüyor, seyircilere dönüyor çok samimi bir şekilde ve neşe içinde göz kırpıyor:

"Efendiyi şeytanlar aldı!.."

Seyirciler sonsuz bir heyecana kapılıyor! Üstelik, efendiyi şeytanların götürdüğü öyle bir söyleniyor, öyle kurnazca, alaycı ve muzaffer bir gülüşle söyleniyor ki, gerçekten alkışlamamak imkânsız. Ama kısa sürüyor Kedril'in mutluluğu. Tam şişeyi açıyor, kendine bir bardak dolduruyor, derken şeytanlar geri dönüp usulca yaklaşıyorlar arkasından ve hop diye yakalıyorlar onu. Kedril var

gücüyle bağırıyor; korkaklıktan arkasına dönmeye cüret bile edemiyor. Kendini savunamıyor da; bırakmaya gönlü varmadığı için şişeyle bardak da elinde. Korkudan ağzı iki karış açık bir halde, tam tabloluk bir korkudan donakalmış bir suratla yarım dakika öylece duruyor. Sonunda onu alıp götürüyorlar; şişe yanında, ayaklarını sallayıp bağırıyor, bağırıyor. Çığlıkları kulisten bile duyuluyor. Ama perde iniyor ve herkes kahkalar atıyor, herkes heyecan içinde... Orkestra *Kamarinskaya*[1] çalmaya başlıyor.

Hafifçe, zar zor duyulan bir sesle başlıyor, ama ezgi gitgide yükseliyor, tempo hızlanıyor, balalaykanın gövdesine canlı canlı vuruyorlar... Kendince bir *Kamarinskaya*'ydı bu ve doğrusu, eğer Glinka şans eseri bizi kampta dinleseydi güzel bir şey olurdu. Müzik eşliğinde pandomim başladı. *Kamarinskaya* pandomim boyunca susmadı. Sahnede bir izbenin içi göründü. Bir değirmenciyle karısı var. Değirmenci bir köşede koşumları tamir ediyor, diğer köşede karısı pamuk eğiriyor. Kadını Sirotkin oynuyor, değirmenciyi Netsvetayev.

Dekorumuzun çok yoksul olduğunu belirteyim. Bunda da, önceki piyeste de, diğerlerinde de gözünüzle gördüğünüzün ötesini kendi hayalgücünüzle tamamlamanız lazım. Arka duvarın yerine bir halı ya da bir bez gerilmiş; yanda pis paravanlar var. Ranzalar da görebilsin diye sola bir şey konmamış. Ama seyirciler titiz değil ve gerçeği hayalgüçleriyle tamamlamayı kabul ediyorlar, tutuklular bunu herkesten daha iyi yapıyor: "Bahçe dediler, burası bahçe, oda dediler oda, izbe dediler izbe, fark etmez, seremoni yapacak bir şey yok." Sirotkin genç bir ev kadını kılığında çok sevimli görünüyor. Seyirciler arasında alçak sesle birtakım komplimanlar duyuluyor.

1. Ünlü Rus müzisyen Mihail Glinka'nın (1803-1857) bestesiyle tanınan çok ünlü bir Rus halk şarkısı ve dansı. (Ç.N.)

Değirmenci işini bitiriyor, şapkasını alıyor, kamçısını alıyor, karısının yanına gidip ona işaretle gideceğini, ama o yokken karısı birini eve alırsa... gününü göstereceğini anlatıyor. Karısı bunu dinleyip başını sallıyor. Bu kamçı herhalde onun çok iyi tanıdığı bir işaret; kadın kocasından çok çekmiş. Koca gidiyor. O kapıdan çıkar çıkmaz kadın arkasından yumruğunu sallıyor. Ama sonra kapı çalıyor; kapı aralanıyor ve yine değirmenci olan komşu geliyor, kaftan giymiş, sakallı bir mujik. Elinde bir hediye var, kırmızı bir şal. Kadın gülüyor; ama tam komşu ona sarılmak istediği sırada, kapı yine çalınıyor. Kim gelmiş? Kadın adamı hemen masanın altına saklıyor, kendisi de yine dikişin başına geçiyor. Başka bir âşık gelmiş; asker üniforması içindeki bir kâtip. O âna dek pandomim kusursuz ilerliyordu, jestlerde hiçbir hata yoktu. Hatta doğaçlama yapan bu aktörlere bakıp hayret ediyor ve ister istemez şöyle düşünüyordu insan: Rusya'da, hapiste ve ağır sürgünde halktan ne kadar güç ve yetenek kaybolup gidiyor! Ama kâtibi oynayan tutuklu, herhalde bir ara taşrada ya da bir ev tiyatrosunda oynamış ve bizim aktörlerin hiçbirinin işten anlamadığını ve sahnede gerektiği gibi durmadığını düşünüyor. Ve işte eskiden klasik tiyatrolarda nasıl davranılırsa öyle davranıyor; uzun bir adım atıyor ve diğer ayağını kaldırmadan önce, birden duruyor, bütün gövdesini, başını döndürüyor, gururla çevresine bakınıyor ve – diğer adımını atıyor. Eğer böyle bir yürüyüş klasik kahramanlarda gülünçse, askerî kâtipte, komik bir sahnede çok daha gülünç oluyor. Ama bizim seyircimiz, herhalde böyle olması gerekir diye düşünüyordu ve gülünç kâtibin uzun adımları hiç eleştirisiz, kesin bir olgu gibi alındı. Tam katip sahnenin ortasına gelmişti ki kapı bir kez daha çaldı, ev sahibesi yine telaşlandı. Kâtibi nereye saklayacak? Sandığa, neyse ki açık sandık. Kâtip sandığa dalıyor ve kadın kapağını kapatı-

yor sandığın. Bu kez özel bir misafir geliyor, yine âşıklardan biri, ama özel türden bir âşık. Bir brahmin[1] bu, hatta kostümlü olarak. Seyirciler arasında dizginsiz bir kahkaha kopuyor. Brahmini tutuklu Koşkin oynuyor ve enfes oynuyor. Tam bir brahmin figürüne sahip. Jestleriyle aşkının derecesini açık açık gösteriyor. Kollarını göğe kaldırıyor, sonra göğsüne, kalbine götürüyor; ama tam o kadına yaklaşmayı başardığı sırada – kapı güçlü bir sesle çalıyor. Ev sahibinin sesi duyuluyor. Telaşlanan kadın kendini kaybediyor, brahmin tutuşmuş gibi koşturmaya başlıyor ve onu da saklaması için yalvarıyor. Kadın hemen onu bir dolaba saklıyor, kendisi de kapıyı açmayı unutuyor, eğirmeye başlıyor, ama iği yerden almayı da unutuyor. Sirotkin bu telaşı çok iyi ve başarılı tasvir etti. Ev sahibi kapıyı ayağıyla vurarak açıyor ve elinde kamçıyla koşuyor kadına doğru. Her şeyi görmüş ve hemen kadına üç kişiyi sakladığını işaret ediyor eliyle. Sonra saklananları aramaya başlıyor. Önce komşuyu buluyor ve onu kamçılayarak kovuyor odadan. Korkak kâtip kaçmaya çalışıyor, sandığın kapağını aralıyor ve kendi kendini ele veriyor. Ev sahibi onu sandıktan sürükleyerek çıkarıyor ve bu kez âşık kâtip hiç de klasik olmayan bir şekilde kaçıyor. Geriye brahmin kalıyor; ev sahibi onu uzun süre arıyor, sonunda dolabın dibinde buluyor, saygıyla selam veriyor ona ve sakalından tutup sahnenin ortasına sürüklüyor. Brahmin kendini korumaya çalışıyor, bağırıyor: "Tanrı belanı versin, Tanrı cezanı versin!" (pandomimde söylenen tek sözler bunlar), ama koca dinlemeyip kendince cezasını veriyor. Sıranın ona geldiğini gören kadın ipliği, iği bir kenara atıyor ve odadan kaçıp gidiyor; bir çömlek yere düşüyor, tutuklular kah-

1. Metinde "brahmin". Sansür yüzünden "rahip" denmemiş olmalı. (Ç.N.)

kahalar atıyor. Aley bana bakmadan kolumu yakalıyor ve haykırıyor: "Baksana! Brahmin, brahmin!" – gülmekten iki büklüm olmuş. Perde iniyor. Yeni bir sahne başlıyor...

Ama bütün sahneleri anlatmaya gerek yok. İki ya da üç tane daha vardı. Hepsi de gülünçtü ve aşırı eğlenceliydi. Onları tutuklular hazırlamamıştı, ama en azından hepsine bir şeyler katmışlardı. Hemen her aktör kendiliğinden doğaçlama yapıyordu, böylece bir sonraki akşam aynı aktör aynı rolü biraz farklı oynuyordu. Fantastik türden olan son pandomim baleyle sona erdi. Biri gömülüyordu. Brahmin, tabutun başında dualar mırıldanıyor ama hiç yararı yok. Sonunda *Solntse na zakate*[1] çalıyor, ölü diriliyor ve herkes mutluluktan dans etmeye başlıyor. Brahmin ölüyle birlikte dans ediyor ve kesinlikle tam bir brahmin gibi dans ediyor. Tiyatro böylece, bir sonraki akşama kadar sona eriyor. Hepimiz neşe içinde, hoşnut bir halde aktörleri övüyor, çavuşu tebrik ediyoruz. Bir tartışma yaşanmıyor. Herkes hiç olmadığı kadar hoşnut, hatta mutlu bile ve her zamanki gibi değil, neredeyse huzurlu bir ruhla uyuyor ama neden acaba? Fakat burada benim en ufak uydurmam yok. Bu gerçek, doğru. Bu zavallı insanlara biraz kendince yaşamaya, insan gibi eğlenmeye, bir saat olsun kamptaki gibi yaşamamaya izin vermek yeter; insan ahlaken değişiyor, birkaç dakika için olsa bile... Ama işte koyu bir gece çöktü. İrkilip uyanıyorum aniden, ihtiyar hâlâ sobanın başında dua ediyor, sabaha kadar dua edecek; Aley sessizce uyuyor yanımda. Uyumadan önce hâlâ güldüğünü, kardeşleriyle tiyatroyu konuştuğunu hatırlıyorum ve kendimi tutamayıp onun sakin çocuksu yüzünü seyrediyorum. Yavaş yavaş anlıyorum her şeyi; geçen gün, bayramlar, bütün bu ay... Telaş-

1. S. Mitrofanov'un "Güneş Batıyor" (1799) anlamında, yaygın olarak bilinen bir şarkısı. (Ç.N.)

la kaldırıyorum kafamı ve devlet mumunun titrek, sönük ışığında uyuyan arkadaşlarıma bakıyorum. Zavallı yüzlerine, zavallı yataklarına, bütün bu amansız çıplaklığa ve yoksulluğa bakıyorum ve sanki bütün bunların çirkin bir düşün devamı olmadığına, gerçekten var olduğuna inanmak istemiyorum. Ama bu gerçek; işte bir inilti duyuldu; birisi ağır ağır kaldırdı elini ve zincirlerini şakırdattı. Bir başkası uykusunda irkildi ve konuşmaya başladı, sobanın başındaki ihtiyar da bütün "Ortodoks Hıristiyanlar" için dua etti, onun ölçülü, dingin, ağır sesi yükseldi: "Hazreti İsa, acı bize!.."

"Sonsuza dek burada olmayacağım, sadece birkaç yıl buradayım!" diye düşünüyorum ve tekrar koyuyorum yastığa başımı.

İkinci bölüm

I

Hastane

Bayramdan kısa bir süre sonra hastalandım ve askerî hastanemize gittim. Kaleden beş yüz metre kadar ötedeki bir yerdi burası. Sarıya boyanmış, tek katlı uzun bir binaydı. Yazın, tamirat çalışmaları sırasında, bol miktarda toprak boyası kullanılmıştı burada. Hastanenin büyük avlusunda bürolar vardı, tıp görevlileri için bir ev ve diğer ek inşaatlar. Ana bölümde sadece koğuşlar bulunuyordu. Birçok koğuş vardı, ama tutuklular için sadece iki tane vardı, hep çok kalabalıktı koğuşlar, özellikle de yazın, o yüzden yatakları sık sık değiştirmek gerekiyordu. Bizim koğuşlarımız her türden "talihsizle" dolardı. Oraya bizimkiler giderdi, çeşitli yerlerde tutulmuş çeşitli türden askerî mahkûmlar, cezası kesinleşmişler, cezası verilmemişler ve nakiller giderdi; ıslah bölüğünden olanlar da giderdi – tuhaf bir kurumdu burası, suçlu ya da umut vaat etmeyen askerler davranışlarının düzeltilmesi için bölüklerinden buraya gönderiliyordu, genellikle iki-üç yıl sonra da nadir görülen bir seviyesizlikle dönüyorlardı. Bizim tutuklulardan hastalanan olursa genellikle sabahleyin hastalığını çavuşuna bildirirdi. Onlar da hemen bir evrak yazar, bu evrakla birlikte hastanın yanına nöbetçi vererek bölük revirine gönderirdi. Orada doktor kalede bulunan bütün askerî bölümlerden gelen hastala-

ra bakar ve gerçekten hasta gördüğü kimseyi hastaneye sevk ederdi. Bana da bir evrak verdiler ve herkesin kamptan günlük çalışmaya gittiği vakit olan saat birde, ben hastaneye gittim. Hasta olan tutuklu genellikle yanına alabileceği kadar para, ekmek alır, çünkü o gün hastanede ona yemek çıkarmalarını bekleyemez, küçük bir ağızlık ve tütün kesesi, izmarit kâğıdı ve ateş alır. Bu son şeyler özenle çizmeye saklanırdı. Hastane duvarını bizim tutuklu hayatımızdan farklı olan bu yeni, yabancı yere merak duyarak geçtim.

Sıcak, boğucu ve kederli bir gündü; hastane gibi kurumların özellikle tekdüze, sıkıcı ve bunaltıcı bir görünüm aldığı o günlerden biriydi. Nöbetçiyle birlikte bekleme odasına girdik, orada iki bakır küvet vardı, mahkûmlardan iki hasta nöbetçisiyle birlikte bekliyordu. Bir doktor girdi, tembel tembel ve otoriter bir şekilde bize baktı, iyice tembel bir tavırla nöbetçi doktoru çağırmaya gitti. O da biraz sonra geldi; baktı, çok kibar davrandı ve bize üzerinde isimlerimiz yazılı olan "muayene evrakları" verdi. Daha sonra hastalığın saptanması, ilaçların, miktarının vb. belirlenmesini tutuklu odalarındaki asistanlardan biri yapacaktı. Tutuklular kendi hekimlerini öve öve bitirememişti daha önce. Hastaneye gönderildiğim zaman, "Baba gibi hepsi!" demişlerdi sorularıma karşılık. Bu arada soyunduk. Üzerimizdeki giysi ve iç çamaşırlarını aldılar ve bize beyaz hastane giysisi giydirdiler, ayrıca uzun çoraplar, terlikler, şapkalar ve kalın çuhadan, ketenle plaster arası bir şeyle kaplı kahverengi önlükler verdiler. Verdikleri önlük aşırı kirliydi; ama onu kullanmanın bir yolunu buldum. Sonra bizi uzun, yüksek ve temiz bir koridorun ucundaki tutuklu koğuşuna götürdüler. Etrafın dış temizliği şaşırtıcıydı; gözün alabildiği her şey ışıl ışıldı. Fakat, bizim kamptan sonra bana öyle gelmiş de olabilir. İki mahkûmu soldaki koğuşa, beni sağ-

daki koğuşa götürdüler. Sarı bir kilitle kapatılmış olan kapıda silahlı bir nöbetçi vardı, yanında da hademe. Genç çavuş (hastanede görevli olan) bana izin vermelerini emretti ve böylece uzun ve dar bir koğuşa girdim, iki duvarda boylu boyunca yaklaşık yirmi iki tane yatak uzanıyordu, sadece üç-dört tanesi boştu. Yataklar bizim Rusya'da herkesin çok iyi bildiği türden ahşap, yeşile boyanmış yataklardı; kural gereği tahtakurusundan yoksun olmayan yataklar yani. Pencerenin yanında bir köşeye yerleştim.

Daha önce dediğim gibi, burada kamptan tutuklularımız vardı. Bazıları beni zaten tanıyordu ya da en azından daha önceden görmüştü. Islah bölüğünden gelen mahkûmlar çok daha fazlaydı. Ağır hastalar, yani yataktan kalkamayan çok fazla değildi. Diğerleri, yani hafif hasta ya da iyileşmiş olanlar ya yataklarında oturuyor ya da koğuşta volta atıyordu; iki sıra yatağın arasında gezinmek için yer açılmıştı. Hava birtakım tatsız buhar ve ilaç kokularıyla yoğunlaşmıştı, oysa neredeyse bütün gün bir köşede soba yanıyordu. Benim yatağıma yatak örtüsü sermişlerdi. Onu kaldırdım. Örtünün altında çuhadan bir battaniye ve temizliği çok kuşku götürür kalın bir çarşaf vardı. Yatağın yanında bir sehpa duruyordu, üzerinde bir maşrapa ve kalay bardak vardı. Bunları tedbir olarak bana verdikleri küçük mendille örttüm. Sehpanın altında bir raf vardı. Orada çay içenler için çaydanlık, *kvas* dolu bir kavanoz gibi şeyler vardı; ama hastalar arasında çay içen çok azdı. Hemen herkeste, veremlilerde bile bulunan tütün çubukları da yatağın altında saklanıyordu. Doktor ve diğer görevliler neredeyse hiç araştırma yapmıyordu, çubuk kullanan birini görünce de fark etmemiş gibi yapıyorlardı. Fakat hastalar da hemen hep dikkatli davranıyor ve sobanın başında tütün içiyorlardı. Sadece geceleyin yatakların üzerinde içiyorlardı; gecele-

yin kimse dolaşmıyordu koğuşları, nadiren hastane karakolunun amiri olan bir subay geliyordu.

O zamana dek hiç hastanede yatmamıştım; çevremdeki her şey benim için çok yeniydi. Biraz merak uyandırdığımı fark ettim. Benim hakkımda bir şeyler duymuşlardı ve bana çok teklifsiz, hatta belli bir üstünlük havasıyla, okula yeni başlamış çocuğa ya da bir ricacıya bakar gibi bakıyorlardı. Sağ tarafımda kâtip olan bir mahkûm yatıyordu, emekli bir yüzbaşının gayrimeşru oğluydu. Sahte para yüzünden yargılanmıştı ve bir yıldır yatıyordu, herhalde bir hastalığı yoktu, ama doktorları anevrizması olduğuna inandırmıştı. Hedefine ulaşmıştı: Kürek cezası ve bedensel çalışmadan uzak duruyordu ve bir yıl sonra, T-k'daki[1] bir hastaneye gönderildi. Yirmi sekiz yaşlarında, sağlam, dinç bir delikanlıydı, tam bir üçkâğıtçıydı, çok akıllıydı, aşırı laubaliydi ve biraz özgüvenliydi, hastalık derecesinde kendini seviyordu, ciddi ciddi yeryüzünün en dürüst ve adil insanı olduğuna, hatta hiçbir suçu olmadığına inanıyordu ve hep bu inancı korudu. Benimle ilk konuşan o oldu, merakla sorgulamaya başladı ve çok ayrıntılı bir şekilde hastanenin dış düzenini anlattı. Tahmin edileceği üzere, öncelikle bana kendisinin yüzbaşı oğlu olduğunu ilan etti. Soylu ya da en azından "asillerden biri" gibi görünmeyi çok istiyordu. Onun arkasından ıslah bölüğünden bir hasta geldi ve daha önce gelen soylulardan çoğunu tanıdığını söyleyerek onları isim ve soyisimleriyle sıralamaya başladı. Saçlarına ak düşmüş bir askerdi bu; yalan söylediği yüzünden okunuyordu. Çekunov diyorlardı ona. Anlaşılan benden para sızdırmayı umarak gelmişti yanıma. Yanımda çay ve şeker dolu bir paket olduğunu anlayınca, he-

1. Tobolsk olmalı. (Ç.N.)

men yardım etmeyi teklif etti; çaydanlığı hazırlayıp bana çay yapacaktı. Kamptaki M-tski bana ertesi gün, hastaneye çalışmaya gelen tutuklulardan biriyle çaydanlık göndermeye söz vermişti. Ama Çekunov bütün işi halletti. Bir çaydanlık, hatta fincan buldu, suyu kaynatıp çayı demledi, kısacası, sıra dışı bir gayretle hizmet etti, hatta bu yüzden hastalardan biri hemen onun için iğneleyici imalarla konuştu. Konuşan hasta veremliydi, karşımda yatıyordu, mahkûm askerlerden Ustyantsev adlı biriydi, cezadan korktuğu için tütünle votkayı karıştırıp içmiş, böylece verem yapmıştı kendini. O vakte dek sessizce, nefes almakta zorluk çekerek yatıyor, dimdik ve ciddi bir tavırla bana bakıyor ve Çekunov'u hoşnutsuzlukla seyrediyordu. Sıra dışı, hırçın ciddiyeti onun hoşnutsuzluğuna özellikle komik bir hava katmıştı. Sonunda kendini tutamadı, "Bak sefile! Efendi buldu kendine!" dedi kesik kesik, güçsüzlükten boğuk çıkan bir sesle. Hayatının son günlerini yaşıyordu artık. Çekunov sıkıntıyla ona döndü, "Kimmiş bu sefil?" dedi Ustyantsev'e tiksintiyle bakarak.

"Sensin sefil!" dedi o da aynı güvenli sesle, sanki Çekunov'u azarlamak hakkı varmış, hatta bu iş için oraya gönderilmiş gibi.

"Ben mi sefilim?"

"Sensin. Baksanıza dostlar, inanmıyor! Şaşırıyor!"

"Sana ne oluyor! Baksana, hepsi aynı, elleri yok sanki. Uşak olmamasına alışık değil, besbelli. Ne diye hizmet etmeyeyim, söylesene koca burunlu soytarı!"

"Kimmiş koca burunlu?"

"Sensin koca burunlu."

"Ben miyim koca burunlu?"

"Sensin!"

"Senin elin yüzün düzgün mü yani? Suratına bak, karga yumurtası... koca burunluymuşum."

"Koca burunlusun! Zaten Tanrı gerekeni yapmış, yatıp geber demiş! Ama yok, bulaşacaksın! Sana ne oluyor!"

"Ne mi! Terlik önünde eğileceğime çizme önünde eğilirim. Babam kimseye yalvarmadı benim, bana da yalvarma dedi. Ben... ben..."

Devam etmek istiyordu, ama birkaç dakika korkunç bir şekilde öksürdü, kan tükürdü. Kısa sürede dar alnı soğuk, yıpratıcı bir terle kaplandı. Öksürük sarsmıştı onu, ama yine de konuşacaktı; gözlerinde hâlâ ağır şeyler söylemek isteği okunuyordu; ama çaresizce salladı elini... Çekunov da sonunda unuttu onu.

Veremlinin ağır sözlerinin Çekunov'dan çok bana yönelik olduğunu hissettim. Çekunov'un hizmet etme ve bu sayede birkaç kapik kazanma arzusu kimseyi rahatsız etmezdi ya da ona özel bir horgörüyle bakmayı gerektirmezdi. Herkes onun bunu sadece para için yaptığını anlardı. Ustyantsev asıl benden hoşlanmamıştı, benim çayımdan, benim efendi gibi prangalı olmamdan, uşaksız yapamam gibi davranmamdan hoşlanmamıştı, oysa ben herhangi bir uşak istememiş, aramamıştım.

Gerçekten de hep her şeyi kendi başıma yapmak istiyordum, hatta kendime beyaz elli, nazik, efendi havası vermek istemiyordum. Hatta, söylemek gerekirse, benim gururum biraz da buradan geliyordu. Ama işte –ve kesinlikle anlamıyorum bunun nasıl olduğunu– ben kendi kendine yanıma gelen ve sonunda kesinlikle benim işlerimi üstlenen çeşitli uşak ve yardımcıları geri çeviremiyordum, çünkü aslında onlar benim efendim, ben de onların uşağıydım; ama dışarıdan kendi kendine, aslında ben efendiymişim, uşaksız, efendilik yapmadan dolanamıyormuşum gibi bir hava doğuyordu. Bu çok sıkıyordu beni elbette. Ama Ustyantsev veremliydi, acınacak biriydi. Diğer hastalar da ilgisizce seyrediyor, hatta biraz tepeden bakıyorlardı. Hepsinin özel bir olayla meşgul ol-

duğunu hatırlıyorum: tutuklularla konuşunca o akşam yanımıza, tam o sırada kamçılanan bir mahkûmun getirileceğini öğrendim. Tutuklular yeni geleni merakla bekliyordu. Fakat cezasının hafif olduğu söyleniyordu – toplam sadece beş yüz kamçı.

Biraz çevreme bakındım. Görebildiğim kadarıyla, burada hastalar gerçekten de daha çok iskorbüt ve göz hastalıklarından yatıyorlardı; o bölgenin yerel hastalıklarıydı bunlar. Koğuşta böyle birkaç kişi vardı. Diğerleri, gerçekten hasta olanlar sıtmadan, çeşitli göğüs hastalıklarından yatıyordu. Burası diğer koğuşlar gibi değildi, burada bütün hastalıklar, hatta frengililer de bir yığın halinde toplanmıştı. Gerçekten hasta olanlar dedim, çünkü hiçbir hastalığı olmadan, "dinlenmeye" gelenler de vardı. Doktorlar, merhamet ettikleri için böylelerine izin veriyordu, özellikle de boş yatak sayısı çok fazla olduğu zaman. Koğuş ve kamplardaki hayat hastaneye kıyasla o kadar kötüydü ki, tutukluların çoğu ağır havası ve kapalı koğuşlarına rağmen büyük mutlulukla burada yatıyordu. Hatta özel istirahat ve genel olarak hastane yaşayışının meraklıları vardı; fakat daha çok ıslah bölüğünden. Yeni arkadaşlarımı merakla gözlüyordum, ama o sırada bir tanesi daha çok çekiyordu ilgimi, bizim kamptandı, ölmek üzereydi, o da veremliydi, o da son günlerini yaşıyordu, Ustyantsev'in yanındaki yatakta yatıyordu ve o yüzden o da bana karşıydı. Mihaylov'du adı; iki hafta önce görmüştüm onu kampta. Uzun zamandır hastaydı ve uzun zamandır hastaneye yatması gerekiyordu; ama ısrarlı ve kesinlikle gereksiz bir sabırla direnmiş ve korkunç öksürükten üç hafta içinde yatmıştı hastaneye; alev alev yanıyordu sanki bu adam. Beni bu kez korkunç bir değişimden geçmiş yüzü etkilemişti; kampa girdiğim anda fark etmiştim yüzünü; o zaman da gözlerime dik dik bakmıştı. Onun yanında bir ıslah taburundan bir asker yatıyor-

du, yaşlıca biriydi, ürkütücü ve iğrenç bir sıskalıktaydı... Ama, yine de, bütün hastaları saymaya gerek yok... Şimdi bu ihtiyarı sırf bende özel bir izlenim bıraktığı ve kısa sürede tutuklu koğuşunun bazı özelliklerini tam olarak anlamamı sağladığı için hatırladım. Hatırlıyorum, o zamanlar bu ihtiyarın ağır bir nezlesi vardı. Sürekli hapşırıyordu ve bir hafta boyunca uykusunda bile, peş peşe altıyedi kez hapşırırdı, hapşırırken de tam olarak şöyle diyordu: "Tanrım, kurtar beni bu cezadan!" O sırada yatakta oturuyordu ve burnuna, daha güçlü hapşırabilmek için karton bir kutudan tütün dolduruyordu. Yüzlerce kez yıkanmış ve rengini kaybetmiş olan damalı pamuklu mendiline hapşırdı, bu arada küçük burnunu özellikle kırıştırıyor, sayısız kırışıklığın arasında kaybolmasına yol açıyordu ve kırmızı salyalı dişetleriyle birlikte eski, kararmış diş parçalarını sergiliyordu. Hapşırdıktan sonra hemen mendilini açıyor, üzerine bulaşan balgamı dikkatle inceliyor ve onu ağır ağır kahverengi hastane önlüğüne sürüyor, bütün balgamın önlüğe bulaşmasını, mendildeyse sadece bir ıslaklık kalmasını sağlıyordu. Bütün hafta boyunca böyleydi. Mendilini böyle yavaş, rahatsız edici bir şekilde hastane önlüğünün üzerine silmesi hastaların herhangi bir itirazıyla karşılaşmıyordu, oysa ondan sonra içlerinden biri aynı önlüğü giyecekti. Ama bizim sıradan halkımız tuhaflık ölçüsünde tiksinmeden ve iğrenmeden uzaktır. Ben o anda o kadar rahatsız oldum ki, hemen ister istemez giydiğim önlüğü kuşku ve merakla incelemeye başladım. Önlüğün keskin kokusuyla beni rahatsız ettiğini fark ettim o sırada; ilaçlarla, alçıyla ve sanki belli bir tortuyla daha da şiddetlenmişti kokusu, çünkü kim bilir kaç yıldır hastaların üstündeydi. Belki de sırt kısmındaki keten astar bir vakitler yıkanmıştı; ama elbette bilmiyorum. Zaten o sırada bu astar sivilce, çıban ve benzeri şeylerin bıraktığı türlü türlü tatsız lekeyle, ko-

kuyla kaplıydı. Tutuklu koğuşları daha yeni cezalandırılmış, sırtları kanamış kimselerle dolu oluyordu; onları merhemlerle tedavi ediyorlardı ve bu yüzden de doğruca ıslak gömleğin üzerine giyilen önlüğün, hiçbir şekilde bozulmaması imkânsızdı; her şey üzerinde kalıyordu. Ve kampta bulunduğum süre boyunca, bütün bu birkaç yıl boyunca, ne zaman hastaneye gitsem (sık sık gittim), her seferinde hastalıklı bir güvensizlikle giyerdim önlüğü. Özellikle önlüklerde ara sıra iri ve oldukça yağlı bitlerle karşılaşmaktan hiç hoşlanmazdım. Tutuklular zevkle öldürürdü onları, bu şişko, hantal, resmî devlet böceğini iki tırnağının arasında ezen, avcının yüzüne bakıp bu işten ne kadar zevk aldığını görmek mümkündü. Tahtakurusu da pek sevilmezdi bizde, bazen uzun, sıkıcı kış gecelerinde bütün herkes kalkıp onları avlardı. Koğuşta, ağır koku dışında her şey büyük olasılıkla temiz görünürdü, ama içeride, yani yatakların altında temizlik diye bir şey yoktu bizde. Hastalar buna alışmıştı ve hatta böyle olması gerektiğine inanırdı ve en basit kişisel temizliği bile bulmak zordu. Ama bundan daha sonra bahsedeceğim...

Tam Çekunov bana çay verdiği sırada (bu arada bütün gün yalnızca bir kere getirilen koğuştaki suyun da soluduğumuz havada kısa sürede bozulduğunu söylemek lazım) kapı gürültüyle açıldı ve çifte nöbetçi eşliğinde kamçıyla cezalandırılan geldi. Cezalandırılan birini ilk kez görüyordum. Daha sonraları onları sık sık getirdiler, hatta bazıları sürüklenerek getirildi (o kadar ağır cezalandırılıyorlardı) ve her seferinde bu hastalar üzerinde büyük bir rahatsızlık yarattı. Zorla katılaşmış ifadeli yüzlerle ve hatta biraz zorlama ciddiyete sahip yüzlerle karşılaşıyorduk. Fakat, karşılama kısmen suçun önem derecesine, ayrıca cezanın niteliğine bağlıydı. Çok ağır şekilde dövülen ve büyük bir suçlu diye ünlenen biri, şimdi getirilen gibi bir asker kaçağından çok daha saygı ve ilgiyle

karşılanırdı. Ama öyle ya da böyle, özel bir üzüntü, özellikle sarsıcı bir izlenim ortaya çıkmıyordu. Sessizce talihsize yardım edip onunla ilgileniyorlardı, özellikle de eğer kendi işini görecek halde değilse. Sağlık memuru cezalandırılanın deneyimli ve hünerli ellere teslim olacağını biliyordu. Rutin yardım yaralı sırtın üzerine soğuk suyla ıslatılmış bir çarşaf ya da gömlek konmasıydı, özellikle de cezalandırılanın kendisi kendine bakacak halde değilse, döverken sırtında kırdıkları sopaların kıymıklarını ayıklamak gerekiyordu. Bu işlem hasta için genellikle çok acı verici olurdu. Ama cezalandırılanlar sıra dışı bir dirençle katlanırlardı acıya. Çoğunun, hatta ağır dövülmüş olanların bile, hemen hiç inlemediklerini gördüm! Ama yüzü o kadar değişir, bembeyaz olurdu ki; gözleri alev alev olurdu; bakışı yaralı, huzursuz bir hal alır, dudakları titrerdi, zavallı kan çıkartacak kadar ısırırdı onları.

Gelen asker yirmi üç yaşlarında bir delikanlıydı, sağlam, kaslı bir gövdesi, güzel bir yüzü vardı, uzun boylu, iriyarı, esmerdi. Fakat sırtı perişan haldeydi. Beline kadar sırtı çıplaktı; omzuna ıslak bir çarşaf örtülmüştü, o yüzden sıtmalı gibi tir tir titriyordu ve koğuşta yarım saat ileri geri yürüyüp durdu. Yüzüne baktım; sanki o sırada hiçbir şey düşünmüyor gibiydi, tuhaf ve vahşi bir şekilde, bakışlarını oradan oraya çevirerek bakıyordu, sanki bir şeye dikkatle bakması imkânsız gibiydi. Dikkatle benim çayıma bakıyor gibi geldi. Çay sıcaktı; çaydanlıktan buhar çıkıyordu, zavallı da titriyordu, dişleri takırdıyordu. Onu çay içmeye davet ettim. Aniden, sessizce bana döndü, bir bardak aldı, oturmadan, şeker koymadan içti çayı, telaşla içiyor ve nedense bana bakmamaya çalışıyordu. Bitirince sessizce bıraktı bardağı ve başıyla selam bile vermeden yine koğuşta aşağı yukarı yürümeye devam etti. Ne konuşacak ne selam verecek hali vardı! Bu arada tutuklular da cezalandırılan asker

kaçağıyla bir şey konuşmaktan kaçınıyorlardı nedense; tersine, ona başta yardım etmişler, sonra hiç aldırmıyormuş gibi davranmaya başlamışlardı, belki de onu olabildiğince rahat bırakmak ve onu daha fazla soru ve "yakınlığa" maruz bırakmamak istiyorlardı, o da böyle davranmalarından hoşnuttu.

Bu arada hava kararmış, lambalar yakılmıştı. Kendi mumu olan bazı tutuklular vardı, ama çoğunda yoktu. Sonra, doktor akşam ziyaretine geldikten sonra, karakol çavuşu geldi, bütün hastaları saydı ve gece kovasını içeri getirdikten sonra koğuşu kilitlediler... Bu kovanın bütün gece burada kalmasına, tuvaletin bizden iki adım uzakta, koridorda olmasına çok şaşırdım. Ama buradaki düzen böyleydi. Gündüz vakti tutuklular koğuşlardan çıkabiliyordu, fakat sadece bir dakikalığına; geceleyin böyle bir şey yoktu. Tutuklu koğuşları sıradan koğuşlara benzemiyordu ve bir tutuklu hasta da olsa cezasını çekiyordu. Bu düzeni ilk kez kimler getirmişti – bilmiyorum; tek bildiğim, mevcut düzenin yararsız şekilci özünün başka hiçbir yerde ve asla bu örnekte olduğundan daha güçlü bir şekilde ifade edilmediği. Bu düzeni, tahmin edileceği gibi, doktorlar getirmemişti. Tekrarlıyorum, tutuklular kendi hekimlerine karşı çıkmıyordu, onları baba sayıyor, onlara saygı gösteriyordu. Herkes onlardan şefkat görüyor, iyi sözler duyuyordu; her şeyini kaybetmiş tutuklu da buna değer veriyordu, çünkü bu iyi sözlerin ve bu kibarlığın doğallığını ve samimiliğini görüyordu. Başka türlü de olamazdı; başka türlü, yani kaba ve acımasız davransalar kimse hekimlere bir şey söyleyemezdi, bu yüzden de gerçek insanseverliklerinden dolayı iyi davranıyorlardı. Tahmin edileceği üzere, kim olursa olsun, tutuklu olsun olmasın, en yüksek rütbeli kişilerden bile olsa, her hastanın herkes gibi sözgelimi temiz havaya ihtiyacı olduğunu anlıyorlardı. Diğer koğuşlardaki iyile-

şen hastalar koridorlarda serbestçe dolaşabiliyor, büyük bir hareket özgürlüğü, koğuştaki iğrenç, ağır ve hep boğucu kokularla dolu olan hava dışında bir hava soluma fırsatı sağlıyorlardı kendilerine. Şimdi bunun ne kadar iğrenç olabileceğini ve geceleyin, bu kovayı içeriye taşıdıkları zaman, koğuşun sıcak ortamında ve hastaların arasında, dışarı çıkmanın imkânsız olduğu bir ortamda durmanın korkunç ve dayanılmaz bir şey olduğunu hatırlıyorum. Tutuklunun hastayken de cezasını çektiğini söylerken, böyle bir düzenin sırf ceza olsun diye konduğunu öne sürmedim, bunu söylemiyorum. Elbette, benim açımdan bunu söylemek iftira olur. Hastalara fazladan ceza verilmiyordu. Ama insan kendi kendine düşündüğünde, idareyi bu son örnekteki gibi zararlı bir önlem almaya zorlayan katı, ciddi bir zorunluluk olduğunu anlıyor. Neydi bu? Ama onlardan başka hiç kimse açıklamak bir yana, açıklama önermeyi bile imkânsız kılacak kadar anlaşılmaz olan bu önlemleri açıklayamazdı. Bu kadar yararsız bir sertlik nasıl açıklanabilir? Tutuklu hastaneye gelecek, doktorlara yalan söyleyecek, geceleyin dolanmaya çıkacak ve karanlıktan yararlanarak kaçacak mı? Böyle bir düşüncenin tutarsızlığını gerçekten göstermek gerekir mi? Nereye kaçacak? Nasıl kaçacak? Neden kaçacak? Gündüzün tek başına bırakılıyor; geceleyin de aynı şey olabilir. Kapıda silahı dolu nöbetçi var. Tuvalet yeri nöbetçiden tam anlamıyla iki adım ötede, ama buna rağmen, oraya giderken hastaya nöbetçi eşlik ediyor ve gözlerini ondan hiç ayırmıyor. Orada tek bir pencere var, kışın iki kat çerçeve ve demir parmaklıkla kapalı oluyor. Pencerenin dışında da, tutuklu koğuşunun penceresinin altında da bütün gece nöbetçi geziyor. Pencereden çıkmak için çerçeveyi ve parmaklığı parçalamak gerekiyor. Kim buna izin verir? Varsayalım, önce nöbetçiyi öldürdü, o da gık demeden öldü ve kimse bunu duy-

madı. Ama bu saçmalığı yapsa bile, pencereyi ve parmaklığı yine de kırması gerekir. Nöbetçinin yanında gardiyanların uyuduğunu, on adım ötedeki tutuklu koğuşunun kapısında silahlı başka bir nöbetçinin durduğunu, onun yanında başka bir nöbetçi ve başka gardiyanlar olduğunu da belirtelim. Kış vakti çoraplı, terlikli, hastane önlüğü ve şapka giymiş biri nereye kaçacak? Peki böyleyse, eğer tehlike bu kadar azsa, (yani aslında kesinlikle yoksa) temiz havaya sağlıklılardan daha çok ihtiyaç duyan, belki de yaşamlarının son günlerini ve saatlerini yaşamakta olan hastalara karşı bu kadar ciddi bir takip neden gereklidir? Ne için? Ben bunu hiç anlayamadım... Ama "Ne için?" diye sorunca, benden öncekilerin anlaşılmaz bir olguya daha katlanarak uzun zaman yaşamış olmasına da hayret ettiğimi hatırlıyorum, buna da bir yanıt bulamamıştım. Hikâyeye devam etmeden önce, bu konuda da birkaç şey söylemeden geçemeyeceğim. Kürek mahkûmlarının hasta bile olsalar taktıkları prangalardan bahsediyorum. Veremliler bile gözümün önünde prangalı ölüyorlardı. Ama yine de herkes alışmıştı buna, herkes bunu olmuş bitmiş, değiştirilemez bir şey sayıyordu. O kadar yıl tek bir doktorun bile aklına gelmemiş bir şeyi, idareden ağır hasta bir tutuklunun, özellikle de veremlilerin prangalarının çözülmesini istemeyi birinin çıkıp akıl etmesi mümkün müydü? Prangalar zaten Tanrı bilir nasıl bir ağırlık. Ağırlıkları dört ila altı kilo arasında değişir. Sağlıklı bir insan için beş kilo taşımak bile tatsız bir şey. Fakat bana birkaç yıl pranga taşıdıktan sonra ayakların kurumaya başladığını söylediler. Bu doğru mudur bilmiyorum, ama belli bir doğruluk payı var. Ağırlık az da olsa, beş kilo da olsa, ayağa sürekli bağlı durduğu zaman organın ağırlığını anormal bir şekilde artırıyor ve uzun süre sonunda organda kötü bir etki bırakabiliyor... Ama varsayalım, sağlıklı bir insanda böyle bir

etkisi yok. Ama hasta için böyle mi? Varsayalım, sıradan hasta için önemi yok. Ama, tekrar ediyorum, ağır hastalar için, bunu takmasalar da elleri ayakları kuruyup giden veremliler için, saman çöpünün bile ağır geldiği insanlar için de böyle mi? Doğru, eğer tıp görevlileri bir tek veremlilerin iyileştirilmesiyle uğraşsaydı, o zaman bu istisna bile önemli bir iyilik olurdu. Varsayalım, birisi çıkıp bir tutuklunun hain ve iyiliğe değmez olduğunu söylüyor; ama zaten bu yüzden cezalandırıldığına göre, biz kimiz ki Tanrı'nın işine karışıyoruz? Bunun sırf ceza yüzünden yapıldığına da inanılamaz. Veremli yargıya göre bedensel cezadan da kurtulmuştur. Bu çerçevede, kurtarıcı önlemler açısından gizemli, önemli bir ölçü olmalı yine de? Ama ne? Anlamak mümkün değil. Sonuçta veremlinin kaçacağına inanılmaz. Özellikle de hastalığın aşırı ilerlemiş olduğu dikkate alınırsa, kimin aklına gelir bu? Veremlinin doktorları kaçmak için vurması, kandırması da imkânsız; böyle değildir bu hastalık; onu ilk bakışta anlar insan. Kısacası, sırf kaçmasın diye ya da kaçmasına engel olsun diye geceleyin prangaya vurmak işe yarıyor mu? Kesinlikle hayır. Prangalar sadece fiziksel ve ahlaki aşağılama, utanç ve ağırlıktan ibaret. En azından böyle olduğu sanılıyor. Kimsenin kaçmasına engel olamazlar asla. En beceriksiz, en budala tutuklu bile onları kesmeyi ya da taşla perçinlerinden koparmayı bilir. Gece prangaları kesinlikle hiçbir şeyi engellemez; ama öyleyse, eğer kürek cezasına çarptırılana sırf ceza olsun diye takılıyorlarsa, yine soruyorum: Ölen birini cezalandırmak mümkün mü?

Ve işte şimdi, bunları yazarken, ölen bir veremli, hemen karşımda, Ustyantsev'in biraz ötesinde yatan ve hatırladığım kadarıyla, benim koğuşa gelişimin dördüncü gününde ölen Mihaylov adlı biri açık seçik geliyor aklıma. Belki şimdi veremlilerden bahsederken, ister iste-

mez bu ölüm yüzünden aklıma gelen düşünce ve izlenimleri tekrar ettim. Fakat Mihaylov'un kendisini çok az tanıyordum. Çok gençti, yirmi beşten büyük değildi, uzundu, inceydi ve aşırı terbiyeli bir görünümü vardı. Özel kısımda yaşıyordu ve tuhaflık derecesinde suskundu, hep sessizdi, hep sakin ve kederliydi. Kampta "kurumuştu" sanki. En azından daha sonra ondan bahseden, kendisini iyi hatırlayan tutuklular böyle diyordu. Ben sadece onun güzel gözleri olduğunu hatırlıyorum ve doğrusu, bunu neden böyle belirgin şekilde açıkladığımı bilmiyorum. Öğle vakti saat üçte ölmüştü, soğuk ve bulutsuz bir günde. Koğuşumuzun pencerelerindeki hafif buzlanmış yeşil pencerenin içinden güneşin güçlü ışınlarının girdiğini hatırlıyorum. Zavallının üzerine büyük bir huzme düşmüştü. Arka arkaya birkaç saat süren uzun bir nöbetin ardından, kendini kaybetmiş bir halde öldü. Daha o sabah gözleri yanına gelenleri tanımamaya başlamıştı. Onu iyileştirmeye çabaladılar, çok kötü durumda olduğunu gördüler; güçlükle, derin derin, hırıldayarak nefes alıyordu; sanki içinde hava kalmamış gibi kabarıyordu göğsü. Üzerinden battaniyeyi, giysilerini attı ve sonunda üzerinden gömleğini çıkartmaya başladı; o bile ağır geliyordu ona. Gömleğini çıkarmasına yardım ettiler. Onun upuzun bedenini, kupkuru olmuş ayak ve kollarını, şişmiş karnını, kabarmış göğsünü, kaburga kemiklerini, iskelet gibi olmuş bir halde görmek korkunçtu. Bütün bedeninde sadece tahta bir haç ve zincirlerle prangalar kalmıştı, onları da kurumuş ayaklarından rahatça çıkarabilirdi artık. Ölmeden yarım saat önce herkes sessizdi, fısıltıyla konuşuyor, usulca geziniyorlardı. Aralarında çok az konuşuyor, başka şeylerden bahsediyor, ölüm halindeki, gitgide daha şiddetli hırıldayan adama çok az bakıyorlardı. Sonunda titreyen ve gevşek eliyle göğsündeki haça uzandı ve onu koparmaya çalıştı,

sanki o da ona ağırlık yapıyor, onu huzursuz ediyor, eziyordu. Haçı da çıkardı. On dakika sonra öldü. Nöbetçilere haber vermek için kapıya vurdular, haber verdiler. Gardiyan içeri gidip boş boş baktı ölüye ve sağlık memuruna gitti. Genç ve iyi yürekli, dış görünümüyle biraz fazla ilgilenen, fakat oldukça mutlu biri olan memur biraz sonra geldi; hızlı adımları sessiz koğuşta yankılandı, merhumun yanına gitti ve biraz laubali bir tavırla, sanki bu durum için kasten düşünmüş gibi, nabzına baktı, iç çekti, elini salladı ve gitti. Hemen karakola haber vermeye gittiler; suçlu önemli biriydi, özel kısımdandı; ölümünden sonra da özel bir takım törenler yapmak gerekebilirdi. Karakoldan birinin gelmesini beklerken tutuklulardan biri hafif bir sesle, merhumun gözlerini kapamanın iyi olacağı düşüncesini dile getirdi. Onu dikkatle dinleyen biri ses çıkarmadan ölünün yanına gidip gözlerini kapattı. Yastığın üzerinde duran haçı görünce aldı, ona baktı ve sessizce yeniden taktı Mihaylov'un boynuna; takarken istavroz çıkardı. Bu arada ölünün yüzü kaskatı olmuştu; üzerinde ışık geziniyordu; ağzı yarı aralanmıştı, iki sıra beyaz, genç dişleri ince, dişetlerine çekilmiş dudaklarının altından görünüyordu. Sonunda karakol çavuşu tüfek ve miğferini kuşanmış, yanında iki bekçiyle birlikte geldi. Adımlarını gitgide yavaşlatarak, sessizleşmiş ve dört bir yandan onu seyreden tutuklulara güvensizce bakarak geldi. Ölüye bir adım kalınca çivilenmiş gibi durdu. Çırılçıplak, kurumuş, üzerinde bir tek prangalar olan ceset onu etkilemişti ve hiç yapması gerekmediği halde birden miğfer kayışını çözdü, miğferini çıkardı ve genişçe bir istavroz çıkardı. Saçları ağarmıştı, resmî bir yüzü vardı. Tam o sırada onun gibi ak saçlı olan ihtiyar Çekunov'un da orada durduğunu hatırlıyorum. Baştan sona hep susmuş ve dimdik çavuşa bakmıştı ve tuhaf bir ifadeyle onun her hareketini izliyordu. Ama göz göze

geldiler ve Çekunov'un nedense birdenbire altdudağı titredi. Tuhaf bir şekilde büzdü onu, dişlerini sıktı ve hızla, sanki kendini tutamamış gibi çavuşa ölüyü işaret edip, "Onun da bir anası vardı!" dedikten sonra çıkıp gitti.

Bu sözlerin benim neredeyse kanımı dondurduğunu hatırlıyorum... Peki niye söylemişti ve aklına nereden gelmişti bunlar? Ama o sırada cesedi kaldırmak gerekiyordu, şilteyle birlikte kaldırdılar; samanlar döküldü; zincirler etrafa hâkim sessizliğin ortasında şakırtıyla yere düştü... Hemen aldılar. Cesedi götürdüler. Birden herkes gürültüyle konuşmaya başladı. Hâlâ koridorda olan çavuşun birini demirciye gönderdiği duyuldu. Ölüyü serbest bırakmak gerekiyordu...

Ama ben konudan uzaklaştım...

II

Devam

Sabahleyin doktorlar koğuşları dolaşırdı; saat on birde hep birlikte, başhekimle birlikte gelirlerdi, onlardan bir buçuk saat sonra da koğuşumuzu yönetici ziyaret ederdi. O sırada yönetici, işini bilen, kibar, samimi, tutukluları çok seven ve "çok uysal" olmak gibi tek bir kusuru olan genç bir hekimdi. Aslında, biraz ketumdu, hatta bizimleyken utanıyor, neredeyse kızarıyor, hastaların en ufak şikâyetiyle perhizini değiştiriyordu ve hatta sanırım, onlara isteseler ilaç bile yazmaya hazırdı. Fakat yetenekli, genç biriydi. Rusya'da birçok hekimin sıradan halka sevgi ve saygıyla yaklaştığını kabul etmek lazım ve benim görebildiğim kadarıyla, bu kesinlikle doğru. Söz-

lerimin paradoks gibi göründüğünü, özellikle de sıradan Rus halkının tıbba ve denizaşırı ilaçlara olan güvensizliğini düşünürsek öyle göründüğünü biliyorum. Aslında, sıradan insanlar çok ciddi hastalıklarda bile, yıllarca, üfürükçülerde ya da evde yaptıkları kocakarı ilaçlarıyla (onları hor görmeye gerek yok) tedavi olur, doktora gitmez ya da hastanede yatmaz. Ama, yine de, kesinlikle tıpla ilgisi olmayan çok önemli bir engel vardır burada: sıradan insanların üzerinde yönetimin, resmî damgasını taşıyan her şeye genel olarak güven duymamaları; dahası, halk uydurmalar, sıkça görülen masallar yüzünden hastanelere karşı ürkek ve tedirgindir, ama bunların temeli yoktur genellikle. Ama en önemlisi, hastanelerin Alman düzeninden hoşlanmazlar, hastalık boyunca çevrelerinde yabancı insanlar olur, yemek düzeni katı olur, sağlıkçıların ve hekimlerin ısrarlı katılığıyla, cesetlerin parçalanıp kullanılmasıyla vb. ilgili hikâyeler olur. Üstelik, halk beyefendilerin kendilerini tedavi edeceğine inanır, çünkü hekim genellikle beyefendidir. Ama hekimlerle yakından tanışınca (bu da istisna olmaz, büyük kısmı böyledir) bütün bu korkular hemen kaybolur, ki bu da bence doğrudan bizim doktorlarımız, özellikle de genç olanlar sayesinde olmaktadır. Onların büyük kısmı sıradan insanlarda saygı, hatta sevgi uyandırmayı başarır. En azından ben sıkça ve birçok yerde bizzat görüp yaşadıklarımı yazıyorum ve başka yerlerde çok farklı olacağını düşünmek için bir nedenim yok. Elbette, bazı köşelerde hekimler rüşvet alır, hastalarından fazlasıyla yararlanır, hatta tıbbı unuturlar. Bu da vardır; ama ben büyük çoğunluktan, ya da daha doğrusu, şimdi, günümüzde, tıpta hâkim olan ruhtan, yönelimden bahsediyorum. Çürük elmalar, koyun sürüsündeki kurtlar sözgelimi, ortam yüzünden kendilerini ne kadar haklı çıkarırsa çıkarsın, hep haksız olacaktır, özellikle de bu sırada insan sevgilerini

kaybettikleri için. İnsan sevgisi, kibarlık, hastayla kardeşçe dayanışma genellikle bütün ilaçlardan daha çok gereklidir. Bizim saçma bir şekilde ortamdan yakınmayı, bizi onun bozduğunu söylemeyi kesmemiz gerekir. Varsayalım, ortamın bizdeki birçok şeyi bozduğu doğru olsun, ama hep böyle olmaz ve genellikle kurnaz ve işi anlayan biri sadece bu ortamın kendi zayıflığına etkisini haklı göstermek için değil, iyi konuşup yazabiliyorsa bazen ve basitçe alçaklığı haklı çıkarmak için de kullanacaktır. Fakat yine konudan uzaklaştım; sadece sıradan halkın hekimlere değil, resmî tıbba güvensiz ve düşman olduğunu söylemek istiyordum. Onların nasıl çalıştığını öğrenince, halk hemen önyargılarının çoğundan kurtulur. Diğer yandan birçok açıdan halkın ruhuna uygun düşmez, bugüne dek bizim sıradan halkımızın alışkanlık ve düzeniyle düşman olmuş ve halkın tam güvenini ve saygısını kazanacak durumda olmamıştır. En azından bazı izlenimlerim bana bunu düşündürüyor.

Bizim koğuş doktorumuz genellikle tek tek her hastanın önünde durur, ciddi ve aşırı dikkatle onu muayene eder ve soru sorar, ilaç, merhem yazardı. Bazen kendisi hastanın hasta olmadığını fark ederdi; ama tutuklu buraya çalışmadan dinlenmek ya da çıplak tahta yerine yatakta uyumak istediğinden, karanlıkta solgun ve bezgin mahkûmların yoğun bir yığın halinde toplaştığı ıslak koğuşta, tahta üzerinde değil, sıcak bir koğuşta olmak istediğinden (bizde, Rusya'da, hemen her zaman mahkûmlar solgun ve sıskadır –mahkemedekilerden daha ağır ruhsal koşullarda yaşadıklarının bir işaretidir bu), bizim koğuş doktorumuz de sakin sakin ona bir *febris catarhalis*[1] teşhisi koyarak onu bazen bir hafta daha yatmaya bırakır.

1. (Lat.) Ağır nezle. (Ç.N.)

Bu *febris catarhalis* hepimiz arasında gülme konusuydu. Bunun bizde, doktorla hasta arasındaki karşılıklı anlaşma olduğunu, yapmacık hastalığın tedavisi için bir formül olduğunu çok iyi bilirlerdi; *febris catarhalis*'i tutuklular "yedek ağrı" diye çevirirdi. Bazen hasta hekimin yumuşak kalpliliğini kötüye kullanır ve zorla kovuluncaya dek yatardı. O zaman görmek lazımdı koğuş doktorunu. Hastaya iyileştiğini ve kısa süre sonra çıkacağını doğrudan söylemeye çekinirdi sanki, oysa hiç konuşmadan ve rahatça onu çıkarmaya hakkı vardı. Onu önce imalarla uyarır, sonra "Ne dersin, vakti gelmedi mi? Sen iyileştin epey, koğuş da doldu," vb. vb. derdi, hastanın gönlü olup da kendiliğinden çıkmak isteyinceye kadar böyle yapardı. Başhekim insanları seven ve dürüst bir insandı (hastalar da onu severdi), ama koğuş doktoruna göre daha katı, daha kararlıydı, hatta fırsat bulunca katılığını sergilerdi ve bu yüzden de ona özellikle saygı duyardık. Koğuş doktorundan sonra, bütün hastane hekimleri eşliğinde gelirdi, hatta teker teker herkesi muayene eder, özellikle ağır hastalara bakar, onlara iyi, cesaretlendirici bir şeyler, hatta genellikle de içten sözler söylemeyi becerir ve genel olarak iyi bir izlenim bırakırdı. "Bilinmeyen bir ağrıyla" gelenleri hiç geri çevirmez ve geri göndermezdi; ama eğer hasta tartışacak olursa, onu basitçe defterden çıkarırdı. "Haydi kardeşim, yeterince dinlendin, artık terbiyenle gitmeyi bileceksin." Genellikle ya yazın, daha çok çalışılan vakitte çalışmaktan kaçanlar, ya da idamı bekleyen mahkûmlar karşı çıkardı. Bu taktiklerden birinin özel bir katılıkla, hatta şiddetle, taburcu olmayı geciktirmek için kullandığını hatırlıyorum. Hastalıklı gözlerle gelmişti; kıpkırmızıydı gözleri, gözlerindeki güçlü yakıcı bir ağrıdan yakınıyordu. Gözüne bir merhem sürerek, arpacıkla, sülükle tedavi etmeye çalıştılar, ama hastalık geçmedi, gözleri iyileşmedi. Yavaş yavaş doktor

hastalığın sahte olduğunu anlamaya başladı; iltihaplar hep ortalamaydı, daha kötü olmuyordu, ama iyileşmiyor, hep aynı durumda kalıyordu, kuşku çekici bir durumdu. Tutukluların hepsi çok önceden beri onun numara yaptığını ve insanları kandırdığını biliyordu, ama kendisi kabul etmiyordu bunu. Genç bir adamdı bu, hatta yakışıklı denebilirdi, ama hepimizde tatsız bir izlenim bırakmıştı; gizli saklı, kuşku verici, suratsız biriydi, kimseyle konuşmuyor, gizli kapaklı davranıyor, herkesten gizleniyor, her şeyden kuşku duyuyordu. Hatırlıyorum – bazıları onun bir şeyler yapmasından da korkuyordu. Askerdi, çok hırsızlık yapmış, yakalanmıştı ve ona bin kamçı ceza verip tutuklu bölüğüne göndermişlerdi. Daha önce de dediğim gibi, cezadan bir dakika olsun uzaklaşmak için bazen mahkûmlar çok korkunç şeyler yapıyordu: Cezadan önce bıçakla amirlerden birine ya da tutuklular arasından bir kardeşine saldırıyor, yeniden yargılanıyor ve cezayı iki ay daha öteye uzaklaştırıyor ve böylece hedefine ulaşıyordu. İki ay sonra iki-üç kat daha sert cezalandırılacağına aldırmıyordu; yeter ki korkunç ânı birkaç gün uzaklaştırsın, ne olursa olsun – belki o vakte dek bu talihsizlerin ruhuna güçlü bir darbe inebilirdi. Bazılarımız onu dikkatle gözlemek gerektiğini fısıldıyordu; en azından geceleyin biri gözlemeliydi. Fakat, dediğim gibi, onun yatak komşusu olanlar bile özel önlem almamıştı. Fakat onun geceleri gözlerini duvar alçısıyla ovaladığını, sabah yine kırmızı olsun diye uğraştığını görmüşlerdi. Sonunda başhekim onu bir ameliyatla tehdit etti. Uzun zaman süren ve üzerinde bütün tıbbi yöntemlerin denendiği kalıcı göz hastalığında, görüş gücünü kurtarmak için, doktorlar güçlü ve acı verici bir yönteme başvurur: hastaya tıpkı atlardaki gibi bir at gözlüğü giydirmek. Ama zavallı hemen iyileşmek istemiyordu. Ya inatçı bir karakteri olduğundan ya da çok korkak

olduğundan; sonuçta alçı kamçı gibi değildi, ama o da çok can yakıyordu. Hastayı boynundan elle yakalamak, sıkıca tutmak, ele gelen deriyi neşterle yarmak, böylece ensesinde uzun ve geniş bir yara açmak ve bu yaraya parmak kadar kalın bir parça pamuk uygulamak; tedavi buydu; sonra her gün, belli bir saatte, bu yara tekrar açılıyor, böylece hiç kapanmıyordu. Zavallı korkunç acılarla da olsa katlandı ve bu deney birkaç gün ısrarla sürdü ve sonunda geri dönmeyi kabul etti. Bir gün gözleri kesinlikle sağlığına kavuştu ve boynunu da yaktıkları zaman, ertesi gün bin sopayı yemek üzere gidip başvurdu.

Elbette, cezadan önceki ağır dakikalar o kadar ağır ki, belki de ben, bu korkuyu zayıflık ve korkaklık olarak adlandırarak günaha giriyorum. Hemen yapılmadığı için ikinci, üçüncü kez cezalandırılmak çok ağır olmalı. Fakat sırtına inen ilk kamçının yaraları iyileşmeden hastaneden ayrılıp kalan cezayı da yemek ve sonunda tutukluluk sürelerini bitirmek için can atanları da hatırladım; yargılanmayı beklemek, elbette, herkes için kürek cezasından çok daha kötüydü. Ama, mizaç farkına rağmen, darbelere ve cezaya alışık olma cesareti, kararlılık ve korkusuzluk daha çok önem taşıyordu. Çoğu kez dövülenin ruhu ve sırtı sağlamlaşır ve sonunda cezaya önem vermez olur, sanki küçük bir sıkıntıya bakar gibi bakar ve bir daha ondan korkmaz. Genel olarak söylenirse, bu doğru. Özel kısımdan bir tutuklumuz, Aleksandr adıyla, vaftiz olmuş bir Kalmık ya da bizimkilerin dediği gibi Aleksandra tuhaf bir adamdı, kurnaz, korkusuz ve aynı zamanda çok iyi yürekli biriydi, bana dört binini nasıl atlattığını gülerek ve şakalaşarak anlatmıştı, ama çok ciddi bir şekilde, çocukluğundan itibaren, çocukluğunun o nazik ilk yıllarından itibaren kamçıdan hiç kurtulamadığını, tam anlamıyla bütün yaşamı boyunca sırtından sopanın eksik olmadığını, bu yüzden de dört bine katla-

nabileceğini anladığını gülüp şakalaşarak anlattı. Anlatırken sanki bu kamçıyla aldığı eğitimi övüyor gibiydi. "Beni her şey için dövdüler, Aleksandr Petroviç," dedi bir keresinde akşamleyin, ateşin karşısında, yatağıma gelip otururken, "her şey için, ne için olursa, peş peşe on beş yıl boyunca, kendimi bildim bileli, her gün birkaç kere dövdüler; bile isteye döverlerdi; sonunda iyice alıştım bu işe." Askere nasıl geldiğini bilmiyorum; hatırlamıyorum; fakat belki de anlatmıştır; sürüsüne bereket bir kaçak ve berduşlardan biriydi bu. Sadece amiri öldürdüğü için dört bin kamçı cezası verdikleri zaman çok ürktüğünü anlatmıştı, onu hatırlıyorum. "Bana ağır ceza vereceklerini biliyordum ve belki de kamçının altından kalkamam diyordum, sopaya alışığım ama dört bin kamçı – şaka gibi! Ama amirler köpürmüştü! Biliyordum, herhalde biliyordum bir iyilik çıkmayacağını; kamçıdan iflah olmam diye düşündüm. Önce vaftiz olmayı denedim, belki affederler diye düşündüm, ama sonra bunun bir işe yaramayacağını söylediler, affetmeyeceğiz dediler, ben de şöyle düşündüm. Yapacak bir şey yok dedim, belki yine de vaftizli olana daha yumuşak davranırlar. Gerçekten vaftiz oldum ve kutsal haç altında Aleksandr adını aldım; ama kamçı yine kamçı olarak kaldı; bir tane bile affetmediler; incittiler beni. Kendi kendime düşündüm: Dur bakalım, ben hepinizi kandırayım da görün. Ve inanır mısınız Aleksandr Petroviç, kandırdım! Çok iyi ölü taklidi yaparım, yani tam ölü olmadan, ruhum bedenimi terk etmek üzereymiş gibi yaparım. Götürdüler beni; bin tane vurun dediler; kamçı iniyor, ben bağırıyorum; ikinci bin başladı, sonum geldi diyorum, aklımı kaybedecek gibi oluyorum, ayaklarım hissizleşiyor, ceset gibi yatıyorum; gözlerim ölü gözü gibi oldu, yüzüm morardı, nefesim kesildi, ağzımdan köpük boşandı. Hekim geldi, her an ölebilir bu dedi. Beni hastaneye götürdüler, he-

men canlandım. Sonra beni iki kere daha götürdüler, öfkeden kudurmuşlardı, çok öfkelenmişlerdi bana, ama iki kere daha bayıldım; üçüncü binde bir tane yedim kendimden geçtim, dördüncü bin gelince, her darbe bıçak gibi iniyordu kalbime, her vuruş üç vuruş gibi iniyordu, o kadar kötü vuruyorlardı!

Perişan ettiler beni. O son uğursuz binlik (neydi o!) önceki üç bine bedeldi ve ben sonuncudan önce ölmeseydim (iki yüz kamçı daha kalmıştı), döve döve öldüreceklerdi, ama kendimi bırakmadım; yine bayılıp yine öldüm; yine inandılar, zaten inanmasalar da hekim inandı, son iki yüzü de sırf kötülük olsun diye vurdular, öyle vurdular ki bir dahaki sefere iki bin kolay geldi, ama burunları sürttü, öldüremediler, ama niye öldüremediler? Çünkü ben çocukluktan beri kamçı altındaydım. Böyle yaşadım bugüne dek. Ah, ömrüm dayak yemekle geçti!" dedi hikâyesinin sonunda kederli bir dalgınlıkla, sanki kaç kere dövüldüğünü hatırlamaya çalışıyormuş gibi bir havayla. "Ama neyse," dedi sonra, bir anlık sessizliğini bozarak, "ne kadar dövdüklerini saymadım; nereye kadar sayacaksın! Böyle bir hesap yapılmaz." Bana bakıp güldü, ama öyle samimiyetle yaptı ki bunu karşılık olarak gülemedim. "Biliyor musunuz Aleksandr Petroviç, gece rüya görsem, beni dövdüklerini görüyorum hep; başka rüya göremiyorum." Gerçekten de geceleri sık sık haykırıyor, hem de var gücüyle haykırıp tutukluları uyandırıyordu: "Canı çıkasıca, bağırıyor yine!" Sağlıklı bir adamdı, orta boyluydu, hareketli ve neşeliydi, kırk beş yaşındaydı, herkesle iyi geçinirdi ve hırsızlığa bayılırdı, bu yüzden de sık sık dayak yerdi, ama sonuçta aramızdan hangimiz hırsızlık yapıp bunun için dayak yememiştik ki?

Buna bir de şunu ekleyeyim: Ben bu dövülenlerin nasıl dövüldüklerini ve kimin onları dövdüğünü anlatırken sergilediği sıra dışı iyi yürekliliğe, kinsizliğe hep hay-

ret ediyordum. Genellikle böyle bir hikâyede en ufak bir kin ya da nefret havası bile olmuyordu, ama anlatılan hikâyeyi dinlerken benim bile kalbim dayanamıyor, güçlü güçlü, sert bir şekilde atmaya başlıyordu. Ama onlar hem anlatıp hem de çocuk gibi gülerdi. İşte sözgelimi M. bana nasıl cezalandırıldığını anlattı; soylu değildi ve beş yüze mahkûm edilmişti. Bunu başkalarından öğrenince sordum ona: Doğru mu bu, nasıl oldu? Kısa kısa, sanki içten içe acı duyuyormuş gibi, bana bakmamaya çalışarak yanıt verdi ve yüzü kıpkırmızı oldu; bir dakika sonra bana baktığında gözlerinde nefret alevi yanıyordu, dudakları öfkeden titriyordu. Onun geçmişinin bu sayfasını asla unutamadığını hissettim. Ama bizimkiler, hemen herkes (istisnalar olmadığına yemin edemem), meseleye çok farklı bakıyordu. Kendilerini suçlu ve cezaya layık saymaları imkânsız, diye düşünüyordum bazen, özellikle de kendilerine değil idareye karşı suç işledikleri zaman. Büyük kısmı kendini suçlamıyordu. Vicdan azabı çekene rastlamadığımı, hatta suç kendi toplumuna karşı olsa bile rastlamadığımı söylemiştim. İdareye karşı işlenen suçlar hakkında da söylenecek bir şey yok. Bazen bana bu son durumun kendine has, deyim yerindeyse, olay karşısında pratik ya da daha doğrusu gerçekçi bir bakış açısına sahip olduğunu düşünüyordum. Kader, olayın tersine döndürülemeyeceği dikkate alınıyordu ve bilinçsizce, herhangi bir inanç gibi düşünülüyordu. Örneğin, tutuklu kendini idare karşısındaki suçlarından dolayı haklı hissetme eğiliminde olsa da, bu konuda soru sormak onun için anlamsızdı, ama yine de pratik olarak idarenin onun suçuna tümüyle farklı bir açıdan baktığını, cezalandırılması gerektiğini biliyor ve kabul ediyordu. Burada mücadele karşılıklıydı. Suçlu doğduğu ortamın, kendisini aslında kesinlikle yargılamayacak olan kendi sıradan halkının yargısına göre haklı olduğunu biliyor ve

bundan kuşku duymuyordu; sıradan halk sonuçta onu yargılamayacağı gibi, büyük kısmı günah kendilerine karşı, kendi kardeşlerine, kendi sıradan halkına karşı işlenmemişse onu haklı bile bulacaktı. Vicdanı rahattı, ama onun vicdanı güçlü ve en önemlisi, ahlaki olarak sıkılmıyor. Dayandığı şeyin sağlam olduğunu hissediyor ve bu yüzden de nefret etmiyor, bir kere konmuş olan, edilgen, ama ısrarlı mücadelenin onunla başlamadığı gibi onunla bitmeyecek olan ve uzun süre devam edecek olan ortamını, değişmeyen bir gerçek olarak kabul ediyor. Her asker Türk'le savaşırken ondan şahsen nefret eder; sonuçta Türk onu keser, yaralar, kurşunlar... Fakat bütün hikâyeler kesinlikle soğukkanlı ve mesafeli değildi. Sözgelimi teğmen Jerebyatnikov'dan belli bir hoşnutsuzluk havasıyla bahsediyorlardı, ama çok fazla da değil. Bu teğmen Jerebyatnikov'la hastaneye yattığım ilk gün tanışmıştım, elbette tutuklu hikâyeleri sayesinde. Sonra onu karakolda durduğu zaman bizzat gördüm. Otuz yaşından küçüktü, uzun boylu, şişman, yağlı, kırmızı, yağdan şişmiş yanakları vardı, beyaz dişleri ve Nozdrev[1] gibi yankılı bir gülüşü vardı. Yeryüzünün en kafası rahat insanı olduğu yüzünden belli oluyordu. Kırbacı ve sopayla cezalandırmayı, onu nöbetçi yaptıkları zaman tutkuyla seviyordu. Şunu da hemen ekleyeyim, teğmen Jerebyatnikov'u ben o zaman aramızdaki bir ucube gibi görüyordum, zaten tutuklular da öyle görüyorlardı. Onun dışında da işlerini terbiyeli ve vicdanlı yapmayı seven başka kişiler de vardı elbette, ama geçmişte, hem de "anlatılan taze, ama inanmak zor"[2] denilen geçmişte. Fakat bunun büyük kısmı nahif ve özel bir

1. Gogol'ün *Ölü Canlar*'ının bir karakteri. (Ç.N.)
2. Puşkin, *Yüzbaşının Kızı*'ndan bir alıntı. (Ç.N.)

niyet olmadan olurdu. Teğmense bu işi yapmak konusunda bir tür hassas bir gastronom gibiydi. İdare sanatını sever, tutkuyla severdi ve sırf sanat diye severdi. Yağlı sarkık ruhunu biraz kımıldatıp tatlı tatlı gıdıklamak için türlü incelikler, türlü tuhaflıklar uyduran Roma İmparatorluğu döneminden kalma, hazlara kapılmış bir patriark gibi tadını çıkarıyordu bunların. İşte tutukluyu cezalandırmaya götürüyorlar; Jerebyatnikov cellat; kalın sopasıyla uzun insan sırasına bir bakış atmak rahatlatıyor onu. Hoşnut bir şekilde dolanıyor sıranın çevresinde ve herkesin işini hesaplı, vicdanlı yaptığından emin oluyor, yoksa... Ama artık askerler bu "yoksa" ne demek biliyor. Ama işte suçlu getiriliyor ve eğer o âna kadar Jerebyatnikov'la tanışmamışsa, eğer onun hakkında doğru dürüst bir şeyler duymamışsa, şimdi, sözgelimi onunla şakalaşma zamanı. (Elbette, bu yüzlerce şakadan biri sadece; teğmende tükenmez bir esin kaynağı vardı). Üzerindekiler çıkarılan, elleri tüfek dipçiklerine bağlanan her tutuklu, o anda çavuşun onu yeşil yoldan bu halde geçireceğini anlayınca; alışkanlığına uyarak hep sırada cellada gözü yaşlı, acıklı bir sesle yalvarıp daha zayıf bir şekilde cezalandırmasını ve cezayı gereksiz bir katılıkla vermemesini rica eder. "Majesteleri," diye haykırır zavallı, "yalvarırım, vatanın babası sizsiniz, izin verin ömrüm boyunca Tanrı'ya dua edeyim, vurmayın, merhamet edin!" Jerebyatnikov zaten bunu beklemektedir; hemen her şeyi durdurur ve hatta duygulu bir havayla tutukluyla sohbete başlar:

"Dostum," der, "ne yapacağım ben seninle? Cezayı ben vermiyorum, yasa böyle!"

"Soylu efendim, her şey sizin elinizde, merhamet edin!"

"Ben sana üzülmüyor muyum sanıyorsun? Senin dövülmeni seyretmekten hoşnut olduğumu mu sanıyor-

sun? Sonuçta ben de insanım! Ne dersin, insan mıyım sence ben?"

"Öyle şey mi olur, soylu efendim, elbette öyle; siz babasınız, biz çocuklarız. Öz babam olun!" diye bağırır tutuklu umuda kapılarak.

"Evet dostum, sen de bir düşün; aklın var, düşünebilirsin: İnsanlık adına senin gibi bir günahkâra hoşgörüyle ve merhametle bakmam gerektiğini biliyorum ben de."

"Çok doğru söylüyorsunuz, soylu efendim!"

"Evet, sanki sen hiç suçlu değilmişsin gibi, merhametle bakıyorum. Sonuçta buradaki ben değilim, yasa! Bir düşün! Sonuçta ben Tanrı'ya ve vatana hizmet ediyorum; eğer yasayı zayıflatırsam, üzerime büyük bir günah almış olurum, bir düşün bunu!"

"Soylu efendim!"

"Ama ne yapalım! Senin için böyle bir şey olmuş! Biliyorum, günah yapıyorum, ama yine de böyle olmalı... Seni bu kez bağışlıyorum, yumuşak vuracağım. Fakat ya böyle yaparak sana kötülük ediyorsam? Şimdi sana acıyıp hafif ceza verebilirim, ama sen de bir dahaki sefere de böyle olacağını hayal edersin, o zaman ne olacak? Yani benim ruhumda..."

"Soylu efendim! Dosta, düşmana söyleyeceğim! İşte, göksel yaratıcının tahtının önündeyim..."

"Ya, güzel güzel! Bundan sonra düzgün davranacağına yemin eder misin?"

"Tanrı canımı alsın, eğer bu yeryüzünde..."

"Yemin etme, günah. Ben sözüne inanıyorum, söz veriyor musun?"

"Soylu efendim!!!"

"Beni dinle, sana sırf yetim gözyaşların yüzünden merhamet ediyorum; yetim misin?"

"Yetimim soylu efendim, parmak gibi tekim, ne baba, ne anne var..."

"Demek bu yüzden yetim gözyaşların; ama bak bana, son kez... götürün onu," diye ekler yürek parçalayıcı bir sesle, tutuklu hâlâ bilmemektedir böyle bir merhametten nasıl şimşekler çıkabileceğini. Ama işte korkunç tören kıpırdadı, ilerliyor; davul öttü, ilk sopalar havalandı... "Dövün onu!" diye bağırıyor var gücüyle Jerebyatnikov. Yakın onu! Söndürün, söndürün! Bir daha yakın! Bir daha, bir daha! Pataklayın yetimi, pataklayın üçkâğıtçıyı! Vurun ona, vurun!" Ve askerler var güçleriyle vuruyor, zavallının gözlerinden kıvılcımlar çıkıyor, haykırmaya başlıyor, Jerebyatnikov da onun peşinden koşup kahkahalar atıyor, kahkahalar atıyor, gözünden yaş geliyor, gülmekten ağrıyan karnını tutuyor, doğrulamıyor, insan neredeyse ona üzülecek hale geliyor. Mutlu, eğleniyor, ara sıra çınıltılı, sağlıklı, yankılı gülüşünü atıyor ve tekrar şöyle dediği duyuluyor: "Vurun ona, vurun! Yakın üçkâğıtçıyı, yakın yetimi!.."

Bunun çeşitlemeleri de var: İnfaz için getiriyorlar; tutuklu yine yalvarmaya başlıyor. Jerebyatnikov bu kez oyalanmıyor, sırıtmıyor, açık açık söylüyor, "Bak canım," diyor, "seni layığıyla cezalandıracağım çünkü hak etmişsin. Ama bak senin için şunu yapacağım: Dipçik yemeyeceksin. Bir tek şunu yapacağım yenilik olarak: Orta yerde var gücünle koşacaksın! Yine kamçıyı yiyeceksin, ama iş daha çabuk bitecek, ne dersin? Denemek ister misin?"

Tutuklu hayretle, güvenemeyip düşünerek dinliyor. "Ne yapsam," diyor kendi kendine, "belki de gerçekten daha kârlı olur; var gücümle koşarım, beş kat az acı çekerim, belki bütün sopaları indiremezler üzerime."

"Peki, soylu efendim, kabul ediyorum."

"Anlaştık öyleyse, haydi! Dikkat, kaçırmayın!" diye bağırıyor askerlere, suçlunun sırtından bir sopanın bile eksik kalmayacağını önceden bilerek; kaçıran asker de başına gelecekleri çok iyi bilir. Tutuklu var gücüyle "yeşil

yoldan" geçmeye çabalar, ama tahmin edileceği gibi, on beş adım zor atar; davul tokmağı gibi, şimşek gibi bir anda, peşpeşe inen sopalar, onun sırtına iner ve zavallı çığlık ata ata kurşun yemiş gibi yere düşer. "Hayır, soylu efendim, en iyisi yasaya göre olsun," der yerden ağır ağır, solgun ve ürkek bir halde kalkarken, ama bütün bu şakayı önceden bilen ve gözünden yaş gelene kadar gülerek seyreden Jerebyatnikov aldırmaz. Onun bütün bu eğlencelerini ve onun hakkında anlatılanların hepsini yazmaya imkân yok!

Başka bir hava ve ruha sahip, farklı bir örnek de teğmen Smekalov adlı, kampta komutanlık görevini, bizim Binbaşı'dan önce yürüten biriydi. Jerebyatnikov hakkında oldukça rahat, özel bir öfke duyulmadan konuşulurdu, ama yine de severlerdi onun kahramanlıklarını, övmezlerdi, hor görmüş gibi yaparlardı. Hatta biraz küçümserlerdi onu. Fakat teğmen Smekalov bizde mutluluk ve umutla hatırlanırdı. Konu onun herhangi bir özel avcılık hevesi olmamasıydı; Jerebyatnikov'a has hiçbir özellik yoktu onda. Ama yine de sopa atmaktan kaçınmazdı; onun cezaları bizde hoş bir sevgiyle hatırlanırdı; bu adam tutukluları bu kadar bağlamıştı kendisine! Peki nasıl? Böyle bir popülerliği nasıl elde etmişti?

Doğru, bizimkiler, belki de bütün Rus halkı, tek bir tatlı söz karşılığında bütün acıları unutmaya hazırdır; bunu bir olgu olarak söylüyorum, iyi ya da kötü demeden söylüyorum. Bu halkı idare etmek ve onda popülerlik elde etmek zor değildir. Ama Smekalov özel bir popülerlik kazanmıştı – kamçıladığı kişiler bile onu duygulanarak hatırlardı. "Baba gibi adam," derlerdi tutuklular ve hatta eski geçici amir Smekalov'la olan hatıralarıyla yeni amiri karşılaştırarak iç çekerlerdi. "Lokum gibi adam!" Sıradan biriydi belki, hatta herkese karşı iyiydi. Ama amirler arasında sadece iyi değil, yüce gönüllü in-

san da bulunur; fakat kimse sevmez onu, hatta bazıları gülüp eğlenir onlarla. Smekalov bir şekilde hepimizin onu insan olarak saymamızı sağladı, bu da az çok, ya da doğrusunu söylemek gerekirse, doğuştan gelen bir yetenekte; kendisi bile bunu düşünüp yapamazdı. Tuhaf şey; hatta böyleleri arasında hiç iyi olmayanları da vardır, buna rağmen bazen büyük popülerlik elde ederler. Astlarına karşı öfkeli ya da hınçlı davranmazlar – bence işte budur sebebi! Onlarda beyaz elli efendi hali görülmez, kendilerine has bir sıradan halk kokusu vardır, doğuştan gelen bir koku vardır ve Tanrım, halk bu kokuyu nasıl da yakalar! Onun için neler vermez! Birinde kendine yakın kokuyu duysun iyi yürekli bir insanı bile bırakıp gitmeye hazırdır. Bir de bu böyle kokan insan, kendince de olsa, gerçekten iyi yürekliyse? O zaman ona paha biçilemez! Dediğim gibi, Teğmen Smekalov bazen ağır ceza verirdi, ama hiç kötülük yapmıyormuş gibi görünmeyi becerirdi, hatta tersine, benim dönemimde, yani çok eskiden, onun kamçılama sırasındaki *şakalarını* gülüp eğlenerek hatırlarlardı. Fakat onun çok fazla şakası yoktu, sanatsal fantezisi yeterli değildi. Doğrusu, bir şakası vardı, sadece bir tane, bütün yıl onu yapıp dururdu; ama belki de, bir tane olduğu için sevimliydi. Çok nahifti. Sözgelimi, cezası kesinleşmiş bir tutukluyu getirdikleri zaman Smekalov cezalının yanına gider, gülerek, şakalaşarak, sanki suçludan bir şey isteyecekmiş, alakasız bir şey, onun şahsi, ailevi, özel işleriyle ilgili bir şey isteyecekmiş gibi davranırdı ve bütün bunları belli bir amaçla yapmaz, herhangi bir oyun için yapmaz, *sadece gerçekten bu konularda bir şeyler öğrenmek istediği için yapardı*. Sopalarla birlikte Smekalov'a da bir sandalye getirirlerdi; sandalyeye oturur, çubuğunu da yakardı. Uzun bir çubuğu vardı. Tutuklu yalvarmaya başlar... "Bırak artık kardeşim, yat oraya, ne olacaksa olsun..." der Smekalov; tutuklu da iç çekip ya-

tar. "Canım, ezberinde dua var mı hiç?", "Nasıl olmaz soylu efendim, biz vaftizliyiz, çocukluktan öğreniriz", "Oku öyleyse." Suçlu da okuması gerektiğini bilir ve daha önceden okurken neler olacağını da bilir, çünkü bu şaka daha önce başkalarına da en az otuz kere tekrarlanmıştır. Smekalov da tutuklunun bunu bildiğini bilir; hatta ölü gibi yatanın tepesinde sopalarını kaldırmış duran askerlerin de bu şakayı bildiğini bilir, bu şakanın çoktandır duyulduğunu ve onun yine tekrarladığını bildiklerini bilir; bundan da her seferinde hoşlanır, belki de sırf edebiyata düşkünlüğü yüzünden, bu şakayı kendisi uydurduğu için hoşlanır. Tutuklu okumaya başlar, sopalı adamlar bekler, Smekalov yerinde kıpır kıpırdır, elini kaldırır, çubuğunu tüttürmeye başlar, ünlü kısmı bekler. Ünlü duanın ilk dizelerinde tutuklu "*göklerden*" sözcüğüne kadar gelir. Hepsi o kadar. "Dur!" diye bağırır heyecanlanan teğmen ve bir anda canlı bir hareketle sopasını kaldırmış bir adama döner, bağırır: "Hemen!"

Ve kahkaha atar. Oraya toplanmış askerler de güler; dayak atan da güler, dayak yiyen de neredeyse gülmektedir, oysa *hemen* emriyle hareket eden sopa bir an sonra suçlunun gövdesine inecektir. Smekalov da mutlu olur, çünkü bunu çok iyi uydurmuş ve *kendisi* uydurmuştur: "göklerden" ve "hemen"; hem kısa, hem kafiyeli. Smekalov infazdan kendinden hoşnut bir şekilde ayrılır oradan, cezalandırılan da hem kendinden hem Smekalov'dan hoşnut bir şekilde ayrılır ve yarım saat sonra kampta, şimdiki gibi, daha önce otuz kez tekrarlanmış olan şaka otuz birinci kez tekrarlanır. "Tek kelimeyle işi bitirdi herif! Kafa herif!" Hatta bu iyi yürekli teğmenle ilgili hatıralarda belli bir Manilov[1] havası sezilirdi.

1. Gogol'ün *Ölü Canlar* romanından bir karakter. (Y.N.)

"Bir ara, öylesine yürüyorduk, kardeşler," diye anlatır tutuklulardan biri ve hatırladıklarıyla bütün yüzü güler, "bir baktık o pencerenin kıyısında sabahlığıyla oturmuş, çay içiyor, çubuk tüttürüyor. Şapkayı çıkardık. 'Ne o' dedi, 'nereye gidiyorsun Aksenov?' 'Çalışmaya gidiyorum Mihail Vasiliç, hemencecik atölyeye gideceğim' deyince güldü... Cidden kafa herif! Tek kelimeyle kafa!"

"Böylesi zor bulunur!" der dinleyenlerden biri.

III

Devam[1]

Burada infazlardan, bu ilginç sorumlulukların farklı uygulamalarından bahsetmemin sebebi, hastanede yatarken bütün bu konularda ilk elden bir fikir sahibi olabilmiş olmamdır. O zamana kadar bunu sadece kulaktan dolma biliyordum. Bütün taburların sopayla cezalandırılmış mahkûmlarını, özel kısımdaki, şehrimizde ve çevresinde bulunan diğer askerî komutanlıklardaki diğer askerî tutukluları bizim iki koğuşumuza toplamışlardı. Çevremde olup biten her şeye karşı aç gibi baktığım bu ilk dönemde, benim için tuhaf olan bütün bu düzenler, bütün bu cezalandırılan ve cezaya hazırlananlar doğal olarak üzerimde güçlü bir izlenim bırakmıştı. Heyecanlanmış, şaşmış ve ürkmüştüm. Bu yeni olayların bütün ayrıntılarının anlamını sabırsızca anlamaya, bu konuda diğer tutukluların ne konuşup anlattığını dinlemeye ça-

1. Burada anlattığım ceza ve idamlar benim dönemime aittir. Artık her şeyin değiştiğini duydum. (Yazarın notu)

lışır, onlara sorular sorar, çözümler elde etmeye çalışırken çok sabırsız davrandığımı hatırlıyorum. Bu arada hiç duraksamadan karar ve uygulamaların bütün aşamalarını, bu uygulamaların bütün ayrıntılarını, bütün bunlara tutukluların nasıl baktığını öğrenmek istiyordum; infaza gidenlerin psikolojik durumlarını hayal etmeye çalıştım. Dediğim gibi, infazdan önce soğukkanlı olan nadir görülürdü, hatta daha önce birçok kez ve sık sık dövülmüş olanlar da bundan istisna değildi. Bu sırada genel olarak mahkûma keskin, ama saf fiziksel bir korku gelirdi, gayriihtiyari ve karşı konulması imkânsız, insanın bütün ahlaki varlığına hâkim olan bir korku. Daha sonra ben de, uzun yıllar kampta yaşadıktan sonra, ister istemez infazın ilk yarısından sonra hastanede yatan ve sırtlarını iyileştirip belirlenmiş sopaların kalan yarısını yemek üzere hastaneden çıkan mahkûmlarla ilgilendim. İnfazın bu şekilde iki yarıya bölünmesi her zaman, infaz sırasında orada bulunan hekimin kararına bağlıdır. Eğer suça göre belirlenen sopaların sayısı çoksa, tutuklu hepsine bir kerede dayanamayacaksa, o zaman ceza ikiye, hatta üçe, doktorun infaz sırasında söyleyeceği şeye, yani cezalandırılan sıra dayağı yemeye devam edebilir mi, yoksa bu onun için hayati tehlike mi oluşturuyor, ne söylerse ona bağlı olarak bölünür. Genellikle beş yüz, bin, hatta bin beş yüz bir seferde olur; ama eğer karar iki, üç binse, uygulama iki, hatta üç kısma ayrılır. İlk yarıdan sonra sırtları iyileşenler ikinci yarıyı almak üzere hastaneden çıktıkları zaman, taburcu olma gününde ve sonrasında genellikle karamsar, sıkıntılı, suskun olur. Onlarda belli bir durgunluk, doğal olmayan bir dalgınlık da fark ettim. Böyle biri konuşmalara çok katılmaz ve genellikle susar; en ilginci de böyle biriyle tutuklular da onu bekleyen şeyi hiç konuşmaz, bu konuyu konuşmaktan kaçınırlar. Ne gereksiz bir söz, ne bir teselli olur; hatta genel olarak

böyle birine pek ilgi göstermemeye çalışılır. Elbette bu mahkûm için en iyisidir. Daha önce bahsettiğim Orlov gibi istisnalar da vardır tabii. Cezasının ilk yarısından sonra sırtının uzun süre iyileşmemesinden ve kalan sopaları yemek, konvoyla birlikte ona verilen sürgün için yola çıkıp yolda kaçmak üzere hemen taburcu olamamasından hoşnutsuz olmuştu. Ama bu durum hedefine engel olamamıştı ve Tanrı bilir neler vardı aklında. Tuhaf ve dayanıklı bir yapısı vardı. Çok hoşnuttu, çok heyecanlı bir haldeydi, ama hislerini bastırırdı. Aslında, daha cezasının ilk kısmındayken, sopaların altından kalkamayacağını ve ölebileceğini düşünüyordu. Daha mahkemeye çıkarken idarenin önlemleri hakkında çeşitli söylentiler gelmişti kulağına; ölmeye daha o zaman hazırdı. Ama, ilk yarıyı geçtikten sonra, cesaretlendi. Hastaneye dayaktan yarı ölü bir halde geldi, ben hiç böyle yaralar görmemiştim; ama kalbinde mutlulukla, hayatta kalacağına dair umutla, söylentilerin yalan olduğu, onu sopadan artık serbest bırakacaklarına dair umutla dolu olarak geldi, mahkemeyi beklediği o uzun süren tutuklulukta olduğu gibi, yine yolu, kaçmayı, özgürlüğü, tarlaları ve ormanları düşünmeye başladı... Hastaneden çıktıktan iki gün sonra, aynı hastanede, eski yatağında, ikinci yarıya dayanamadığı için öldü. Ama bunu daha önce anlatmıştım.

Fakat infazdan önceki gece ve gündüzlerini çok ağır geçiren tutuklular, en zayıf yüreklileri bile, infazı cesurca karşılardı. Hatta dayak yemelerinin ilk gecesinde çok inilti duymazdım, çok ağır dövülenlerden bile; genel olarak herkes acıya dayanmayı bilirdi. Acı konusunu çok soruşturdum. Bazen kesin olarak öğrenmek isterdim, bu acı ne kadar büyük, neyle kıyaslanabilir? Doğrusu, bunu neden merak ettiğimi bilmiyorum. Tek hatırladığım boş bir merak olmadığı. Tekrar edeyim, heyecanlanmış ve sarsılmıştım. Ama kime sorsam, beni tatmin eden bir ya-

nıt alamıyordum. Yakıyor, alev gibi kavuruyor – işte bütün öğrenebildiğim buydu ve bu tek yanıttı. Yakıyor, hepsi bu. Bu sırada, M. ile yakınlaşarak, ona da sordum. "Can yakıyor," dedi, "çok yakıyor, verdiği his de alevle yanmak gibi; sanki sırtın güçlü bir alevle yanıyormuş gibi." Kısacası, hepsi tek bir sözcükte birleşiyordu. Fakat, doğru olduğunu özellikle savunamayacağım, tuhaf bir gözlem yaptığımı hatırlıyorum; ama tutukluların söyledikleri bunu güçlü bir şekilde destekliyordu: Çubuklar, eğer çok fazla sayıda vurulursa, bizim üzerimizde kullanılan en ağır cezaydı. Bu ilk anda saçma ve olanaksız gibi geliyor kulağa. Ama yine de, beş yüz, hatta dört yüz çubuk insanı ölüme götürebilir; beş yüzden yukarısı neredeyse imkânsız. İncecik bin çubuk yemeye en güçlü yapılı adam bile bir kerede dayanamaz. Buna karşılık beş yüz sopaya hayati bir tehlike yaşamadan katlanmak mümkün olabilir. Bin sopaya güçlü, iriyarı biri bir kerede katlanabilir. Hatta iki bin sopa orta kuvvette ve sağlam yapılı bir insanı öldürmez. Tutuklular hep çubuğun sıradan sopadan kötü olduğunu söylüyordu. "Çubuk daha sert," diyorlardı, "acısı daha ağır." Elbette, çubuk çok daha acı vericiydi. Daha güçlü acıtıyor, daha güçlü etkiliyor sinirleri, onları aşırı ölçüde uyarıyor, olabildiğince sarsıyor. Şimdi nasıldır bilmiyorum, ama yakın geçmişte, kendi kendini kurban etme olanağını bulunca hoşnut olan, Marquis de Sade ve Brinvilliers Markisi gibi centilmenler vardı. Bu duyguda bu tür bir şeyler, bu centilmenlerin kalbini donduran, aynı anda hem tatlı hem acı olan bir şey var gibi geliyor. Kan içmeye susamış kaplan gibi insanlar vardır. Bu gücü, İsa'nın yasasına göre kardeş olarak yaratılmış olanların beden, kan ve ruh üzerindeki bu sınırsız egemenliğin gücünü bir kez tadan biri; üzerinde Tanrı suretini taşıyan bir başka varlığı en yüksek aşağılamayla alçaltma fırsatını ve iktidarını yaşayan biri

artık kendi duygularına hâkim olmaktan ister istemez çıkar. Tiranlık alışkanlıktır; olgunlaşır, sonunda bir hastalık olur. Bence alışkanlık yeryüzünün en iyi insanını bile vahşi bir hayvan gibi yozlaştırıp aptallaştırabilir. Kan ve güç sarhoş eder; bozulma, yozlaşma başlar; akıl ve duygu sonunda adım adım en anormal olayları yapabilir hale gelir. Despottaki insan ve yurttaş sonsuza dek ölür, insanlık onuruna, pişmanlığa, dirilişe dönmek neredeyse olanaksız olur. Bunun bir örneği, böyle bir keyfiyet olasılığı bütün topluma zararlı bir etkide bulunur; böyle bir güç çekicidir. Böyle bir olguya kayıtsızca bakan toplum artık onun eline geçmiş olur. Kısacası, birine başkalarını bedensel olarak cezalandırma hakkının verilmesi, toplumun bir yarasıdır, insandaki bütün embriyonları, bütün yurttaşlık çabalarını yok etmenin ve onun zorunlu ve karşı konulmaz çürümeyi tam olarak benimsemesinin en güçlü araçlarından biridir. Cellat toplumun hor gördüğü biridir, ama centilmen bir cellat öyle değildir. Daha kısa süre önce tam tersi görüş dile getiriliyordu, ama sadece kitaplarda, soyut olarak. Hâlâ da, bunu söyleyenler içlerindeki bu egemenlik ihtiyacını daha söndürmeyi başaramadı. Hâlâ her fabrikatör, her girişimci kaçınılmaz olarak yanında çalışanın her şeyiyle, bütün ailesiyle ona, sadece ona bağlı olmasından sarsıcı bir mutluluk duymaktadır. Herhalde böyledir bu; bir kuşağın mirasa konmaktan vazgeçmesi o kadar kolay değil; insanın kanına giren, ona, deyim yerindeyse anne sütüyle birlikte verilen bir şeyden vazgeçmesi o kadar kolay değil. Böyle acele değişimler yaşanmıyor. Günahı ve doğuştan günahı kavramak yetmez, hiç yetmez; ondan tümüyle kurtulmak gerekir. Ama bu da çabuk olmuyor.

Cellattan bahsettim. Bütün modern insanlarda doğuştan gelen bir cellat özelliği bulunur. Ama insanın vahşi hayvan özellikleri eşit düzeyde gelişmez. Eğer cel-

latlık duyguları öteki duygularından daha fazla güçlenirse o insan, elbette korkunç ve canavar olur. Cellatlar iki tür olur: gönüllü olanlar, zoraki, mecburen olanlar. Gönüllü cellat, elbette, zoraki olandan kötüdür, fakat insanlar mecburen olan karşısında dehşet, tiksinti, mistik değilse de, tarifsiz bir korku duyarlar. Bir cellat karşısındaki bu neredeyse batıl korku ve diğeri karşısında neredeyse alkışlama nereden geliyor? Aşırılık derecesinde tuhaf örnekler var; toplum içinde iyi, onurlu, hatta saygı gören insanlar tanıdım, buna rağmen sözgelimi cezalandırılanın sopa yerken bağırmaması, yalvarmaması ve af dilememesini soğukkanlılıkla karşılayamazlar. Cezalandırılanların sürekli haykırıp af dilemesi gerekir. Böyle kabul edilir; bu saygıdeğer ve vazgeçilmez bir şey sayılır, bir gün kurban bağırmak istemediği zaman, tanıdığım ve başka açılardan iyi bir insan sayılabilecek olan cezalandırıcı, bu durum karşısında şahsen gücendi. Aslında hafif bir ceza vermek istiyordu, ama her zamanki "soylu efendimiz, babamız, yalvarırım, bırakın size sonsuza dek duacı olayım" gibi sözleri duymayınca, öfkelendi ve fazladan elli sopa daha vurdu, çığlık ve yakarı duymak istiyordu – ve duydu. "Yok efendim, kabalık bu," diyordu bana ciddiyetle. Gerçek, zoraki, mecburen olan celladımız da bellidir: Mahkemesi yapılmış ve sürgüne mahkûm edilmiş, ama cellat olmak için bırakılmış bir tutukludur bu; önce bu sanatı başka bir cellattan öğrenir ve ondan öğrendikten sonra, ayrı bir koğuşta, kendi ev hayatıyla ayrı olarak yaşadığı kampta sonsuza dek kalır, ama neredeyse hep muhafız gözetiminde olur. Elbette canlı insan makine değildir; cellat işi gereği döver, ama o da bazen coşkuya kapılır, ama kendini rahatlatmak için dövmez, bu yüzden de kurbanına karşı hemen hiçbir kişisel nefret beslemez. Vuruşun ustalığı, sanatını bilmesi, arkadaşlarının ve seyircilerin önünde kendini gösterme arzusu

onun özsevgisini kışkırtır. Sanat aşkına çabalar. Ayrıca, herkesin uzak durduğu biri olduğunu, batıl korkunun her yerde karşısına çıkıp ona eşlik ettiğini ve bunun ona etki etmeyeceği, ondaki öfkeyi, onun hayvanca eğilimlerini artırmayacağı konusunda güvence veremeyeceğini bilir. Onun "anne babasını reddettiği" çocukların bile bildiği bir şeydir. Tuhaf bir şekilde, benim gördüğüm bütün cellatlar gelişmiş, incelikli, akıllı ve sıra dışı bir onura, hatta kibre sahip kişilerdi. Bu kibir herkesin onlara karşı tiksintiyle yaklaşması karşısında mı gelişmişti; kurbanlarında hissettikleri korku bilinciyle ve ona hâkim olma hissiyle mi güçlenmişti – bilemiyorum. Belki de idam sehpasındayken seyirciler karşısında sergiledikleri o gösterinin törensel ve teatral olması, onlarda belli bir mağrurluğun gelişmesine yardımcı oluyor. Bir keresinde belli bir süre bir cellatla sıkça karşılaşıp yakından gözleme fırsatı bulduğumu hatırlıyorum. Orta boylu biriydi, kaslıydı, sıskaydı, kırk yaşlarındaydı, kıvırcık saçlı kafasında çok hoş ve zeki bir yüzü vardı. Hep sıra dışı bir şekilde kibar, sakindi; tam bir centilmen gibi davranırdı, hep kısa, makul ve hatta kibar yanıtlar verirdi, ama biraz tepeden bir kibarlığı vardı, sanki karşımda biraz böbürleniyormuş gibi. Nöbetçi subaylar onunla benim yanımda konuşurdu sık sık ve doğrusu, hatta ona karşı biraz saygı duyuyor gibi bir havaları olurdu. O da bunu bilir ve amirin karşısında kasten iki katına çıkarırdı kibarlığını, ciddiyetini ve kendinden eminlik havasını. Onunla amir ne kadar kibar konuşursa, o kadar ketum görünürdü, yüksek nezaketinden hiç uzaklaşmasa da, o sırada kendini onunla konuşan amirden daha yüksek hissettiğine emindim. Yüzünden okunurdu bu hal. Bazen çok sıcak bir yaz günü onu muhafız eşliğinde, uzun bir sırıkla şehirdeki köpekleri dövmeye gönderirlerdi. Bu şehirde çok fazla köpek vardı, sahipsizdiler ve çok büyük hızla ürüyorlar-

dı. Tatil zamanları tehlikeli hale geliyorlardı ve onları imha etmek için de, idarenin emriyle, cellat gönderiliyordu. Ama bu küçültücü iş bile, görünüşte, onu hiç gücendirmiyordu. Şehir sokaklarında, yorgun muhafızla birlikte gururla koşması, sırf görünüşüyle bile karşılaştığı kadın ve çocukları ürkütmesi, karşısına çıkan kişilere sakin sakin ve hatta tepeden bakması görülecek şeydi. Fakat, cellatlar serbestçe yaşayamazdı. Paraları vardır, çok iyi yerler, şarap içerler. Rüşvet sayesinde ellerine para geçer. Mahkeme sonucunda infaza getirilen sıradan mahkûm gönlünden ne koparsa onu verir cellada. Ama diğerlerinden, zengin mahkûmlardan, tutuklunun gelir kaynaklarına göre belirlenen bir miktarı alırlar, otuz ruble ya da daha fazlasını alırlar. Çok zenginlerle daha çok pazarlık yapılır. Elbette, cellat çok zayıflık gösteremez; bunun karşılığını sırtıyla öder. Ama belli bir rüşvet karşılığında, kurbanına onu çok acı verecek şekilde dövmeyeceğine dair söz verir. Onun teklifini hemen her zaman kabul ederler; eğer etmezlerse, gerçekten barbarca cezalandırır ve bu tamamen ona bağlıdır. Çok yoksul bir mahkûma çok yüksek bir bedel söylediği de olur; akrabaları gelir gider, pazarlık eder, yalvarır ve eğer onu hoşnut edemezlerse, sonuç felaket olur. Bu tür durumlarda insanlarda uyandırdığı batıl korkular çok işe yarar. Cellatlar hakkında ne tuhaflıklar anlatılır! Fakat tutuklular beni celladın tek bir vuruşta öldürebileceğine inandırmıştı. Ama, birincisi, bu ne zaman denenmiş? İkincisi, buna imkân yok. Bunu çok inanmış bir şekilde söylüyorlardı. Celladın bizzat kendisi de bunu yapabileceğine yemin etti bana. Hatta, suçlunun sırtına var gücüyle vurabileceğini ve suçlunun en ufak acı hissetmeyebileceğini de söylüyorlardı. Bütün bu hilelerin ve inceliklerin anlatıldığı sayısız hikâye vardı. Cellat hafif ceza vermek için rüşvet almış bile olsa, ilk vuruşu yine de var gücüyle,

en sert şekilde yapardı. Hatta bu aralarında gelenek olmuştu. Sonraki vuruşları hafifletirdi, özellikle de ona cömert ödeme yapanlar için. Ama ilk vuruş, ona para ödesinler ödemesinler – onundu. Doğrusu, ne için böyle yaptığını bilmiyorum. Kurbanı daha sonraki vuruşlara alıştırmak için mi, buna göre, çok ağır bir vuruştan sonra hafif olanlar o kadar acı vermez diye mi, yoksa basitçe kurban karşısında böbürlenmek, ona korku saçmak, onu ilk seferde şaşırtıp karşısında kimin olduğunu anlamasını sağlamak, kısacası ona gününü göstermek için mi? Ne olursa olsun cellat amir infaz başlamadan önce kendisini heyecanlı bir ruh halinde bulur, gücünü hisseder, kendini iktidar sahibi sayar; o sırada aktördür; seyirciler ona şaşar ve ondan korkar ve elbette, ilk vuruşu indirmeden önce kurbanına zevkle bağırır: "Hazır ol, yanacaksın!" – bayağı ve kâbus gibi sözlerdir bunlar bu kez. İnsan doğasının ne kadar bozulabileceğini hayal etmek çok güç.

Hastanedeki bu ilk seferde, bütün bu tutuklu hikâyelerini dinledim. Yatmak hepimiz için çok sıkıcıydı. Her gün bir diğerine benziyordu! Sabahleyin bizi doktor muayenesiyle oyalıyorlar ve onlardan hemen sonra yemek geliyordu. Tahmin edileceği gibi, yemek bu tekdüzelikte önemli bir oyalamaydı. Porsiyonlar farklıydı, yatanların hastalıklarına göre dağıtılmıştı. Bazıları sadece bulgurla çorba alıyordu; diğerleri sadece lapa alıyordu; bazıları da birçok heveslisi olan irmik lapası alıyordu. Tutuklular bu uzun yatmadan kibarlaşıyordu ve ziyafeti seviyorlardı. İyileşmiş ve sağlıklarına kavuşur gibi olanlar bir parça haşlanmış sığır eti, bizdeki deyişle "öküz" alıyorlardı. İskorbüt hastası olanların porsiyonu en iyisiydi – soğanlı, turplu vb. sığır eti, bazen de bir fincan votka. Ekmek, yine hastalıklara göre dağıtılırdı, düzgün şekilde pişmiş kara ya da yarı beyaz ekmekti. Porsiyonların belirlenmesindeki bu resmiyet ve incelik hastaları sadece

güldürüyordu. Elbette, bazı hastalıklarda hasta hiçbir şey yemeyebilirdi. Ama iştahı olan hastalar ne isterlerse yiyebilirdi. Bazıları porsiyonlarını değiştiriyordu, çünkü bir hastalığa giden porsiyon, diğerinde kesinlikle farklı oluyordu. Kıt porsiyon alanlar, verilen kişilerden sığır eti ya da iskorbüt porsiyonu, *kvas* ve hastane birası satın alıp içiyordu. Hatta bazıları iki porsiyon yiyordu. Bu porsiyonlar para karşılığı satılıyor ya da tekrar satılıyordu. Sığır porsiyonu çok pahalıydı, beş kapikti. Eğer koğuşumuzda alacak kimse yoksa, bekçi başka bir tutuklu koğuşuna yollanıyordu, olmazsa asker koğuşuna, aramızdaki deyişle, "özgürlerin" yanına gönderiliyordu. Hep alacak bir şeyler bulunurdu. Bir tek ekmek kalırdı ellerinde, ama para elde ederlerdi. Yoksulluk elbette yaygındı, ama parası olanlar pazardan *kalaç*, hatta tatlı vb. alabilirlerdi. Bekçimiz bütün bu siparişleri kesinlikle bir şey beklemeden alırdı. Yemekten sonra en sıkıcı vakit gelirdi; kimisi yapacak bir şey bulamayıp yatar uyurdu, kimisi gevezelik eder, kimisi tartışır, kimisi seslice bir şeyler anlatırdı. Eğer yeni hastalar getirilmezse, daha da sıkıcı olurdu. Yeni birinin gelmesi hemen her zaman bir heyecan yaratırdı, özellikle de eğer kimsenin tanımadığı biriyse. Onu seyrederler, nasıl olduğunu, nereden ve ne için geldiğini öğrenmeye çalışırlardı. Böyle özellikle ilgi çeken sürgünler olurdu; onlar hep bir şeyler anlatırlar, fakat kendi özel işlerinden bahsetmezlerdi; bu konuda, eğer sürgün kendisi konuşmazsa, hiç soru sormazlar, nereden geldin, kiminle, hangi yoldan, nereye gidiyorsun, vb. gibi konular konuşurlardı. Yeni bir hikâye dinleyenler de kendi yaşadıklarına benzeyen şeyleri hatırlarlardı; çeşitli sürgünler, kafileler, cellatlar, kafile amirleri. Sopayla cezalandırılanlar da bu sırada, akşama doğru gelirdi. Her seferinde oldukça büyük heyecan uyandırırlardı, fakat bundan daha önce bahsetmiştim; ama her gün de gel-

mezlerdi, onların gelmediği gün bir tembellik yaşanır, sanki bütün bu kişiler birbirinden bıkmış gibi tartışmaya başlarlardı. Bizde muayene için getirilen delilere bile sevinilirdi. Cezadan kurtulmak için deli numarası yapmak mahkûmların bazen başvurduğu bir yöntemdi. Bazısı kısa sürede iyileşir, daha doğrusu, eylemlerinin politikasını değiştirmeye karar verirdi ve iki-üç gün eğlenen tutuklu, birdenbire akıllanır, sessizleşir ve sıkıntılı bir şekilde taburcu olmayı beklerdi. Ne tutuklular, ne doktorlar böyle birini kınar ve onun kısa süre önceki davranışını hatırlatarak utandırırdı onu; sessizce taburcu olur, sessizce gider ve iki-üç gün sonra cezalandırılmış olarak dönerlerdi. Fakat böyle olaylar çok nadir olurdu. Ama muayeneye getirilen gerçek deliler bütün koğuş için Tanrı' nın cezası gibi oluyordu. Neşeli, kavgacı, bağrışan, dans eden ve şarkı söyleyen türlü türlü deli, önce heyecanla karşılanırdı. "İşte eğlence çıktı!" derlerdi kız gibi kırıtan az önce getirilmiş birine bakarak. Ama bu zavallıları görmek beni çok boğar ve zorlardı. Asla delilere soğukkanlılıkla bakamadım. Bu arada, kısa süre sonra getirilen ve kahkahalarla karşılanan delinin sürekli kırıtması ve rahatsız edici hafiflikleri herkesi kesin olarak bıktırıyor ve bir-iki gün içinde herkesin sabrı tükeniyordu. Bunlardan birini bir keresinde üç hafta yanımızda tuttular ve tam anlamıyla koğuştan kaçmak gerekti. Sanki kasten yapar gibi o sırada başka bir deli daha getirdiler. Bu bende özel bir etki bıraktı. Bu olay kürekteki üçüncü yılımda oluyordu. İlk yıl ya da daha doğrusu, kamp hayatımın ilk aylarında, sonbahar vakti, bir grupla birlikte iki verst ötede, tuğla fabrikasına, ocakçılarla, kömürcülerle çalışmaya gidiyordum. Gelecek yaz için sobadaki kerpiç çalışmasını yoluna koymak gerekiyordu. O sabah fabrikada M. ve B. beni orada yaşayan gardiyanla, çavuş Ostrojki'yle tanıştırdılar. Polonyalıydı, altmış yaşlarındaydı,

uzun boylu, zayıf, aşırı terbiyeli ve hatta haşmetli bir görünümü vardı. Sibirya'da çok eski zamanlardan beri hizmet ediyordu ve bir halk çocuğuydu, 1830 savaşında asker olmuştu, ama M. ve B. onu seviyor ve sayıyordu. Hep Katolik İncil'ini okurdu. Onunla sohbet etmiştik, kibar bir şekilde konuşuyor, çok akıllı, çok ilgiyle anlatıyor, iyi yürekli ve onurlu bir şekilde bakıyordu. O zamandan sonra geçen iki yılda görmemiştim onu, sadece nasıl bir davada yargılandığını duymuştum ve birden onu koğuşumuza deli olarak getirdiler. Çığlık çığlığa, kahkahalar atıp en edepsiz, en *Kamarinskaya* jestleriyle koğuşta dans etmeye başladı. Tutuklular neşelendi, ama ben kederlendim... Üç gün sonra hepimiz ondan köşe bucak kaçıyorduk. Tartışıyor, itişip kakışıyor, bağırıyor, şarkı söylüyor, hatta gece bile herkesin midesini bulandıran iğrenç hareketler yapıyordu. Kimseden korkmuyordu. Üzerine deli gömleği giydirmişlerdi, ama bu daha da kötü yapıyordu onu, fakat gömleksizken de hemen herkesle tartışıyor, kavga ediyordu. Bu üç hafta boyunca bütün koğuş ikide bir hep bir ağızdan başhekime bizim *emaneti* öteki tutuklu koğuşuna aktarması için yalvardı. Oradakiler de üç gün sonra onun bize gönderilmesini istediler. Bize bir anda iki tane, huzursuz ve çılgın deli geldiğinden, iki koğuş nöbetleşe olarak delileri değiştiriyordu. Ama ikisi de birbirinden beter çıktı. Sonunda onları alıp başka bir yere götürdükleri zaman herkes rahat bir nefes aldı...

Tuhaf bir deli daha hatırlıyorum. Yaz vakti bir gün sağlıklı ve çok hantal görünen bir adam getirdiler, kırk beş yaşlarındaydı, çiçek yüzünden korkunç görünüyordu yüzü ve aşırı sıkıntılı ve kasvetli bir görünümü vardı. Benim yanıma yerleşti. Çok sakin biri çıktı, kimseyle konuşmuyor ve bir şey düşünür gibi öylece oturuyordu. Hava kararınca birdenbire dönüp benimle konuşmaya

başladı. Hiç teşrifata girişmeden, dosdoğru„ ama sanki bana büyük bir sır veriyormuş gibi, birkaç gün içinde iki bin sopa yiyeceğini, ama bunun şimdi olmayacağını, çünkü albay G.nin kızının buna engel olduğunu söyledi. Ona inanmazca baktım ve böyle bir durum için albayın kızının yapabileceği bir şey olmadığını söyledim. Hiçbir şeyden şüphelenmemiştim; onu deli diye değil, sıradan bir hasta diye getirmişlerdi. Hastalığının ne olduğunu sordum. Hastalığını da niye buraya getirildiğini de bilmediğini, ama kesinlikle sağlıklı olduğunu, albayın kızının da ona âşık olduğunu söyledi bana; bundan iki hafta önce kız binanın yanından geçiyormuş, o sırada o da parmaklıklı pencereden dışarı bakıyormuş. Kız onu görünce hemen âşık olmuş. O zamandan beri üç kere daha gelmiş binaya; ilkinde babasıyla birlikte o sırada karakolda nöbet tutan subay ağabeyine gelmiş; başka seferde annesiyle sadaka dağıtmaya gelmiş ve yanından geçerken ona âşık olduğunu ve yardım edeceğini fısıldamış. Bütün bu saçmalığı böyle ince ayrıntılarla anlatması tuhaftı, elbette onun bozuk, zavallı kafasında doğmuştu bunlar. İnfazdan kurtulacağına kesin olarak inanıyordu. Bu hanımefendinin ona karşı olan tutkulu aşkını sakin ve inandırıcı bir şekilde anlatıyordu ve hikâye çok saçma olsa da, ellilerine varmış, hüzünlü, kederli ve canavarca bir çehresi olan bir adamdan seven bir genç kızla ilgili böyle romantik bir hikâye dinlemek çok çekiciydi. İnfaz korkusunun bu ürkek ruhta yaratabildiği şeyler tuhaftı. Belki de, pencerede gerçekten birini görmüştü ve korkudan içinde doğan, her an artan delilik, birdenbire bir çıkış yolu, bir biçim bulmuştu. Belki de bütün hayatı boyunca hanımefendiler hakkında bir kere bile düşünmemiş olan bu zavallı asker, birdenbire bir roman yazmış, bu saman çöpüne içgüdüsel olarak tutunmuştu. Sessizce dinleyip bunu diğer tutuklulara anlattım. Ama diğerleri merakla-

nınca, akıllılık edip sustu. Ertesi gün doktor uzun süre muayene etti onu, çünkü ona hasta olmadığını söylemişti, görünüşte gerçekten de böyle görünüyordu, o yüzden taburcu edildi. Ama dosyasına "sağlam" yazıldığını doktor koğuştan çıktıktan sonra öğrendik, yani ona işin aslını söylemek mümkün olmadı. Biz de işin aslını tam olarak anlayamamıştık. Bu arada asıl hata onu niye gönderdiğini açıklamadan aramıza gönderen amirlerdeydi. Tam bir dikkatsizlik olmuştu burada. Belki de gönderenler de şüphe etmiş, onun deliliğine pek inanmamış, karanlık söylentilerle hareket edip onu muayeneye göndermişti. Ne olursa olsun, zavallı iki gün sonra infaza götürüldü. Bu durum hiç beklemediği için çok sarsmıştı herhalde onu; cezalandırılacağına son dakikaya kadar inanmıyordu ve onu iki sıra askerin arasına soktukları zaman, "İmdat!" diye bağırmaya başladı. Hastanede onu bu kez bizde boş yatak olmadığı için bizim yanımıza değil, diğer koğuşa yatırdılar. Ama gidip sordum ve sekiz gün kimseyle konuşmadığını, içine kapanık ve çok kederli olduğunu öğrendim... Sonra, sırtı iyileşince onu bir yerlere gönderdiler. En azından bir daha ondan haber alamadım.

Tedavi ve ilaçlara gelince, görebildiğim kadarıyla, hafif hastalar reçetelerini hemen hiç kullanmıyor ve ilaçlarını almıyordu, ama ağır hastalar ve gerçekten hasta olanlar şurup ve tozlarını düzenli olarak alıyordu; ama aramızda en çok harici yöntemler seviliyordu. Kupa, sülük, lapa ve kan alma bizimkilerin çok sevip inandığı şeylerdi, gönüllü, hatta sevinerek kabul edilirdi bunlar. Tuhaf bir durum, ilginç geliyordu bana. Sopa ve kamçı altındaki işkence acılarını yaşarken o kadar sabırlı olan insanlar, kupalar yüzünden sıkça yakınıyor, yalvarıyor ve hatta inliyordu. Çok mu acı çekiyorlardı, yoksa sadece gösteriş mi yapıyorlardı – bunu nasıl açıklayacağımı bilemiyorum. Doğru, kupalarımız özel bir türdendi. Deri-

yi bir anda çizen aleti, sağlık memuru çok eskiden bir ara, yitirmiş ya da bozmuştu, ya da belki alet kendi kendine bozulmuştu, o yüzden gövdeyi neşterle çizmek gerekiyordu. Her kupa için yaklaşık on iki çizik açılıyordu. Alet acı vermezdi. On iki iğne bir anda girer ve acı vermezdi. Fakat neşterle çizmek başka bir şeydi. Neşter görece daha yavaş çizer; acı hissedilir; çünkü sözgelimi on kupa sırasında yüz yirmi tane böyle çizik atmak gerekir, bunların hepsi de elbette hissedilir. Bunu ben de yaşadım, ama acı ve sıkıntı duymama rağmen, dayanamayıp inleyecek kadar değildi. Hatta insan azmanı ve gürbüz birinin sızlanıp kıvranmasını seyretmek gülünç oluyordu. Genel olarak bu, ciddi bir iş yaparken kararlı ve hatta sakin olan birinin, evde, boş kalınca sızlanıp kapris yapmasına, verileni yemeyip hakaret ve küfür etmesine benziyordu; her şeye terstir, her şey onu sıkar, her şey onu üzer, her şey ona acı verir – kısacası sıradan halk arasında da karşılaşılan böyleleri için dendiği gibi, buluttan nem kaparlar; bizim kampta, ortak yaşama yerlerinde, daha sık görülür bu. Koğuşumuzda böyle bir nazenin vardı, durup dururken küfrederdi; bazısı ona küfrederdi; o da sanki bunu bekliyormuş, susmak için ona küfretmelerini bekliyormuş gibi, susardı. Bunu özellikle Ustyantsev sevmezdi ve asla nazeninle küfürleşme fırsatını kaçırmazdı. Kısmen hastalık, kısmen de kıt akıllılık yüzünden bu onun beklentisi, ihtiyacı olmuştu. Önce ciddi ve dimdik bakar, sonra sakin, kararlı bir sesle talimat vermeye başlardı. Her şey onun işiydi; sanki bizim bir düzen içinde ya da genel terbiye çerçevesinde durmamız için gönderilmişti.

"Her şeye maydanoz," diyerek gülerdi tutuklular. Fakat ona acır ve onunla küfürleşmekten kaçınır, genellikle gülmekle yetinirlerdi.

"Dediği lafa bak! Üç araba zor taşır."

"Ne diye aptalın önünde şapka çıkarılır? Neşter yiyince neden bağırıyor? Balı seviyorsan soğuğa da katlanacaksın, sabredeceksin yani."

"İyi de sana ne?"

"Hayır, kardeşler," diye araya girdi tutuklulardan biri, "çekişmeye gerek yok; ben tecrübe ettim; birinin uzun uzun kulak çekmesi kadar kötü bir şey yok."

Herkes güldü.

"Seninkileri çektiler mi?"

"Çekmediler mi sandın? Elbette çektiler."

"Cidden senin kulaklar da dimdik duruyor."

Şapkin adlı tutuklunun gerçekten aşırı uzun, iki yana dikilmiş kulakları vardı. Aylaktı, gençti, pek iş bilmezdi ve sessizdi, hep ciddi, tutuk bir alaycılıkla konuşur, bu da onun anlattıklarına komiklik katardı.

"Ne diye kulaklarını çektiler diye mi düşüneyim? Ne diye düşüneyim bunu, koca kafalı?" diye haykırdı yine Ustyantsev hoşnutsuzca Şapkin'e dönerek, ama sadece ona değil, herkese söylüyordu bunu, fakat Şapkin dönüp ona bakmadı bile.

"Peki seninkini kim çekti?"

"Kim mi? Kim olduğu belli, polis. Kardeşler, berduşluktan oldu bu. Beni o zaman K.ya getirdiler, iki kişiydik, ben ve biri daha, başka bir berduş, Efin diye lakapsız biri. Yolda Tolmina köyünde bir mujikten biraz bir şeyler çaldık. Neyse, K.ya geldiğimizde gidip çevreye bakındık, buradan biraz çalar, kaçarız dedik. Derler ya, tarlada dörtse hürriyet, şehirde hiç bulunmaz. Önce meyhaneye gittik. Çevreye bakındık. Yanımıza yırtık pırtık Alman kılığı giymiş biri geldi. Öylece durdu.

'Sizden,' dedi, 'evraklarınızı[1] rica edebilir miyim?'

1. Kimlik. (Yazarın notu)

'Hayır,' dedik, 'evrak yok bizde.'

'Öyle mi efendim. Benim de yok efendim. Şurada iki yakın dostum var, onlar da General Kukuşkin'e[1] hizmet ediyorlar. Sizden bir şey rica edeceğim, biz biraz açıldık, para da kazanamadık daha. Yarım şişe ısmarlasanız bize.'

'Memnuniyetle' dedik. Sonra içtik. Onlar da bize masada bir iş, yani bize göre bir iş anlattılar. Şehrin kıyısında bir ev vardı, evde zengin bir tüccar yaşıyordu, aklımıza yattı, geceleyin bir ziyaret etmeye karar verdik. Ama beşimiz birden zengin tüccarın evine girip yakalandık o gece. Önce bölüğe götürdüler bizi, sonra da karakola. Onları ben bizzat sorgulayacağım demiş. Tütün çubuğuyla geldi, ardından çayını da getirdiler, sapasağlam bir herif, favori sakalları da var. Oturdu. Bizim dışımızda üç berduş daha getirdiler. Kardeşler, berduş da matrak bir insan; hiçbir şey hatırlamaz, gövdesinde kafa var mı, onu bile unutur, hiçbir şey bilmez. Polis hemen bana sordu: 'Kimsin sen?' Fıçıdan bağırır gibi kükrüyordu. Tabii, ben her şeyi anlattım: 'Hiçbir şey hatırlamıyorum yani majesteleri,' dedim, 'her şeyi unuttum.'

'Dur,' dedi, 'seninle sonra konuşuruz, suratın da tanıdık geliyor zaten.' Dik dik bakıyordu suratıma. Ama o vakte dek hiç görmemiştim ben onu. Yanımdakine sordu:

'Sen kimsin?'

'Kaçtıgitti, majesteleri.'

'Senin adın Kaçtıgitti mi?'

'Öyle diyorlar, majesteleri.'

'İyi bakalım, sen Kaçtıgitti'sin, ya sen?' dedi üçüncüye.

'Ben de Peşinden, majesteleri.'

'Tamam da senin adın ne?'

1. Yani guguk kuşlarının örttüğü ormanda. Kendilerinin de berduş olduğunu söylemek istiyor. (Yazarın notu)

'Onu söylüyorum, Peşinden, majesteleri.'

'Hangi haydut verdi sana bu adı?'

'İyi insanlar verdi, majesteleri. Yeryüzünde iyi insandan geçilmez, majesteleri, bildiğiniz gibi.'

'Peki kimmiş bu iyi insanlar?'

'Şimdi unuttum, majesteleri, lütfen hoş görün beni.'

'Hepsini unuttun mu?'

'Hepsini unuttum, majesteleri.'

'Senin anne baban yok muydu yani?.. Hatırlamıyor musun?'

'Olduğunu tahmin ederim, majesteleri, fakat unutup gitmişim; olması lazım majesteleri.'

'Peki nerede yaşadın bunca vakit?

'Ormanda majesteleri.'

'Hep ormanda mıydın?'

'Hep ormandaydım.'

'Peki ya kışın?'

'Kış görmedim majesteleri.'

'Ya sen, senin adın ne?'

'Balta, majesteleri.'

'Peki senin?'

'Çoksallama, majesteleri.'

'Peki senin?'

'Korkmadankes, majesteleri.'

'Hiçbiriniz bir şey hatırlamıyor musunuz?'

'Bir şey hatırlamıyoruz, majesteleri.'

Durup gülmeye başladı ve ona bakarken onlar da güldü. Tabii, böyle dişlerini gösterirken ne olacağı belli olmaz. Sağlıklı, kanlı canlı adamlara güven olmaz.

'Götürün onları kampa,' dedi, 'onlarla sonra görüşeceğim; ama sen dur,' bunu bana söylüyordu. 'Gel buraya, otur!' Baktım: masa, kâğıt, kalem. Şöyle düşündüm: 'Ne yapmamı isteyecek?' 'Otur,' dedi, 'masanın başına geç, al kalemi, yaz!' bir yandan da kulağımdan tutup çekmeye

başladı. Papaza bakan şeytan gibi bakıyordum suratına, 'Yapamam, dedim, majesteleri.', 'Yaz.' 'Merhamet edin, majesteleri.' 'Yaz, yapabildiğin kadar yaz!' kulağımı çekip duruyordu, çekiyor, bir yandan da döndürüyor! Yani kardeşler, emin olun üç yüz sopa yesem daha kolaydı, gözlerim çakmak çakmak oldu. 'Yaz,' deyip duruyordu!'"

"Kafayı mı üşütmüş bu, ne olmuş?"

"Hayır, üşütmemiş. T. kentinde bir kâtip kısa süre önce bir dolap çevirmiş; devletin parasını alıp kaçmış, onun da kulakları dikmiş. Hemen etrafa haber salınmış. Bu da karşısında beni görünce, denemek istemiş: Yazabiliyor muyum, nasıl yazıyorum?"

"Amma işmiş yahu! Canın yandı mı?"

"Yandı diyorum ya."

Herkes gülmeye başladı.

"Peki yazdın mı?"

"Ne yazacağım? Kalemi oynattım, kâğıt üzerinde gezdirdim, o da bıraktı. On tane tokat attı, sonra da bıraktı, kampa gönderdi beni de."

"Peki sen yazabiliyor musun?"

"Eskiden yapabiliyordum, ama kalemi böyle alınca eline, hemen unutuyorsun..."

Sıkıcı vakitler işte bu tür hikâyelerle ya da daha doğrusu, bu tür saçmalıklarla geçiyordu. Tanrım, nasıl da bir sıkıntıydı! Günler uzun, boğucu, hepsi noktası noktasına birbirine benziyor. Bari bir kitap olsa! Bu arada ben, özellikle de başlangıçta, sık sık hastaneye gidiyordum, bazen hasta olduğum için, bazen de sırf yatmaya; kamptan kaçıyordum. Kamp ağırdı, buradan daha ağırdı, ahlaki açıdan ağırdı. Kin, düşmanlık, tartışma, kıskançlık, sürekli bizleri, soyluları iğnelemeler, kötücül, tehditkâr yüzler! Hastanedeyse herkes daha eşitti, daha dostça bir hava vardı. Bütün bir gün boyunca en kederli vakit gece oluyordu, mumlar yanıp da gece başladığı zaman.

Erkenden yatmaya hazırlanılıyordu. Uzaktan, kapının yanından puslu bir lamba parlak bir nokta gibi görünüyor, ama bizim tarafımız yarı karanlıkta kalıyordu. Ortalık kötü kokuyor ve boğucu oluyordu. Biri uyuyamıyor, kalkıp yarım saat yatağın üzerinde oturuyor, kalpaklı başını sanki bir şey düşünürmüş gibi eğiyor. Sırf vakit öldürmek için bir saat ona bakıp ne düşündüğünü tahmin etmeye çalışırsın. Sonra hayal etmeye, geçmişi hatırlamaya başlarsın, hayalinde geniş ve aydınlık manzaralar belirir; başka zaman aklına gelmeyecek, hiç sezemeyeceğin ayrıntıları hatırlarsın. Geleceği düşünürsün: Kamptan nasıl çıkacaksın? Nereye gideceksin? Ne zaman olacak bu? Yurduna dönebilecek misin bir gün? Düşünürsün, düşünürsün ve umut ruhunda canlanır... Başka bir zaman da basitçe saymaya başlarsın: bir, iki, üç... Böyle sayarken uyuyakalma umuduyla. Ben bazen üç bine kadar sayar ve uyumamış olurdum. İşte biri dönüyor yatağında. Ustyantsev kesik kesik, boğuk öksürüğüyle öksürüyor ve sonra güçsüz bir sesle inleyip her seferinde "Tanrım, ben günahkârım!" diyor. Bu hasta, ezik ve sızlanan sesi sessizliğin ortasında duymak tuhaf bir şey. Köşelerde bir yerde de uyumayıp uzanmış konuşuyorlar. Biri çok eskiden başından geçen bir şeyi, geçmişini, aylaklığını, çocuklarını, karısını, eski hayatını anlatmaya başlıyor. Sadece fısıltıdan bütün bu anlattığı şeylere asla dönemeyecek olduğunu hissedersin; biri kopmuş gitmiş; diğeri dinliyor. Sadece sessiz, ölçülü bir fısıltı duyuluyor, sanki uzakta bir yerde su şırıldıyor gibi... Hatırlıyorum, bir gün, uzun bir kış günü, bir hikâye dinlemiştim. İlk bakışta bana ateşli bir rüya gibi gelmişti, sanki humma olmuştum ve beni bu ateşin, deliliğin içine atmışlardı...

IV

Akulka'nın kocası

Bir hikâye

Gecenin geç bir vaktiydi, saat on iki olmuştu. Uyuyakalmıştım, ama birden uyandım. Uzaktaki lambanın puslu, küçük ışığı koğuşu zar zor aydınlatıyordu... Hemen herkes uyumuştu artık. Ustyantsev de uyuyordu ve sessizlikte onun ağır nefes alışı ve her nefes alışında gırtlağındaki balgamın hırıltısı duyuluyordu. Uzaktan, gölgelerin içinden, nöbet değiştirenlerin ağır ayak sesleri duyuldu birdenbire. Yerde bir silahın dipçik sesi duyuldu. Koğuşun kapısı açıldı; onbaşı, usul usul gezinerek hastaları saydı. Bir dakika sonra kilitlediler koğuşu, yeni nöbetçiyi diktiler, diğer nöbetçi gitti ve eski sessizlik geri döndü. O sırada biraz ötemde, solumda, iki kişinin uyumayıp aralarında fısıldaştığını fark ettim. Koğuşlarda böyle olurdu; bazen aylarca yan yana yatıp bir şey konuşmazdı insanlar, ama sonra birdenbire, gecenin bir saatinde bir şeyler konuşmaya başlarlardı ve biri diğerine başından geçen her şeyi döküverirdi. Anlaşılan, uzun zamandır konuşuyordu bunlar. Başını kaçırdığım için şimdi her şeyi anlayamıyordum; ama yavaş yavaş alıştım ve kelimeleri seçmeye başladım. Uyumuyordum, dinlemeyip ne yapacaktım?.. Birisi yatağa uzanmış, başını kaldırıp arkadaşına doğru eğilmiş bir halde ateşli ateşli anlatıyordu. Ateşlenmiş, heyecanlanmış görünüyordu; anlatmak istiyordu. Onu suratını asıp kesinlikle ilgilenmeden dinleyen de yatağına oturmuş, ayaklarını uzatmıştı, ara sıra yanıt olarak ya da anlatanın sözlerine katıldığını belli ederek, ama daha çok terbiye gereği bir şeyler mırılda-

nıyordu, ve sık sık burnunu kesesinden çıkardığı enfiyeyle dolduruyordu. Islah bölüğünden asker Çeryovin' di bu; elli yaşlarında, suratsız bir huysuz, soğuk, ukala ve kendini beğenmiş bir aptaldı. Hikâyeyi anlatan Şişkov daha gençti, otuzdan küçüktü, sivil tutuklularımızdan biriydi, terzide çalışıyordu. O vakte dek ona pek dikkat etmemiştim; daha sonra bütün kamp hayatım boyunca onunla ilgilenme ihtiyacını yine duymadım. Boş ve sağı solu belli olmayan biriydi. Bazen susar, asık suratla oturur, kaba davranır, haftalarca konuşmazdı. Bazen de birdenbire bir hikâyeye karışır, dedikodu yapar, hiç yokken öfkelenir, kışladan kışlaya gezinir, kendi kendine uydurur, laf taşırdı. Dövülünce yine susardı. Ürkek ve güçsüz bir gençti. Herkes belli bir küçümsemeyle yaklaşırdı ona. Orta boyluydu, zayıftı; huzursuz gözleri vardı, bazen boş boş, dalgın bakardı. Bazen bir şey anlatmaya kalkardı; ateşli, heyecanlı bir şekilde başlar, hatta kollarını sallaya sallaya konuşurdu ve birdenbire lafını keser ya da başka bir laf açar, yeni ayrıntılar katar ve anlatmaya başladığı şeyi unuturdu. Sık sık kavga çıkarır ve ne zaman kavga çıkarsa, karşısındakinin ona karşı işlediği bir suçu yüzüne vurur, sanki ağlayacakmış gibi duygulu bir şekilde konuşurdu... Balalaykayı fena çalmazdı ve çalmayı da severdi, ama bayramlarda da biraz zorlandı mı dans eder, üstelik güzel dans ederdi... Bir şeyler yapmaya hemen ikna edilebilirdi... O kadar uysal değildi, ama dostluk kurmayı ve dostluk için iyi bir şey yapmayı seviyordu.

Uzun zaman neden bahsettiğini çıkaramadım. Önce konudan ayrılıp yan konulara geçmiş gibi geldi bana. Belki de Çeryovin'in onun hikâyesiyle ilgilenmediğini fark etmişti, ama dinleyenin onu pür dikkat dinlediğine kendini kasten inandırmak istiyordu, ve belki de tersine inanmak onun için çok kötü olacaktı.

"... Hani pazara gittiği zaman," diye devam etti, "her-

kes eğilir önünde, selam verir, tek kelimeyle zengindir."

"Toptancı dükkânı mı vardı, diyorsun?"

"Ha evet, toptancıydı. Bizim tüccarlarsa artık fakir. Cıscıbıldak. Kadınlar nehirden, dereden, nerelerden su taşır bostanlara; perişan olursun, ama sonbahara kadar bir ot bile bitmez. Tam yıkım. Şu dediğiminse malı bol, topraklarında adam çalışıyor, üç tane tutmuş, bir de kendi kovanı var, bal ve hayvan satıyor, yani bizim orada da çok saygı görüyor. İhtiyar hastaydı, yetmişindeydi, kemikleri ağırlaşmış, saçı kırlaşmış, iriyarı bir adamdı. Tilki kürküyle pazara çıktığı zaman herkes saygı gösterirdi. Kaygılanırlardı, yani.

'Hoş geldiniz babacığım, Ankudim Trofimiç!' – 'Hoş bulduk.' Yani kimseyi hor görmez. 'Ömrünüz uzun olsun, Ankudim Trofimiç!', 'Senin işler nasıl?' diye sorar. 'Bizim işler, kurum gibi beyaz. Sizin nasıl babacığım?', 'Geçinip gidiyoruz işte, günahlarımızla göğü de meşgul ediyoruz.' 'Ömrünüz uzun olsun, Ankudim Trofimiç!' Yani kimseyi hor görmez, herkesle konuşur, her sözü de sanki bir ruble eder. Hocaydı, okumuştu, bütün din kitaplarını okurdu. İhtiyar karısını karşısına alırdı: 'Dinle de anla bakalım kadın!' diyerek tefsire başlardı. Kadıncağız da o kadar yaşlı değildi, ikinci karısıydı, ilkinden çocuk olmayınca, adam bir daha evlenmişti. İşte bu ikincisinden, Marya Stepanovna'dan iki oğlu vardı, daha küçüktüler, Vaysa'yı altmış yaşında yapmıştı, hepsinin büyüğü olan Akulka adlı kız da on sekiz yaşındaydı.

"Bu senin karın olan değil mi?"

"Dur şimdi, önce bu Filka Morozov yalanlar söylüyor. 'Sen bölüştür,' diyor Filka, Ankudim'e; 'dört yüz ruble ver bana, ben senin işçin miyim? Seninle ne ticaret yapmak ne de senin Akulka'yı almak istiyorum. Şimdi,' diyor, 'benim kafam iyi. Benim,' diyor, 'anne babam ölmüş artık, bana para lazım, sonra biriyle yer değiştirir, yani askere

giderim, on yıl sonra da buraya mareşal diye gelirim.' Ankudim de buna parasını vermiş, ne kadar varsa hepsini saymış, çünkü bunun babasıyla ortak sermaye koyup ticaret yapmışlar. 'İflah olmazsın oğlum,' diyor Ankudim. O da yanıt veriyor: 'İflah olmazsam olmam, kır saçlı berduş, senden boş işten başka ne öğreneceğim? Sen,' diyor, 'iki kuruşla ekonomi yapmayı istersin, çöp görsen toplarsın, lapayla iyi gider dersin. Bense o çöpü görsem tükürmem. Biriktir biriktir, şeytana mı vereceksin? Akulka'nı da almam asla; her gece yattık kalktık zaten...'

'İyi de nasıl olur,' demiş Ankudim, 'şerefli bir babanın kızının şerefini nasıl iki paralık edebilirsin? Onunla ne zaman yattın seni yılan yağı, seni turna kanı?' Bu arada da tir tir titriyormuş. Filka kendisi anlattı.

'Yalnız ben değilim,' demiş, 'ben böyle yapıyorum, çünkü sizin Akulka artık kimseye varamaz, kimse almaz, Mikita Grigoriç de almaz, çünkü artık bu kız namussuz. Ta sonbaharda gördük biz işimizi. Ama şimdi yüz papele bile kabul etmem. Haydi ver bak şimdi yüz papeli, kabul etmem...'

Bizi yaktı herif! Sonra şehirde bir dedikodu başladı, yer yerinden oynadı. Arkadaşlar topladı, para yığınla, üç ay eğlendi, hepsini tüketti. 'Ben,' dedi, 'paralar biter bitmez evi elden çıkardım, her şeyi elden çıkardım, sonra askere, aylaklığa gideceğim' dedi! O zamanlar sabahtan akşama sarhoş gezerdi, çıngıraklı faytonla gezerdi. Kızlar da deli gibi severdi onu. Çok iyi de *torban*[1] çalardı."

"Yani, Akulka'yla işi pişirmiş öyle mi?"

"Dur, bekle. Ben de o sırada babamın cenazesini kaldırmıştım, anneciğimse Ankudim'e çalışıyor, börek çörek yapıyordu, böyle geçiniyorduk. Durumumuz kötüy-

1. (İt. *Tiorba*) Rusya'ya Polonya ve Ukrayna üzerinden gelen, uda benzer bir çalgı. Rusçada "torban" olarak anılıyor, anlatıcı yanlış söylüyor. (Ç.N.)

dü. Ormanın ötesinde arazi vardı, onu ekiyorduk, babamdan sonra bıraktık, çünkü kardeşim, benim de kafam iyiydi. Annemi dayakla tehdit edip para alıyordum..."

"Dayak hikâyesi iyi değil. Büyük günah."

"Sarhoştum kardeşim, sabah akşam içiyordum. Ev bizimdi, çürük de olsa bizimdi, tavşan koysan durmazdı o izbede. Aç bilaç oturuyorduk, bütün hafta paçavra çiğnediğimiz oluyordu. Anacığım övüp duruyordu; ama bana ne!.. Kardeşim ben de o sırada Filka Morozov'la kankaydım. Sabah akşam onunlaydım. 'Çal,' derdi, 'bana gitar çal, dans et, ben de yatıp sana para saçayım, çünkü en zengin adam benim.' Neler neler yapmazdı! Sadece hırsızlık malından hoşlanmazdı: 'Ben,' derdi, 'hırsız değilim, şerefli bir adamım.' Sonra bir gün, 'Gidelim,' dedi, 'Akulka'nın kapısına katran sürelim;[1] çünkü ben Akulka'nın Mikita Grigoriç'le evlenmesini istemiyorum. Akulka benim için *kisel*'den[2] de tatlı.' İhtiyar kızını Mikita Girigoriç'e vermek istiyordu hep. Mikita da ihtiyardı, duldu, gözlük takar, tüccarlık yapardı. Akulka'yla ilgili dedikoduları duymuş, sözünden caymıştı: 'Ankudim Trofimiç,' demişti, 'bu benim için büyük şerefsizlik olur, zaten yaşlıyım, evlenmek istemiyorum.' İşte biz de gidip Akulka'nın kapısına katran sürdük. O zaman kızı bu yüzden dövmüşler, dövmüşler evde... Marya Stepanovna, 'Canın çıksın!' diye bağırmış. İhtiyar da bağırmış. 'Eskiden,' demiş, 'şerefli rahiplerin zamanında, o zaman olsaydı,' demiş, 'ocakta yakardık seni, ama şimdi,' demiş, 'yeryüzü karanlık ve yangın yeri.' Akulka'nın haykırıp bağırmasını bütün sokak dinlerdi; sabahtan akşama kadar. Filka da bütün pazara haykırmış: 'Akulka afettir,' demiş, 'âlem

1. Bir tür linç eylemi, "kirlenmiş" kızların yaşadığı evler bu şekilde karalanırdı. (Ç.N.)

2. (Rus.) Bir tür reçel. (Ç.N.)

kadınıdır. Temiz geziyorsun, beyaz giyiyorsun, söyle kimi seviyorsun?' 'Ben,' demiş, 'burnumu öyle bir soktum ki unutamazlar.' O sırada bir kere ben de rastladım Akulka'ya, kovaları almış gidiyordu, bağırdım: 'Merhaba Akulka Kudimovna! Seni gören cennetlik oluyor, temiz geziyorsun, nereden alıyorsun, söyle kimle yaşıyorsun?' deyiverdim; bana öyle bir baktı ki, zayıflamıştı, iri gözleri düğme gibi olmuştu. O bana öyle bakarken annesi de onun benimle gülüştüğünü sanıp kapının arkasından bağırdı: 'Sen kime diş gösteriyorsun, utanmaz!' diye o gün yine dayak yedi. Bir saat aralıksız vurup durdu. 'Parça parça edeceğim,' diyordu, 'kızım değil bu artık benim.'"

"Rezalet çıktı yani."

"Sen bir dinle, amcacığım. O sıra biz de Filka'yla kafayı çekmiştik, annem ben yatarken yanıma geldi: 'Ne diye yatıyorsun alçak? Haydutsun sen,' dedi, 'tam bir haydut.' Sövüp saydı yani. 'Evlen,' dedi, 'bu Akulka'yla evlen. Şimdi sana minnettar olurlar, hemen üç yüz ruble para verirler.' 'İyi de,' dedim, 'şimdi bütün herkes onu namussuz biliyor.' 'Aptal mısın,' dedi o da, 'nikâh her şeyi örter; senin için en iyisi bu, hayatı boyunca sana karşı suçlu olur. Biz de onların paralarıyla her şeyi hallederiz; ben Marya Stepanovna'yla konuştum zaten. Çok hoşuna gitti.' Ben de dedim ki: 'Ne zaman masaya getirir yirmi papel koyarlar, o zaman evlenirim.' İşte böyle, ister inan ister inanma, düğüne kadar aralıksız içtim. O arada Filka Morozov da küplere bindi, 'Bütün kemiklerini kıracağım Akulkina'nın kocası,' dedi, 'karınla da istediğim gibi, her gece yatacağım.' Ben de ona 'Saçmalama, köpek soyu!' dedim. Bu sırada beni bütün sokağa rezil etti. Eve koştum: 'Ben evlenmek falan istemiyorum,' dedim, 'elli papel vermezlerse bu iş olmaz!'"

"Sana kızı ne diye versinler?"

"Ne diye mi? Neden vermesinler? Sonuçta biz na-

mussuzluk yapmadık. Benim babam yangında öldü, yoksa daha zengin yaşardık. Ankudim 'Siz çıplak berduşlarsınız' diyordu bana. Ben de şöyle dedim: 'Biz size boşuna katran sürmedik.' 'Sen ne diye böbürleniyorsun?' dedi, "Onun namussuz olduğunu göstersene sen, elin ağzı torba değil ki büzesin. İşte Tanrı, işte kapı, hangisini istersen. Ama aldığın parayı da geri ver.' O zaman Filka'yla yollarımı ayırdım: Mitrey Bikov'la ona onu bütün dünyaya rezil edeceğimi bildirdim ve kardeşim, düğüne kadar durmadan içtim. Sadece düğün günü ayıldım. Beni oradan düğüne nasıl getirdiler, oturttular, bilmiyorum, ama dayım Mitrofan Stepaniç, şöyle dedi: 'Namuslu değil, ama sağlam bir iş yaptık, nihayete vardırdık.' İhtiyar yani Ankudim de sarhoştu, oturup ağladı durdu; gözyaşları sakalından aktı. Kardeşim, o sırada ben bak ne yaptım: Cebime kamçımı soktum, düğünden önce getirmiştim, koydum cebime, Akulka'yı aramaya başladım, yani gösterecektim namussuz bir yalanla kocaya varmanın ne olduğunu, insanlar da bilecekti benim aptal aptal evlenmediğimi..."

"İşe bak! Böylece başına gelecekleri de anlar..."

"Hayır, amcacığım, bir sus. Bizim orada düğünden hemen sonra odaya götürürler, kalanlar da içer. İşte bizi de Akulka'yla odaya götürdüler. Öyle bembeyaz oturuyordu, yüzünde hiç kan yoktu. Ürkmüştü, tabii. Saçları da kurdele gibi beyaz olmuştu. İri iriydi gözleri. Hep sustu öylece, ses çıkarmadı, sanki evde dilsiz vardı. Acayip yabani. Nasıl kardeş, düşünebiliyor musun; kamçıyı hazırlamıştım ve yatağın üzerine bırakmıştım, kardeşim o da, masum masum karşımda duruyordu."

"Hadi ya!"

"Hem de nasıl; namuslu bir evden çıkmış namuslu bir kadın gibi. Peki kardeşim, ne diye böyle derde katlanmıştı? Ne diye Filka Morozov bütün dünyaya onu namussuz göstermişti?"

"Evet."

"O zaman onun önüne geçtim, yatağın oracıkta dizlerimin üzerine çöktüm, ellerimi açtım: 'Anacığım,' dedim, 'Akulka Kudimovna, affet beni, aptalım ben seni dedikleri gibi sandığım için. Affet beni,' dedim, 'alçağın tekiyim ben!' O da karşımda yatağa oturmuş, bana bakıyordu, iki elini omzuma koydu, gülümsedi, hüngür hüngür ağlamaya başladı; bir ağlıyor bir gülüyor... O zaman çıktım odadan; herkese şöyle dedim: 'Bundan sonra Filka Morozov karşıma çıkmasın, dünyayı dar edeceğim ona!' İhtiyarlar kime neye dua edeceğini bilemez oldu; annesi onun ayaklarına kapanmış, hıçkırıyordu. İhtiyar babası da 'Bilseydik, haberimiz olsaydı, sevgili kızımız böyle koca bulmazdık sana' dedi. İlk pazar günü kiliseye birlikte nasıl gittiğimizi görecektin: Benim üzerimde kürklü şapka, ince çuha kaftan, pelüş şalvar vardı; onun üzerinde de tavşan kürkü şapka, ipek elbise vardı, yani o bana, ben ona yakışıyorduk; işte böyle gittik! İnsanlar bize hayran kaldı; başkalarına karşı övünmek olmaz, ama övünmemek de olmaz, ben çok fiyakalıydım, Akulkacık da öyleydi, onlarca kişi arasından görürdün hani..."

"Çok iyi."

"Dur bir dinle. Düğünden sonraki gün sarhoş bir halde misafirlerden kaçtım; bağıra bağıra koşmaya başladım: 'Haydi,' dedim, 'gelsene buraya aylak Filka Morozov – çık ortaya haydut!' Pazarın ortasında bağırıp durdum! Ama sarhoştum; Vlasovların oradayken üç kişi zorla tutup eve getirdi beni. Ama şehirde dedikodu başlamıştı bir kere. Pazarda kızlar aralarında konuşuyordu: 'Kızlar, duydunuz mu? Akulka namuslu çıkmış.' Bir süre sonra herkesin ortasında Filka'yla karşılaştık ve bana şöyle dedi: 'Sat karını, kafayı çekersin. Asker Yaşka da bunun için evlenmişti; karısıyla hiç yatmamış, ama üç yıldır sarhoş geziyor.' Ben de, 'Alçaksın sen!' dedim ona.

'Sen de aptalsın,' dedi bana. 'Seni sarhoş edip evlendirmişler. O haldeyken ne düşünüp anlayacaktın?' Eve gidip, 'Siz beni sarhoş edip evlendirmişsiniz!' diye bağırdım. Annem hemen üzerime atıldı. 'Anneciğim,' dedim, 'senin kulakların altınla tıkanmış. Getir Akulka'yı!' Sonra onu dövmeye başladım. Kardeşim, onu iki saat dövdüm, dizleri çözülünceye kadar dövdüm; üç hafta yataktan kalkamadı."

"Tabii, öyledir," dedi duygusuzca Çeryovin, "dövmezsen, onlar da... peki onu âşığıyla bastın mı?"

"Hayır, basmasına basmadım," dedi biraz sustuktan sonra Şişkov biraz zorlanarak. "Ama çok gücenmiştim, herkes sürekli dalga geçiyordu ve bütün bu şamata Filka yüzündendi. 'Senin karın göstermelik,' diyordu, 'ona buna göstermek için.' Bizi misafirliğe çağırdı; lafa hemen şöyle girdi: 'Hanımı,' dedi, 'ne iyi yürekliymiş, soylu, eğitimli, iyi niyetli, her şeyiyle iyiymiş! Ama delikanlı, unuttun mu onun kapısına nasıl katran sürdüğümüzü?' Sarhoş kafayla oturuyordum, beni bir anda saçlarımdan yakaladı, bir anda yere devirdi: 'Dans et,' dedi, 'Akulka'nın kocası, ben saçlarından tutacağım, sen de dans edip beni eğlendireceksin!' – 'Alçak!' diye bağırdım. 'Yanına birkaç arkadaş getireceğim, karın Akulka'yı da sopamla canımın istediği kadar döveceğim.' O zaman ben, ister inan ister inanma, koca bir ay evden çıkmaya korktum, gelecek, diye düşündüm, beni rezil edecek. İşte o yüzden de karımı dövmeye başladım..."

"Onu ne diye dövüyorsun? El dediğin bağlanır, ama dili bağlayamazsın. Çok dövmek de iyi olmaz. Pataklarsın, dersini verirsin, sonra iyi davranırsın. Kadına böyle yapılır." Şişkov bir süre sustu.

"Gücenmiştim," diye başladı "yine, alışmıştım bir de; her gün sabahtan akşama dövüyordum; geç kalktı, ağır yürüdü diye. Sıkıldım mı dövüyordum. Oturuyordu, di-

yelim, susmuş pencereden bakıyor, ağlıyordu... Hep ağlıyordu, üzülmüş oluyordu, ben de dövüyordum. Annem laf edip duruyordu bu yüzden: 'Alçaksın sen,' diyordu, 'kokuşmuş senin etin!', 'Geberteceğim seni,' diye bağırıyordum, 'kimse laf etmeye kalkışmasın bana; beni kandırarak evlendirdiniz.' Önce ihtiyar Ankidum işe karışmaya kalktı, çıkıp geldi: 'Sen,' dedi, 'Tanrı bilir neyin nesisin; seni yola getirmesini bilirim ben!' Ama sonra geri çekildi. Marya Stepanovna da iyice uysallaştı. Bir gün geldi, ağlaya ağlaya yalvardı: 'Senden bir şey isteyeceğim İvan Semyoniç, önemsiz bir şey, ama istemek zor. İzin ver sokağa çıksın,' diye yalvardı, 'sakinleş, bağışla onu! Kızımız kötü insanların diline düşmüş; sen de biliyorsun namusuyla aldın onu.' Ayaklarıma kapanıp ağladı. Ama ben aldırmadım: 'Sizi dinlemek bile istemiyorum! Hepinize nasıl istersem öyle davranırım, çünkü artık ben ben değilim; Filka Morozov,' dedim, 'benim dostum ve biricik arkadaşım...'"

"Yani yine birlikte içiyor muydunuz?"

"Olur mu ya! O da ortalıkta yoktu zaten. İçip içip duruyordu. Elindeki her şeyi tüketmiş ve bir tüccarın yerine askere yazılmıştı; adamın büyük oğlunun yerine gitmişti. Bizim orada da, eğer birinin yerine geçtiysen, o günden sonra evin kapıları ardına dek açılır sana, her şey üstünde tam efendi olursun. Gideceği gün yüklüce paranı alırsın, o vakte dek de Efendinin evinde yaşarsın, altı ay yaşarsın ve sonunda azizleri bile evden çıkaracak hale gelirler! Ben, dersin, senin oğlunun yerine askere gidiyorum, yani size iyilik yapıyorum, bana saygı göstermek zorundasınız, yoksa vazgeçerim. İşte Filka da tüccarın evinde esip üfürüyordu, kızıyla yatıyor, her gün yemekten sonra ev sahibini sakalından sürüklüyor, canı ne çekerse yapıyordu. Her gün banyo yaptırıyorlardı ve şarapla buhar yapıyorlardı, banyoya da evdeki karılar kolların-

dan tutup götürüyordu. Eğlenceden eve dönüyor, daha sokaktan başlıyordu bağırmaya: 'Kapıdan girmeyeceğim, yıkın çiti!' O zaman ona kapının yanında başka bir yer açıyorlar, çiti yıkıyorlar, o da geçiyordu. Sonunda vakti geldi, teslim olmaya çağırdılar, ayılıverdi. Sokağa bir yığın kalabalık toplandı: Filka Morozov teslim olmaya gidiyor! Dört bir yana selam verdi. O sırada Akulka bahçeden geliyordu; Filka onu görür görmez bizim kapının oradan bağırdı: 'Dur!' Bağırdıktan sonra da arabadan inip Akulka'nın önünde yere kapandı, 'Canım benim,' dedi, 'bir tanem, âşığım iki yıldır sana, ama artık beni şarkı türküyle askere gönderiyorlar. Affet beni,' dedi, 'namuslu babanın namuslu kızı, çünkü alçaklık ettim sana, her şeyin suçlusu benim!' Sonra bir kez daha yere kapandı önünde. Akulka öylece durdu, başta ürkmüş gibiydi, ama sonra onun önünde eğildi ve şöyle dedi: 'Sen de beni affet, iyi yürekli delikanlı, ben senden bir fenalık görmedim.' Kulübeden seslendim ona: 'Köpek suratlı, sen ne söylüyorsun ona?' İster inan ister inanma, dönüp bana baktı: 'Onu yeryüzünde her şeyden çok seviyorum!'"

"Ne diyorsun!.."

"O gün tek kelime konuşmadım onunla... Sadece akşamleyin, 'Akulka! Artık seni öldüreceğim,' dedim. O gece uyumadım, avluya *kvas* içmeye gittim, şafak vakti işe koyuldum. Kulübeye girdim. 'Akulka,' dedim, 'tarlaya gitmeye hazırlan.' O sırada hazırlığımı yapmıştım, annem de biliyordu gideceğimizi. 'İş böyle tabii,' dedi, 'erken gitmek lazım, dediklerine göre bizim ırgat da üç gündür yatıyormuş.' Arabayı çıkardım, konuşmadım. Şehirden çıkarken bir çam ormanı vardır, on beş verst uzanır, ormanın ardında da bizim tarla gelir. Ormanda üç verst gittik, atı durdurdum: 'Kalk Akulka,' dedim, 'sonun geldi.' Bana baktı, korktu, ses çıkarmadan geçti karşıma. 'Usandırdın beni,' dedim, 'Son duanı et!' Yakala-

dım saçlarından. Öyle kalın, uzun saçları vardı ki koluma doladım onları, arkasından iki dizimle bastırdım, bıçağı çıkardım, başını geriye ittim ve boğazını bıçakla yardım... Öyle bağırdı, öyle çok kan fışkırdı ki, bıçağı atıp kollarımla yakaladım onu önden, toprağa yatırdım, kucakladım onu ve haykırdım; o bağırdı, ben bağırdım; çırpınıp durdu, kollarını savurdu, üzerim baştan aşağı kan oldu; yüzüme, ellerime fışkırdı, fışkırdı. Korkuya kapılıp attım onu, atı da bıraktım, koştum, koştum, eve kadar, evin arkasına kadar koştum, banyoya girdim. Bizim banyo da çok eskiydi, kullanılmadan duruyordu; sedirin altına girip oturdum orada. Gece oluncaya kadar oturdum."

"Peki Akulka ne oldu?"

"O da benim ardımdan ayağa kalkıp eve doğru yürümüş. Onu oradan yüz adım ötede bulmuşlar."

"Öldüremedin demek."

"Evet..."

Şişkov bir dakika sustu.

"Şahdamarı böyledir," dedi Çeryovin, "eğer bu damarı ilk seferde kesemezsen, o zaman adam çırpınıp durur, ne kadar kan akıtırsa akıtsın, ölmez."

"Ama o öldü. Cesedi geceleyin buldular. Yetkililere bildirmişler, beni arayıp geceleyin, banyoda buldular... İşte böyle dört yıl oldu, burada yaşıyorum," diye ekledi biraz sustuktan sonra.

"Hımm... Bu iş böyle, eğer dövmezsen, işin sonu iyi olmaz," dedi soğukkanlı ve ölçülü bir şekilde Çeryovin, yine burnuna toz çekerken. Uzun süre ve kesik kesik koklamaya başladı.

"Bu işte de çok budalaca davranmışsın delikanlı," diye devam etti. "Ben de bir keresinde karımı âşığıyla yakaladım. Onu ambara çağırdım, dizginleri iki kat yaptım. 'Kime yemin etmiştin sen?' dedim. 'Kime yemin etmiştin?' Sonra dövdüm, dövdüm dizginle, dövdüm, döv-

düm, yarım saat dövdüm onu, sonunda bana haykırdı: 'Ayaklarını yıkayıp o suyu içeceğim.' Avdotya'ydı adı."

V

Yaz mevsimi

Ama işte artık nisan başı, işte artık Kutsal Hafta da yaklaşıyor. Yavaş yavaş yaz işleri de başlıyor. Güneş her gün daha sıcak ve parlak; havada bahar kokusu var ve organizmada sarsıcı bir etki bırakıyor. Gelen kızıl günler mahkûm insanı da heyecanlandırıyor, onda birtakım istekler, sıkıntılar uyandırıyor. Herhalde, insan parlak güneş ışınları altında, kasvetli bir kış ya da sonbahar gününde olduğundan daha çok özlem duyar özgürlüğe ve bu bütün tutuklularda görülür. Hepsi aydınlık günlerde mutlu gibi görünüyordu, ama bununla birlikte sabırsızlıkları, sinirlilikleri artıyordu. Doğru, bahar vakti kamptaki tartışmaların daha sıklaştığını fark etmiştim. Sık sık bağrış çığrış, kargaşalar duyuluyor, herkes birtakım hikâyeler anlatıyordu; ama bunun yanında, çalışırken birdenbire mavi ufka, orada bir yerlere, İrtiş'ın karşı kıyısına, bin beş yüz verst uzanan engin örtüye, özgür Kırgız bozkırına doğru dalgın ve ısrarlı bir şekilde bakmaya başlıyordu insan; biri bütün nefesiyle, derin bir iç çekiyor, sanki bu şekilde uzak, özgür havayı içine çekmiş ve ezilmiş, hırpalanmış ruhunu hafifletmiş oluyordu. "Off!" diyordu sonunda tutuklu ve birdenbire, sanki kendisini hayalden ve dalgınlıktan söküp almış gibi, sabırsız ve canı sıkkın bir şekilde küreğe ya da bir yerden diğerine taşıması gereken tuğlaya sarılıyordu. Bir dakika sonra o ani hislerini unu-

tuyor ve karakterine göre gülüp küfür etmeye başlıyor; sonra birden alışılmadık, hiç akla gelmeyen ateşli bir ihtiyaçla, eğer verilmişse, elindeki işe sarılıyor, çalışmaya başlıyor; var gücüyle çalışıyor, sanki içindeki bir şeyi, onu boğup içeriden ezen bir şeyi işin ağırlığıyla bastırmak istiyor. Bütün bu insanlar güçlü, yaş ve güç açısından en iyi çağlarındalar... Zincirler bu mevsimde ne kadar ağırdır! Bu ânı şiirselleştirmiyorum ve söylediklerimin doğruluğundan eminim. Ayrıca, sıcakta, parlak güneşin altında, bütün ruhuyla, bütün varlığıyla kendisini engin gücüyle saran doğayı duyup hissederken, hapishanede, nöbetçilerin gözetiminde ve başkasının iradesinde kapalı olmak çok daha ağır gelir; üstelik, bu bahar havasında Sibirya'da ve bütün Rusya'da ilk tarlakuşu görünür görünmez aylaklık başlar: Her Tanrı'nın günü birileri kaçar ve kendini ormanlara vurur. Boğucu çukurlardan sonra, mahkemelerden, zincir ve sopalardan sonra hür iradeleriyle, nereye isterlerse oraya, daha hoş ve özgür yere giderler; nerede yapabilirlerse orada yer içerler, Tanrı ne verirse, geceleri de ormanın ya da tarlanın bir yerinde huzurla uyurlar, büyük kaygılara kapılmadan, hapishane sıkıntısı duymadan, yaz kuşları gibi, geceyi Tanrı'nın kubbesi altında, gökteki yıldızlarla baş başa geçirirler. Kime ne! Bazen zor olur, açlık olur, katlanılması imkânsız olur "general Kukuşkin'e hizmet etmek." Bazen günlerce ekmek yüzü görmezler; herkesten saklanmak, kaçmak gerekir; hırsızlık yapmak ve yağmalamak, bazen de öldürmek gerekir. "Sürgün çocuktur; gördüğü şeye atılır," derler Sibirya'da sürgünler için. Bu deyiş bütün gücüyle ve hatta biraz fazlasıyla berduş için de kullanılabilir. Berduşlar genellikle haydut olur ve hemen hep hırsızdırlar, doğal olarak eğilimden değil ihtiyaçtan dolayı yaparlar bunu. İflah olmaz berduşlar vardır. Bazısı kürek mahkûmluğu sürelerini tamamladıktan sonra, bu yere bile kaçar. Onlara yer verilip

karınları doyurulunca hoşnut olurlar sanılır, ama hayır! Sürekli bir yerlere sürüklenirler, bir yerler çağırır onları. Ormanda yaşam, yoksul ve korkunç, ama özgür ve macera dolu bir yaşamın çekici bir yanı vardır, onu bir kez olsun tatmış olan herkes için gizemli bir çekiciliği, cazibesi vardır ve bir bakarsın adam kaçmış, alçakgönüllü, düzgün, iyi, yerleşik bir adam ve çalışkan bir ev erkeği olmaya söz veren adam kaçmış. Hatta bazısı evlenir, çocuk yapar, beş yıl aynı yerde yaşar ve enfes bir sabah birdenbire bir yere kaybolur, arkasında şaşkınlık içinde bir kadın, çocuklar ve alıştığı bir muhit bırakır.

Bizim kampta bana böyle bir kaçak göstermişlerdi. Özel bir suç işlememişti, en azından onun hakkında böyle bir şey söylendiği duyulmamıştı, ama yine de kaçmıştı, hayatı boyunca kaçmıştı. Tuna'nın ötesinde güney Rus sınırına da, Kırgız bozkırına da, Doğu Sibirya'ya da, Kafkaslar'a da gitmişti; her yere gitmişti. Kim bilir, belki de, başka koşullarda ondan seyahat tutkusuna sahip bir Robinson Crusoe çıkardı. Fakat onun hakkındaki bu şeyleri başkaları anlatmıştı; kampta pek konuşmazdı, çok ufak tefek biriydi, ellilerine varmıştı, aşırı uysal, aşırı sakin biriydi ve hatta bön, aptallık derecesinde sakin bir yüzü vardı. Yazın güneşin altında oturmayı severdi ve kendi kendine bir şarkı mırıldanırdı, ama öyle sessiz söylerdi ki, beş adım öteden bile duyulmazdı. Yüz hatlarında uyuşuk bir şeyler vardı; az yerdi, daha çok ekmek yerdi; tek bir *kalaç* bile almamıştı, bir maşrapa votka da; zaten hiç parası olmamış, hatta sayı saymayı hiç bilmiyor olabilirdi. Herkese aşırı sakin bir şekilde yaklaşırdı. Kamp köpeklerini bazen eliyle beslerdi, ama içimizde ondan başka kamp köpeklerini besleyen yoktu. Ruslar genel olarak köpek beslemeyi sevmez. Dediklerine göre evlenmişti, hatta iki kere; dediklerine göre bir yerlerde çocukları vardı... Neden kampa geldiğini kesinlikle bil-

miyorum. Bizimkiler hep onun kaçmasını bekliyordu; ama ya vakti gelmemişti ya da bir yıl geçmişti, ama cezasını çekti ve yaşadı, çevresini kuşatan bu tuhaf ortama uzaktan baktı. Fakat anlamak imkânsızdı; neden kaçıyordu, ne kazanacaktı?

Bu arada bütün olarak ele alındığında ormanda, berduş hayatı kampa göre cennetti. Bu makul bir şey; herhangi bir kıyas sözkonusu olamaz. Zor bir hayat olsa da, insanın kendi iradesine bağlı bir hayattır. İşte bu yüzden Rusya'daki bütün tutuklular, nerede olursa olsun, bahar geldi mi, bahar güneşinin ilk davetkâr ışınlarıyla birlikte huzursuz olur.

Ama herkes kaçmaya kalkışmaz; güvenle, zorlukları ve sonuçları nedeniyle yüz kişiden bir kişinin kalkıştığı söylenebilir; ama geri kalan doksan dokuz nasıl kaçılabileceğini ve nereye kaçılabileceğini hayal eder; ruhları tek bir isteğe, tek bir olasılık hayaline cevap vermek ister. Bazısı da eskiden bir ara nasıl koştuğunu hatırlar... Burada hükmü kesinleşmişlerden bahsediyorum. Ama tahmin edileceği üzere, yargıyı bekleyenlerden kaçmaya karar verenler çok daha azdı. Ceza süresi belirlenenler belki ancak tutukluluklarının başlangıcında kaçardı. İki-üç yıl kürek mahkûmluğunun ardından, tutuklu artık bu yıllara değer vermeye başlar ve çalışma süresini yasaya uygun şekilde tamamlayıp yerleşmenin, bir risk alıp başarısız olursa ölmeyi göze almaktan daha iyi olduğunu yavaş yavaş kabul eder. Başarısızlık da mümkündü. Belki sadece onda biri *kaderini değiştirmeyi* başarır. Çok uzun hapis cezasına çırptırılanlar kaçma riskini diğerlerinden daha sık alır. On beş-yirmi yıl sonsuz gibi görünür ve bu kadar süreye mahkûm olan sürekli kaderini değiştirmeyi düşünür, kürekte on yıl geçirmiş olsa bile. Son olarak, damgalar da bazen kaçmanın riskini artırır. *Kaderini değiştirmek*, teknik bir terimdir. Kaçarken yakalanan tutuk-

lu sorgulama sırasında kaderini değiştirmek istediğini söyler. Biraz kitabi kalan ifade bu iş için kullanılıyordu. Kaçaklar tümüyle özgürleşebilmeyi hayal etmez –bunun neredeyse olanaksız olduğunu bilir– ama ya başka bir cezaevine konacaktır, ya sürgüne gönderilecektir, ya da yeniden, yeni bir suç yüzünden mahkemeye çıkacaktır –bu kez kesinlikle berduşluktan– kısacası neresi olursa olsun, yeter ki alıştığı yer, eski kamp olmasın. Bütün bu kaçaklar, eğer yaz içinde kendilerine kışı geçirecek bir yer bulamazlarsa, eğer, sözgelimi bir çıkarı olduğu için kaçakları saklayan birine rastgelmezlerse; eğer, genellikle cinayet işleyerek, birinin pasaportunu ele geçirip onunla her yerde yaşama şansı elde etmezlerse, bütün bunları sonbahara kadar yapmazlarsa, önceden hazırlanmazlarsa, büyük kısmı berduşluğu bırakıp şehirden kalabalık sürüler halinde kampa gelir ve elbette yazın tekrar kaçma umuduyla hapishanede kışı geçirir.

Bahar beni de etkiliyordu. Çitin aralıklarından uzaklara nasıl bir açlıkla baktığımı ve uzun süre başımı tahta perdeye yaslayıp ısrarla ve dalgın dalgın kale surlarımızda otların yeşillenmesini, uzaktaki göğün gitgide daha koyu bir maviye bürünmesini seyrettiğimi hatırlıyorum. Huzursuzluk ve kederim günden güne artardı ve kamp bana gitgide daha çok nefret edilecek bir yer haline gelirdi. İlk yıllar boyunca, tutukluların bir soylu olarak bana karşı hissettiği nefret benim için katlanılmaz hale gelir, hayatımı cehenneme çevirirdi. O ilk yıllarda bir hastalığım olmadığı halde sık sık gidip hastaneye yatardım, sırf kampta olmamak, hiçbir şekilde sakinleşmeyen o yaygın, ısrarlı nefreti bastırabilmek için. "Demir burunlusunuz siz, bizi ölesiye gagaladınız siz!"[1] derdi bize tutuklular ve o

1. Eski Rus savaşçılarının miğferlerine gönderme yapan bir söz. (Ç.N.)

zamanlar kampa gelen sıradan insanları ölesiye kıskanırdım! Onlar arkadaşlarıyla hemen kaynaşırlardı. Bu yüzden bahar, özgürlük hayali, doğadaki genel neşe bana biraz da kederli ve yürek parçalayıcı bir şeyler söylerdi. Perhizin sonunda, herhalde altıncı haftada benim oruç tutmam gerekiyordu. Yaşlı çavuş bütün kampı daha ilk hafta perhiz süresi boyunca, oruç haftalarına göre yedi kısma ayırmıştı. Her kısımda otuz kişi vardı. Oruç haftasını ben çok severdim. Günde iki-üç kez kamptan biraz uzaktaki kiliseye giderdik. Uzun zamandır gitmemiştim kiliseye. Uzak, çocukluğumdan beri aile evimden bildiğim perhiz ayini, törensel dualar, yere kapanmalar – bütün bunlar benim ruhumda çok uzak geçmişi, çocukluk yıllarının izlenimlerini canlandırıyordu ve sabahleyin, geceleyin donmuş toprakta bizi silahlı nöbetçilerin eşliğinde Tanrı'nın evine nasıl götürdüklerini hatırlıyorum. Fakat nöbetçiler kiliseye girmezdi. Kilisenin kapısında, en arkadaki yere sıkış tıkış doluşurduk, vaizin derin sesi uzaktan gelirdi ve ara sıra kalabalığın içinde bir papazın siyah kaftanı ve dazlak kafası görünürdü. Çocukluğumda da böyle olduğunu, kilisede durup kalabalık bir şekilde kapının ağzına doluşmuş ve hemen ön sıralara geçen ve en ön sıradaki bir yer için tartışmaya hazır olan apolet kalabalığının, şişman efendilerin ya da fırfırlarla süslü ama aşırı dindar olan hanımefendilerin karşısında yaltaklanan sıradan halkı seyrettiğimi hatırlardım. Bana o zamanlar orada, kapının ağzında bizim gibi dua etmiyorlarmış, sakin, dindar, mütevazı ve değersizliklerinin tümüyle farkında olarak ibadet ediyorlarmış gibi gelirdi.

Şimdi de oradaydım, hatta orada bile değildim; biz prangalı ve zincirliydik; bizden herkes uzak duruyordu, hatta herkes korkuyordu bizden, geçen herkes sadaka veriyordu ve bundan etkilendiğimi, yaşadığım tuhaf mutlulukta ince, özel bir duygu yaşadığımı hatırlıyorum.

"Demek böyleymiş!" diye düşündüm. Tutuklular içtenlikle dua ediyordu ve herkes her seferinde kiliseye mum almak ya da kilise meclisine yardım etmek için birkaç kuruş getirmiş oluyordu. "Ben de insanım," belki de böyle hissediyor ya da düşünüyorlardı, "Tanrı'nın önünde hepimiz eşitiz..." Erken yapılan bir sabah ayininin ardından komünyona gittik. Elinde tası tutan rahip "...ama merhamet et biz haydutlara..." sözlerini okuyunca, hemen herkes zincirlerini şakırdatarak yere kapandı, bu sözleri tam olarak üstlerine almışlardı.

Ama işte Kutsal Hafta geldi. İdareciler her birimize birer yumurta ve birer somun yağlı buğday ekmeği verdiler. Şehirden yine hediyeler gönderdiler kampa. Yine kalenin rahibi haçla birlikte geldi, yine idareciler geldi, yine yağlı çorba, yine sarhoşluk ve şamata geldi – her şey tıpkı İsa'nın doğum bayramında olduğu gibiydi, tek fark vardı, bu kez kampın avlusunda gezmek ve güneş altında ısınmak mümkündü. Kışın olduğundan daha aydınlık, daha ferahtı, ama daha hüzünlüydü. Uzun, sonu gelmez yaz günü bayramlarda iyice katlanılmaz oluyordu. Çalışma gününde günlük hayat en azından kısalıyordu.

Yaz çalışması aslında kış çalışmasından çok daha ağır oluyordu. Çalışmalar daha çok istihkâm işleri oluyordu. Tutuklular inşaat yapıyor, toprağı kazıyor, kerpiç diziyordu; bazıları da mahkûm evlerinin demirci, marangoz, boyacı kısımlarıyla ilgileniyordu. Üçüncü bir kısım da kerpiç yapmak için fabrikaya gidiyordu. Bu son iş bizde en ağır iş sayılırdı. Kerpiç fabrikası kaleden üç-dört verst ötedeydi. Yaz boyunca her sabah, saat altıda elli kişilik bir tutuklu kafilesi, kerpiç yapmak üzere yola çıkıyordu. Bu iş için ameleler, yani usta olmayan ve herhangi bir zanaata sahip olmayanlar seçiliyordu. Yanlarına ekmek alıyorlardı, çünkü yerin uzaklığı öğle yemeğine dönmek, bunun için fazladan sekiz verst yürümek için uygun değildi,

kampa akşam yemeğini yemeye dönüyorlardı. Vazife bütün günü alıyordu ve bütün bir çalışma gününde tutuklu ancak başa çıkabiliyordu onunla. Birincisi, toprağı kazıp kil çıkartmak, su getirmek, çukurun içinde kili çiğneyip ezmek ve sonunda ondan bir sürü, iki yüz elli değilse de, en az iki yüz kadar kerpiç yapmak gerekiyordu. Ben sadece iki kere gittim fabrikaya. Gece vakti yorgun argın, bitkin dönüyordu akşamları fabrikacılar ve bütün yaz boyunca başkalarına ne kadar ağır çalıştıklarını söyleyerek yakınıyorlardı. Bu da onların tesellisiydi herhalde. Buna rağmen, bazıları oraya gönüllü olarak gidiyordu: Birincisi, bu iş şehir dışındaydı; İrtiş'in kıyısında açık, engin bir yerdi. Orada çevreye bakmak daha mutluydu: Kalenin ortamı değildi! Özgürce sigara tüttürmek ve hatta büyük mutlulukla yarım saat uzanmak mümkündü. Ben ya eskisi gibi atölyeye, ya kireçtaşı işine gidiyordum ya da inşaatlarda kerpiç taşıyıcısı olarak kullanılıyordum. Bu son işte bir keresinde İrtiş kıyısından yüz elli metre ötede, kale surunun karşısında inşa edilen kışlaya kerpiç taşıdım ve bu iş peş peşe iki ay sürdü. Bana kerpiç taşımak için verilen ip sürekli omuzlarımı parçalasa da, bu işi sevdim.

Bu çalışma sayesinde güçlenip kuvvetlenmekten hoşlandım. Önceleri sadece sekiz kerpiç taşıyabiliyordum, her kerpiç altı kiloydu. Ama sonra on iki ila on beş kerpiç taşıyabilir hale geldim ve bu beni çok mutlu etti. Kürek cezasında fiziksel güç, bu lanetli yaşamın bütün maddi sıkıntılarına katlanmak için en az ahlaki güç kadar gerekliydi. Ayrıca kamptan sonra da yaşamak istiyordum... Fakat bu işi sadece bedenimi güçlendirdiği için sevmiyordum, çalışma İrtiş kıyısında yapıldığı için de seviyordum. Bu kıyıdan bu kadar çok bahsediyorum, çünkü sadece oradan tanrısal, temiz, aydınlık ufku, ıssızlığıyla bende tuhaf bir izlenim bırakan yerleşilmemiş, özgür bozkırı bir tek oradan görebiliyordum. Kıyıda, ka-

lenin arkasına geçince o görünmüyordu. Bütün diğer çalışma yerleri kalenin içinde ya da yanındaydı. İlk günden beri bu kaleden ve özellikle de diğer binalardan nefret etmiştim. Binbaşımızın evi bana lanetli, iğrenç bir yer gibi görünüyordu ve yanından ne zaman geçsem nefretle bakıyordum ona. Kıyıdaysa her şeyi unutmak mümkündü; bu sınırsız, ıssız enginliğe, hapishane penceresinden özgürlüğe bakan bir mahkûm gibi bakıyorduk. Bütün bunlar benim için çok değerli ve hoştu: dipsiz mavi gökte ışıl ışıl parlayan güneş, Kırgız[1] kıyısından gelen uzak bir Kırgız şarkısı. Uzun süre bakarsın ve sonunda bir *bayguş*'un yoksul, yırtık pırtık yurdunu görürsün, yurttan bir duman yükselir, iki koyunuyla uğraşan bir Kırgız kadını vardır. Bütün bunlar yoksul ve yabanidir, ama özgürdür. Mavi, saydam gökteki bir kuşu seyredersin ve onun uçuşunu uzun süre, ısrarla izlersin: İşte suyun üzerinde süzülüyor, işte mavilikte kayboldu, işte yine yanıp sönen bir nokta gibi göründü... Hatta daha önce bahar vakti taşlık kıyıda bir yarıkta bulduğum yoksul, cılız bir çiçek nedense beni çok duygulandırdı. Kürek cezasındaki bu ilk yılın kederi dayanılmazdı ve bende sarsıcı, acılı bir etki bırakmıştı. Bu ilk yılda kederden çoğu kez etrafımı görmüyordum. Gözlerimi kapatıyor ve etrafı seyretmek istemiyordum. Kötü, nefret dolu arkadaşlarımın, kürek mahkûmlarının arasında iyi insanları, onların dışını kaplamış o iğrenç kabuğa rağmen, düşünüp hissedebilen insanları fark edemiyordum. Zehirli sözlerin arasında asla güler yüzlü ve kibar sözleri, belki de benden daha çok şey çekmiş, katlanmış bir ruhun dosdoğru, hiç eğip bükmeden söylediği sözleri asla duy-

1. İrtiş'in kıyısında Kazaklar yaşıyordu, ama Çarlık Rusyası'nda yanlış bir şekilde "Kırgız-Kazakları" ya da "Kırgız-Kaysakları" diye anılıyorlardı ve bu deyim 1867 yılında "Kırgız" diye kısaltılmıştı. 1936'dan sonra "Kazak" diye anıldılar. (Ç.N.)

mamıştım. Ama bunu uzatmanın ne yararı var? Eve çok yorgun bir halde dönebilirsem çok mutlu oluyordum; belki uyacağım! Çünkü yazın uyumak kışın uyumaktan daha kötü olmasa bile, bir işkenceydi. Akşamlar doğrusu bazen çok güzel oluyordu. Bütün gün kamp avlusundan ayrılmayan güneş, sonunda batmış oluyordu. Serinlik çöküyordu, ardından da (ona kıyasla söylersek) neredeyse soğuk bir bozkır gecesi başlıyordu. Kapatılmayı bekleyen tutuklular, avluda topluluklar halinde geziyordu. Tabii, asıl kalabalık mutfağa doluşmuş oluyordu. Orada hep can alıcı bir soru sorulmuş, bir şeyler tartışılıyor olurdu, genellikle saçma, ama dünyadan uzaklaştırılmış bu insanlarda sıra dışı bir ilgi uyandıran bir dedikodu konuşulurdu; sözgelimi, bizim Binbaşı'nın görevden alındığı söylentisi yayılırdı. Tutuklular çocuklar gibi kolay inanırdı; haberin saçma olduğunu, haberi yalancı ve "işe yaramaz" tutuklu, tek bir sözüne bile inanılmayacak Kvasov'un getirdiğini bilirlerdi, buna rağmen hepsi de habere sarılır, onu değerlendirir, kendi kendilerini teselli eder, sonunda da Kvasov'a inandıkları için kendi kendilerine öfkelenir, kendi kendilerinden utanırlardı.

"Kim atacak şunu dışarı!" diye bağırır biri. "Ensesi kalındır, dayanır!"

"Ama onun arkasında amirleri var!" diye karşı çıkar ateşli ve görmüş geçirmiş, aklı başında ama yeryüzünün görmediği kadar tartışmacı biri.

"Kuzgun kuzgunun gözüne bakmaz!" der kendi kendine hatırlatır gibi, saçları ağarmış, köşesinde tek başına çorbasını içen bir üçüncüsü.

"İyi de amirleri sana soracak mı onu atalım mı atmayalım mı diye?" şeklinde lafa girer bir dördüncü aldırışsızca, hafif hafif balalaykasını tıngırdatarak.

"Niye bana sormasınlar?" diye öfkeyle itiraz eder ikinci. "Yani, bütün cehaletimle rica ederim, sen ne bili-

yorsan söyle. Bağırıyorsun, ama işe gelince, pır diyorsun hemen!"

"Sen ne sanıyordun?" der balalaykacı. "Kürek cezası böyledir."

"Birkaç günlük," diye devam etti dinlemeden ve ateşli bir şekilde tartışmacı, "un kaldı. Ne kaldıysa topladılar, ilaç niyetine bile yok yani; satmaya götürdüler. Hayır, öğrendim; *artel*'dekiler götürmüş, geri aldılar, ekonomi yapıyorlar yani. Haklılar mı değiller mi?"

"İyi de kime yakınmak istiyorsun?"

"Kime mi! Gelecek olan müfettişe tabii!"

"Ne müfettişi?"

"Öyle kardeşler, müfettiş geliyor," dedi genç patavatsız delikanlı, eğitimliydi, kâtiplikten geliyordu ve "Düşes La Valliére" ya da ona benzer bir şey okumuştu. Hep neşeli ve şamatacıydı, ama biraz iş bildiği ve ihtiyaç olduğu için saygı gösteriyorlardı ona. Gelecek olan müfettiş yüzünden herkeste uyanan meraka aldırmadan, doğruca *stryapka*'ya, yani aşçıya gidip ondan ciğer istedi. Bizim aşçılarla sık sık böyle şeyler için pazarlık yapılır. Sözgelimi bazıları kendi parasıyla bir ciğer parçası alır, kesip ufak ufak tutuklulara satar.

"Bir kuruşluk mu, iki kuruşluk mu?" diye sordu aşçı.

"İkilik kes; bırak kıskansınlar!" dedi tutuklu. "General kardeşler, Petersburg'dan bir general geliyor, bütün Sibirya'yı denetleyecekmiş. Doğru bu. Komutanın orada söylediler."

Haber sıra dışı bir heyecan yarattı. Çeyrek saat boyunca tartıştılar: Gelen kim, hangi general, rütbesi ne, eski mi yeni mi general? Rütbeler, amirler, hangisi daha yaşlı, kim kime boyun eğer ve hangisi en çok boyun eğer, böyle şeyleri tartışmayı çok sever tutuklular, hatta generaller yüzünden küfürleşip yumruklaşacak noktaya gelirler. Bunun kime ne yararı var? Ama generalleri ve genel

olarak amirleri ayrıntılı bir şekilde bilmek bilgi, yorum derecesini ve insanın toplum içindeki önemini, yerini değiştirir. Genel olarak yüksek amirlerle ilgili konuşma kamptaki en kibar ve önemli konuşma sayılır.

"Yani kardeşler bizim binbaşı değiştirme fırsatımız da olacak," diye belirtti ufak tefek, kırmızı suratlı, ateşli ve aşırı kıt akıllı Kvasov. Binbaşıdan ilk haberi getiren oydu.

"Hediyeler verir!" diye karşı çıktı ak saçlı, kasvetli adam, çorbasını yeni bitirmişti.

"Hediyelere boğar," dedi bir başkası. "Az mı para çaldı! Bize gelinceye kadar bir bölükteymiş. Anamednis başrahibin kızıyla evlenmek istiyordu."

"Ama evlenemedi: Kapıyı gösterdiler ona; yoksul demek ki. Nereden nişanlı olacak! Ceketini alır gider, hepsi o. Kutsal Hafta'da her şeyi kumarda kaybetmiş. Felka söyledi."

"Evet; parayı tutamaz, ama elinde iyi çevirir."

"Yani kardeşler, ben de evliydim. Yoksulun evlenmesi iyi iş değil; evlenirsin, ama gece kısa sürer!" dedi konuşmaya katılan Skuratov.

"Hadi ya! Tam da senden bahsediyorduk" dedi eski kâtip delikanlı. "Peki sen Kvasov, sana söylüyorum, büyük budala. Sen gerçekten Binbaşı'nın bu generale hediye vereceğini ve bu generalin Petersburg'dan sırf Binbaşımı denetlemeye geldiğini düşünüyor musun? Boş adam değilsin adamım, ben bunu söylerim."

"Ne olmuş? Yani general diye hediye almaz mı diyorsun?" dedi kuşkucu bir şekilde kalabalıktan biri.

"İşin aslı, almaz mı, alır deste deste verilirse."

"Deste kalın olur; rütbeye göre kalınlaşır."

"General hep alır," dedi kararlı bir şekilde Kvasov.

"Ne o, sen de mi verdin?" dedi birdenbire içeri giren Bakluşin tiksintiyle. "Sen hayatında general gördün mü hiç?"

"Gördüm tabii."

"Yalancı."

"Yalancı sensin."

"Çocuklar, madem bir general görmüş, haydi anlatsın general hakkında bildiğini. Söyle bakalım, haydi, ben biliyorum hepsini."

"Ben General Zibert'i gördüm," dedi kararsız bir havayla Kvasov.

"Zibert mi? Böyle bir general yok. Var mı? Daha yarbayken belki senin sırtını okşamıştır bu, korkudan sana general gibi gelmiştir."

"Hayır, beni dinleyiniz," diye bağırdı Skuratov, "çünkü ben evli bir adamım. Böyle bir general vardı gerçekten Moskova'da, Alman kökenliydi ama Rus'tu, Zibert. Her yıl kadınlarla yaşadıklarını itiraf ederdi başrahibe ve kardeşler, suyu ördek gibi içerdi. Moskova nehrinden her gün kırk bardak su içerdi. Bu yolla bir hastalığını iyi ediyormuş derlerdi; ben onu cüzdanından tanırdım."

"Balıklar midesine kaçmıyor muydu?" dedi balalaykalı tutuklu.

"Aman, yeter! Burada neler oluyor, siz orada... Nedir bu müfettiş kardeşler?" dedi Martinov adlı ciddi bir tutuklu, eski subaylardan asker emeklisiydi.

"Hepsi yalan söylüyor bunların!" dedi kuşkuculardan biri. "Nereden çıkarıyorlar bütün bunları?" Hepsi saçmalık."

"Hayır, saçmalık değil!" dedi dogmatik bir tavırla, o vakte dek susan Kulikov. İrice, elliye yakın, aşırı düzgün bir yüzü ve küçümseyici-tepeden bakan halleri olan biriydi. Bunu biliyor ve bununla da gururlanıyordu. Çingene melezi, veterinerdi, at iyileştirerek para kazanıyordu şehirde, bizim kampta da içki satışı yapıyordu. Fena değildi aklı ve çok şey görmüştü. Sözcükler birer altınmış gibi çıkıyordu ağzından.

"Bu doğru kardeşler," diye devam etti sakin sakin, "daha geçen hafta duydum; çok önemlilerinden bir general geliyor, bütün Sibirya'yı teftiş edecek. Ne olacağı belli, hediyeler alacak, Sekizgözlü'ye de aldırmayacak: Ona karışmaya cesaret edemez. General generalin gülüdür kardeşler. Hepsi öyledir. Ama size söyleyeyim, bizim Binbaşı her koşulda şimdiki yerinde kalacak. Bu gerçek. Biz yazı bilmeyen insanlarız, amirlerinden ona gelecek bir şey yok. Müfettiş kampa bakar, dolanır, gezer, her şeyi iyi bulur..."

"İyi de kardeşler Binbaşı tedirgin, sabahtan beri içiyor."

"Akşam da kafayı çekmiş. Fedka söyledi."

"Kara köpek ovunca beyaz olmaz. Yani, sarhoş muymuş?"

"Hayır, general hiçbir şey yapmazsa olmaz ki! Hayır, onun aptallıklarına dikkat çekmek lazım!" diye heyecanla kendi aralarında konuşmaya başladı tutuklular.

Müfettişle ilgili haberler bir anda yayıldı kampa. Avluda insanlar geziniyor ve sabırsızca birbirlerine haber veriyorlardı. Başkaları susuyor, soğukkanlılıklarını koruyor, bu şekilde kendilerine önem atfetmek istiyorlardı. Bazıları da ilgisiz duruyordu. Koğuş verandalarında balalaykalı tutuklular oturuyor. Diğerleri gevezelik etmeyi sürdürüyor. Bazıları şarkı söylüyor, ama genel olarak bu gece hemen herkes heyecanlı bir ruh halinde.

Saat onda hepimizi saydılar, koğuşlara gönderdiler ve gece için kapıyı kilitlediler. Geceler kısa sürüyordu; sabahın beşinde uyanacaktık, yine de on birden önce yatmadı kimse. O vakte kadar da bir kargaşa, konuşmalar sürüp gitti, bazen de kışın olduğu gibi *maydan* kuruluyordu. Geceleyin etrafı dayanılmaz bir sıcak ve ağır hava kaplıyordu. Aralanmış pencereden gece soğuğu geliyordu, ama tutuklular ranzalarında bütün gece hayal kurdular, sanki sayıklar gibi. Ortalıkta pire kaynaşıyordu.

Kışın da saldırıyorlardı bize, hep bol miktardaydılar, ama baharla birlikte daha önce benim hiç duyup görmediğim ölçülere varmışlardı, inanmakta güçlük çektim. Doğru, pirelere de alışılır, bunu ben de yaşadım; ama yine de durum ağırlaşmıştı. Yatarken humma ateşine yakalanmış kadar çok acı çekiyordum ve kendimi uyumuyor da kâbus görüyor gibi hissediyordum. Sonunda, sabaha doğru pireler de yorulmuş gibi oluyor ve sabah soğuğunda gerçekten tatlı bir uykuya yatar gibi olacakken – birdenbire acımasız davul sesi nöbetçi kapısından duyuluyor ve tan ağarıyor. Kısa gocuğuna sarınmış bir halde, lanet ederek dinliyorsun, yüksek, belirgin sesleri, sanki onları sayıyorsun, bu arada uykunun arasından aklına dayanılmaz bir düşünce geliyor, yarın olacak, sonra ertesi gün ve peş peşe birkaç yıl böyle geçecek, özgür kalıncaya kadar. Ama ne zaman gelecek, diye düşünüyorsun, bu özgürlük ne zaman ve nerede? Bu arada uyanmak lazım; günlük yürüyüş, izdiham başlıyor... İnsanlar giyinip işe koşuyor. Doğru, öğleyin bir saat olsun uyuyabilirsin.

Müfettiş hakkında doğruyu söylemişlerdi. Dedikodular geçen her gün gitgide netleşti ve sonunda herkes Petersburg'dan önemli bir generalin bütün Sibirya'yı teftiş etmeye geleceğini, artık Tobolsk'a kadar gelmiş olduğunu öğrendi. Kampa her gün yeni söylentiler geliyordu. Şehirden de haberler geldi; herkesin telaş ettiği, tedirgin olduğu, hediye bulmaya çalıştığı duyuluyordu. Yüksek amirlerin kabuller, balolar, bayramlar hazırladığı söyleniyordu. Tutuklular yığın yığın toplanıp kalenin sokaklarını düzleştirmeye, tümsekleri yok etmeye, çitleri ve direkleri boyamaya, alçı yapmaya, onarmaya gönderiliyordu; kısacası, bir anda bizzat gösterilmesi gereken her şeyi düzeltmek istiyorlardı. Bu işi çok iyi anlıyorduk ve aramızda gitgide daha ısrarlı, ateşli bir şekilde konuşuyorduk. Fanteziler devasa ölçülere varmıştı. Hatta general nasılsınız

diye sorunca talepte bulunmaya bile hazırlanmışlardı. Bu arada aralarında tartışıp bağrışıyorlardı. Binbaşı da heyecan içindeydi. Sık sık kampa geliyor, sık sık bağırıyor, sık sık insanlara öfkeleniyor, sık sık herkesi topluyor, temizlik ve terbiye kontrolü yapıyordu. Bu sırada, sanki kasten olmuş gibi, kampta küçük bir olay oldu, fakat olay Binbaşı'yı hiç heyecanlandırmadı, sanki bunu bekliyordu, hatta tersine onu memnun etmişti. Tutuklulardan biri bir başkasının göğsünü, kalbinin hemen altından şişle yaraladı.

Bu suçu işleyen tutuklunun adı Lomov'du; yaralanan da aramızda Gavrilka diye çağrılırdı; mevsimlik berduşlardan biriydi. Başka bir lakabı var mıydı, hatırlamıyorum; ona bizde hep Gavrilka derlerdi.

K... eyaletinin varlıklı T... köylülerinden biriydi. Bütün Lomovlar ailecek birlikte yaşardı: yaşlı baba, üç oğul ve amcaları Lomov. Zengin mujiklerdendiler. Bütün eyalette onların üç yüz bin banknot sermayeleri olduğu söylenirdi. Çift sürer, deri ayırır, tüccarlık yaparlardı, ama en çok tefecilikle, berduşlara yataklıkla, çalıntı mal işiyle ve diğer sanatlarla ilgilenirlerdi. Eyaletin köylülerinin yarısı onlara borçluydu, onların kölesiydi. Akıllı ve kurnaz mujikler sayılırlardı, ama sonunda, özellikle de bölgeden önemli biri geçerken onlara da uğradığı zaman, ihtiyarla şahsen tanıştığı ve onu cesareti ve fütursuzluğu yüzünden sevdikleri zaman böbürlenirlerdi. Birdenbire onlardan daha güçlüsü olmadığına karar verip çeşitli yasadışı işlerde gitgide daha güçlü riskler almaya başlamışlardı. Herkes diş gıcırdatırdı onlara; herkes toprağın altına girmelerini dilerdi; ama onların burnu günden güne dikleşmişti. İnzibatlar, mahkemeler onlar için anlam taşımaz hale gelmişti. Sonunda yoldan çıkıp her şeylerini kaybettiler, ama kötülükleri yüzünden, gizli suçları yüzünden değil, bir iftira yüzünden. Köylerinden on verst kadar uzakta büyük bir çiftlik var-

dı, Sibirya'ya özgü bir *zaimka*[1]. Sonbaharda orada, çok uzun zaman önce köleleştirilmiş altı Kırgız işçi yaşıyordu. Bir gece bütün bu Kırgız işçiler boğazlandı. Dava açıldı. Uzun süre devam etti. Dava sırasında daha bir sürü tatsız olay çıktı ortaya. Lomovlar kendi işçilerini öldürmekle suçlanıyorlardı. Kendileri anlatmışlardı bunu, bütün kamp da biliyordu; işçilere çok borçlandıklarından kuşkulanılıyordu, çünkü büyük servetlerine rağmen, cimri ve açgözlüydüler, Kırgızları da onlara borçlarını ödememek için öldürmüşlerdi. Soruşturma ve yargılama sırasında servetleri kül olup gitti. İhtiyar öldü. Çocuklar başka yere gönderildi. Oğlanlardan biri on iki yıllığına amcasıyla birlikte bizim yanımıza, kürek cezasına gönderildi. Peki sonra? Kırgızları öldürmekten kesinlikle suçsuz bulundular. O sırada kampa ünlü düzenbaz ve berduş, neşeli ve cesur biri olan Gavrilka getirildi, bütün dava ona yıkılmıştı. Fakat bunu kendisi mi üstlenmişti duyamadım, ama bütün kamp Kırgızların onun elinde can vermediğine kesinlikle emindi. Gavrilka'nın Lomovlarla berduşken işi olurdu. Kampa kısa bir süreliğine, asker kaçağı ve berduş olduğu için gelmişti. Kırgızları üç berduşla birlikte öldürmüştü; *zaimka*'ya el koyup yaşamayı düşünmüşlerdi. Bizim aramızda Lomovlar sevilmezdi, neden bilmiyorum. Bir tanesi, yeğen, gençti, zeki ve iyi huylu bir karakteri vardı; ama Gavrilka'yı bıçaklayan amcası, aptal ve boşboğaz bir mujikti. Birçok kişiyle bezdirinceye kadar tartışır ve sürekli dayak yerdi. Gavrilka'yı herkes neşeli ve cana yakın karakterinden dolayı severdi. Lomovlar onun suçlu olduğunu ve aynı davadan geldiğini bilseler de, onunla tartışmazlardı; hiç onun yanına gitmemişlerdi; o da onlara hiç ilgi

1. (Rus.) Sözcük anlamıyla "istimlak". Sibirya'yı işgal ederken Ruslarda toprağın mülk hakkı ilk yerleşene veriliyordu. (Ç.N.)

göstermemişti. Birdenbire amca Lomov'la adı kötüye çıkmış bir kız yüzünden tartıştılar. Gavrilka onu iyi huyluluğundan dolayı övmüştü; mujik kıskançlık edip güzel bir öğle vakti onu şişle yaraladı. Lomovlar mahkeme yüzünden perişan olmuşlardı, ama kampta varlıklı yaşıyorlardı. Anlaşılan paraları vardı. Semaver almış, çay içiyorlardı. Binbaşımız da bunun farkındaydı ve iki Lomov'dan da aşırı derecede nefret ediyordu. Her şey için onları kusurlu buluyor ve hep onlara yükleniyordu. Lomovlara göre Binbaşı onlardan rüşvet almak istiyordu. Ama rüşvet vermemişlerdi. Elbette, eğer Lomov şişi biraz daha yana saplamış olsaydı, Gavrilka'yı öldürmüş olacaktı. Ama olay bir sıyrıkla sona erdi. Binbaşıya bildirdiler. Onun nasıl nefes nefese ve memnun bir şekilde geldiğini hatırlıyorum. Hayret verici bir şekilde kibardı, sanki öz oğluymuş gibi konuşuyordu Gavrilka'yla.

"Dostum, hastaneye böyle gidebilecek misin? Hayır, en iyisi seni atla götürsünler. Hemen bir at getirin!" diye bağırdı bir çavuşa.

"Ama majesteleri, ben hiçbir şey hissetmiyorum. Sadece sıyırıp geçti majesteleri."

"Sen anlamazsın, anlamazsın, canım; bak göreceksin... Orası tehlikeli nokta; ne olursa o noktadan olur; kalbinin hemen altından yaralamış seni haydut! Ya sen, sen," diye kükredi Lomov'a dönerek, "seni hemen tutukluyorum!.. Nöbetçi kulübesine!"

Gerçekten de tutukladı. Lomov yargılandı ve yara çok hafif bir çizikti belki, ama kasıt belliydi. Suçluya kürek cezası eklediler ve bin sopadan geçirdiler. Binbaşı kesinlikle hoşnuttu...

Sonunda müfettiş de geldi.

Şehre vardığının ikinci günü kampımıza geldi. Bayram gibiydi. Birkaç gündür her şey yıkanıyor, temizleniyor, yerleştiriliyordu. Tutuklular yeniden tıraş olmuştu.

Üzerlerindeki giysiler beyazdı, temizdi. Yazın hepsi, duruma göre, keten beyaz ceket ve pantolonla gezerdi. Her birinin ceketinin sırtına iki karış çapında siyah bir daire dikilmişti. Bir saat boyunca tutuklulara, yüksek şahıs onlarla konuşmaya tenezzül edecek olursa nasıl cevap verecekleri öğretilmişti. Provalar yapıldı. Binbaşı tutuşmuş gibi telaşlıydı. Generalin gelmesinden bir saat önce herkes put gibi belirlenen yerdeydi ve elleri pantolonların dikiş yerlerindeydi. Sonunda öğleyin saat birde general geldi. Bu önemli bir generaldi, öyle önemliydi ki, herhalde onun varlığı Batı Sibirya'daki bütün idarecilerin kalbini titretirdi. Ciddi ve ağırbaşlı bir havayla geldi; arkasından ona eşlik eden yerel amirler topluca geldiler; birkaç general, albay. Bir de sivil vardı, frak ve pabuç giymiş, uzun boylu ve yakışıklı bir adamdı, o da Petersburg'dan geliyordu ve aşırı rahat ve bağımsız hareket ediyordu. General sık sık onunla konuşuyordu ve çok kibar davranıyordu. Bu durum tutukluların özellikle ilgisini çekti: bir sivil, ama hürmet görüyor, hem de generalden! Daha sonra onun adını ve kim olduğunu öğrendiler, ama yorumların sonu gelmedi. Bizim bezgin Binbaşı, portakal renkli yakalığı, kan çanağı gözleri, kıpkırmızı olmuş suratıyla, sanki generalde hoş bir izlenim bırakmamış gibiydi. Yüksek ziyaretçisine özel saygı göstermek için gözlüklerini de takmamıştı. Biraz uzakta dimdik duruyordu ve majestelerinin bir arzusunu yerine getirmek üzere uçmaya hazır gibi bekliyordu. Ama ondan bir şey istenmiyordu. General sessizce koğuşları gezdi, mutfağa baktı, herhalde çorbayı tattı. Ona beni gösterdiler: falan falan, yani, soylulardan biri.

"Ya!" dedi general. "Peki burada nasıl durumu?"

"Çok iyi, majesteleri," dediler ona. General başını salladı, iki dakika sonra da kamptan gitti. Elbette tutuklular sersemlemiş ve şaşırmıştı, ama yine de belli bir ha-

yalkınlığı oldu. Tahmin edileceği üzere, Binbaşı'yla ilgili hiçbir iddia konuşulamadı. Binbaşı böyle olacağından kesinlikle emindi zaten.

VI

Kürek hayvanları

Bir süre sonra satın alınıp kampta hizmet etmeye başlayan Gnedka, tutukluları yüksek şahsiyetin ziyaretinden daha çok meşgul etti ve eğlendirdi. Kampta su, lağım vb. şeylerin taşınması için bir at bulunduruluyordu. Onu getirip götürecek bir tutuklu seçilmişti. Tabii onunla birlikte bir de nöbetçi giderdi. Bizim atın işi sabah akşam bitmezdi. Gnedka bize çok uzun süre hizmet etti. İyi bir attı, ama zamanla yıprandı. Çok güzel bir sabah vakti, Aziz Petrus Günü'nden hemen önce, yere yığıldı ve birkaç dakika içinde öldü. Ona üzüldüler, herkes çevresine toplantı, yorum yaptı, tartıştı. Aramızdaki emekli süvariler, Çingeneler, gaziler vb. atlarla ilgili bildikleri birçok şeyi anlattılar, hatta aralarında küfürleştiler, ama Gnedka'yı diriltemediler. Ölü bir halde, herkesin bir kere dokunmayı görev bildiği şişmiş karnıyla yattı; Binbaşı'ya Tanrı'nın iradesini bildirdiler ve o da hemen yeni bir at satın alınmasına karar verdi. Aziz Petrov Günü'nde, sabahleyin, ayinden sonra, hepimiz bir araya toplanınca, satılık atları getirmeye başladılar. Tahmin edileceği üzere, satın alma işini tutuklular yapıyordu. Gerçek uzmanlar vardı aramızda ve daha önce bu işle ilgilenen iki yüz elli kişiyi kandırmak güç bir şeydi. Kırgızlar, at cambazları, Çingeneler, kentliler geldi. Tutuklular her yeni atı sabır-

sızca bekliyordu. Çocuklar gibi şendiler. Onları en çok neşelendiren şey sanki özgürmüş, sanki gerçekten kendi ceplerinden kendilerine at alıyormuş ve tam bir alma özgürlüğüne sahipmiş gibi davranmalarıydı. Üç at getirilip götürüldü, iş dördüncüde tamam oldu. Gelen at satıcıları belli bir hayretle ve biraz ürkerek çevrelerine bakınıyor ve hatta bazen yanımızda duran nöbetçilere bakıyorlardı. Kafası tıraşlı, damgalı, zincirli ve kendi evinde, eşiğinden kimsenin adım atamadığı kürek cezası ininde olan iki yüz elli kişilik bir sürü, kendine özgü bir saygı uyandırıyordu. Bizimkiler de getirilen her atı türlü kurnazlıklarla sınıyorlardı. Orasına burasına bakıyor, her yerini yokluyor ve kampın asıl refahı buna bağlıymış gibi işten anlar, ciddi ve muammalı bir ifade takınıyorlardı. Hatta Çerkesler atın üstüne sıçrayıverdiler; gözleri çılgınca parlıyordu ve beyaz dişlerini sergileyip eğri burunlu suratlarını çarpıtarak anlaşılmaz konuşmalarıyla bir gevezelik tutturdular. Ruslardan bazısı da onların tartışmasını pür dikkat izliyordu, sanki araya girmek için fırsat kolluyorlardı. Bir kelimesini bile anlamıyorlardı, o yüzden olup biteni yüzlerinden anlamaya çalışıyorlardı; at iyi mi kötü mü? Fakat başka, yabancı bir gözlemciye burada böyle hummalı bir şekilde gösterilen ilgi tuhaf görünebilirdi. Bir tutuklunun, başka tutukluların karşısında ses çıkarmaya cesaret edemeyen uysal, ezik, kendi halinde bir tutuklunun değişmesi özellikle şaşırtıcıydı! Sanki atı kendisi satın alacaktı, sanki aslında onun için ne alınırsa alınsın farkedecekti. Çerkesler dışında Çingeneler ve at cambazları da böyleydi; ilk yeri ve ilk sözü sahiplenmek için öne atılıyorlardı. Hatta burada soylu bir düello da yaşanıyordu, özellikle iki kişi arasında; eski at satıcısı yaşlı Çingene Kulikov'la kampa kısa süre önce gelmiş ve Kulikov'u daha şimdiden bütün şehir pratiğiyle yenmeyi başarmış olan kendi kendini yetiştirmiş veteriner, kurnaz bir Sibir-

ya mujiği arasında yaşanıyordu bu düello. İşin aslı, bizim kamptaki kendi kendini yetiştirmiş veterinerimize bütün şehirde çok değer veriyorlardı, üstelik sadece kentliler ya da tüccarlar değil, şehirde gerçek birkaç veteriner doktor olduğu halde, atları hastalanan yüksek rütbelilerden gelenler bile vardı. Yolkin, yani Sibiryalı mujik gelmeden önce Kulikov'un rakibi yoktu, çok pratik sahibiydi ve elbette, bunun maddi karşılığını da alıyordu. Fazlasıyla Çingenelik ve şarlatanlık yapıyordu ve söylediğinden çok daha azını biliyordu. Gelirine bakılırsa aramızda aristokrat sayılırdı. Varlığı, aklı, cesareti ve kararlılığı yüzünden uzun zaman önce kendisine kamptaki tutuklular arasında saygı duyulmasını sağlamıştı. Bizim aramızda sözü dinlenirdi ve o da dinlerdi. Ama çok az konuşurdu; ruble dağıtır gibi ve sadece en önemli konularda konuşurdu. Kararlı biriydi, ama gerçek, bitmek bilmez bir enerjisi vardı. Artık yaşlanmıştı, ama çok yakışıklı, çok akıllıydı. Biz soylulara özellikle aşırı kibar davranırdı ve sıra dışı bir özgüvene sahipti. Onu giydirip başkentin herhangi bir kulübüne bir kont diye götürsek, hemen yerini bulur, kart oynar, az ama oturaklı sohbet eder ve belki de bir kont değil bir berduş olduğunu bütün akşam boyunca belli etmezdi. Ciddi söylüyorum, o kadar akıllı, görmüş geçirmiş ve kıvrak düşünceliydi. Tavırları da zarifti, şıktı. Hayatında çok şey görmüş olmalıydı. Fakat geçmişi tam bir bilinmezlik bulutuyla kaplıydı. Özel kısımda yaşıyordu. Ama Yolkin'in, mujik, ama elli yaşlarında, Raskolniklerden kurnaz bir mujik olan Yolkin'in gelmesiyle birlikte, Kulikov'un veterinerlik ünü söndü. Yolkin iki ay içinde şehirdeki neredeyse bütün işlerini aldı. Kulikov'un daha önce uzak durduğu atları bile kolayca iyileştiriyordu. Bu mujik başka birkaç kişiyle birlikte kalpazanlık yüzünden gelmişti. Yaşlı olduğu için böyle bir işten uzak durması gerekirdi! Ellerindeki üç altından sadece bir ta-

nesinin sahte çıktığını bize kendi kendine gülerek anlatırdı. Kulikov onun veterinerlik başarılarından biraz gücenmişti, hatta tutuklular arasındaki şöhreti de sönmeye başlamıştı. Şehrin dışında kadife ceket giyen, gümüş kolye, yüzük takan, bir âşığı vardı, kürklü çizme giyerdi ve gelir kaynağı tükendiği için aniden *tselovalnik* olmak zorunda kalmıştı, bu yüzden de herkes yeni Gnedka'nın satın alınması sırasında düşmanların çekişeceğine inanıyordu. Merakla bekliyorlardı. Herkes bir taraf tutmuştu. İki tarafın öncüleri şimdiden heyecanlanmaya başlamıştı ve hafif hafif küfürleşiyorlardı. Yolkin'in kendisi de kurnaz yüzüne en sarkastik gülüşünü takınmıştı. Ama olaylar başka türlü gelişti: Kulikov tartışmayı düşünmüyordu, tartışmadan ustaca hareket etti. Ödün vererek başladı, hatta hasmının eleştirel görüşlerini saygıyla dinledi, ama onun bir sözünü yakalayınca, kibarca ve ısrarla yanıldığını gösterdi ve Yolkin kendini toparlayıp karşı çıkıncaya kadar, onun nerede, ne konuda yanlış yaptığını gösterdi. Kısacası Yolkin beklenmedik ve hünerli bir şekilde yenildi ve üstünlük yine onda olsa da, Kulikov'un taraftarları hoşnut oldu.

"Hayır çocuklar, o öyle kolay yenilmez, söker alır; kendini bilir!" diyordu bazıları.

"Yolkin daha iyisini bilir!" diye karşı çıkıyordu diğerleri, ama biraz tereddütle söylüyorlardı. İki taraf da birdenbire aşırı tereddütlü konuşmaya başladı.

"Bilmesi bir yana, eli de hafiftir. Hayvan dedin mi Kulikov'dan şaşmayacaksın."

"Adam işi biliyor!"

"Biliyor..."

Sonunda yeni Gnedka seçildi ve satın alındı. Bakımlı bir attı, gençti, güzeldi ve aşırı sevimli, neşeli bir görünüşü vardı. Elbette, başka açılardan da kusursuz çıkacaktı. Pazarlık başladı: Otuz ruble istediler, bizimkiler yirmi

beş verdi. Ateşli ve uzun bir pazarlık yapıldı, fiyat indi çıktı. Sonunda kendi kendilerine gülmeye başladılar.

"Nedir bu, para kendi cebimizden mi çıkacak?" dedi bazıları. "Ne diye pazarlık ediyoruz?"

"Hazineye mi acıyorsun?" diye bağırdı diğerleri.

"Ama kardeşler bu hepimizin parası... atölyeler..."

"Atölyeler! Hayır, besbelli kardeşimiz budalalık etmeye gerek yok, biz kendimiz bulur çıkarırız..."

Sonunda yirmi sekiz rubleye anlaşıldı. Binbaşıya haber verildi ve satış kesinleşti. Tabii hemen ekmekle tuz getirildi ve yeni Gnedka zaferle kampa getirildi. Herhalde, o sırada onun boynunu okşayıp başını sevmemiş tek bir tutuklu bile yoktu. O gün Gnedka'yı su getirmeye koştular ve herkes yeni Gnedko'nun fıçıyı nasıl taşıdığını merakla seyretti. Sucumuz Roman yeni atı alışılmamış bir hoşnutlukla seyrediyordu. Elli yaşlarında bir mujikti bu, sakin ve sağlam bir karakteri vardı. Zaten bütün Rus arabacıları aşırı sağlam ve hatta sessiz bir karaktere sahiptir, sanki atlarla sürekli sohbetin insana özel bir sağlamlık ve hatta saygınlık verdiği gerçekten doğru gibidir. Roman sessizdi, herkese karşı kibardı, konuşmayı pek sevmezdi, bir keseden tütün koklardı ve kimsenin hatırlamadığı zamandan beri kamptaki Gnedko'lara bakardı. Yeni alınan üçüncü olmuştu. Hepimiz kampa doru donlu bir at gelirse, *eve* çok uygun olacağına inanıyorduk. Roman da kabul etti bunu. Örneğin, alaca olanı asla satın almazdık. Suculuk işi, bir hakka göre, hep Roman'da olurdu ve içimizden kimse bu hakkı ondan almayı aklından bile geçirmezdi. Eski Gnedko ölünce, kimsenin, Binbaşı'nın bile aklına Roman'ı bir şeyle suçlamak gelmemişti: Tanrı iradesi, hepsi bu, Roman iyi bir arabacıdır. Kısa süre sonra Gnedko kampın sevgilisi oldu. Tutuklular ciddi kişilerdi, ama sık sık onu sevmeye gelirlerdi. Roman bazen nehirden dönerken ona çavuşun açtığı kapı-

ları kilitler, Gnedko da kampa girerken fıçıyla durup onu bekler, gözlerini ona diker. "Tek başına git!" diye bağırır ona Roman ve Gnedko hemen tek başına gider, mutfağa kadar gider ve durur, aşçıyla yamakların kovayla gelip suyu almasını bekler. "Akıllı Gnedko!" diye bağırır ona, "Tek başına getirdi!.. Söz dinliyor."

"Olacak şey değil: Hayvan ama anlıyor!"

"Harikasın Gnedko!"

Gnedko başını sallayıp kişner, sanki o da gerçekten anlıyordur ve övülmekten hoşnuttur. Bu arada birisi ona hep ekmekle tuz getirir. Gnedko yer ve yine başını sallar, sanki şöyle der: "Tanıyorum seni, tanıyorum! Ben sevimli bir atım, sen de iyi bir insansın!" Ben de severdim Gnedko'ya ekmek vermeyi. Onun kırmızı suratını seyretmek ve avcunda onun hediyeyi hemen yutuveren yumuşak, sıcak dudaklarını hissetmek çok hoş olurdu.

Genel olarak tutuklularımız hayvanları sevebilirdi, ve eğer onlara bu izin verilse, kampta bir sürü evcil hayvan ve kuş beslerlerdi. Herhalde böyle bir uğraş yapmayacaksa, tutukluların sert ve yabani karakterini başka ne yumuşatıp asilleştirebilir? Ama buna izin vermiyorlardı. Ne düzenimiz, ne de yerimiz buna müsait değildi.

Fakat yine de, kampta benim orada olduğum dönemde, şans eseri birkaç hayvan vardı. Gnedko dışında köpeklerimiz, kazlarımız, teke Vaska vardı, hatta bir süre bir kartal bile yaşamıştı.

Sürekli bekçi köpeği olarak, daha önce de söylediğim gibi Şarik vardı, akıllı ve iyi bir köpekti, benim sürekli bir dostluğum oldu onunla. Ama köpek genel olarak sıradan halk tarafından kirli bir hayvan, ilgi de gösterilmemesi gereken bir hayvan sayıldığından, Şarik'e içimizden kimse ilgi göstermezdi. Köpek kendi halinde yaşar, avluda uyur, mutfak artıkları yer ve başka da özel bir ilgi uyandırmaz, fakat o kamptaki herkesi tanır ve

sahibi sayardı. Tutuklular çalışmadan dönünce, nöbetçi kulübesindeki "Onbaşı" çığlığıyla birlikte kapılara koşar, uysalca gelen grupları karşılar, kuyruk sallar ve her gelene biraz şefkat görmek ümidiyle davetkâr bir şekilde bakardı. Ama uzun yıllar boyunca, benden başka kimseden ilgi görmemişti. Bu yüzden de beni herkesten çok severdi. Daha sonra kampa Belka adlı diğer köpek nasıl geldi hatırlamıyorum. Kultyapka adlı üçüncüsünü de kendim getirmiştim, bir ara işten, daha enikken getirmiştim. Belka tuhaf bir yaratıktı. Biri onu at arabasıyla getirmişti ve sırtı içe göçüktü, koştuğu zaman, uzaktan bakınca birbiriyle yarışan iki beyaz hayvan koşuyormuş gibi görünüyordu. Dahası, fırlak gözleriyle baştan sona çirkindi; kuyruğunun tüyleri dökülmüştü, hemen hiç tüy kalmamıştı ve sürekli bacaklarının arasına kıstırıyordu. Anlaşılan kaderin incitmesinden sonra uysallaşmaya karar vermişti. Asla havlamaz ve hırlamazdı, sanki cesareti yoktu. Daha çok ekmekle, kışlaların arkasında yaşardı; eğer bizimkilerden birini görürse, hemen birkaç adım ötesinde, uysallık belirtisi olarak, sırtüstü yuvarlanırdı: "Haydi," derdi sanki, "bana her şeyi yapabilirsin, karşı çıkmayı düşünmüyorum." Ve önünde yuvarlandığı her tutuklu onu çizmesiyle, sanki bunu vazgeçilmez bir sorumluluk sayarmış gibi tekmelerdi. "Defol, pis!" derdi tutuklular. Ama Belka çığlık atmaya bile cesaret edemezdi ve eğer çok acı çektiyse, içine kapanır, üzülürdü. Kampta bir işin peşinden koştururken, Şarik'in de bütün diğer köpeklerin de karşısında aynı şekilde zıplayıp hoplardı. Daha büyük bir köpek kükreyip havlayarak üzerine geldiği zaman hoplayıp zıplar, uysalca yere uzanırdı. Ama köpekler benzerlerinin uysal ve sakin olmasını sever. Azgın köpek hemen durur, dalgın dalgın önünde uysalca bacaklarını havaya dikmiş köpeğin tepesinde durur ve ağır ağır büyük bir merakla onun gövdesinin her yerini koklama-

ya başlardı. Bu sırada her yeri tir tir titreyen Belka ne düşünürdü? "Peki ne olacak, bu haydut ısıracak mı?" – herhalde aklından bu geçerdi. Ama, dikkatle kokladıktan sonra, sonunda köpek, ilginç bir şey bulamadığı için onu bırakır, giderdi. Belka hemen sıçrayıp kalkar ve yine uzun bir köpek katarıyla birlikte bir dişi köpeğin peşine takılırdı. Dişi köpekle asla tanışamayacağını herhalde biliyor olsa da, uzaktan takip ederdi onları – bu da onun talihsizliklerine teselli olurdu. Anlaşılan onur diye bir şeyi düşünmeyi bırakmıştı. Gelecekte bir kariyer umudu olmadığından, sırf ekmeği için yaşıyor ve bunu tümüyle kabulleniyordu. Bir keresinde onu okşamaya kalkıştım; onun için o kadar yeni ve beklenmedik bir şeydi ki bu birdenbire dört ayağıyla yere kapandı, titreyerek yüksek sesle ulumaya başladı. Acıdığım için onu sık sık sevmeye başladım. O yüzden beni çığlık çığlığa karşılıyordu. Uzaktan görür görmez ciyaklıyor, deli gibi, acıklı bir şekilde ciyaklıyordu. Kampın arkasındaki bir tepede köpekler parçaladı sonunda onu.

Kultyapka çok daha başka bir karaktere sahipti. Bu kör eniği atölyeden kampa niye getirmiştim, bilmiyorum. Onu besleyip büyütmek hoşuma gidiyordu. Şarik hemen korumasına aldı Kultyapka'yı ve onunla birlikte uyumaya başladı. Kultyapka büyüyünce, onun kulaklarını ısırmasına, tüylerini yolmasına ve onunla eniklerle oynayan yetişkin köpekler gibi oynamasına izin verdi. Kultyapka'nın boydan değil, enden ve genişlikten büyümesi tuhaftı. Tüyleri karman çormandı, açık fare rengiydi; bir kulağı düşüktü, diğer kulağı kalkıktı. Sahibini görünce mutluluktan havalara sıçrayan, bağıran, üzerine atlayıp önünüzde her türlü duygusunu göstermeye hazır olan bütün enikler gibi hararetli ve heyecanlı bir karakteri vardı: "Heyecan görülsün yeter, terbiyeye hiç gerek yok!" Nerede olursam olayım, "Kultyapka!" diye bağırmam ye-

terdi – birdenbire bir köşeden, sanki yerin altından çıkıyormuş gibi çıkar ve çığlık çığlığa heyecanla Şarik gibi kayarak yanıma gelir ve yolda yuvarlanırdı. Bu küçük canavarı dehşetli severdim. Sanki kader onu yaşamda hoşnutluğa ve sadece mutluluğa hazırlamıştı. Ama çok güzel bir günde, kadın pabuçlarının dikilmesi ve derilerin sınıflandırılması işiyle ilgilenen tutuklu Neustroyev ona özel bir ilgi göstermeye başladı. Birdenbire bir şeyinden etkilenmişti. Kultyapka'yı yanına çağırdı, tüylerini okşadı ve hafifçe yere yatırdı hayvanı. Hiçbir şeyden kuşkulanmayan Kultyapka mutluluktan ciyakladı. Ama ertesi sabah ortadan kaybolmuştu. Uzun zaman aradım onu; sanki buhar olup uçmuştu; ve iki hafta sonra her şey anlaşıldı: Neustroyev, Kultyapka'nın kürkünü beğenmişti. Derisini yüzmüş, işlemden geçirmiş ve amirlerden birinin karısının ısmarladığı kışlık kadife ayakkabının altına koymuştu. Hazır oldukları zaman bana da gösterdi yarım botları. Tüyleri enfesti. Zavallı Kultyapka!

Kampta birçoğumuz deri tabaklamakla uğraşırdık ve bazen güzel kürkü olan köpekler getirirler, bu köpekler bir anda ortadan kaybolurdu. Bazıları çalınırdı, bazıları satın alınırdı. Bir keresinde mutfağın arkasında iki tutuklu görmüştüm. Bir şey konuşup çekişiyorlardı. Bir tanesi iyi bir soydan geldiği belli olan, irice bir köpeğin ipinden tutuyordu. Alçak uşağın teki onu efendisinden almış ve bizim ayakkabıcılara otuz gümüş kapiğe satmıştı. Tutuklular onu asmaya hazırlanıyordu. Bu çok kolay oluyordu: Derisi yüzülüyor, cesedi de kampın arka köşesinde açılmış ve yazın aşırı sıcaklarda çok kötü kokular saçan büyük ve derin bir lağım çukuruna atılıyordu. O çukuru çok seyrek temizliyorlardı. Sanki zavallı köpek ona hazırlanan kaderi sezmiş gibiydi. Telaşla ve huzursuzca üçümüze bakıyor ve bazen tüylü kuyruğunu hafifçe döndürmeye cesaret edip sanki bununla bize güvendiğini belli

etmek itiyordu. Hemen uzaklaştım oradan, onlar da elbette işlerini başarılı bir şekilde sona erdirdiler.

Bizde kazlar daha da şans eseri yaşıyordu. Kim bakıyordu onlara ve kimdi gerçekten sahipleri, bilmiyorum, ama bir süre sonra tutuklulara çok alıştılar ve hatta şehirde de ünlendiler. Kampta yetiştiriliyorlar ve mutfakta saklanıyorlardı. Yavrular büyüyünce hepsi birden, bütün cemaat, hep birlikte işe giden tutukluların yanına toplanıyordu. Ama davul çalıp da kürek mahkûmları çıkış kapısına yöneldiği zaman, bizim kazlar çığlık atarak peşimizden koşuyor, kanatlarını açıyor, tek tek kapının yüksek eşiğinden sıçrayıp otluk alana yöneliyor, orada nöbetin sonuna kadar geziniyorlardı. Hep en büyük topluluğa yakın durur ve çalışma sırasında biraz uzakta otlanırlardı. Topluluk işten kampa geri dönerken onlar da birlikte gelirlerdi. Kalede kazların tutuklularla birlikte çalışmaya gittiği söylentisi yayılmıştı. "Baksana, tutuklular kendi kazlarıyla birlikte gidiyor!" diyorlardı rastlayınca. "Nasıl eğittiniz bunları!" – "Alın bunları kazlara harcayın!" diyerek sadaka verirdi bazısı. Ama ne kadar sadık olurlarsa olsunlar, bir perhiz sırasında hepsi kesilirdi.

Fakat bizim Vaska adlı keçimiz, eğer özel bir durum olmasa asla kesilmeyecekti. Aramıza nasıl gelmişti, kim getirmişti onu, bilmiyorum, ama birdenbire kampta küçük, beyaz, çok güzel bir keçi belirdi. Birkaç gün içinde hepimize sevdirdi kendini ve herkesi eğlendirdiği gibi, mutlu etti. Onu saklamak için bir sebep de bulundu: Kampta, ahırda, bir keçi barındırmak lazımdı. Fakat ahırda değil, önce mutfakta, sonra da bütün kampta yaşamaya başladı. Aşırı zarif ve oyunbaz bir yaratıktı. Adı gibi koşar, sıralara, masalara sıçrar, tutuklularla toslaşır, hep neşe ve eğlence saçardı. Bir keresinde, onun kocaman boynuzları çıktığı sırada, kalabalık bir tutuklu topluluğuyla koğuş basamaklarında oturan Lezgi Babay

onunla toslaşmaya karar verdi. Uzun süre toslaştılar –tutukluların keçiyle en sevdiği eğlence buydu– sonra birdenbire Vaska verandanın en üst basamağına sıçrayıp Babay bir yana çekilmeye fırsat bulamadan önce arka ayakları üstünde kalktı, ön ayaklarını var gücüyle Babay'ın ensesine indirdi, Babay takla atarak yuvarlandı merdivenlerden. Babay da orada bulunan herkes gibi sersemlemişti. Kısacası, Vaska'yı herkes çok severdi. Yetişkin olduğu zaman, ortak ve ciddi bir karar sonucunda, o bilinen ameliyat gerçekleştirildi, veterinerlerimiz bunu çok başarılı bir şekilde yaptılar. "Keçi gibi kokmayacak artık," dedi tutuklular. Daha sonra Vaska aşırı yağlanmaya başladı. Ama bıçak gibi boynuz da çıkardı. Yürürken iki yana sallanırdı. Ayrıca bizimle birlikte işe gelerek tutukluları ve yolda karşılaştığımız insanları eğlendirirdi. Kamp keçisi Vaska'yı herkes tanırdı. Bazen, örneğin kıyıda çalışılıyorsa, tutuklular yabani söğüt dalı koparır, üzerine yapraklar koyar, çiçeklerle süsler ve bütün bunları Vaska'nın üzerine koyarlardı. Boynuzları dallarla ve çiçeklerle sarılırdı, gövdesi çelenklerle süslenirdi.

Vaska kampa hep tutuklulardan önce, yıkanmış ve süslenmiş olarak dönerdi, onlar da onun peşinden sanki gelip geçene karşı gururlanır gibi yürürlerdi. Bu keçi aşkı o kadar ilerledi ki, bazılarının aklına çocuk gibi şu fikir geldi: "Vaska'nın boynuzlarını yaldızlasak!" Ama bunu söyledikleri halde, yapmadılar. Buna rağmen ben, İsay Fomiç'ten sonraki en iyi yaldızcımız olan Akim Akimiç'e, "Keçi boynuzu gerçekten yaldızlanır mı?" diye sorduğumu hatırlıyorum. Önce dikkatle bakmıştı keçiye, ciddi ciddi düşünmüş, sonra da ne yazık ki yapılabileceğini, ama kalıcı olmayacağını ve kesinlikle yararsız olacağını söylemişti. Olay da böyle kapandı. Vaska kampta uzun süre yaşadı ve herhalde nefes darlığından ölecekti, ama bir gün, tutukluların önünde, süslü ve yıkanmış bir halde

işten dönerken, karşıdan arabayla gelen Binbaşı'yla karşılaştı. "Dur!" diye kükredi Binbaşı. "Kimin bu keçi?" Ona durumu açıkladılar. "Nasıl olur! Kampta keçi var, hem de benim iznim olmadan! Çavuş!"

Çavuş geldi ve hemen keçinin kesilmesi emredildi. Derisi yüzülecek, pazarda satılacak ve elde edilen para resmî tutuklu kasasına geçirilecek, eti de tutukluların çorbasına katılacaktı. Kampta olay tartışıldı, herkes üzüldü, fakat kimse itiraz etmeye cesaret edemedi. Vaska'yı bizim lağım çukurunda kestiler. Eti tutuklulardan biri bütün olarak satın aldı, kampa bir buçuk ruble ödedi. Bu parayla *kalaç* alındı, Vaska'yı satın alan da kızartılmış olarak parça parça sattı. Eti gerçekten de benzersiz bir şekilde lezzetliydi.

Kampta bir süre, bozkırın orta büyüklükteki kartal soylarından gelen bir kartal (*karaguş*)[1] da yaşadı. Birisi onu kampa yaralı ve sersemlemiş bir halde getirmişti. Bütün kürek mahkûmları çevresini kuşattı; uçamıyordu; sağ kanadı yere sarkmıştı, bir ayağı kırılmıştı. Çevresine nasıl kudurmuş gibi baktığını, kalabalığı merakla gözlediğini ve eğri gagasını aralayıp hayatını pahalıya satmaya hazırlandığını hatırlıyorum. Herkes onu bir süre seyredip dağıldıktan sonra, tek ayağı üzerinde sekip sağlam kanadına dayanarak, sürüklene sürüklene kampın en uzak ucuna, bir köşeye saklandı, sırtını çitlere verdi. Böyle üç ay yaşadı aramızda ve bu süre boyunca köşesinden bir kez bile çıkmadı. Başlangıçta ona bakmaya sık sık gidiyorlar, üzerine köpeği salıyorlardı. Şarik öfkeyle üzerine atlıyor, ama anlaşılan yaklaşmaya korkuyordu, bu da çok neşelendiriyordu tutukluları. "Yabani bu!" diyorlardı. "Teslim olmaz!" Sonra Şarik de onu çok ürküt-

1. Kazakça, sözcüğü yazar veriyor. (Ç.N.)

meye başladı; korkusunu yendi ve üstüne saldırdığı zaman kırık kanadını yakalamaya başladı. Kartal kendini kanat ve gagasının bütün gücüyle, gururlu ve vahşi bir tavırla, köşesine sığınmış yaralı bir kral gibi koruyor, onu seyretmeye gelen meraklıları seyrediyordu. Sonunda ondan herkes sıkıldı; bir kenara bırakıp unuttular, ama yine de onun yanında her gün taze et parçaları ve su dolu bir kap bulunuyordu. Birileri bakıyordu ona. Başlangıçta yemek yemek istemedi, birkaç gün bir şey yemedi; sonunda yemeği almaya başladı, ama kimsenin elinden almadı, biri varken yemedi. Birkaç kez onu uzaktan gözledim. Kimseyi görmediği ve tek başına olduğunu sandığı zaman, köşesinden biraz uzaklaşmaya, yerinden on iki adım kadar uzağa sürüklenmeye cesaret ediyordu, sonra geri dönüyor, sonra yine oraya gidiyordu. Beni görünce hemen var gücüyle seke seke, süreklenerek yerine koştu ve başını öne çıkartıp gagasını aralayarak silkindi, hemen savaşa hazırlandı. Hiçbir şekilde sakinleştiremedim onu; ısırıp vuruyor, benden et almıyordu ve sürekli, ne zaman yanında dursam, sert, delici bakışıyla gözlerimin içine dimdik bakıyordu. Tek başına ve öfkeyle ölümü bekledi, kimseye güvenmedi, kimseyle barışmadı. Sonunda tutuklular onu hatırlar gibi oldu, kimse iki ay boyunca onun için telaşlanmamış, ondan bahsetmemişti, ama birdenbire sanki ona karşı yakınlık duydular. Kartalı götürmek gerektiğini konuştular. "İsterse ölsün, ama kampta ölmesin," diyordu bazıları.

"Tabii, özgür bu kuş, ciddi bir kuş, kampta yaşamayı öğrenemez," diyordu başkaları.

"Yani o bizim gibi değil," diyordu diğerleri.

"Zaten belli değil mi? O kuş, biz insanız."

"Kardeşler, kartal ormanların kralıdır..." diye başladı söze Skuratov, ama bu kez onu dinlemediler. Yemekten sonra, çalışma davulu çalınınca kartalı aldılar, şiddetle

saldırdığı için gagasını bağladılar ve kamptan çıkardılar. Tepeye kadar götürdüler. Bu gruptaki on iki kişi kartalın nereye gideceğini görmek için merakla bekliyordu. Tuhaf şey; sanki kısmen kendileri özgürlüklerine kavuşmuş gibi mutluydu hepsi de.

"Şu köpek soyluya bak! Ona iyilik yapıyoruz, ama o saldırıyor!" dedi onu tutan, öfkeli kuşa neredeyse sevgiyle bakarken.

"Serbest bırak onu Mikitka!"

"Bu öyle tepede duracak şeytan değil. Ona özgürlüğünü ver, özgürlük âşığı bu."

Kartalı tepeden bozkıra attılar. Sonbahar sonlarıydı, soğuk ve kasvetli bir gündü. Rüzgâr çıplak bozkırdan ıslık çalarak geliyor ve sararmış, kurumuş, parça parça bozkır otlarının üzerinde kükrüyordu. Kartal doğruca, yaralı kanadını çırparak öne atıldı ve telaşla gözünün gördüğü yere doğru bizden kaçmaya çalıştı. Tutuklular otların arasında görünüp kaybolan başını merakla seyrettiler.

"Şuna bak!" dedi dalgın dalgın biri.

"Çevresine bakmıyor bile!" dedi bir başkası. "Giderken bir kere bile dönüp bakmıyor kardeşler!"

"Sen ne sanıyordun, teşekkür etmeye mi dönecek?" dedi üçüncü.

"İş tamam, özgür artık. Özgürlüğü yakaladı."

"Hür yani."

"Bir daha görmeyiz onu kardeşler."

"Ne duruyorsunuz? Marş!" diye bağırdı nöbetçiler ve hepsi sessizce işe koyuldu.

VII

Şikâyet

Bu bölüme başlarken, merhum Aleksandr Petroviç Goryançikov'un elyazmasının yayımcısı okurlara şu açıklamayı yapmayı bir sorumluluk saymaktadır:

Ölüler Evinden Notlar'ın birinci bölümünde soylulardan birinin babasını katletmesiyle ilgili bir şeyler söylenmişti. Fakat bu soylu tutukluların işledikleri suçlardan bazen ne kadar duygusuzca bahsettiklerinin bir örneği olarak verilmişti. Ayrıca katilin mahkemenin önünde suçunu kabul etmediği, ama hikâyesinin bütün ayrıntılarını, suça inanmamayı imkânsız kılacak kadar açık olguları bilen insanların anlattıklarına dayanarak yargılandığı da söylenmişti. Bu insanlar *Notlar*'ın yazarına, suçlunun davranışının kesinlikle ahlaksız olduğunu, borca girip mirasına konmak amacıyla babasını öldürdüğünü anlatmıştı. Üstelik daha önce bu baba katiline hizmet eden bütün şehir hep bir ağızdan aynı hikâyeyi anlatmıştı. Bu son olgu hakkında *Notlar*'ın yayımcısı yeterince inandırıcı kanıtlara sahip. Son olarak, *Notlar*'da, katilin kampta hep coşkulu ve neşeli bir ruh hali içinde olduğu; aşırı derecede uçarı, delişmen, sağduyusuz biri olduğu, ama asla aptal olmadığı da ve *Notlar* yazarının onda asla herhangi bir özel acımasızlık görmediği söylenmişti... Buna da şu sözler eklenmişti: "Tahmin edileceği üzere, bu suça inanmamıştım."

Bir süre önce, *Ölüler Evinden Notlar*'ın yayımcısı, Sibirya'dan, suçlunun aslında haklı olduğunu ve on yıllık kürek cezasını boş yere çektiğini; bu masumiyetin mahkeme tarafından, resmen onaylandığını haber aldı. Gerçek suçlular bulunmuştu ve itiraf etmişlerdi ve talihsiz

adam artık kamptan serbest bırakılmıştı. Yayımcı bu haberin doğruluğundan hiçbir şekilde kuşku duyamaz...

Ekleyecek başka bir şey yok. Bu olgunun bütün o trajik derinliği hakkında, genç yaşta böyle korkunç bir suçlamayla zedelenen yaşam hakkında bir şey söylenemez. Bu olgu çok açık, başlı başına fazlasıyla etkileyici.

Ayrıca bu olgu olası görünüyorsa, bu olasılığın "Ölüler Evi" tablosunun karakteristiğine ve tamlığına yeni ve aşırı parlak bir özellik kattığını düşünüyoruz.

Şimdi devam edelim.

Sonunda kamptaki yerimi benimsediğimi daha önce söylemiştim. Ama bu "sonunda" çok zorlu ve acı verici oldu, aşırı yavaş oldu. Özünde bunun için neredeyse bir yıla yakın zamana ihtiyacım oldu ve bu hayatımın en zorlu yılıydı. Bu yüzden de belleğime bütün ağırlığıyla yerleşti. Sanırım, o yılın her saatini daha sonraları hatırlayacağım. Bu yaşama diğer tutukluların da *alışamadığını* söylemiştim. O ilk yılda kendi kendime sık sık şöyle düşündüğümü hatırlıyorum: "Nasıl böyleler? Gerçekten alışabilmişler mi? Gerçekten huzur içinde mi onlar?" Bu sorular beni gerçekten ilgilendiriyordu. Bütün tutukluların burada sanki kendi evlerinde değilmiş gibi, sanki bekleme avlusunda, koridorda, bir şeyin bir aşamasında gibi yaşadığını belirtmiştim. Ömür boyu mahkûm edilen insanlar hem bunalıp özlem duyuyorlardı, hem de sürekli olanaksız sayılabilecek şeyler hayal ediyorlardı. Bu sürekli huzursuzluk sessiz ama görünür bir şekilde hissediliyordu; bazen gönülsüzce dile getirilen umutlardaki bu tuhaf ateşlilik ve sabırsızlık o kadar temelsiz oluyordu ki saçmalığa varıyordu ve görünüşte çok pratik olan akıllarda yaşananlar çok daha etkileyici oluyordu – bütün bunlar bu yere alışılmamış bir görünüm ve karakter katıyor-

du, hatta belki de bu özellikler onun en karakteristik varlığını oluşturuyordu. Hemen ilk bakışta kampın ötesinde böyle bir şey olmadığı hissediliyordu. Burada herkes hayalperestti ve bu gözlerinden okunuyordu. Bu hastalıklı bir şekilde hissediliyordu, çünkü hayalperestlik kampın büyük çoğunluğuna kasvetli ve donuk, sağlıksız bir görünüm veriyordu. Büyük çoğunluk sessiz ve nefret derecesinde öfkeliydi, kendi umutlarını göstermeyi sevmiyordu. Saflık, samimilik sahteydi. Bu umutlar ne kadar alışılmamış olursa ve hayalperest bu imkânsızlığı ne kadar çok isterse, onları o kadar ısrarla ve bilgece saklıyordu içinde, ama onlardan vazgeçmiyordu. Rus karakterinde ne kadar olumlu ve makul bir bakış varsa, kendi kendisiyle içten içe o kadar alay etmesini bilir... Belki de, bu sürekli ve gizli kendinden hoşnutsuzluk yüzünden de bu insanlar günlük ilişkilerinde birbirlerine karşı bu kadar sabırsızdır, birbirleriyle anlaşamaz ve alay ederler. Ve eğer, sözgelimi içlerinden biri, daha nahif ve sabırsız biri birden çıksa, hepsinin aklında olan şeyi bir kez daha seslice söylese, hayal ve umutlara kapılsa ona hemen haddini bildirir, lafını ağzına tıkar, alay ederler onunla; ama bana kalırsa, en gayretkeş takipçiler aslında belki de hayal ve umutlar konusunda ondan daha da ileri gitmiş olanlardır. Nahif ve saf olanlar, daha önce dediğim gibi, bizde en gereksiz budalalar olarak görülürdü ve onlara küçümseyerek bakılırdı. Hepsi de o kadar suratsız ve kendini beğenmişti ki, iyi olup kendini beğenmiş olmayan insanı küçük görmeye başlamışlardı. Bu nahif ve saf boşboğazların dışında, geri kalanlar, yani sessiz duranlar, keskin bir şekilde iyi ve kötü, suratsız ve neşeli diye ikiye ayrılırdı. Suratsız ve kötü olanlar tartışmasız daha çoktu; eğer içlerinden bazısı doğuştan gevezeyse, o zaman hepsi de huzursuz dedikoducu ve kaygı verici yandaşlar oluverirdi. O kadar tuhaftı ki, kendi ruhları, kendilerine ait

gizli konular olsa bile, kimseye göstermezlerdi. Bu moda değildi, kabul edilmezdi. İyiler –çok küçük bir küme– sessizdi, sakince kendi beklentilerini saklardı ve tabii, daha karamsar olanları umuda ve onlara inanmaya eğilimliydi. Fakat, bana kalırsa, kampta iyice umutsuz bir kısım daha vardı. Sözgelimi Starodub yöresinden gelen ihtiyar böyleydi; her koşulda böyleleri çok azdı. İhtiyar görünüşte sakindi (ondan bahsetmiştim), ama bazı işaretlere bakarak, onun ruh durumunun korkunç olduğunu tahmin ediyorum. Fakat, onun da kendi kurtuluşu, kendi çıkışı vardı: ibadet ve azizlik fikri. Aklını yitirmiş, sürekli İncil okuyan, daha önce Binbaşı'ya kerpiç attığını söylediğim tutuklu da herhalde umutsuzlardan, son umudunu da terk edenlerden biriydi; ama kesinlikle umutsuz yaşanamayacağı için kendisine gönüllülükte, bir bakıma yapay azizlikte çıkış bulmuştu. Binbaşının üzerine kin duymadan saldırdığını, aslında acı çekmek istediğini ilan etti. O sırada ruhunda nasıl bir psikolojik sürecin yaşandığını kim bilebilir! Herhangi bir amacı ve eğilimi olmadan bir gün bile yaşayamaz insan. Hedefini ve umudunu kaybeden insan kederle bir canavarlığa yönelir bazen... Hepimizin hedefi özgü olmak ve kürek mahkûmluğundan çıkmaktı.

Fakat, işte şimdi kampımızı sınıflara ayırmaya çalışacağım; bu mümkün müydü? Gerçeklik soyut düşüncenin bütün, hatta en kurnaz çıkarımlarına göre sonsuz çeşitliliğe sahiptir ve keskin, iri ayrımlara tahammül edemez. Gerçeklik parçalanmaya yönelir. Özel yaşam bizde de vardı, tam olarak olmasa da vardı ve bir tek resmî yaşam yoktu, iç yaşamımız, kendi özel yaşamımız da vardı.

Ama, daha önce de kısmen bahsettiğim gibi, kamp hayatımın başında bu hayatın iç derinliğine nüfuz etmeyi başaramıyordum bile, bu yüzden de bütün dışsal olgular o zamanlar bana tarifsiz bir keder veriyordu. Bazen

tıpkı benim gibi olan bu cefakeşlerden nefret etmeye başlıyordum. Hatta onları kıskanıyor ve kaderi suçluyordum. Onları kıskanıyordum, çünkü kendi aralarında, dostluklarında birbirlerini anlıyorlardı; ama aslında hepsi, tıpkı benim gibi, sopa ve kamçı altında kurulan bu arkadaşlıktan, bu zorunlu *artel*'den bıkmış ve bunalmış olsalar da anladıkları, her biri kendisi için her şeyden öteye, başka bir yöne baktığı için kıskanıyordum. Tekrar ediyorum, hınç anlarında içime yerleşen bu kıskançlık makul bir temele sahipti. Aslında soylu, eğitimli insanların kampta ve kürek mahkûmiyetinde, sıradan mujiklerle aynı sıkıntıları çektiklerini söylemek yanıltıcıdır. Bunu biliyorum, bu varsayımı son zamanlarda duydum, bunun hakkında bir şeyler okudum. Bu fikirlerin temeli doğru, insani. Hepimiz insanız, herkes insandır. Ama bu fikir aşırı soyut. Gerçeklikte olduğundan başka türlü anlaşılması imkânsız birçok pratik koşulu gözden kaçırıyor. Bunu soylu ve eğitimli biri daha incelikli, daha hastalıklı hissedeceği, onlar daha gelişmiş olduğu için söylemiyorum. Onun ruhunu ve gelişimini herhangi bir ölçüyle ölçmek zordur. Hatta bu durumda eğitim de bir ölçü sayılmaz. Bu cefakeşler arasındaki en eğitimsiz, en boğucu ortamda en incelikli ruhsal gelişim özellikleriyle karşılaşıldığının birinci elden tanığıyım. Kampta bazen birkaç yıldır tanıdığın biri vardır ve onun vahşi hayvan olduğunu, insan olmadığını düşünür, onu horgörürsün. Sonra birdenbire bir an gelir, onun ruhu istemeden bir hamleyle dışa açılır ve ondaki zenginliği, duyguyu, kalbi, kendisinin ve bir yabancının ıstırabını parlak şekilde anlamayı onda görürsünüz, birden gözleriniz açılır, hatta ilk anda görüp işittiğiniz şeye inanamazsınız. Tersi de olur: Eğitim bazen öyle bir barbarlık, öyle bir siniklik doğurur ki sizi tiksindirir ve iyi ya da önyargılı olmadığınız halde, kalbinizde ne bir af, ne bir aklama bulabilirsiniz.

Alışkanlıkların değişimi, yaşam tarzı, yemek içmek vb. gibi şeylerden bahsetmiyorum bile, toplumun yüksek katmanından gelen biri için, bazen suyla karnını doyuran, kampta en azından doyacak kadar yiyebilen bir mujik için olduğundan daha ağırdır her şey. Bu konuda tartışmayacağım. Varsayalım, birazcık güçlü iradesi olan bir insan için bütün bunlar diğer rahatsızlıklara kıyasla saçmalıktır, ama özünde alışkanlıkların değişmesi olayı hiç de saçma ve son değildir. Ama karşısında bütün bunların önemsizleştiği rahatsızlıklar da vardır, ortamın çamuruna da, pisliğine de, kokuşmuşluğuna da, tatsız, lezzetsiz yemeğe de aldırmazsın. En nazenin beyaz elli, bütün gün yüzü gözü ter kaplanmış olan en kibar beyefendi, hiç özgür çalışmayı bilmediği için, kara ekmeğini yiyip böcekli çorbasını içecektir. Kürek cezası alan eski beyaz elli hakkındaki gülünç tutuklu şarkısında da söylendiği gibi, buna da alışılacaktır:

Bana suyla kapuska veriyorlar
Gözümü kapatıp yiyorum.

Hayır; bundan daha önemlisi, kampa yeni gelen herkesin geldikten iki saat sonra tıpkı bütün diğerleri gibi olması, *kendi evindeymiş* gibi olması, yani diğer herkes gibi onun da kamp *artel*'inde eşit haklara sahip ev sahibi olmasıdır. Herkes onu anlar, o herkesi anlar, herkesi bilir ve herkes onu *kendinden* sayar. Bir züppeyle, bir *soyluyla* böyle olmaz. O ne kadar adil, iyi, akıllı olursa olsun, yıllar boyunca hepsi, bütün bir kitle halinde ondan nefret edecek ve onu küçük görecektir; daha da önemlisi, ona inanmayacaklardır. O arkadaş ve yoldaş değildir, sonunda, yıllar içinde onu incitmemelerini sağlasa bile, yabancılığını ve yalnızlığını acılı bir şekilde kavrayacaktır. Bu yabancılık genellikle tutuklular açısından hiç kötülük ta-

şımadan, sadece bilinçsizce yaratılır. Bu adam onlardan biri değildir, hepsi o. İnsanın kendi ortamında yaşamamasından daha korkunç bir şey yoktur. Taganrog'dan Petropavlovsk limanına getirilen mujik, orada tam onun gibi bir Rus mujiği bulur, hemen onunla konuşup anlaşmaya başlar, iki saat sonra, heyhat, birlikte bir klüp ya da bir meyhanede en huzurlu şekilde vakit geçirmeye başlarlar. Soylular için durum böyle olmaz. Onlar sıradan halktan derin bir uçurumla ayrılmıştır ve *soylu* bunun *tam olarak* farkına, ancak birdenbire, dış koşulların etkisiyle, gerçekten eski haklarını kaybeder ve sıradan halkın arasına dönerse, varır. İsterseniz hayatınız boyunca halkı tanıyın, isterseniz kırk yıl her gün, sözgelimi memuriyette, idari biçimlerde, hatta sadece dostça, bir hayırsever ve belli bir anlamda baba olarak yan yana olun onunla; asla özünü öğrenemezsiniz. Hepsi sadece optik bir yanılsama olur, başka bir şey olmaz. Sonuçta herkesin, benim değerlendirmemi okuyan herkesin, abarttığımı söyleyeceğini kesin olarak biliyorum. Ama ben bunun doğru olduğuna inanıyorum. Bu inanca kitaplardan ya da akıldan varmadım, gerçeklikten vardım ve bu inançlarımı doğrulamak için yeterli zamana sahiptim. Belki de daha sonra herkes bunda ne derece haklı olduğumu öğrenir... Olaylar, sanki kasıtlı olarak, daha ilk adımdan itibaren benim gözlemlerimi doğruladı ve üzerimde sinirli ve hastalıklı bir etki bıraktı. O ilk yaz kampta neredeyse yapayalnız dolaştım. Daha önce, böyle bir ruh halindeyken, mahkûmlar arasından beni sevebilecek olanları, benimle hiçbir yakınlığı olmasa da daha sonra beni sevenleri değerlendirip ayırt edemediğimi söylemiştim. Benim de soylulardan arkadaşım vardı, ama bu yoldaşlık ruhumdaki ağırlığı her zaman silip atamıyordu. Hiçbir şeye bakmadan belki de kaçacaktım bir yerlere. Örneğin, işte, kamptaki özel konumumu ve yabancılığımı anlamamı daha ilk anda sağla-

yan olaylardan biri. Bir gün, yaz vakti, ağustos ayında, aydınlık ve sıcak bir günde, öğleyin saat birde, öğle yemeğinden sonraki çalışmadan önce herkesin dinlendiği sırada, birdenbire bütün hapishane hep birlikte ayaklandı ve nöbetçi avlusunda toplanmaya başladı. O dakikaya kadar neden olduğunu hiç bilmiyordum. O sırada kendi içime o kadar gömülmüştüm ki, çevremde olup bitenin hiç farkına varmıyordum. Ama bu arada hapishane üç gündür sessiz bir heyecan içindeydi. Daha sonraları, tutuklulardan bazılarının konuşmalarını, son zamanlarda artmış görülen özellikle sıkıntılı, bunaltılı ve kötücül hali ister istemez hatırlayınca, bu heyecanın belki de çok daha önce başlamış olabileceğini düşündüm. Ağır çalışmadan, sıkıcı, uzun yaz günlerinden, ormanlarla ve özgür iradeyle ilgili hayallerden, doya doya uyumanın imkânsız olduğu kısa gecelerden bahsetmiştim. Belki de bütün bunlar şimdi bir patlama halinde bir araya geliyordu, ama bu patlamanın bahanesi yemekti. Son zamanlarda, birkaç gündür yüksek sesle yakınmaya başlamışlardı, koğuşlarda ve özellikle de öğle ve akşam yemeklerinden sonra mutfakta hoşnutsuzluklarını dile getiriyorlardı, aşçılardan hoşnutsuzdular, hatta bir tanesini değiştirmeye çalıştılar, ama yenisini de hemen kovup eskisini geri getirdiler. Kısacası, hepsi huzursuz bir ruh hali içindeydi.

"Ağır çalıştırıyorlar, ama bize işkembe veriyorlar," dedi bir ara mutfakta birisi.

"Beğenmiyorsan, *blamanje*[1] sipariş et," dedi başkası.

"İşkembe çorbasını ben çok seviyorum kardeşler," dedi üçüncüsü, "lezzetli oluyor."

"Durmadan işkembe kaynatırlarsa, lezzetli olur mu?"

"Tabii, etin de vakti geldi," dedi dördüncüsü, "Biz

1. (Fr. *blanc-manger*) Süt, krema ve şekerle yapılan bir tatlı. (Ç.N.)

fabrikada perişan oluyoruz, zıkkımlanmak gerekiyor. İşkembe yemek falan değil!"

"Zaten işkembeyle değil, gayretle çalışacaksın."

"Bu da bir tür gayret sayılır. Gayret edip işkembe yiyoruz, yoluna girer diye umarak. Böyle yemek mi olur! Haklı değil miyim?"

"Evet, bu yem bir felaket."

"Cebini doldurup duruyor korkmadan."

"Senin aklın ermez bu işe."

"Niyeymiş? Mide benim. Hepimiz terbiyeyle şikâyet etsek, iş hallolur."

"Şikâyet mi?

"Evet."

"Seni bu şikâyet için pataklamaları yetmemiş. Şaşkoz!"

"Bu doğru," diye homurdandı o âna dek susan bir başkası, "geç olsun sağlam olsun. Şikâyette ne diyeceksin önce söyle bakalım, ensesi kalın?"

"Söyleyeyim. Eğer herkes giderse, ben de her şeyi konuşurum. Sefalet yani. Bazımızın kendi yiyeceği var, ama bazımız bir tek devlet yemeğine mahkûm."

"Vay, çevikgöz kıskançlık içinde! Başkasının malına dikmiş gözünü."

"Başkasının lokmasına dikme gözünü, erken kalkan yol alır."

"Haydi!.. Ben saçlarım ağarana dek yemek içinde ticarete varım. Yani sen zengin misin, kollarını bağlayıp oturacak mısın?"

"Eroşka zengin, ister kedi besler, ister köpek."

"Haklısınız kardeşler, ne oturuyoruz! Yani yeterince aptallık etmedik mi? Nalları dikeceğiz. Yapalım mı şunu?"

"Ne diye! Ağzına ne verirlerse çiğneyeceksin; çiğnemeye alışırsın. Sonuçta kürek cezası burası – başka nasıl olacaktı!"

"Şöyle olur: Halk birbirini yer, askerin midesi şişer."

"Tam öyle. Sekizgözlü göbeği şişirdi. Bir çift kül renkli at aldı."

"Ama içmeyi sevmez tabii."

"Veterinerle kâğıt oynamaya oturmuştu."

"Bütün gece koz kırdı. İki saat beş kuruşsuz oynamış. Fedka söylemişti."

"Bu yüzden de gayretle çorba içiyoruz."

"Siz de aptalsınız yani! Bizim yapacağımız şey değil."

"Hep birlikte gidersek, o zaman görürüz ne diyecek bakalım. Ona karar verelim."

"Ne mi diyecek! Yumruğu patlatacak, hepsi bu."

"O zaman mahkemeye çıkarırlar..."

Kısacası herkes heyecan içindeydi. O sırada gerçekten de çıkarılan yemekler çok kötüydü. Her şey peş peşe geliyordu. En önemlisi - genel kasvetli hal, her zamanki gizli acılardı. Kürek cezasındaki kavga ve dertlerin kendine özgü bir doğası vardır; ama hepsinin büyük bir dalga haline gelmesi nadir görülür. Bu seferkinin nedeni çok çeşitliydi. Herkes kendince hissediyordu bunu; küfürlerin, taleplerin artması bu yüzdendi. Fakat bu kez heyecan sönüp gitmedi. Küme küme toplanmalar başladı, koğuşlarda konuşuyorlar, küfürleşiyorlar, bizim Binbaşı'nın idaresinin bütün kötü yanlarını hatırlıyorlardı; her şeyi en küçük ayrıntısına dek konuşuyorlardı. Bazıları özellikle heyecanlanmıştı. Bu tür işlerde hep tertipçiler, kışkırtıcılar olur. Bu olayların, yani şikâyetlerin kışkırtıcıları genellikle çok dikkat çekici kimselerdir ve bir tek kampta değil, bütün atölye, komutanlıklarda vb. yerlerde bulunurlar. Bu özel tip her yerde kendine benzeyenleri bulur. Ateşli, adalete susamıştırlar; adaletin vazgeçilmez, tartışılmaz şekilde ve en önemlisi hemen mümkün olduğuna en nahif, en dürüst biçimde inanmış insanlardır bunlar. Bu insanlar diğerlerinden aptal değildir, hatta

onlardan çok daha akıllıdırlar, ama kurnaz ve hesaplı olamayacak kadar ateşlidirler. Bütün bu olaylarda, eğer kitleyi ustaca yönlendirmeyi ve davayı kazanmayı beceren insanlar varsa, bunlar da başka bir halk önderi tipi olur, halkın doğal lideri olur ve bunlar bizde aşırı nadir görülür. Ama bunlar, bahsettiğim bu şikâyet tertipçileri ve öncüleri hemen her zaman davayı kaybederler ve bu yüzden kamptan ve kürek cezasından sonra da yerleşime zorlanırlar. Ateşlilikleri yüzünden kaybederler, ama ateşlilikleri yüzünden kitleyi etkilerler. Sonuçta onu gönüllü olarak takip eder kitle. Onların ateşleri ve dürüst hoşnutsuzlukları herkese etki eder ve en kararsızları bile kendilerine çekerler. Onların başarıya olan kör inanmışlıkları müzmin kuşkucuları bile cezp eder, oysa bazen bu inanmışlık öyle ince, öyle çocuksu temellere sahiptir ki bunların peşinden gitmeleri hayret uyandırır. Ama asıl önemlisi ilk olarak onlar gider ve hiçbir şeyden korkmadan giderler. Boğa gibi dosdoğru boynuzlarının doğrultusunda, genellikle davayı bilmeden, tedbirsizce, genellikle de en alçak ve değersiz insanın bile davayı kazanmasını, hedefine ulaşmasını ve sudan kuru çıkmasını sağlayan o pratik riyakârlıktan uzak bir şekilde atılırlar öne. Sürekli kırarlar boynuzlarını. Günlük yaşamda bu insanlar hırçın, dizginsiz, sinirli ve sabırsızdır. Genellikle de aşırı dar kafalıdır, fakat güçleri de kısmen buradan gelir. Üzücü olan bir şey de, açık bir hedef yerine, asıl dava yerine sık sık önemsiz şeylere savrulurlar. Bu da onları mahveder. Ama kitleler tarafından anlaşılmışlardır; güçleri de buradadır... Fakat, bu *şikâyetin* anlamı hakkında birkaç şey söylemek gerekiyor herhalde?

Kampımızda şikâyet sonucu gelmiş birkaç kişi vardı. En çok onlar heyecanlanıyorlardı.

Özellikle Martinov adlı, daha önce süvari olarak hizmet etmiş, ateşli, sabırsız ve kuşkucu, fakat dürüst ve adil

biri vardı aralarında. Bir diğeri Vasiliy Antonov'du, soğukkanlılıkla öfkelenen, keskin bakışlı, yüksekten bakan sarkastik bir gülüşü olan, aşırı gelişmiş, fakat yine dürüst ve adil biriydi. Ama hepsini saymaya imkân yok; sayıları çoktu. Bu arada Petrov ileri geri koşturuyor, bütün toplulukları dinliyor, az konuşuyordu, ama görünüşe bakılırsa, heyecan içindeydi ve toplanmaya başladıkları zaman koğuştan ilk fırlayan o olmuştu.

Bizde başçavuşluk yapan nöbetçi çavuşumuz bir anda telaşa kapıldı. Toplanan insanlar kibarca ondan Binbaşı'ya, kürek mahkûmlarının onunla konuşmak ve bazı konularda şahsen ricada bulunmak istediğini söylemesini istedi. Çavuşun arkasından bütün gaziler de geldi ve mahkûmların karşısına, diğer tarafa toplandılar. Çavuşa verilen görev aşırıydı ve onu dehşete düşürmüştü. Ama Binbaşı'ya hemen gitmemeye de cesaret edemedi. Birincisi, mahkûmlar ayaklanırsa daha kötü bir şeyler olabilirdi. Bütün amirlerimiz kürek mahkûmlarından biraz aşırı korkardı. İkincisi, hiçbir şey olmasa bile, herkes hemen kendine gelip dağılsa bile, çavuşun bütün olup biteni hemen idareye haber vermesi gerekiyordu. Beti benzi atmış ve korkudan titrer bir halde, telaşla Binbaşı'nın yanına koştu, hatta kendisi tutuklularla konuşup onları sakinleştirmeye bile çalışmadı. Artık onunla konuşmayacaklarını anlamıştı.

Ben de kesinlikle hiçbir şey bilmeden topluluğa karışmıştım. Bütün ayrıntıları daha sonradan öğrendim. O anda sayım olduğunu düşünmüştüm; ama sayımı yapan nöbetçileri de görmeyince şaşırdım ve etrafa bakınmaya başladım. Herkes heyecanlı ve öfkeliydi. Hatta bazılarının beti benzi atmıştı. Genel olarak herkes kaygılıydı ve Binbaşı'yla konuşmadan önce ne olacağını beklerken sessizdi. Çoğu kişinin aşırı bir hayretle bana baktığını, ama bir şey demeden başlarını çevirdiğini fark ettim. Anlaşı-

lan, onların yanında olmamı tuhaf bulmuşlardı. Demek ki benim de şikâyette bulunabileceğime inanmıyorlardı. Fakat kısa süre sonra, çevremdeki hemen herkes benimle yeniden konuşmaya başladı. Bana merakla bakıyorlardı.

"Sen neden buradasın?" diye sordu kaba ve gür bir sesle, benden diğerlerine göre daha uzakta duran ve o vakte dek benimle hep *siz* diyerek kibar şekilde konuşmuş olan Vasiliy Antonov.

Şaşkınlıkla baktım ona, bunun ne demek olduğunu ve sıra dışı bir şey olup olmadığını anlamaya çabalıyordum.

"Sahiden, sen neden buradasın? Koğuşa girsene," dedi genç bir delikanlı, daha önce hiç tanışmadığım, iyi yürekli ve sessiz bir asker. "Senin aklın ermez bu işe."

"Ama toplanmışsınız," dedim ona, "ben sayım var sandım."

"İyi ya, çık işte," diye bağırdı biri.

"Demir gaga," dedi bir başkası.

"Sinekezen!" dedi üçüncüsü tarifsiz bir tiksintiyle. Bu yeni deyim herkesi güldürdü.

"Rica ederim mutfakta dur," dedi bir başkası.

"Onlara her yer cennet. Burası hapishane, ama onlar *kalaç* yiyip yavru domuz alıyorlar. Sen bol bol yiyorsun zaten; burada işin yok."

"Burada yeriniz yok," dedi Kulikov, laubali bir tavırla üzerime gelerek; kolumdan tutup sıradan çıkardı. Onun da beti benzi atmıştı, kara gözleri ışıl ışıldı ve alt dudağını ısırmıştı. Soğukkanlılıkla beklemiyordu Binbaşı'yı. Bu arada, kendini göstermeye çalıştığı bu türden durumlarda Kulikov'u seyretmeyi çok severdim. Korkunç bir hale bürünüyor, ama bir şey yapmıyordu. İdama da belli bir zarafetle, şıklıkla gideceğini düşünüyordum. O sırada, herkes bana sen der ve bana hakaret ederken, anlaşılan o kasten kendi kibarlığını benimle paylaşmıştı, ama bu-

nunla birlikte sözleri biraz özeldi, herhangi bir itirazı kabul etmeyen, aşırı ısrarlı sözlerdi bunlar.

"Burada kendi işimizle ilgileniyoruz, Aleksandr Petroviç, sizin burada yapacağınız bir şey yok. Bir yere çekilin, bekleyin... İşte size mutfağı gösterdiler, oraya gidin."

"Cehennemin dibine git, topuksuz Deccal'in yanına!" diye seslendi birisi. Aralanmış mutfak penceresinden gerçekten de bizim Polonyalıları gördüm; fakat orada da onların dışında bir sürü insan varmış gibi geldi bana. Sersemlemiş bir halde mutfağa gittim. Kahkahalar, küfürler ve tıslamalar (hapiste ıslığın yerini almıştı) geliyordu peşimden.

"Hoşuna gitmedi!.. Tü-tü-tü! Götürün şunu!.."

O vakte dek asla kampta böyle aşağılanmamıştım ve bu kez beni ağır bir şekilde incitti. Ama o sırada kendimi tuttum. Mutfakta soylulardan, sağlam ve yüce gönüllü bir genç olan, aşırı bir eğitimi olmayan ve B.yi çok seven T. ile karşılaştım. Diğer kürek mahkûmlarından farklıydı ve hatta biraz sevilirdi. Gözüpekti, cesurdu ve güçlüydü, bu da her hareketinden belli olurdu.

"Ne yapıyorsunuz, Goryançikov," diye seslendi bana, "gelin buraya!"

"Neler oluyor orada?"

"Şikâyet edecekler, bilmiyor musunuz? Herhalde yapamayacaklar; kürek mahkûmlarına kim inanır? Bir tertipçi bulmak gerekiyor, biz orada olsak, tabii ki önce bizi isyanla suçlamaya kalkarlar. Hatırlasanıza buraya niye gönderildiğimizi. Onlara sadece kamçılarlar, ama bizi mahkemeye gönderirler. Binbaşı hepimizden hefret ediyor, mahvetmekten keyif alır. Bizi kullanarak kendisini aklar."

"Kürek mahkûmları da kafamızı satar," dedi M. mutfağa girdiğimiz sırada.

"Hiç rahatsız olmazlar, hiç acımazlar!" diye destekledi T.

Mutfakta soyluların dışında bir sürü insan vardı, toplum otuz kişi kadar. Hepsi de geride kalmıştı, şikâyet etmek istemiyordu; bazısı korkaklıktan, diğerleri şikâyetlerin kesinlikle hiçbir işe yaramayacağına inandığından. İşlerin kurallı ve ahlaklı yürütülmesine engel olan bu tür şikâyetlerin kararlı ve doğal düşmanı olan Akim Akimiç de oraydı. Sessizce ve aşırı sakin bir şekilde olayın sona ermesini bekledi, ne olacağıyla hiç kaygılanmadı, tersine düzenin ve idarenin iradesinin galip geleceğine kesinlikle inanıyordu. İsay Fomiç de oradaydı, aşırı şaşırmış bir halde duruyor, kafasını kaldırmış, meraklı ve ürkek bir halde bizim konuşmamızı dinliyordu. Aşırı huzursuzdu. Sıradanların arasından, soylulara da yakınlaşmış gözüpek Polonyalıların hepsi oradaydı. Tedirgin birkaç Rus vardı, hep sessiz ve ezik duran birileri. Diğerleriyle gitmeye cesaret edememişlerdi ve hüzünle olayın nasıl sona ereceğini bekliyorlardı. Son olarak, asık suratlı ve hep ciddi duran birkaç tutuklu, ürkek olmayan birileri vardı. Bütün bunların saçmalık olduğuna ve sonu belayla bitecek olan bir budalalıktan başka bir şey olmadığı gibi katı ve çirkin bir inanca sahiptiler. Ama bana göre, hepsi de kendini şimdi biraz rahatsız hissediyordu, kendinden emin görünmüyorlardı. Şikâyet konusunda kesinlikle haklı olduklarını anlıyorlardı ki bu daha sonra doğrulandı, ama yine de kendilerini dönek gibi, yoldaşlarını Binbaşı'ya teslim etmiş gibi atölyede kalmış sayıyorlardı. Kurnaz Sibirya mujiği, kalpazanlıktan gelmiş ve Kulikov'un veterinerlik işini elinden alan Yolkin de oradaydı. Starodub yöresinden olan ihtiyar da oradaydı. Aşçıların hepsi kesinlikle mutfakta kalmıştı, herhalde kendilerinin de idareden olduğuna inanıyorlardı, bu yüzden de ona karşı çıkmaları uygun olmazdı.

"Fakat," dedim ben M.ye tereddütle dönerek, "bunların dışında hemen herkes gitti."

"İyi de bize ne?" diye homurdandı. "Biz yüz kat daha çok tehlikeye gireriz, eğer çıkarsak; peki ne için? *Je haïs ces brigands.*[1] Gerçekten bir an için bile olsa şikâyetlerinin haklı olduğuna inanıyor musunuz? Ne diye körlemesine atılıyorsunuz?"

"Bundan bir şey çıkmaz," dedi mahkûmlardan biri, sert ve kötücül ihtiyar. Orada olan Almazov onun yanıtını desteklemek için atıldı.

"Elli tanesini kamçılarlar ama – başka da bir şey olmaz."

"Binbaşı geldi!" diye bağırdı birisi ve hepsi birden pencerelere koştu. Binbaşı öfkeyle, şeytan gibi, gözlüklerini takmış, kıpkırmızı uçup gelmişti. Sessizce, ama kararlı bir şekilde öne geçti. Bu olaylarda gerçekten cesaretliydi ve cesaretini kaybetmezdi. Fakat, neredeyse hep körkütük sarhoş olurdu. Hatta portakal renkli siperi olan yağlı kasketi ve çamurlu gümüş apoletleri de o sırada öfke içindeydi. Peşinden, kampımızdaki aşırı önemli kişilerden olan kâtip Dyatlov gidiyordu, aslında kamptaki her şeyi o yönetiyordu ve Binbaşı üzerinde çok büyük etkisi vardı, çok kurnaz biri değildi, kendince bir aklı vardı, ama aptal da değildi. Tutuklular ondan hoşnuttu. Onların arkasından çavuşumuz geliyordu, anlaşılan ağır bir azar yemeyi başarmıştı ve daha da ağırlarını bekliyordu; arkasında muhafızlar vardı, üç-dört kişi, daha fazla değil. Herhalde Binbaşı'yı çağırdıklarından beri kasketsiz duran tutuklular, şimdi düzene giriyor, kendilerine çekidüzen veriyordu; topuk selamı verdiler, sonra da dimdik durup baş amirin ilk sözlerini, ya da daha doğrusu, ilk bağırtısını beklemeye başladılar. Bu çok sürmedi; daha ikinci sözcükte Binbaşı var gücüyle bağırmaya baş-

1. (Fr.) Haydutlardan nefret ediyorum. (Ç.N.)

lamıştı bile, hatta bu kez neredeyse çığlık atıyordu; kudurmuş gibiydi. Pencereden onun ön sıra boyunca koştuğunu, üzerlerine atılıp sorular sorduğunu görüyorduk. Fakat sorularını, tıpkı tutukluların yanıtları gibi, uzak mesafede olduğumuzdan duyamıyorduk. Sadece keskin bir sesle bağırdığını duyuyorduk, "Asiler!.. Düzen bozucular... Tertipçiler! Sen tertipçisin! Sen tertipçisin!" diye haykırıyordu birine.

Yanıt duyulmuyordu. Ama bir dakika sonra, o tutuklunun ayrılıp karakola götürüldüğünü gördük. Bir dakika daha sonra peşinden bir başkası, sonra üçüncüsü gitti.

"Hepsi mahkemeye! Görürsünüz siz! Bu mutfaktakiler kim?" diye sıçradı bizi aralık pencereden görünce. "Buraya gelin hepiniz! Getirin onları hemen buraya!"

Kâtip Dyatlov mutfağa, yanımıza geldi. Mutfakta ona bir şikâyetimiz olmadığını söylediler. Hemen dönüp bunu bildirdi Binbaşı'ya.

"Ya, yok muymuş!" dedi, hoşnut olduğunu belli ederek, iki ton daha alçak sesle. "Fark etmez, hepsi gelsin buraya!"

Gittik. Çıkmamızın daha makul olacağını hissetmiştim. Başımızı öne eğip hep birlikte gittik.

"Vay, Prokofyev! Yolkin sen de, Almazov... Durun, durun şurada, topluca," dedi Binbaşı biraz telaşlı, ama hafif bir sesle, bize şefkatle bakarak. "M., siz de buradasınız... Bunu yazalım Dyatlov! Hemen bütün hoşnut olanları bir yere, bütün hoşnut olmayanları başka bir yere yaz, tek tek hepsini yaz, tutanağı da bana getir. Hepinizi göndereceğim... mahkemeye! Hepinizi, düzenbazlar!"

Tutanak etkisini gösterdi.

"Biz hoşnuduz!" diye bir ses kederle yükseldi hoşnut olmayanlar kalabalığından, ama çok da kararlı bir ses sayılmazdı.

"Ya, hoşnutlarmış! Kim hoşnut? Kim hoşnutsa, çıksın ortaya."

"Hoşnuduz, hoşnuduz!" diye başka sesler yükseldi.

"Hoşnutlarmış! Yani sizi kışkırttılar mı? Yani tertipçiler, asiler mi vardı? Daha da belaya girecek başları!.."

"Tanrım, neler oluyor böyle!" diye bir ses duyuldu kalabalıktan.

"Kim o, kim bağırdı, kim?" diye kükreyerek sesin geldiği yöne doğru atıldı Binbaşı. "Sen misin Rastorguyev, sen mi bağırdın? Alın karakola!"

Şişmanca ve uzun boylu bir genç olan Rastorguyev çıkıp ağır ağır karakola doğru yürüdü. O bağırmamıştı, ama onu gösterdikleri için karşı çıkmadı.

"Yağ bağlayıp kudurmuş!" diye bağırdı arkasından Binbaşı. "Haydi bakalım, şişko, üç günde!.. Ben hepinize göstereceğim! Gelin bakalım, hoşnut olanlar!"

"Hoşnuduz majesteleri!" diye kasvetli onlarca ses yükseldi; kalanlar ısrarla susuyordu. Ama Binbaşı'ya bu kadarı yeterdi. Anlaşılan, olayı hızla sona erdirmek, biraz anlaşarak bitirmek niyetindeydi.

"Demek şimdi *herkes* hoşnut!" dedi telaşla. "Bunu görüyordum... biliyordum. Tertipçilerin işi bu! Besbelli, aralarında tertipçiler var!" diye devam etti Dyatlov'a dönerek. "Bunu ayrıntılı bir şekilde soruşturmak lazım. Ama şimdi... şimdi çalışma zamanı. Davulları çalın!"

Çalışma yerlerine dağılmaya nezaret etti. Tutuklular sessiz ve kederli bir şekilde çalışma yerlerine dağıldılar, en azından hemen lanetlinin gözünden uzaklaştıkları için hoşnuttular. Ama işe dağılmadan sonra Binbaşı hemen karakola giti ve "tertipçileri" sorguladı, fakat çok sert davranmadı. Hatta acele etti. İçlerinden biri, daha sonra anlattıklarına göre, af dilemiş ve o da hemen affetmişti. Binbaşının kısmen kendini güvende hissetmediği ve hatta belki de çekindiği görülüyordu. Şikâyet her ko-

şulda nazik bir konuydu, tutukluların yakınması özünde şikâyet sayılmazdı, çünkü yüksek amirlere değil Binbaşı'ya göstermişlerdi, fakat yine de tatsız, rahatsızlık veren bir şeydi. Herkesin bir anda isyan etmesi özellikle ürkütmüştü. Olayı ne olursa olsun söndürmek lazımdı. "Tertipçiler" kısa sürede serbest bırakıldı. Ertesi gün yemek düzeldi, fakat bu da uzun sürmedi. Binbaşı ilk günlerde kampı daha sık ziyaret etmeye ve daha sık düzensizlik bulmaya başladı. Çavuşumuz dalgın ve düşünceli bir halde geziyordu, sanki şaşkınlıktan hâlâ kendine gelememişti. Tutuklulara gelince, onlar da uzun süre sakinleşemediler, ama artık eskisi gibi heyecanlanmıyor, sessizce huzursuz oluyor, yakınıyorlardı. Hatta bazıları başı eğik geziyordu. Diğerleri homurdanıyor, ama bu konu hakkında konuşmaktan kaçınıyordu. Çoğu biraz kötücül ve sesli bir şekilde kendi kendiyle alay ediyor, sanki şikâyet yüzünden kendini cezalandırıyordu.

"Hadisene kardeş, al, ye!" diyordu bazen bir tanesi.

"Ne gülüyorsun, sen de götürüyorsun!" diyordu diğeri.

"Kediye çan takacak o fare nerede?" diye soruyordu üçüncü.

"Bizim kardeş sopa yemeden inanmaz, tabii. Neyse herkese sopa atmadılar."

"Bundan böyle çok bilir, az konuşursun, daha güvenli olur!" dedi kötücül bir tavırla biri.

"Ne öğretiyorsun sen, öğretmen misin?"

"Bildiğimi öğretirim."

"Kimmiş öyle lafa karışan?"

"Adamın teki, ya sen kimsin?"

"Köpek soylusun, busun işte."

"Sensin o."

"Haydi, haydi, kesin artık! Ne bağrışıyorsunuz!" diye bağırdılar tartışanlara dört bir yandan...

Aynı akşam, yani şikâyet gününün akşamı çalışma-

dan dönerken, koğuşların arkasında Petrov'la karşılaştım. O da beni arıyordu. Yanıma yaklaşıp bir şeyler homurdandı, iki-üç anlaşılmaz ünlem gibi bir şeyler, ama sonra dalgın bir havayla sustu ve mekanik bir şekilde benimle birlikte yürümeye başladı. Bütün bunlar hâla kalbime ağrı veriyor, Petrov bana bir şeyler açıklayacak sanmıştım.

"Söyleyin Petrov," diye sordum ona, "bize öfkelendiniz mi?"

"Kim kime öfkelenmiş?" diye sordu sanki yeni kendine gelmiş gibi.

"Tutuklular bize... soylulara."

"Ne için öfkeleneceklerdi size?"

"Biz şikâyete çıkmadık diye."

"Siz zaten neden şikâyet edesiniz ki?" diye sordu beni anlamaya çabalıyormuş gibi, "siz zaten kendi yemeğinizi yiyorsunuz."

"Ah, Tanrım! Sizin aranızda da var kendi yemeğini yiyen, onlar geldi. Bizim de yapmamız gerekirdi... yoldaşlık adına."

"Ama... ama neden siz bizim yoldaşımız olasınız?" diye sordu hayretle.

Dönüp bir baktım ona: Beni kesinlikle anlamıyordu, ne demek istediğimi anlamıyordu. Ama ben o anda onu çok iyi anlıyordum. Daha önce bulanık bir şekilde yakaladığım ve beni hiç bırakmayan bir düşünce, şimdi ilk kez kesin olarak aydınlanmıştı ve birdenbire o âna dek belli belirsiz tahmin ettiğim bir şeyi anladım. Beni asla yoldaşlığa almayacaklarını anladım, eski tutuklu olsam da, asırlarca yatsam da, özel kısımda olsam da olmayacaktı bu. Ama özellikle Petrov'un o anki hali belleğime yerleşti. "Neden siz bizim yoldaşımız olasınız?" sorusunda çok samimi bir nahiflik, çok saf bir hayret vardı. Şöyle düşündüm: Bu sözlerde herhangi bir ironi, kötülük, alay yok mu? Hiç yoktu. Sadece yoldaş değiliz, hepsi bu.

Sen kendi yoluna, biz de kendi yolumuza; senin işin ayrı, bizim işimiz ayrı.

Ve gerçekten de, şikâyetten sonra basitçe bize hayatı zindan edeceklerini, orada yaşayamaz hale geleceğimizi düşünmüştüm. Öyle olmadı; en küçük bir kızgınlık, en küçük bir kızgınlık iması bile duyulmadı, özel hiçbir kötülük yaşanmadı. Fırsat olunca bize biraz sitem ettiler, eskiden yaptıkları gibi ve hepsi bu. Fakat, şikâyet etmek istemeyip mutfakta kalanların hiçbirine öfkelenmedikleri gibi, her şeyden hoşnut olduğunu haykıranlara da öfkelenmediler. Hatta bundan kimse bahsetmedi bile. Özellikle bunu hiç anlayamadım.

VIII

Yoldaşlar

Ben, elbette kendimden olanlara, yani "soylulara", özellikle ilk zamanlarda daha yakındım. Ama bizde, kampta bulunan eski üç Rus soylusu (Akim Akimiç, muhbir A. ve baba katili sanılan kişi) arasından, sadece Akim Akimiç'i tanıyor ve onunla konuşuyordum. İtiraf edeyim, Akim Akimiç'e de, deyim yerindeyse, çaresizlikten, en sıkıntılı dakikalarda ve onun dışında kimseye yaklaşamadığım sırada yakınlaşmıştım. Geçen bölümde bütün insanlarımızı sınıflara ayırmaya çalıştım, ama şimdi, Akim Akimiç'i hatırlayınca, bir sınıf daha ekleyebileceğimi düşünüyorum. Doğrusu, bir tek o olacak o sınıfta. Bu kesinlikle duyarsız kürek mahkûmları sınıfı. Kesinlikle duyarsızlar, yani serbest yaşamaya da, kürek cezasında yaşamaya da aldırmayanlar, tahmin edileceği

üzere, aramızda yoktu ve olamazdı da, ama Akim Akimiç herhalde, bunun bir istisnasıydı. Hatta kampa öyle yerleşmişti ki, sanki bütün hayatını orada geçirmeye hazırlanıyordu: Şilteden, yastıktan, eşyalarından başlayarak çevresindeki her şey öyle düzgün, öyle sağlam, öyle uzun ömürlü bir şekilde yerleştirilmişti. Dengesiz, geçici tek bir iz bile yoktu onda. Kampta daha uzun yıllar yaşayacaktı, ama bir gün gelip çıkacağını da düşünmemiş olmalıydı. Ama eğer gerçeklikle uzlaştıysa da, tabii bu kalbinde değil, belki boyun eğmesindeydi, fakat onun için ikisi de birdi. İyi bir insandı ve hatta başlangıçta bana öğütlerle ve birtakım kolaylıklarla yardım etmişti; ama bazen, söylemek gerekir ki, ister istemez bana, özellikle ilk zamanlarda, tarifsiz bir sıkıntı verirdi, hatta benim zaten sıkıntılı olan halimi artırırdı sıkıntısıyla. Zaten sıkıntıdan konuşmuştum onunla. Huysuz bile olsa, sabırsız bile olsa, kötülük yüklü bile olsa, canlı bir dile susamıştım: Kaderimizi beraber yaşıyorduk sonuçta; ama o susuyor, fenerinin parçalarını yapıştırıyor ya da belli bir yılda nasıl bir gösteri yaşandığını ve birliğin başında kim olduğunu anlatıyordu ve ona nasıl adı ve soyadıyla seslendiklerini, teftişten hoşnut kalıp kalmadığını ve öncülerin sinyalleri nasıl değiştirdiğini vb. Ve hepsini de aynı tekdüze, ağırbaşlı sesle, sanki damla damla akan su gibi anlatıyordu. Hatta bana Kafkaslar'daki bir göreve katılmasının ardından kılıcına "Azize Anna nişanı" takıldığını anlatırken de hemen hiç heyecanlanmıyordu. Sadece o anda sesi alışılmadık bir şekilde tok ve ciddi oluyordu; biraz alçaltıyor, hatta "Azize Anna" derken gizemli bir hal katıyordu ve ardından üç dakika kadar biraz sessiz ve ciddi duruyordu... O ilk yıl benim aptal hallerim olmuştu, birdenbire bilinmedik bir sebeple Akim Akimiç'ten nefret etmeye başlamıştım (bu hep birdenbire olurdu) ve sessizce onunla beni dip dibe iki ranzaya getirdiği için kade-

re sessizce lanet ederdim. Genellikle bir saat sonra bunun için de kendime sitem ederdim. Ama bu sadece ilk yılda olan bir şeydi; daha sonra ruhumda Akim Akimiç'le barıştım ve eski aptallıklarımdan utanç duydum. Ama hatırladığım kadarıyla, onunla açıkça hiç tartışmadık.

Bu üç Rus dışında, benim dönemimde sekiz kişiydik biz. Bazılarıyla oldukça kısa ve hatta hoşnutlukla görüşmüştüm, ama hepsiyle görüşmemiştim. En iyileri biraz hastalıklı, istisnai ve aşırı sabırsız kişilerdi. İçlerinden ikisiyle daha sonra konuşmayı kestim. İçlerinden sadece üç tanesi eğitimliydi: B., M. ve daha önce bir yerde matematik profesörü olan ihtiyar J.; iyi kalpli, iyi bir ihtiyardı, iriyarı bir çatlaktı ve eğitimine rağmen, sanırım, aşırı dar kafalı bir insandı. M. ve B. çok daha başkaydı. M. ile ilk seferde iyi anlaştım; onunla hiç tartışmadım, ona saygı duydum, ama onu sevmeyi, ona yakınlaşmayı başaramadım. Hiç güvenmeyen ve kindar bir adamdı, ama kendisine hâkim olmayı şaşırtıcı bir şekilde beceriyordu. İşte bu çok büyük hünerinden de hoşlanmamıştım; kendini kimsenin karşısında tümüyle açmadığı hissediliyordu. Fakat, belki de, ben yanılıyorumdur. Güçlü ve yüksek derecede soylu bir doğası vardı. İnsanlara karşı davranışlarındaki olağanüstü, hatta biraz cizvitçe bir ustalık ve özen onun gizli, derin kuşkuculuğunu sergiliyordu. Yine de tam da bu iki yönlülükten acı çeken bir ruha sahipti; kuşkuculuk ve özel bazı inanç ve umutlarına yönelik derin, hiçbir şeyle sarsılmaz bir inanç. Fakat bütün yaşam ustalığına rağmen, B. ve onun arkadaşı T. ile uzlaşmaz bir düşmanlık içindeydi. B. hastaydı, biraz vereme meyilli biriydi, asabi ve gergindi, ama özünde aşırı iyi, hatta yüce gönüllüydü. Asabilik bazen onu aşırı sabırsızlık ve kaprislere sürüklüyordu. Ben bu karaktere katlanamıyordum ve daha sonra B.den uzaklaştım, ama asla onu sevmeyi bırakmadım; M. ile tartışmadım, ama onu hiç

sevmedim. B.den uzaklaşırken, benim hemen T.den de, bir önceki bölümde, şikâyetimizi anlatırken bahsettiğim genç adamdan da uzaklaşmam gerekti. Sorun onun B.yi, B.den azıcık uzaklaşanları bile neredeyse kendi düşmanı sayacak kadar sevmesi ve ona saygı duyması, ona hürmet etmesiydi. Anlaşılan M.den uzaklaşması, uzun zaman direnmesine rağmen, B.nin uzaklaşmasından sonra olmuştu. Fakat, bütün hepsi de hastalıklı derecede ahlaklı, hırçın, asabi, güvensizdi. Bu makul bir şeydi: Onlar için mahkûmiyet bizim için olduğundan çok daha ağır, daha zorluydu. Onlar vatanlarından uzaktaydılar. Bazısı uzun süreliğine, on-yirmi yıllığına gönderilmişti, ama daha önemlisi, çevrelerindeki her şeye derin bir önyargıyla bakıyor, kürek cezasında sadece bir vahşet görüyor ve onda iyi bir özellik, insani bir yan görmeyi bile istemiyorlardı, bu da çok anlaşılır bir şeydi; bu talihsiz bakış açısına olayların zoruyla, kaderle gönderilmişlerdi. Kampta kederden boğuldukları apaçık bir şeydi. Çerkeslerle, Tatarlarla, İsay Fomiç'le kibar ve yakındılar, ama diğer bütün mahkûmlardan tiksintiyle kaçıyorlardı. Sadece bir tek Starodub'lu eski inanç sahibi onlarda saygı uyandırıyordu. Fakat mahkûmlardan kimsenin, benim kampta bulunduğum bütün o süre boyunca, onları ne kökenlerinden, ne inançlarından, ne de düşünce tarzlarından dolayı, –ki bizim sıradan halkımızda yabancılara, özellikle Almanlara, tabii nadiren sergilenen bir davranıştır– bir şekilde kınamamış olması dikkat çekici bir şeydi. Buna rağmen, Almanlara da sadece gülünür; Alman, Rus sıradan insanlarına çok komik gelir. Bizim kürek mahkûmlarıyla, biz Ruslarla olduğundan çok daha saygıyla konuşurlar ve onları asla *rahatsız* etmezlerdi. Ama onlar da, tabii, asla bunu fark etmek ve dikkate almak istemezdi. T.den bahsettim. Onları ilk sürgün yerlerinden bizim kaleye getirdikleri zaman, B. zayıf sağlığı ve yapısıyla yolun

yarısında yorgun düşünce, bütün yol boyunca onu kollarında taşıyan T. idi. Daha önce U-gorsk'a[1] gönderilmişlerdi. Dediklerine göre, orada durumları iyiymiş, yani bizim kaledekinden çok daha iyiymiş. Ama kesinlikle masum bir şekilde, başka şehirdeki sürgünlerle yazışmaya kalkışmışlar ve bu yüzden üçünün bizim kaleye, bizim yüksek idarenin göreceği bir yere getirilmesi gerekli bulunmuştu. Üçüncü yoldaşları J.ydi. Onlar gelmeden önce M. kampta tek başınaydı. Sürgününün ilk yılında çok hasret çekmiş olmalı! J., daha önce bahsettiğim, sürekli Tanrı'ya dua eden ihtiyardı. Bütün politik suçlularımız gençti, hatta bazısı çok gençti; bir tek J. elliyi geçmişti artık. Elbette dürüst bir insandı, ama biraz tuhaftı. Yoldaşları B. ve T. onu pek sevmez, hatta onunla konuşmaz, inatçı ve huysuz olduğu için ondan uzak dururlardı. Bu konuda ne kadar haklı olduklarını bilmiyorum. Bence böyle her yerde, insanların istemedikleri halde, zorla toplu halde tutulduğu her yerde olabileceği gibi kampta da tartışmak, hatta birbirinden nefret etmek, serbestken olacağından daha kolaydı. Buna birçok etken katkıda bulunuyordu. Fakat, J. gerçekten de fazla boş ve belki de sevimsiz bir adamdı. Onunla hiç tartışmadım, ama özellikle kaçınıyordum ondan. Herhalde konusunu, matematiği biliyordu. Yarım yamalak Rusçasıyla bana kendine has, onun uydurmuş olduğu astronomi sistemini anlatmaya çalıştığını hatırlıyorum. Bu sistemi bir ara yayımladığını, ama bilim dünyasının ona güldüğünü söylemişlerdi. Bence biraz akıl rahatsızlığı vardı. Bütün gün diz çöküp dua ederdi, böylece mahkûmların genel saygısını kazanmıştı ve ölene dek de bundan yararlandı. Hastanemizde, ağır bir hastalıktan sonra, gözlerimin önünde

1. Ust-Kamenogorsk kastediliyor. Doğu Kazakistan'da, İrtiş Nehri'ne yakın bir şehir. (Ç.N.)

öldü. Fakat, kürek mahkûmlarının saygısını kampa ayak bastıktan hemen sonra Binbaşımızla yaşadığı olay sayesinde kazanmıştı. U-gorsk'tan bizim kaleye gelen yolda onları tıraş etmemişlerdi, onlar da sakal bırakmıştı, sonra doğruca Binbaşı'nın karşısına çıkarıldıkları zaman, intizamın böyle bozulmuş olması karşısında delice bir öfkeye kapılmıştı Binbaşı, ama onların hiçbir suçu yoktu.

"Bu ne hal böyle!" diye kükremişti. "Berduşa dönmüş, hayduda dönmüş bunlar!"

O zamanlar Rusçayı pek anlamayan ve kendilerine "Kim bunlar? Berduş mu yoksa haydut mu?" diye sorulduğunu düşünen J. yanıt vermişti:

"Berduş değiliz, siyasi suçluyuz."

"Ne-e-e! Hakaret mi ediyorsun sen? Hakaret!" diye kükremişti Binbaşı. "Karakola götürün! Yüz sopa vurulsun, he-e-men, şimdi."

İhtiyarı cezalandırdılar. Sopalara hiç itiraz etmeden dayandı, elini dişledi ve cezaya en ufak bir çığlık atmadan, inlemeden, hiç kıpırdamadan sabretti. B. ve T. de o sırada yeni giriyordu kampa, M. onları kapıda bekliyordu ve hemen koşup sarıldılar ona, oysa onları daha önce hiç görmemişti. Binbaşının yaptıklarından heyecanlanmış bir halde, J.nin başına gelenleri anlattılar. M.nin bunu bana nasıl anlattığını hatırlıyorum: "Kendimi kaybettim," diyordu, "bana ne olduğunu anlayamadım, nöbet geçirir gibi titriyordum. Kapıda bekledim J.yi. Onu cezalandırdıkları karakoldan çıkması gerekiyordu. Birden yan kapı açıldı: J. sağa sola bakmadan, bembeyaz bir surat ve titreyen soluk dudaklarla, bir soylunun cezalandırıldığını duyarak avluya toplanmış olan mahkûmların arasında ilerledi, koğuşa girdi, doğruca yerine gitti ve hiçbir şey söylemeden dizlerinin üzerine çöküp Tanrı'ya dua etmeye başladı. Kürek mahkûmları etkilenmiş, hatta duygulanmıştı. "Bu ihtiyarı gördüğüm anda," dedi M.,

"saçları ağarmış, karısı, çocukları vatanında kalmış olan bu ihtiyarı dizlerinin üzerine çökmüş, utanç verici bir şekilde cezalandırılmış ve dua eder bir halde görünce – koğuştan hemen dışarı attım kendimi ve iki saat ne yaptığımı hiç bilmiyorum; kendimi kaybetmiştim..." Kürek mahkûmları o günden sonra J.ye saygı duymaya başladılar ve ona hep saygıyla yaklaştılar. Onun sopaların altında bağırmamış olmasından hoşlanmışlardı özellikle. Fakat bütün gerçeği söylemek lazım: Bu örneğe bakarak Sibirya'da idarecilerin soylu sürgünlere, bu sürgünler kim olursa olsun, ister Rus ister Polonyalı olsun, nasıl davrandığı konusunda bir yargı verilemez. Bu örnek sadece kötü bir insanla karşı karşıya gelmenin mümkün olduğunu ve elbette bu kötü insan uzak ve eski bir komutanlıktaysa, bu kötü komutan tarafından özellikle zulüm görmesi durumunda, sürgünün başına çok kötü şeyler geleceğini gösteriyordu. Ama Sibirya'daki en yüksek idarenin, yani bütün diğer komutanların tavır ve davranışlarını yönlendiren idarenin, sürgün soylular konusunda çok titiz olduğunu ve hatta bazı örneklerde onlara diğer kürek mahkûmlarına, sıradan halka göre daha hoşgörülü olduğunu kabul etmemek olmaz. Bunun nedenleri bellidir: Birincisi, bu yüksek idarecilerin kendileri de soyludur; ikincisi, daha önceden bu soylular sopa altına yatmamıştır ve bu cezayı uygulayanların üzerine saldırırlar, bu da felaketlerle sonuçlanır; üçüncüsü, ve bence en önemlisi, bundan otuz beş yıl kadar önce, Sibirya'da birdenbire, bir anda, çok büyük sayıda sürgün soylu ortaya çıkmıştı[1] ve bu sürgünler daha sonraki otuz yıl boyunca kendilerini bütün Sibirya'da tanıtmayı ve kanıtlamayı başarmışlardı, bu yüzden de idareciler benim dö-

1. Aralık 1825'te meşrutiyet ilan etmek, köleliği kaldırmak amacıyla darbe girişiminde bulunan Dekabristler, yani Aralıkçılar kastediliyor. (Ç.N.)

nemimde belli bir sınıftan soylu-suçlulara eski, atadan kalma alışkanlıkla bütün diğer sürgünlerden başka bir gözle bakıyordu. Alt kademedeki komutanlar da yüksek idareye uyarak aynı gözlerle bakmaya alışmıştı, tahmin edileceği üzere bu bakışı ve tonu ona uyarak, itaat ederek daha da ileri götürmüşlerdi. Fakat, bu alt kademedeki komutanların birçoğu dar bir çerçeveden bakıyor, yüksek emirleri kendi içlerinde eleştiriyordu ve onların kendince düzenlerine karışılmamasından çok, çok memnun olurlardı. Ama böyle davranmalarına izin verilmiyordu. Bunu düşünmek için sağlam kanıtım var, onu aktarayım. Benim de içinde bulunduğum ve askerî idareye bağlı kale tutuklularından oluşan ikinci kürek mahkûmu sınıfının diğer iki sınıfa, yani üçüncü (fabrika) ve birinci (maden) sınıfa göre çok daha ağırdı. Sadece soylular için ağır değildi, bütün tutuklular için ağırdı, çünkü bu sınıfın idaresi ve düzeni hep askerîydi, Rusya'daki tutuklu bölüğüne çok benziyordu. Askerî idare daha sertti, düzen daha ağırdı, hep pranga, hep muhafız, hep kilit olurdu. İlk iki sınıfta bunlar bu kadar güçlü değildi. En azından bütün tutuklularımız böyle söylüyordu ve aralarında bu işi bilenler vardı. Yasaya göre daha ağır sayılan birinci sınıfa hepsi de memnuniyetle giderdi ve hatta çoğu kez bunu hayal ederlerdi. Rusya'daki tutuklu bölüklerinde bulunmuş olan herkes oradan dehşetle bahsediyordu ve bütün Rusya'da kalelerdeki tutuklu bölüklerinden daha ağır bir yer olmadığını, Sibirya'nın oradaki hayata göre bir cennet olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca, bizim kampımızdaki katı düzene rağmen, askerî idareye rağmen, (bazen yaşanan) bu tür olayları, genel valinin gözüne girmek için, kötülükten ya da mesleki kıskançlıktan, gizlice işi hiç olmayacak yere çeken, kötü niyetli komutanların suçlu sınıfına hoşgörülü davrandığını söyleyen yabancı, ama resmî rütbeli insanlar da çıkardı –

eğer böyle bir yerde, bence soylu suçlulara diğer kürek mahkûmlarından biraz farklı gözle bakıldıysa, bence onlara birinci ve üçüncü sınıftakilerden çok daha ayrıcalıklı davranılmıştır. Bu yüzden, bence, benim bulunduğum yere bakarak bütün Sibirya hakkında bu çerçevede bir hüküm vermek mümkün. Birinci ve üçüncü sınıftan sürgünler hakkında bana gelen bütün söylenti ve hikâyeler, vardığım sonucu doğruluyordu. Aslında hepimize, soylulara, kampımızda idare çok daha dikkatli ve özenli davranırdı. Çalışma ve beslenme açısından herhangi bir hoşgörü kesinlikle yoktu: aynı işler, aynı prangalar, aynı kilitler; kısacası, bütün tutuklularda hep aynı şey vardı. Bunu hafifletmek de imkânsızdı. Bu şehirde, *çok eski zamanlarda* birçok muhbir, birçok entrika, birbirine çukur kazan bir sürü insan olduğunu, idarenin de doğal olarak ihbarlardan korktuğunu biliyorum.[1] Ama belli bir suçlu sınıfına hoşgörü gösteriliyor gibi bir ihbar korkunç sayılırdı! O yüzden herkes biraz korkardı ve biz de bütün kürek mahkûmlarıyla eşit şekilde yaşardık, ama bedensel cezalar açısından bazı istisnalar olurdu. Doğrusu, bir şey yapsak bizi de aşırı rahat bir şekilde kamçılarlardı. Mesleki sorumluluk ve bedensel cezalar karşısındaki eşitlik bunu gerektirirdi. Ama sonuçta bizi öyle rahatça kamçılayamazlardı, ama sıradan tutuklular, tahmin edileceği üzere, bu türden rahat davranışlarla karşılaşırdı, özellikle de alt kademedeki bazı komutanlar ve hevesliler her fırsatta bu tür emirler verir ve önerirlerdi. Yaşlı J.nin hikâyesini öğrenen komutanın Binbaşı'ya çok öfkelendiğini ve bir dahaki sefere eline hâkim olmasını emrettiğini biliyorduk. Bana herkes anlatmıştı bunu. Ayrıca bizim Binbaşı'ya güvenen ve onu bir yönetici ve birta-

1. Rus editörler buradaki "çok eski zamanlarda" ifadesini Dostoyevski'nin bir otosansürü ya da önlemi olarak yorumluyorlar. (Ç.N.)

kım yetenekleri olan bir insan olarak beğenen genel valinin, bu hikâyeyi öğrendikten sonra, onunla konuştuğunu da biliyorduk. Binbaşımız bunun ne demek olduğunu anlamıştı. Sözgelimi, A.nın iftiraları yüzünden nefret ettiği M.ye el atmak istiyordu, ama onu kırbaçlatamıyordu, oysa bir bahane aramış, bulmuş ve üzerine yıkmıştı. J.nin hikâyesini kısa sürede bütün şehir öğrendi ve genel fikir Binbaşı'nın aleyhindeydi; birçok kişi onunla konuşmuştu, hatta bazıları tatsız bir şekilde konuşmuştu... Şimdi Binbaşı'yla ilk karşılaşmamı hatırlıyorum. Bizi, yani beni ve kürek cezasına birlikte geldiğimiz başka bir soylu sürgünü, daha Tobolsk'tayken bu adamın sevimsiz karakteriyle ilgili hikâyeler anlatarak ürkütmüşlerdi. O sırada orada olan yirmi beş soylu sürgün, sürgün avlusunda otururken bizi derin bir yakınlıkla karşılamış ve bizimle yakından ilgilenmişler, gelecekteki komutanımız hakkında bizi uyararak, bizi soruşturmadan korumak için, tanıdıkları aracılığıyla ellerinden gelen her şeyi yapacaklarına söz vermişlerdi. Aslında, genel valinin Rusya'dan gelen ve o sırada babalarının yanında konaklayan üç kızı onlardan bir mektup almış ve herhalde valiyle bizim için konuşmuşlardı. Ama o ne yapabilirdi? Binbaşıya sadece biraz daha titiz davranmasını söylemişti. Öğleyin saat üçte, biz, yani yoldaşımla ben, şehre vardık ve muhafızlar hemen bizi hükümdarımızın yanına götürdü. Kapıda durup onu bekledik. O sırada nöbetçi çavuşa da haber gönderildi. Tam o geldiği sırada, Binbaşı da geldi. Kıpkırmızı, sivilceli ve kötücül yüzü bizde çok kasvetli bir izlenim bıraktı: sanki kötü bir örümcek, ağına yakalanmış zavallı bir sineğin üzerine koşmuş gibi.

"Adın ne?" diye sordu yoldaşıma. Hızlı, sert, kesik kesik konuşuyordu ve anlaşılan bu şekilde bizi etkilemek istiyordu.

İsmini söyledi.

"Senin?" diye devam etti dönüp gözlüklerini bana dikerek.

İsmimi söyledim.

"Çavuş! Hemen kampa götür bunları, hemen, sivil gibi, kafalarının yarısını tıraş olsunlar berberde; yarın da pranga takarsınız. Bu paltolar ne? Nereden aldınız?" diye sordu birdenbire, üzerimizdeki sarı halkalı gri kaputlara bakarak. Tobolsk'ta vermişlerdi bunları ve onun ışıklı gözlüklerinin karşısına onlarla çıkmıştık. "Yeni bir forma bu! Herhalde yeni bir forma olmalı... Hâlâ tasarım halinde... Petersburg'tan..." dedi çevremizde dikkatle dönerken. "Yanlarında bir şey yok mu?" diye sordu birdenbire bize eşlik eden jandarmaya.

"Kendi giysileri var, majesteleri," dedi jandarma, bir anda silkinerek esas duruşa geçti. Her şeyi biliyordu, her şeyi duymuştu, her şeyden ürküyordu.

"Hepsini alın. Onlara sadece iç çamaşırı verin, beyazsa, ama renkli varsa, onları da alın. Geri kalan her şeyi açık artırmayla satın. Parayı da kayda geçirin. Tutuklunun özel eşyası olmaz," diye devam etti bize sertçe bakarak. "Bana bakın, düzgün davranın! Bir şey duymayayım! Sakın... fiziksel ceza veririm! En küçük hatanız için – s-s-sopa yersiniz!.."

Alışkın olmadığımdan, bu olay yüzünden bütün o akşamı hasta geçirdim. Fakat, izlenimlerim kampta gördüklerimle güçlenmişti; ama kampa gelişimi anlatmıştım zaten. Bize çalışma sırasında diğer tutuklulara göre herhangi bir hoşgörü, herhangi kolaylık gösterilmediğini, buna cesaret edilmediğini de az önce söyledim. Ama bir kez bunu yapmayı denediler: Ben ve B. üç ay boyunca kâtip olarak istihkâm kalem odasına gittik. Ama üstü örtülü yapıldı ve istihkâm amiri tarafından yapıldı. Yani diğer herkes biliyordu, ama bilmiyor gibi yapıyorlardı. Bu olay G.nin komutanlığı sırasında oldu. Yarbay G. du-

rup dururken geldi, çok kısa bir süre kaldı bizimle –eğer yanılmıyorsam, altı aydan fazla değil, hatta daha az bir süre– ve bütün tutuklularda sıra dışı izlenimler bırakarak Rusya'ya gitti. Tutuklular onu sadece sevmiyorlardı, ona, eğer bu sözcüğü burada kullanmam mümkün olursa, tapıyorlardı. Bunu nasıl yaptığını bilmiyorum, ama onları daha ilk seferde bağlamıştı kendine. "Baba, baba! Başka babamız yok!" derdi tutuklular istihkâm kısmının başında onun olduğu dönemde. Hovardaydı, herhalde, delicesine. Orta boyluydu, cesur, kendine güvenen bir bakışı vardı. Ama buna rağmen tutuklulara karşı kibardı, neredeyse şefkatliydi ve onları gerçekten de tam anlamıyla baba gibi severdi. Neden severdi tutukluları, bilemiyorum, ama tutukluya kibar, neşeli bir şeyler söylemeden, onunla gülüp şakalaşmadan edemiyordu ve en önemlisi, bunda en ufak bir amir tavrı yoktu, eşitsizliği belli eden ya da sırf amirlere has kibarlık gibi bir şeyler yoktu. Tutuklunun yoldaşıydı, en ileri yakınıydı. Ama, bütün bu içgüdüsel demokratikliğine rağmen, tutuklular bir kez olsun onun karşısında herhangi bir saygısızlık, laubalilik sergilememişti. Tersine. Ama komutanla karşılaştığı anda tutuklunun bütün yüzü aydınlanırdı ve şapkasını çıkartır, karşıdan ona doğru geleni gülerek seyrederdi. Eğer gelen konuşacak olursa, rubleden daha değerli olurdu. Böyle popüler insanlar vardır. Genç görünürdü, dik yürürdü, yiğitti. "Kartal!" derdi ona o zamanlar tutuklular. Onların yükünü azaltmak için hiçbir şey yapamazdı elbette; sadece istihkâm çalışmalarının başındaydı, bu çalışmaların da bütün diğer komutanlıklardaki gibi kendi gündelik, belirli yasal düzeni vardı. Belki sadece, çalışan bir grupla şans eseri karşılaşınca, işin tamamlandığını görürse, fazladan çalıştırmaz ve davul çalıncaya kadar serbest bırakırdı. Ama tutukluya güveni vardı, aşırı titizliği ve asabiliği yoktu, amirlerin ilişkilerindeki diğer küçültücü tavırlar

kesinlikle yoktu. Bin ruble kaybetse, bence, aramızdaki ilk hırsız, bu parayı bulacak olsa, hemen ona götürürdü. Evet, bunun böyle olacağına eminim. Kartal komutanlarının nefret edilen Binbaşımızla da kıyasıya tartıştığını öğrenince büyük bir mutluluk duymuştu. Bu olay gelişinin ilk ayında yaşanmıştı. Binbaşımız bir zamanlar onun mesai arkadaşıymış. Uzun bir ayrılıktan sonra dost olarak karşılaştılar ve birlikte hovardalık etmeye başladılar. Ama birdenbire araları bozuldu. Tartıştılar, G. onun ölümcül düşmanı oldu. Hatta bu olay yüzünden yumruklaştıkları duyuldu, bizim Binbaşı yapabilirdi bunu; sık sık dövüşürdü. Tutuklular bunu duyunca mutluluklarına diyecek yoktu. "Sekizgözlü dersini almıştır! İşte kartalımız, bizim..." diyerek baskıya giremeyecek olan bir sözcük kullanıyorlardı. Kimin kimi patakladığıyla çok ilgileniyorlardı. Eğer kavgayla ilgili söylentiler doğru çıkmazsa (belki de böyleydi), bizim tutukluların canı çok sıkılacaktı. "Hayır, kesin komutan dövmüştür," diyorlardı, "ufak tefek, ama uzun boylu, diğeri kaçıp yatağın altına girmiştir." Ama bir süre sonra G. gitti, tutuklular da yine yalnız kaldılar. Bizde istihkâm komutanları, doğrusu, hep iyi insanlardı. Ben oradayken üç-dört kere değişti; "hep de böyle yaşanmaz ki," derdi tutuklular, "Kartal vardı, Kartal korurdu." İşte bu G. herkesten çok bizi, soyluları severdi ve sonunda bana ve B.ye bazen kalem odasına gitmemizi emrederdi. Onun gidişiyle birlikte bu daha da kurallı bir hal aldı. İstihkâmcılar arasında bize çok yakınlık duyan insanlar vardı (özellikle bir tanesi). Gider, evrakları doldururduk, hatta elyazımız mükemmelleşmeye başlamıştı, sonra birdenbire yüksek idareden hemen bizim eski işlerimize dönmemiz emri geldi; birisi haber taşımayı başarmıştı. Fakat bu da iyi oldu; kalem dairesi bizi sıkmaya başlamıştı. Sonra neredeyse kesintisiz iki yıl B. ile aynı işe, genellikle de atölyeye gittik. Onunla gevezelik edi-

yorduk; umutlarımızdan, inançlarımızdan bahsediyorduk. Harika bir insandı; ama inançları bazen çok tuhaf, sıra dışı oluyordu. İnsanların belli bir sınıfında, çok akıllı olanlarında, bazen kesinlikle paradoksal fikirler ortaya çıkar. Ama bu fikirler için yaşamda öyle çok acı çekilmiştir ki, onlardan kopmak artık çok zor, neredeyse imkânsızdır. B. her itirazı acıyla kabul ediyor ve bana sert yanıtlar veriyordu. Fakat, belki de birçok kez benden daha haklıydı, bilemiyorum; ama sonunda ayrıldık ve bu bana çok acı verdi; birlikte çok şey paylaşmıştık.

Buna karşılık M. yıllar geçtikçe daha da kederli ve karamsar oldu. Hüzün kapladı onu. Eskiden, daha önce, kamptaki ilk dönemimde, daha açıksözlüydü, içini daha sık ve daha çok dışa vururdu. Ben geldiğimde kürek cezasında üçüncü yılındaydı. Başlangıçta bu iki yıl boyunca o kampta otururken, yeryüzünde hiç bilmediği şeylerin olması ilginç geldi; bana sorular sordu, dinledi, heyecanlandı. Ama sonunda, yıllar geçtikçe, bütün bunlar içinde, kalbinde birikti. Üzeri külle kaplandı. Kızgınlık içinde gitgide büyüdü. Benim artık daha yakından tanımayı başardığım kürek mahkûmlarına nefretle bakarak, "*Je haïs ces brigands*," diyordu bana sık sık ve onlar adına söylediğim şeyler hiçbir işe yaramıyordu. Kısacası, onunla sık sık Fransızca konuşuyorduk ve bu yüzden çalışmayı kontrol edenlerden istahkâmcı asker Dranişnikov, hangi hayalgücüyle bilinmez, bize "feldşeller"[1] diyordu. M. sadece annesini anarken heyecanlanıyordu. "O yaşlı, hasta," dedi bana, "beni yeryüzünde her şeyden çok sever, ama ben bilmiyorum buradayım, bilmiyorum yaşıyor mu, öldü mü? Beni sıradan geçirdiklerini öğrenmek bile yeter ona..." M. soylu değildi ve sürgünden önce fi-

1. Almanca *feldscher*'den Rusçaya geçen bu sözcük, taşrada hekimler ya da hekim yardımcılığı yapanlar için kullanılıyordu. (Ç.N.)

ziksel ceza almıştı. Bunu hatırlarken dişlerini sıkıyor ve başka bir yöne bakmaya çabalıyordu. Son zamanlarda gitgide daha sık tek başına gezmeye başlamıştı. Bir gün, saat on ikide, onu komutanlığa çağırdılar. Komutan onu neşeli bir gülümsemeyle karşıladı.

"Bugün rüyanda ne gördün M.?" diye sordu.

"Birden irkildim," diye anlattı bunu bize dönüp M. "Kalbim sıkıştı."

"Annemden mektup aldığımı gördüm," dedi.

"Daha da iyisi, daha da iyisi!" diye itiraz etti komutan. "Özgürsün! Annen dilekçe vermiş... Ricası kabul edilmiş. İşte yazdığı mektup, bu da senin için gelen emir. Hemen çıkıyorsun kamptan."

Beti benzi atmış bir halde geldi yanımıza, aldığı haberden hâlâ sersem gibiydi. Onu tebrik ettik. Tir tir titreyen buz kesmiş elleriyle ellerimizi sıktı. Bir sürü tutuklu gelip onu tebrik etti ve onun talihi yüzünden mutlu oldu.

Yerleşim bölgesine gitti ve bizim şehirde kaldı. Kısa süre sonra ona yer verdiler. Başlangıçta sık sık geliyordu kampımıza ve gelebildiği zaman, bize çeşitli haberler getiriyordu. Daha çok politik haberler ilgisini çekiyordu.

Kalan dört kişi, yani M., T., B. ve J. dışında iki tane çok genç adam vardı, kısa süreliğine gönderilmişlerdi, yetersiz bir eğitim almışlardı, ama dürüst, sade, açık insanlardı. Üçüncü, A., aşırı böndü ve içinde özel bir şey saklamazdı, ama dördüncü, B., artık yaşı geçkin biriydi, hepimizde aşırı itici bir izlenim bırakmıştı. Bu tür suçlular sınıfına nasıl düştüğünü bilmiyorum, zaten kendisi de reddediyordu bunu. Kaba, küçük burjuva ruha sahip, dükkân sahiplerine has alışkanlık ve kuralları olan, kuruş kuruş sayarak zengin olmuş biriydi. Herhangi bir eğitimi yoktu ve kendi mesleği dışında hiçbir şeyle ilgilenmezdi. Boyacıydı, ama sıradan değil, harika bir boyacıydı. Çok geçmeden idare onun yeteneklerini öğrendi ve bütün şe-

hir B.den duvar ve tavanların boyanmasını talep etmeye başladı. İki yılda neredeyse bütün koğuş duvarlarını boyadı. Ev sahipleri ona para ödüyordu, böylece yoksulluktan uzak yaşadı. Ama en iyisi çalışma sırasında onunla başka yoldaşlarının da gönderilmesiydi. Üçü içinden onunla sürekli giden ikisi ondan zanaatı öğrendi ve bir tanesi, T. de ondan fena boyamıyordu. Hapishanedeki evi için bizim Binbaşı da B.ye bütün duvar ve tavanları boyamasını emretti. Bu sırada B. çok çabaladı; genel valinin evi bile böyle boyanmamıştı. Ev ahşaptı, tek katlıydı, yıkık döküktü ve aşırı haraptı dışarıdan; içerisiyse bir saray gibi olmuştu ve Binbaşı heyecan içindeydi... Ellerini ovuşturup artık hemen evlenmek gerektiğini söyledi. "Böyle bir ev varken evlenmemek olmaz," diyordu ciddiyetle. B.den ve onunla birlikte çalışanlardan hoşnutluğu artmıştı. Boya işi tam bir ay sürmüştü. Bu bir ay süresince Binbaşı hakkımızdaki görüşünü kesinlikle değiştirmiş ve bunu bize göstermeye başlamıştı. Sonunda bir gün kamptan J.yi yanına çağırttı.

"J.!" demiş Binbaşı, "seni kırmışım boş yere, biliyorum. Pişman oldum. Bunu anlıyor musun? Ben, *ben*, *ben* pişmanım!"

J. anladığını söylemiş.

"Anlıyor musun benim, *benim*, senin amirinin seni buraya senden af dilemeye çağırdığını! Bunu hissediyor musun? Kimsin *sen* benim karşımda? Solucan! Solucandan da küçük; tutuklusun sen! Bense merhamet tanrısıyım[1] – Binbaşı. Binbaşı! Anlıyor musun bunu?"

Anladığını söylemiş J.

"Öyleyse şimdi barışayım seninle. Ama hissediyor musun, hissediyor musun tam olarak, hem de tam ola-

1. Aynen böyle, fakat benim dönemimde sadece bizim Binbaşı değil, astsubaylar da, özellikle de düşük rütbeli olanlar kullanırdı bu ifadeyi. (Yazarın notu)

rak? Sen bunu anlayıp hissedebiliyor musun? Düşün bir kez; ben, ben, Binbaşı... vb."

Bütün bu sahneyi J. bizzat anlattı bana. Demek bu sarhoş, huysuz ve anlaşılmaz adamda adam gibi hisler vardı. Onun anlayışı ve seviyesi düşünülürse, böyle bir davranış neredeyse yüce gönüllülük sayılabilir. Fakat belki de sarhoş olmasının da bunda bir payı vardı.

Hayali gerçekleşmedi: Evlenemedi, oysa evini süslemeyi bitirdikleri zaman buna kesinlikle karar vermişti. Evlenmek yerine mahkemeye düştü ve emekliye ayrılması emredildi. Bütün eski günahlar da üzerine geldi. Daha önce o şehirde, belediye başkanı olduğu hatırlandı... Darbe beklenmedik bir şekilde geldi. Kampta habere ölçüsüz sevindiler. Bu bir bayramdı, tören yapılmalıydı! Binbaşı, dediklerine göre, yaşlı kadın gibi haykırıyor ve gözyaşı döküyormuş. Ama yapacak bir şey yokmuş. Emekliye ayrılmış, boz atlarını satmış, sonra bütün mülkünü satmış ve hatta sefalete düşmüş. Onunla daha sonra karşılaştığımızda yıpranmış bir resmî ceket, kokartlı bir kasket giyiyordu. Kötü kötü baktı tutuklulara. Ama bütün büyüsü üniformayı çıkarır çıkarmaz kaybolmuştu. Ceketle birdenbire tam bir hiç olmuştu ve uşak gibi görünüyordu. Üniformanın bu insanlarda bu kadar çok şey değiştirmesi hayret verici.

IX

Kaçış

Binbaşımızın değişmesinden bir süre sonra kampımızda köklü değişiklikler oldu. Kürek cezası kaldırıldı ve

onun yerine Rus tutuklu bölüğüne bağlı olan askerî idareye bağlı tutuklu bölüğü kuruldu. Bunun anlamı, artık kampımıza ikinci sınıf sürgün kürek mahkûmları gönderilmeyecekti. O günden sonra kampta sadece askerî idarenin tutuklularına yer verilmeye başlandı, yani kişilik haklarını kaybetmemiş olan, tıpkı diğer askerler gibi asker olan ama sadece kısa süreler için (en çok altı yıl) cezalandırılmış olan ve kamptan çıkınca yine daha önceki birliklerinde görev alan kişilere. Fakat, kampa ikinci kez suç işleyerek gelenler, eskisi gibi yirmi yılla cezalandırılırdı. Fakat bizde bu değişikliğe kadar ikinci sınıf tutuklular kısmı vardı, ama bizimle birlikte yaşamalarının nedeni başka yer olmamasıydı. Şimdiyse bütün kamp bu askerî sınıfın olmuştu. Tahmin edileceği üzere, eski kürek mahkûmları, bütün haklarından yoksun bırakılmış, damgalı ve kafalarının yarısı tıraşlı gerçek sivil mahkûmlar, kampta ceza sürelerini tamamlayıncaya dek kaldılar; yenileri gelmedi, kalanlar da yavaş yavaş sürelerini doldurup gitti, böylece on yıl içinde kampımızda tek bir kürek mahkûmu bile kalmamıştı. Özel kısım da kampa bağlı kaldı ve ona zaman zaman askerî idareden ağır suçlular götürüldü, bu da Sibirya'da ağırlaştırılmış kürek çalışmasının başlatılmasına dek sürdü. Böylece, bizim için yaşam özünde eskisi gibi devam ediyordu; aynı yemek, aynı çalışma ve neredeyse aynı düzen, sadece idare değişmiş ve karmaşıklaşmıştı. Bir kıdemli subay, bir bölük komutanı ve ayrıca, kampta sırayla nöbet tutan dört astsubay atandı. Gaziler de kaldırıldı; onların yerine on iki *unterofitser* ve *kaptenarmus* geldi.[1] Mahkûmlar onarlı bölümlere ayrıldı ve bunların içinden onbaşılar belirlendi, tabii nominal

1. Rus ordusuna XVIII. yüzyıldaki modernleşme sırasında diğer Avrupa ordularından girmiş sınıflar: *kaptenarmus* Fransızca *captain d'armes*'dan, *unterofitser* Almanca *unteroffizier*'den geliyor. (Ç.N.)

bir şekilde ve Akim Akimiç de bir anda onbaşı oluverdi. Bütün bu yeni yapısı, rütbelileri ve tutuklularıyla birlikte bütün kamp eskisi gibi yüksek idare olan komutanın yönetiminde kaldı. İşte bütün olup biten bu. Tahmin edileceği üzere, tutuklular önce heyecanlandılar, yorumlar, tahminler yaptılar ve yeni idarecileri tanıdılar; ama özünde her şeyin eskisi gibi kaldığını görünce, hemen sakinleştiler ve yaşamımız eskisi gibi oldu. Ama en önemlisi, herkesin eski binbaşıdan kurtulmuş olmasıydı; herkes bir nefes alıp canlanmış gibi oldu. Ürkek haller kayboldu; artık herkes bir ihtiyaç durumunda idareyle görüşebileceğini, haklı olanın belki yanlışlıkla suçlunun yerine cezalandırılabileceğini biliyordu. Hatta içki de yine eskisi gibi satılıyordu, ama eski gazilerin yerine çavuşlar geçmişti. Bu çavuşların büyük kısmı terbiyeli ve anlayışlı kişilerdi, durumlarını anlıyorlardı. Fakat bazısı kurnazlık etme niyetini baştan dile getirdi ve elbette deneyimsizlikten, tutuklularla tıpkı askerlerle olduğu gibi konuşmaya kalktı. Ama çok geçmeden neyin ne olduğunu anladılar. Diğerleri de uzun zaman anlayamayınca, işin özünü tutuklular gösterdi onlara. Oldukça sert tartışmalar oldu. Sözgelimi, çavuşu kandırır, içirirler ve sonra da tahmin edileceği gibi, onun onlarla birlikte içki içtiğini ihbar ederlerdi, bu yüzden de... Sonunda çavuşlar aldırmamaya başladı ya da daha iyisi, keselerin nasıl getirildiğini ve nasıl votka satıldığını görmezden gelmeye başladılar. Üstelik, eski gaziler gibi onlar da pazara giderek tutuklulara *kalaç*, sığır eti ve başka şeyler, yani çok kâr getirmeden alınabilecek şeyler almaya başladılar. Neden her şey böyle değişmişti, neden tutuklu bölüğü kurulmuştu, hâlâ bilmiyorum. Bu zaten benim kürekteki son yıllarımda oldu. Ama iki yıl daha bu yeni düzende yaşamak zorundaydım... Kamptaki bütün hayatımı, bütün yıllarımı yazacak mıyım? Yazmayı düşünmüyorum. Eğer düzeni,

peş peşe olup biten her şeyi, o yıllarda görüp yaşadıklarımı yazarsam, tahmin edileceği üzere, şu vakte dek yazdığımdan üç-dört kat daha fazla bölüm yazmam gerekecek. Ama böyle bir anlatı ister istemez sonunda aşırı tekdüze hale gelir. Özellikle de eğer yazılmış olan bölümler okurda, ikinci sınıf kürek cezası yaşamı hakkında biraz tatmin edici bir fikir oluşturamadıysa, bütün maceralar fazlasıyla bir ve aynı tonda çıkacaktır. Ben kampımızı ve o yıllarda yaşadığım her şeyi tek bir açık ve aydınlık manzara halinde göstermeyi istedim. Bu hedefe ulaşabildim mi, bilmiyorum. Zaten bu kararı verecek olan ben değilim. Ama burada bitirebileceğime inanıyorum. Genellikle bu hatıralar bana kederden başka bir şey vermiyor. Her şeyi hatırlayabilmem de şüpheli görünüyor zaten. Daha sonraki yıllar belleğimden uçup gitmiş. Eminim ki birçok olayı tümden unutmuşumdur. Sözgelimi, bütün bu yılların özünde birbirine çok benzediğini, uyuşuk ve sıkıntılı geçtiğini hatırlıyorum. Bu uzun, sıkıcı günlerin yağmurdan sonra çatıdan damla damla düşen su gibi geçtiğini hatırlıyorum. Bir tek tutkulu bir diriliş, yenilenme, yeni bir yaşam arzusunun beni beklemeye ve umut etmeye zorladığını hatırlıyorum. Ve sonunda güçlendim; bekledim, her günü saydım ve daha binlercesi kalmış olsa da, umutla tek tek her günü karşıladım, uğurladım, gömdüm ve ertesi günün beklentisiyle, artık bin değil dokuz yüz doksan dokuz gün kaldı, diye mutlu oldum. Bütün bu süreçte, yüzlerce yoldaşa rağmen, aşırı yalnızdım ve sonunda bu yalnızlığı sevdim. Hatırlıyorum, ruhen yalnız bir halde bütün geçmiş yaşamımı yeniden gözden geçirdim, en küçük ayrıntılara dek elden geçirdim, geçmişimi düşündüm, kendimi amansız ve katı bir şekilde yargıladım ve hatta bir seferinde beni bu yalnızlığa, hem kendimi yargılamamı, hem de eski yaşamımı gözden geçirmemi sağlayan bu yalnızlığa gönderdiği için kadere

teşekkür ettim. Ve nasıl da umutlarla çarpıyordu o zamanlar kalbim! Düşünüyor, karar veriyor, kendime gelecekteki yaşamımda eskiden yaptığım hataları, başarısızlıkları yaşamayacağıma yemin ediyordum. Kendime bütün geleceğin bir programını çıkardım ve ona kesin olarak uymaya söz verdim. Her şeyi yapacağıma ve yapabileceğime dair kör bir inanç doğmuştu içimde... Bekledim, yakın özgürlüğe seslendim; kendimi yeniden, yeni bir savaşta sınamak istiyordum. Ateşli bir sabırsızlığa yakalanıyordum zaman zaman... Ama şimdi o zamanki ruh halimi hatırlamak beni boğuyor. Elbette, bütün bunlar sadece beni ilgilendirir... Ama yazmamın sebebi şu, bana öyle geliyor ki, herkes bunu anlayacak, yaşının ve gücünün baharında, bir süre için hapishaneye düşen herkesin başına aynı şey gelecek.

Ama bu da ne şimdi!.. En iyisi başka bir şey anlatayım, aşırı sert bir parçayla sona erdirmeyeyim.

Aklıma birinin şöyle sorabileceği geldi: Gerçekten kürek cezasından kimse kaçamaz mı, bütün bu yıllar boyunca bizden hiç kimse kaçmadı mı? Daha önce kampta iki-üç yılı bulunan tutuklunun bu yıllara değer vermeye başladığını ve ister istemez kalan yılları kargaşa, tehlike yaşamadan daha iyi geçirmenin ve sonunda yasal bir şekilde yerleşime çıkmanın daha iyi olduğu hesabını yaptığını yazmıştım. Ama bu hesap sadece ağır hapis cezasına çarptırılmamış tutuklunun kafasında olabilir. Uzun yıllar yatacak olan, ne yazık ki, risk almaya hazırdır... Ama bizde böyle bir şey yapılmadı. Çok mu ürkektiler, denetleme mi çok güçlü ve silahlıydı, şehrimizin yeri mi birçok açıdan uygun değildi (bozkırda, açık alandaydı) – söylemek zor. Bence bütün bu sebepler neden olabilir. Gerçekten de, bizim oradan kaçmak çok zordu. Buna rağmen ben oradayken şöyle bir olay oldu: İki kişi denedi, hatta en önemli suçlulardan ikisi...

Binbaşının değiştirilmesinden sonra (ona kampı ihbar eden) A. tam olarak tek başına, hamisiz kaldı. Çok genç biriydi, ama karakteri sağlamdı ve yıllarla birlikte güçlenmişti. Genel olarak sert, kararlı ve hatta çok zeki biriydi. Ona özgürlüğünü verselerdi, muhbirlik yapmayı ve çeşitli yeraltı yöntemlerini kullanmayı sürdürürdü, ama yine eskisi gibi aptallık ve hesapsızlık yaptığı için, aptallığının bedelini sürgünle öderdi. Bizdeyken kısmen sahte kimlik işine de kalkışmış. Fakat bunu emin olarak söylemiyorum. Bizim tutuklulardan böyle duydum. Binbaşının mutfağındayken bile bu işi yaptığını ve tabii, bundan hatırı sayılır gelir elde ettiğini söylüyorlardı. Kısacası, herhalde, kaderini değiştirmek için elinden gelen her şeyi denerdi. Onun ruhunu kısmen tanıma fırsatı buldum: Sinikliği rezil bir küstahlığa, soğuk bir alay derecesine varmıştı ve aşılması güç bir tiksinti uyandırıyordu. Bence, eğer yarım litre içki içmeyi çok istese ve bunu yapmak için birini bıçaklamaktan başka yolu olmasa, eğer sessizce, hiç kimse öğrenmeden yapabilecekse hemen bıçaklardı. Kampta ihtiyatlı olmayı öğrenmişti. İşte bu adam özel kısım tutuklusu Kulikov'la ilgilendi.

Kulikov'dan daha önce bahsetmiştim. Yaşı geçkin, ama tutkulu, canlı, güçlü, sıra dışı ve çok çeşitli yetenekleri olan biriydi. Gücü yerindeydi ve daha da yaşamak istiyordu; böyle insanlar aşırı yaşlansalar bile yaşamak isterler. Ben eğer bizden neden kimsenin kaçmadığını merak edecek olsaydım, elbette, öncelikle Kulikov'a şaşardım. Ama Kulikov kararını vermişti. Hangisinin diğeri üzerinde daha çok etkisi vardı: A.nın Kulikov üzerinde mi, Kulikov'un A. üzerinde mi? –bilmiyorum, ama ikisi de birbirlerini destekliyordu ve bu iş için birbirlerine uygundular. Arkadaş oldular. Bence, Kulikov A.nın her ikisi için sahte kimlik hazırlayabileceğine inanıyordu. A. soylulardandı, iyi bir topluluktan geliyordu; bu gelecekteki

maceralar için belli bir çeşitlilik getiriyordu, yeter ki Rusya'ya kadar ulaşsınlar. Kim bilir, neler konuştular ve ne umutlar beslediler; ama, herhalde, umutları Sibirya berduşluğunun sıradan rutinlerinden çıkmıştı. Kulikov doğuştan aktördü, hayatta birçok, çok çeşitli roller benimseyebilirdi; birçok şey umut edebilirdi, en azından çeşitlilik umut edebilirdi. Böyle insanları kamp boğabilir. Kaçmak için sözleştiler.

Ama muhafızsız kaçmak imkânsızdı. Yanlarında gelecek bir muhafız bulmak gerekiyordu. Kaleyi bekleyen taburlardan birinde bir Polonyalı vardı, enerjik biriydi ve belki de daha iyi bir kaderi olabilirdi, yaşlı ama dinç kalmış, ciddi bir insandı. Gençliğinde, Sibirya'ya göreve gelir gelmez, vatanına derin özlem duyduğu için kaçmıştı. Onu yakalamışlar, cezalandırmışlar ve iki yıl tutuklu bölüklerinde tutmuşlardı. Askere döndüğü zaman, durumu düşünmüş ve hınçla, var gücüyle hizmet etmeye koyulmuştu. Üstünlüğü yüzünden onu onbaşı yapmışlardı. Onurlu, özgüvenli ve kendi değerini bilen biriydi. Hem görünüşü hem de konuşmasıyla kendine değer verdiğini belli ediyordu. O yıllarda birkaç kez muhafızlarımızın arasında onunla karşılaşmıştım. Polonyalılarla ilgili birkaç şey söylemiştim ona. Ondaki eski keder gizli, boğuk, gündelik bir nefrete dönüşmüş gibi geldi bana. Bu adam her şeye karar verebilirdi ve Kulikov onu yoldaş seçerken yanılmamıştı. Adı Koller'di. Konuşup gün belirlediler. Haziran ayıydı, sıcaktı hava. Şehrin iklimi de oldukça uygundu; yazın hava durgun, sıcak olacaktı; bu da berduşlara göredir. Tabii, doğruca oradan, kaleden çıkıp gidemezlerdi; bütün şehir görünür oradan, dört bir yandan açıktır. Çevrede, yeterince uzakta bir orman yok. Şehirli kılığına girmek gerekir, bunun için de varoşlara, Kulikov'un daha önce gittiği bir batakhaneye gitmek lazımdır. Varoştakiler onları tam bir gizlilikle karşıladı mı, bil-

miyorum. Ne olduğunu tahmin etmek gerekirdi, ama sonra olay hiç aydınlanmadı. O yıl varoşun bir köşesinde genç ve çok alımlı, Vanka-Tanka lakaplı, büyük umutlar vaat eden ve bunları kısmen daha sonradan gerçekleştiren bir genç kız, kendi yerini açmıştı. Ona bir de Alev diyorlardı. Anlaşılan, o da bu işe bir miktar katılmıştı. Kulikov bütün yıl varını yoğunu ona yatırmıştı. Bizim gençler sabahleyin iş dağıtımı yapılırken, kurnazlık edip sobacı ve boyacı olan tutuklu Şilkin'le, birliğin boş koğuşlarını, askerlerin daha önce çıkıp kampa giderek boşalttığı koğuşları boyamaya gitmişlerdi. A. ve Kulikov yamak gibi Şilkin'le birlikte gitmişti. Koller de muhafızlara katılmıştı, üç kişi için iki muhafız gerektiği için de, eski bir görevli ve onbaşı olan Koller'in yanına genç bir askeri, destek olup muhafızlık görevini öğrensin diye katmışlardı. Herhalde, bizim kaçaklar Koller üzerinde güçlü bir etki bırakmışlardı ve yıllarca başarılı bir meslek hayatı sürdüren bu akıllı, sağlam, hesaplı adamı peşlerinden gitmeye ikna etmişlerdi. Koğuşlara vardılar. Sabahın altısıydı. Onların dışında kimse yoktu. Bir saat çalıştıktan sonra, Kulikov ve A. Şilkin'e önce atölyeye gideceklerini, sonra birini göreceklerini ve gelirken de orada bulunmayan bir aleti isteyeceklerini söylediler. Şilkin'i kurnazca kandırmak gerekiyordu, yani olabildiğince doğal olmak lazımdı. Moskovalıydı, meslekten sobacıydı, Moskova tüccarlarındandı, kurnaz, hin, akıllı, kolay inanmayan biriydi. Dışarıdan zayıf ve sıska görünüyordu. Bir ömür boyu ceket ve gömlekle, Moskovalı gibi gezmişti, ama kader başka türlü davranmıştı ve uzun gezilerden sonra sonsuza dek bizim özel kısma yerleşmişti, yani en korkunç askerî suçluların topluluğuna. Böyle bir kariyeri nasıl yapmıştı, bilemiyorum; ama onda özel bir hoşnutsuzluk fark etmemiştim hiç; sakin ve mesafeli davranırdı; bazen sadece ayakkabıcı gibi içerdi, ama öl-

çüsünü bilirdi. Keşif kolunda yoktu, ama gözleri keskindi. Kulikov bir önceki gün atölyeye götürülen içkiyi içmek için gidiyorlarmış gibi göz kırptı ona. Şilkin bundan hoşlandı; hiç kuşkulanmadan yanlarından ayrıldı ve erle tek başına kaldı, Kulikov, A. ve Koller de varoşa doğru yola çıktılar.

Yarım saat geçti; gidenler dönmedi ve birdenbire, kendine gelen Şilkin düşünmeye başladı. Görmüş geçirmiş adamdı. Hatırlamaya başladı: Kulikov biraz gergindi, A. iki kez fısıldaşmıştı onunla, en azından Kulikov ona iki kez göz kırpmıştı, o da görmüştü bunu; şimdi her şeyi hatırlıyordu. Koller'de de bir hal vardı; en azından, onlarla giderken ere o yokken neler yapması gerektiğini talimatnameden okumuştu, bu hiç de doğal değildi, en azından Koller adına. Kısacası, Şilkin hatırladıkça daha çok kuşkulanıyordu. Bu arada vakit ilerliyordu, dönmemişlerdi ve huzursuzluğu son haddine vardı. Bu olayda nasıl bir risk aldığını çok iyi anlamıştı; idare ondan kuşkulanacaktı. Yoldaşlarını bile bile, anlaşarak gönderdiğini düşünebilirlerdi ve eğer Kulikov ve A.nın ortadan kaybolduğunu hemen bildirmezse, bu kuşkular çok daha olası olacaktı. Kaybedecek vakit yoktu. O sırada son zamanlarda Kulikov ve A.nın özellikle yakınlaştığını, sık sık fısıldaştığını, sık sık koğuşların arkasına, gözlerden uzağa çekildiğini hatırladı. O zaman da onlar hakkında bir şeyler düşündüğünü hatırladı... Merakla muhafızına baktı; o silahına yaslanmış esniyordu ve masum bir şekilde parmağıyla burnunu karıştırıyordu, o yüzden Şilkin düşüncelerini ona açmaya kalkışmadı, ona doğruca onu takip edip istihkâm atölyesine gelmesi gerektiğini söyledi. Atölyede oraya gelip gelmediklerini soracaktı. Ama onların hiç gelmediği anlaşıldı. Şilkin'in kuşkuları doğrulandı: "Ya sadece Kulikov'un bazen yaptığı gibi varoşlara içip eğlenmeye gittilerse," diye düşündü Şilkin, "ama

bunu yapmış olamazlar. Bana söylerlerdi, çünkü bunu gizlemenin manası yok." Şilkin çalışmayı bıraktı ve koğuşa gitmeden doğruca kampa yöneldi.

Onbaşının yanına varıp ona olayı açıkladığında saat neredeyse dokuz olmuştu. Onbaşı ürktü, hatta inanmak istemedi önce. Tabii, Şilkin ona bütün bunları bir tahmin, şüphe gibi açıklamıştı. Onbaşı hemen Binbaşı'nın yanına koştu. Binbaşı hemen komutana koştu. Çeyrek saat içinde gerekli bütün önlemler alınmıştı. Genel valiye de haber verildi. Suçlular önemliydi, onlar yüzünden Petersburg'dan sert bir kınama gelebilirdi. Kurala göre olsun olmasın, ama A. politik suçlular arasında sayılıyordu; Kulikov özel kısımdandı, yani önemli bir suçluydu, üstelik askerdi. Özel kısımdan firar eden bir mahkûm olmamıştı daha önce hiç. Özel kısımdan her tutukluya kurallara göre iki ya da en azından bir muhafız önerildiğini hatırladılar. Bu kurala uyulmamıştı. O yüzden tatsız bir iş olmuştu. Bütün çevreye, çevre bölgelere kaçakları bildirmek ve önlem alınmasını sağlamak için adam gönderildi. Takibe, ava Kazaklar gönderildi; komşu ilçe ve illere mektup yazıldı... Kısacası, çok çaba harcandı. Bu arada kampta bizim aramızda başka tür bir heyecan yaşanıyordu. Tutuklular, çalışmadan döndükçe, olayı öğreniyorlardı. Haber herkese yayıldı. Herkes haberi alışılmamış, gizli bir mutlulukla karşıladı. Herkesin kalbi ürperdi... Dahası, bu olay kampın monoton yaşamını kırdı ve karınca yuvasına çomak sokulmuş gibi oldu; kaçış, hem de nasıl bir kaçış, tam da bayram bütün ruhlarda yankılanır ve onlarda daha önce unutulmuş tellere dokunurken yaşanan bu olay umutlar; uzaklar; insanın kaderini değiştirme olasılığı gibi şeyleri canlandırmıştı bütün kalplerde. "Adamlar kaçmış gitmiş: Neden olmasın?.." Akıllarından bu düşünce her geçtiğinde, meraklı bir ifadeyle bakıyorlardı birbirlerine. En azından birden-

bire herkes çavuşlara kibirli ve mağrur bir tavırla bakmaya başlamıştı. Tabii, idareciler hemen kampa doluştular. Komutan bile geldi. Bizimkiler canlanmış ve cesurca, hatta biraz küçümseyerek, hafif sessiz, sert bir ciddiyetle bakıyorlardı: "Bizim yapamayacağımız iş yoktur." Zaten idarenin genel bir toplantı yapacağını hemen tahmin etmişlerdi. Aramaların da hemen başlatılacağı bilindiğinden erkenden her şey saklandı. İdarenin aklının başına bu tür durumlarda hep sonradan geldiği biliniyordu. Yine öyle oldu. Büyük bir kargaşa başladı; her şey altüst edildi, her şey arandı ve elbette hiçbir şey bulunamadı. Öğle yemeğinden sonraki çalışmaya tutuklular daha çok muhafızla gönderildi. Akşamleyin nöbetçiler sık sık ziyaret etti kampı; her zamankinin dışında fazladan sayımlar yapıldı; bu sırada her zamankinin tersine iki kere sayıldı herkes. Buradan da başka bir kargaşa çıktı; herkesi avluya çıkarıp yeniden saydılar. Sonra bir kere de koğuşlarda saydılar... Kısacası, bir sürü vaveyla koptu.

Ama tutuklulara bu vız gelip tırıs gitti. Hepsi de aşırı rahat görünüyordu ve bu tür durumlarda hep yapıldığı gibi, bütün o akşam boyunca sıra dışı bir terbiyeyle hareket ettiler: "Yani kimsenin bu işte bir kusuru yok." Bu arada idareciler şöyle düşünüyordu: "Kampta kaçanların suç ortakları kalmış olmasın?"; bunun için tutuklulara gözlerini, kulaklarını dört açmalarını emrettiler. Ama tutuklular sadece gülüyordu. "Bunu yapan suç ortağı bırakır mı kendine!", "Bu iş sessiz sedasız halledilir, başka türlü olmaz.", "Kulikov böyle bir adam mı, A. böyle bir adam mı, böyle bir işi enine boyuna düşünmezler mi? Ustaca, gizli kapaklı yapılmış bu iş. Adamlar anasının gözü; kapalı kapıları açar geçerler!" Kısacası, Kulikov ve A. efsane haline gelmişti; herkes gurur duyuyordu onlarla. Zaferlerinin uzak kürek mahkûmu nesillerine ka-

dar ulaşacağını, kampı aşacağını hissediyorlardı.

"Bu işin üstadı bunlar!" diyorlardı.

"Bir de bizden kaçan olmaz deniyordu. Kaçtılar işte!.." diyordu diğerleri.

"Kaçtılar!" diyordu bir üçüncü, gururla çevresine bakınarak. "Ama kim kaçtı?.. Senle bir olur mu?"

Başka zaman olsa böyle söylenen tutuklu hemen yanıt verir ve kendi şerefini korurdu. Ama bu kez susmakla yetindi. "Gerçekten de Kulikov ile A. gibisi bulunmaz; sen önce kendini göster..."

"Biz ne yapacağız kardeşler, burada yaşayıp gidecek miyiz?" diyerek sessizliğini bıraktı mutfak penceresinin kıyısında, elini yanağına yaslayıp sakin sakin oturan dördüncü. Biraz güçsüz ama gizlice kendinden hoşnut olan duygularla bir şarkı söyler gibi çıkmıştı sesi. "Neyiz biz burada? Yaşadıysak insan değiliz, öldüysek ceset değiliz. Off off!"

"Ayakkabı değil ki bu. Çıkarıp ayağından atamazsın. Yalan mı?"

"Al işte Kulikov..." diye atıldı ateşli, genç ve toy bir delikanlı.

"Kulikov!" diye tekrarladı hemen diğeri, toy delikanlıyı küçümser bir tavırla gözlerini kısarak. "Kulikov!.." Yani bu şu demekti: Kulikov gibileri çok bulunur mu?

"A. da öyle kardeşler, kurnazdır, çok kurnazdır!"

"Tabii ya! Hele o Kulikov'u parmağında oynatır. Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş!"

"Ama şimdi uzaklardadırlar değil mi, kardeşler, keşke bilsek..."

Ve hemen uzaklara gidip gitmedikleri üzerine konuşmaya başladılar. Hangi yöne gittiler? Nereye gitseler daha iyi olur? Hangi köy daha yakın? Çevreyi bilen insanlar bulundu. Onları merakla dinlediler. Komşu köylerin sakinleriyle konuştular ve bu insanların uygun olma-

dığına karar verdiler. Şehre yakın, tecrübeli olanlar vardı; tutuklulara acımazlardı, yakalayıp teslim ederlerdi.

"Kardeşler, buranın mujikleri kötüdür. Mujik dedin mi duracaksın!"

"Dengesiz mujik!"

"Sibiryalıların tuzu kuru. Eline düştün mü, öldürür seni."

"Tabii, bizimkiler de..."

"Besbelli, burada hemen tutarlar. Bizimkiler öyle değildir."

"Ölmez de kalırsak, dinleriz artık."

"Sen ne dersin? Yakalarlar mı?"

"Bence onları asla yakalayamazlar!" diye atıldı ateşlilerden biri, yumruğunu masaya vurarak.

"Hımm. Bakalım olaylar ne hal alacak."

"Bakın kardeşler, bence," dedi Skuratov, "ben berduş olsam, beni asla yakalayamazlar!"

"Seni mi!"

Kahkahalar başladı, bazıları onu dinlemek bile istemediklerini belli ettiler. Ama Skuratov artık yola çıkmıştı.

"Asla yakalayamazlar!" dedi enerjik bir tavırla. "Kardeşler, ben, sık sık düşünüyorum ve şaşıyorum kendi kendime. Herhalde bir yarığa falan girer, ama yakalanmazdım."

"Acıkınca da mujikten ekmek dilenirsin."

Kahkahalar yükseldi.

"Ekmek mi? Saçmalık!"

"Sen ne diye dilini yoruyorsun? Zaten siz Vaysa Dayı'yla ölümün kralını öldürdünüz[1], o yüzden geldiniz buraya."

Kahkahalar daha da güçlendi. Ciddi duranların hoşnutsuzlukları arttı.

1. Yani büyü yaparak hayvanın ölmesine yol açtıklarından şüphe ettikleri erkek ya da kadını öldürmüşler. Böyle bir katil vardı bizde. (Yazarın notu)

"Saçmalık!" diye bağırdı Skuratov, "Mikitka beni karalayıp duruyor, ama beni de değil, Vasya'yı, araya beni de kattılar. Moskovalıyım ben, bebeklikten bilirim berduşluğu. Zangoç dua öğretirken, kulağımdan çekmiş, 'Yalvarırım Tanrım, merhamet et bana falan filan...' diye okutmuş. Ben de şöyle tekrarladım: 'Yalvarırım polis, merhamet et bana falan filan...' İşte böyle anamın karnında başladım ben bu işe."

Herkes yine kahkahayı patlattı. Ama Skuratov da bunun için yapmıştı. Soytarılık etmeden duramıyordu. Bir süre sonra onu bırakıp yine ciddi konuşmalara döndüler. Yaşlılar ve işi bilenler olayı değerlendirdi. Daha genç ve daha sakin olanlar sadece seviniyordu onlara bakarak, dinlemek için kafalarını uzatmışlardı; mutfakta büyük bir kalabalık toplanmıştı; tabii, çavuşlar yoktu orada. Onların yanında her şey konuşulmazdı. Özellikle sevinenler arasında Mametka adlı bir Tatar olduğunu fark ettim, orta boylu, elmacıkkemikleri çıkık, aşırı komik bir figürü vardı. Hemen hiç Rusça konuşmazdı ve başkalarının söylediklerini hemen hiç anlamazdı, ama oda kalabalığın arasına kafasını sokmuş dinliyor, umutla dinliyordu.

"Nasıl Mametka, *yakşi* mi?"[1] dedi kimse ilgilenmeyince yapacak bir şey bulamayan Skuratov.

"*Yakşi*! *Uh, yakşi*!" diye mırıldandı iyice canlanan Mametka, Skuratov'a doğru gülünç başını sallayarak, "yakşi!"

"Onları yakalayamayacaklar mı? *Yok*?"[2]

"*Yok, yok*!" dedi Mametka bu kez ellerini sallaya sallaya.

1. (Tatarca) Güzel. (Ç.N.)
2. (Tatarca) Hayır. (Ç.N.)

"Yani senin canın can, benimki patlıcan, öyle mi?"

"Öyle, öyle, *yakşi*!" diye onayladı Mametka başını sallayarak.

"*Yakşi* yani!"

Ve Skuratov onun şapkasına bir tokat patlatıp gözlerinin önüne kadar indirdikten sonra mutfaktan neşeli bir ruh haliyle, Mametka'yı hayret içinde bırakarak çıktı.

Kamptaki ciddiyet ve çevredeki yoğun araştırma ve soruşturmalar bütün bir hafta boyunca sürdü. Nasıl oldu, bilemiyorum, ama tutuklular idarecilerin kampın dışında yaptıklarından hemen haberdar oluyorlardı. İlk günlerde bütün haberler kaçaklar için olumluydu; ne bir ses ne bir seda vardı onlardan. Bizimkiler eğleniyordu. Kaçakların kaderiyle ilgili en ufak huzursuzluk kalmamıştı. "Hiçbir şey bulamazlar, kimseyi yakalayamazlar!" deniyordu bizde sevinçle.

"Uçup gittiler; kurşun gibi!"

"Elveda, hiç uğraşmayın, gitti giden artık!"

Bizimkiler bütün çevre köylülerinin ayaklandırıldığını, kuşkulu yerlere, bütün ormanlara, bütün çukurlara bekçilik ettiğini biliyordu.

"Saçmalık," diyordu bizimkiler gülerek, "onların herhalde vardır bir adamı, şimdi yanında yatıyorlardır."

"Kesinlikle vardır!" diyordu başkaları, "Böyle adamlar, her şeyi önceden hazırlar."

Daha sonra şu varsayımlar da yapıldı: Kaçakların, o vakte dek, belki de hep varoşta saklandığı, bir bodrumda yaşadıkları, bu yüzden de "alarım" sırasında saç sakal uzatacakları söyleniyordu. Altı ay, bir yıl yaşayacaklar, sonra çıkacaklardı...

Kısacası, herkes hatta biraz romantik bir ruh hali içindeydi. Ama birdenbire, kaçıştan sekiz gün sonra, izlerinin bulunduğu haberi geldi. Tabii, bu saçma söylenti hemen nefretle karşılandı. Ama o akşam söylenti doğru-

landı. Tutuklular telaşlanmaya başladılar. Ertesi gün sabahleyin şehirde, yakalandıkları, yolda oldukları konuşulmaya başlandı. Öğle yemeğinden sonra ayrıntılar çoğaldı; yetmiş kilometre ötede, bir köyde yakalanmışlardı. Sonunda haber kesinleşti. Binbaşının yanından gelen başçavuş akşamleyin, kamp karakoluna getirileceklerini doğruladı. Kuşku duymak imkânsızdı. Tutuklular üzerinde bu haberin bıraktığı etkiyi anlatmak çok zor. Önce hemen hepsi öfkelendi, sonra kederlendiler. Sonra biraz alay etmeye çalıştılar. Güldüler, ama yakalayanlara değil, yakalananlara güldüler, önce birkaç kişi, sonra ciddi ve kararlı olan, tek başına düşünen ve alaylı yorumlara karışmayanlar dışında hemen herkes güldü. Ciddi olanlar uçarı kitleye tiksintiyle bakıyor ve susuyordu.

Kısacası, Kulikov ile A.yı daha önce nasıl övdülerse, şimdi de aşağılıyorlardı, hatta keyifle aşağılıyorlardı. Sanki onlar hepsini bir şekilde incitmiş gibiydi. Tiksintili bir şekilde, onların yemek yemeye çok düşkün olduğunu, açlığa dayanamadıklarını ve mujiklerden ekmek istemek için köye gittiğini anlatıyorlardı. Berduşlar için aşağılanmanın son noktasıydı bu. Fakat, bu hikâyeler doğru değildi. Kaçaklar takip edilmişti; ormana saklanmışlardı; ormanın dört bir yanı kuşatılmıştı. Kurtulma umudu kalmadığını görünce, teslim olmuşlardı. Yapacak başka bir şeyleri kalmamıştı.

Ama onları, elleri ayakları jandarmalar tarafından bağlanmış bir halde, akşama gerçekten getirdikleri zaman, bütün kürek mahkûmları onlara ne yapılacağını görmek üzere toplanmıştı. Tabii, hiçbir şey göremediler, sadece karakolun önünde Binbaşı'nın ve komutanın arabalarını gördüler. Kaçaklar gizlice kapatıldı, zincire vuruldu ve ertesi gün de mahkemeye çıktılar. Tutukluların alay ve tiksintileri bir süre sonra kendiliğinden kesildi. Olayı daha ayrıntılı öğrendiler, teslim olmaktan başka

yapacak bir şey olmadığını öğrendiler ve hep birlikte içtenlikle olayın mahkemedeki akışını izlemeye başladılar.

"Binden az olmaz," diyordu bazıları.

"Ne bini!" diyordu diğerleri, "gebertecekler. A.ya belki bin sopa vururlar, ama diğerini gebertirler, çünkü özel kısımdan o kardeşim."

Fakat tahminler tutmadı. A.ya toplam beş yüz sopa vurdular; daha önceden iyi hallerinin olduğu ve bunun ilk suçu olduğu göz önünde bulunduruldu. Kulikov'a da herhalde bin beş yüz verdiler. Oldukça yumuşak cezalandırıldılar. Makul insanlar olduklarından, mahkemede kimseyi suçlamadılar, açık, kesin bir şekilde konuştular, doğruca kaleden kaçtıklarını, hiçbir yere uğramadıklarını söylediler. Ben en çok Koller için üzüldüm; her şeyi kaybetti, son umutlarını da kaybetti, diğerlerinden daha çok, herhalde iki bin sopa ceza aldı ve tutuklu olarak bir yere, bizim kamp dışında bir yere gönderildi. A. daha az cezalandırıldı, acıdılar; doktorlar yardım etti buna. Ama kurnazlık edip hastanede de bağıra çağıra artık her şeyi yaşadığını, her şeye hazır olduğunu ve yine yapacağını söylüyordu. Kulikov her zamanki gibi davrandı, yani sağlam, edepli davrandı ve cezadan sonra kampa dönünce, sanki hiçbir yere gitmemiş gibi görünüyordu. Ama tutuklular onu öyle görmüyordu: Kulikov hep ve her yerde kendine hâkim olmayı başardığı halde, tutuklular içten içe ona saygı duymayı bırakmış, onunla senlibenli olmuştu. Kısacası, o kaçışla birlikte Kulikov'un şöhreti güçlü bir şekilde söndü. Başarı insanlar için çok anlam taşır...

X

Kürek cezasına veda

Bütün bunlar kürek cezasındaki son yılımda oldu. Bu son yıl, özellikle de kamptaki son günler neredeyse aynen, tıpkı ilk yıl gibi aklımda. Ama ayrıntılara girmeyelim. Ama o yılın, ceza süremin hemen tamamlanması için duyduğum sabırsızlığa rağmen, sürgünün önceki bütün yıllarından daha rahat geçtiğini hatırlıyorum. Birincisi, tutuklular arasında artık birçok dostum ve tanıdığım vardı, sonunda benim iyi bir insan olduğuma karar vermişlerdi. Bunların birçoğu bana bağlıydı ve beni içtenlikle seviyordu. Piyoner bana ve kamp yoldaşıma eşlik ederken az kalsın ağlayacaktı ve daha sonra, çıktıktan sonra, o şehirde, aynı devlet binasında tam bir ay daha yaşarken, hemen her gün sırf bizi görmek için bize uğramıştı. Fakat ciddi ve sonuna dek yakın davranmayan, herhalde benimle bir kelime olsun konuşmakta –Tanrı bilir niye– zorlanan kişiler de vardı. Sanki, aramızda bir engel vardı. Son zamanlarda bütün kamp süresince sahip olduğumdan daha çok muafiyetlerim vardı. O şehirde asker olarak hizmet edenlerin arasında tanıdıklarım ve hatta eski okul yoldaşlarım da çıkmıştı. Onlarla ilişkilerimi yeniledim. Onlar aracılığıyla daha çok paraya sahip olabiliyor, yurduma yazabiliyor ve hatta kitap bulabiliyordum. Birkaç yıl boyunca tek bir kitap okumamıştım ve kampta okuduğum ilk kitabın bende bıraktığı tuhaf ve aynı zamanda heyecan verici izlenimi aktarmak çok güç. Onu akşamleyin, koğuş kilitlendiği zaman okumaya başladığımı ve bütün gece tan ağarana dek okuduğumu hatırlıyorum. Dergilerden birinin bir sayısıydı bu. Sanki o dünyadan bir haber uçup geliyordu bana; eski

yaşam bütün parlaklığı ve aydınlığıyla karşıma dikildi, ve okuduklarım hakkında düşünmeye çalıştım: Bu yaşamdan çok mu geri kalmıştım? Onlar orada bensiz çok şey mi yaşamıştı, şimdi neye heyecan duyuyorlardı, artık hangi sorularla ilgileniyorlardı? Sözcüklerle boğuştum, satır aralarını okudum, gizli bir anlam, eskiye imalar bulmaya çalıştım; eskiden, benim zamanımda, insanları heyecanlandıran şeyin izlerini aradım ve yeni yaşamda ne derece yabancı olduğumu öğrenerek çok hüzünlendim, iki parçaya ayrılmış gibi oldum. Yeniye alışmalı, yeni kuşakla tanışmalıydım. Özellikle eskiden tanıdığım, bana yakın olan birinin imzasını taşıyan makaleye bakıyordum... Ama artık yeni isimler de çıkmıştı; yeni yazarlar ortaya çıkmıştı ve ben onlarla tanışmak için heyecanla acele ediyor ve elimde bu kadar az kitap olmasına ve onları bulmanın çok güç olmasına sıkılıyordum. Eskiden, eski binbaşı zamanında kürek cezasına kitap getirmek bile tehlikeliydi. Bulacak olurlarsa peş peşe sorular başlardı: "Nereden bu kitaplar? Nereden aldın? İrtibatların olmalı?.." Böyle sorulara ne yanıt verilebilirdi? Kitapsız yaşadığımdan, ister istemez kendi içime gömülmüş, kendime sorular koymuş, onları çözmeye çalışmıştım, genellikle onlarla boğuşuyordum... Ama sonuçta bütün bunları anlatamaz insan!..

Kampa kışın gelmiştim ve bu yüzden kışın, geldiğim tarihte özgürlüğe çıkacaktım. Kışı nasıl bir sabırsızlıkla bekledim, nasıl bir umutla seyrettim yazın sona ermesini, yaprakların ağaçlardan dökülmesini ve bozkırda otların sararmasını. Ama işte artık yaz geçmişti, sonbahar rüzgârı esiyordu; işte artık ilk kar düşmeye başlamıştı... Sonunda uzun zaman beklenen o kış gelmişti! Kalbim özgürlüğün büyük sezgisi yüzünden boğuk ve güçlü bir şekilde atmaya başlamıştı. Ama tuhaf şey; zaman ne kadar çok akar ve süre ne kadar yakına gelirse, o kadar sa-

bırsız hale geliyordum. Son günlere doğru hatta kendime şaşırmış ve kendimi kınamıştım; ben tamamen soğukkanlı ve rahat olmuşum gibi geliyordu bana. Benimle avluda paydos zamanı karşılaşan tutukluların birçoğu benimle konuşuyor, beni tebrik ediyordu:

"İşte gidiyorsunuz cancağızım, Aleksandr Petroviç, özgür olacaksınız yakında, yakında. Bizi yalnız, yetim bırakacaksınız."

"Ya sizin Martinov, sizinki yakın mı?" diyordum.

"Benimki mi! Oo, daha çok var! Yedi yıl daha katlanacağım..."

Ve iç çekiyordu kendi kendine, duruyor, dalgın dalgın sanki geleceğe bakar gibi bakıyordu... Evet, birçoğu içtenlikle ve mutlulukla tebrik ediyordu beni. Sanki herkes benimle daha güler yüzlü vedalaşıyordu. Anlaşılan ben artık onlar için onlardan biri değildim; artık benimle vedalaşıyorlardı. Polonyalı soylulardan, sessiz sakin bir genç olan K. de, tıpkı benim gibi, paydosta avluda gezmeyi çok seviyordu. Temiz hava ve yürüyüşle sağlığını koruyacağını ve boğucu koğuş gecelerinin kâbusunu atlatacağını düşünüyordu. "Çıkışınızı sabırsızlıkla bekliyorum," dedi, bir gün gezinti sırasında karşılaştığımız zaman bana gülümseyerek, "siz gideceksiniz ve *ben tam o zaman bileceğim ki* benim çıkışıma tam bir yıl kaldı."

Bu arada hayalperestliğin ve uzun süre yoksunluğun sonucunda özgürlüğün biz kamptakilere gerçek özgürlükten, yani gerçekten olan, gerçeklikteki şeyden daha özgür göründüğünü belirteyim. Tutuklular gerçek özgürlük kavramını abartıyordu ve bu bütün tutuklular için çok doğal, çok benimsenmiş bir şeydi. Yırtık pırtık giyimli herhangi bir hizmet eri bizde neredeyse kral gibiydi, neredeyse tutuklulara kıyasla özgür insan ideali gibiydi, çünkü o kafası tıraşlanmadan, pranga giymeden ve muhafızsız geziyordu.

Son günden bir gün önce, alacakaranlıkta, bütün kampımızın yakınındaki araziyi *son bir kez* dolandım. Bunca yıl boyunca bu araziyi kaç bin kez dolanmıştım! Koğuşların arkasında, burada kürek cezamın ilk yılında tek başıma, öksüz, ezik bir halde saklanırdım. O zamanlar önümde daha kaç bin gün olduğunu saydığımı hatırlıyorum. Tanrım, ne kadar uzakta bu! İşte burada, bu köşede esir olarak yaşadı kartalımız; işte burada sık sık Petrov'la buluştuk. Şimdi de uzak değildi benden. Koşup geliyor ve sanki düşüncelerimi okumuş gibi, sessizce yanımda yürüyor ve kendi kendine bir şeylere hayret ediyor sanki. Koğuşlarımızın kütükten, kararmış binalarıyla içimden vedalaştım. O *zaman*, ilk zamanlar beni nasıl can sıkıcı bir şekilde etkilemişti bunlar. Herhalde, onlar da artık o zamankine göre yaşlanmıştı; ama bunu fark etmiyordum. Ve bu duvarlara kaç genç boşu boşuna gömülmüştü, kaç yüce güç tükenmişti burada boş yere! Sonuçta her şeyi söylemek lazım; bu insanlar sıra dışı insanlardı. Sonuçta bunlar, belki de, insanlarımız içinde en yetenekli, en güçlü insanlardı. Ama boş yere kayboldu kudretli güçler, kayboldular anormal, yasadışı, dönüşsüz bir şekilde. Peki kim suçlu?

Sahiden, kim suçlu?

Ertesi sabah erkenden, çalışmaya gitmeden önce, daha gün ağarmaya başlarken, bütün tutuklularla vedalaşmak için bütün koğuşları dolaştım. Nasırlı, güçlü bir sürü el güler yüzle uzandı bana. Bazıları elimi iyice, dostça sıktı, ama böyleleri azdı. Diğerleri benim şimdi onlardan tümden başka bir insan olduğumu çok iyi anlıyordu. Benim şehirde tanıdıklarım olduğunu, hemen oradan *beyefendilerin* yanına gideceğimi ve bu beyefendilerle eşit olarak yan yana oturacağımı biliyorlardı. Bunu anlıyorlardı ve benimle güler yüzle, kibar bir şekilde vedalaşıyor, ama bir yoldaşla değil, bir efendiyle veda-

laşır gibi davranıyorlardı. Bazıları benden uzak durdu ve vedama kuru bir şekilde yanıt verdi. Bazıları hatta belli bir kinle seyretti. Davul çaldı ve herkes çalışmaya gitti, bense evde kaldım. Suşilov o sabah herkesten erken kalkmış ve bana çay hazırlayabilmek için var gücüyle uğraşmıştı. Zavallı Suşilov! Ona tutuklu ayakkabımı, gömleğimi, pranga astarımla birlikte biraz para hediye edince ağladı. "Bana lazım değil, lazım değil!" dedi titreyen dudaklarının arasından güçlükle, "sizi kaybetmek nasıl olacak Aleksandr Petroviç? Sizsiz ben buraya nasıl katlanacağım!" Son kez vedalaştık Akim Akimiç'le.

"Sizinki de yakında!" dedim ona.

"Benimkine çok var efendim, ben daha uzun süre buradayım efendim," diye mırıldandı elimi sıkarken. Boynuna sarıldım ve öpüştük.

Tutuklular çıktıktan on dakika sonra, bir daha dönmemek üzere biz de çıktık kamptan; ben ve birlikte geldiğim yoldaşım. Doğruca demirciye gidip prangaları söktürmek gerekiyordu. Ama artık silahlı bir muhafız eşlik etmiyordu bize; çavuşla birlikte gidiyorduk. Prangalarımızı istihkâm atölyesinde, bizim tutuklular söktü. Yoldaşınki sökülürken bekledim, sonra ben geçtim örsün yanına. Demirciler sırtımı onlara doğru çevirdiler, arkadan ayağımı kaldırdılar, örse yerleştirdiler... Telaşlanıyor, daha hünerli, daha iyi yapmak istiyorlardı.

"Perçini, perçini döndür önce!.." diye emir verdi yaşlı olan, "öyle yerleştir, işte öyle, tamam... Vur şimdi çekiçle..."

Prangalar düştü. Tutup kaldırdım... Onları elimde tutmak, onlara son bir kez bakmak istiyordum. Sanki o anda ayaklarımda olmamalarına şaşıyordum artık.

"Haydi, uğurlar olsun, uğurlar olsun!" dedi tutuklular kesik kesik, kaba, ama sanki bir şeyden hoşnut olmuş seslerle.

Evet, uğurlar olsun! Özgürlük, yeni bir yaşam, ölüler arasından diriliş... Ne şanlı bir an!

Sansür yüzünden kitaba girmeyen bir hikâye

Sansür koşulları, Dostoyevski'nin Ölüler Evinden Notlar'*da dönemin bazı toplumsal olaylarına yer vermesine engel oluyordu. 1861 yılında 25 bölüm olarak ilan edilen kitap, giriş kısmıyla birlikte 22 bölüm olarak tefrika edildi. Sansür, politik suçluların, Polonyalı sürgünlerin günlük hayatının anlatıldığı bölüme el koymuştu örneğin; ya da "Yoldaşlar" adlı bölüm önce birkaç satır olarak yayımlandı, daha sonra tamamlandı. Romanda yer verilemeyen hikâyelerden bir örnek, Dostoyevski'nin arkadaşı A.P. Milyukov'un anıları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Dostoyevski romandan çıkardığı hikâyeyi Milyukov'a şöyle anlatmıştır (A.P. Milyukov,* Literaturniye vstreçi i znakomstva, *1890'dan aktaran* Dostoyevski Toplu Eserler, *3. Cilt, Nauka, 1988-1996):*

Barakamızda genç bir tutuklu vardı, dedi Fyodor Mihayloviç, sakin, sessiz ve içine kapanık biriydi. Uzun süre yanına gitmedim, uzun zamandır kürek mahkûmu olup olmadığını, en ağır suçlardan mahkûmiyet alanların konduğu özel bölüme ne için gönderildiğini bilmiyordum. İyi hali yüzünden kamp idaresi üzerinde olumlu bir izlenim bırakmıştı ve tutuklular da onu iyi huylu ve uysal olduğu için severdi. Yavaş yavaş yakınlaştık ve bir

gün çalışmadan dönerken bana sürgün hikâyesini anlattı. Moskova civarındaki ilçelerden birinde köle köylülerden biriydi ve Sibirya'ya da böyle düşmüştü.

"Fyodor Mihayloviç, bizim köyümüz," diye anlattı, "küçük olmayan, varlıklı bir köydür. Efendimiz duldu, daha yaşlanmamıştı, çok kötü biri de değildi, ama kadın cinsine karşı terbiyesiz ve ahlaksızdı. Bizde sevilmezdi. O arada ben de evlenmeyi düşünüyordum; evi çekip çevirecek biri lazımdı, sevdiğim bir genç kız da vardı. Anlaştık, beyin iznini de aldık, bizi evlendirdiler. Karımla birlikte düğünden çıkıp eve giderken, tam beyin çiftliğinin yanından geçerken beyin altı-yedi adamı üzerimize koştu, genç karımı kolundan tutup beyin avlusuna sürükledi. Peşinden koşmaya çalıştım, ama beni tuttular; bağırdım, mücadele ettim, ama kollarımı kuşakla bağladılar. Kendimi kurtaramadım. Karımı alıp götürdükten sonra, beni de kulübemize sürüklediler ve başıma iki nöbetçi diktiler. Bütün gece kıvrandım, sabahın geç bir vaktinde genç karımı getirip beni de çözdüler. Ayağa kalktım, karım kendini masanın altına sakladı – ağlıyor, inliyordu, 'Ne diye çırpınıyorsun? Senin suçun değil bu!' dedim. Ve o günden sonra karıma gösterdiği yakınlık için beye nasıl teşekkür edeceğimi düşünmeye başladım. Ambarda ekmek bile kesebilecek kadar keskin bir balta buldum ve kimseye belli etmeden aldım. Benim çiftliğin çevresinde dolandığımı gören diğer köylüler benim bir şeyler düşündüğümü anladı belki, ama aldırmadılar; efendiyi seven yoktu. Ama uzun süre yanına ulaşamadım, ya misafirleri oluyordu, ya uşakları çevresinde... hep kalabalık oluyordu. Hakaretinin karşılığını veremediğim için kalbim sanki taş kesilmişti; karımın nasıl kötü olduğunu görmek benim için daha da acı vericiydi. Sonra bir gün, bir akşam beyin bahçesinin yanından geçerken, beyin yolda tek başına yürüdüğünü gördüm, beni

fark etmedi. Bahçe kapısı alçaktı, kafesli bir korkuluğu vardı. Beyin biraz ilerlemesini bekledim, sonra korkuluğun üzerinden sıçradım. Baltayı çıkarıp av beni duymasın diye çimene geçtim, peşinden yürüdüm. Dibine gelince baltayı iki elimle kavradım. Canını kimin aldığını bey görsün istedim, o yüzden kasten öksürdüm. Döndü, beni tanıdı, baltayı dosdoğru kafasına indirdim... Trak! Al, dedim, aşkının karşılığını... Beyni yarıldı kan sıçradı etrafa... Yere düştü ve nefesi kesildi. O zaman karakola gittim ve şöyle şöyle diye anlattım. Beni tutukladılar, sopaladılar ve on iki yıllığına buraya gönderdiler."

"Ama siz ömür boyu özel bölümdesiniz?"

"Fyodor Mihayloviç, beni ömür boyu küreğe göndermelerinin sebebi başka."

"Ne için oldu bu?"

"Yüzbaşının hesabını gördüm."

"Hangi yüzbaşının?"

"Karakol amirinin. Anlaşılan onun kaderi de buymuş. Beyin işini bitirdikten sonraki yaz konvoyla gidiyordum. Perm eyaletinde oldu bu. Büyük bir konvoy toplanmıştı. Akıl almaz sıcak bir gündü, karakoldan karakola yürüyüp duruyorduk. Güneş kavurmuştu bizi, ölecek kadar yorulmuştuk; muhafız askerler güçlükle hareket ediyordu, prangaya alışık olmadığımızdan da çok acı çekiyorduk. Herkes güçlü kuvvetli değildi, yaşlılar da vardı. Bazıları bütün gün ağzına tek lokma koymamıştı; bu yolculukta yolda kimse bir sadaka vermeye gelmemişti, sadece iki kez su içmiştik. Nasıl dayandık Tanrı bilir. Neyse, karakol avlusuna vardığımız anda bazıları yere yuvarlandı. Söylemeye gerek yok, bitkindim, ama bir şeyler yemek istiyordum. O zamanlar karakollarda, konvoy geldiği zaman tutuklulara yemek verilirdi, ama burada bir baktık, hiçbir hazırlık yok. Tutuklular da konuşmaya başladılar: Ne oluyor, bize yemek vermiyor-

lar, çiş bile yok, susuzluktan kuruduk, kimi oturuyor, kimi yatıyor, ama kimse bir lokma vermiyor. Benim gücüme gitti bu; ben de açtım, ama güçsüz ihtiyarlar daha da acıklı durumdaydı. 'Birazdan yemek verecekler mi?' diye sorduk karakol askerlerine. 'Bekleyin,' dediler, 'idareden emir daha gelmedi.' Ama bir düşünün Fyodor Mihayloviç, sizce bu söyledikleri adil miydi, değil miydi? Avluda bir kâtip geziyordu, seslendim ona: 'Bize niye yemek verilmiyor?' 'Bekle, ölmezsin' dedi. 'Baksanıza,' dedim, 'insanlar perişan, bu sıcakta böyle yürümek... merhamet edin.' 'Olmaz,' dedi, 'yüzbaşının misafiri var, kahvaltı yapıyor, masadan kalkınca verir emri.' 'Çok bekler miyiz bunu?' 'Doyuncaya kadar yer, sonra dişlerini temizler, çıkar dışarı.' 'Böyle iş mi olur,' dedim, 'kendisi tıkınıyor, biz açlıktan geberiyoruz!' 'Bu bağıran kim?' diye sordu kâtip. 'Bağırmıyorum,' dedim, 'güçten düştük, ayaklarımız tutmuyor diyorum.' 'Sen isyan edip diğerlerini de isyana çağırıyorsun,' dedi, 'gidip yüzbaşıya söyleyeceğim.' 'Ben,' dedim, 'isyan etmiyorum, ama yüzbaşıya nasıl istersen bildirebilirsin.' O sırada, bizim konuşmalarımızı duyan tutuklulardan bir kısmı bağırmaya başladı, biri idareye küfretti. Kâtip kızdı. 'İsyancısın sen,' dedi bana, 'yüzbaşı senin hakkından gelir.' Sonra gitti. Öfkeye kapılmıştım, bir şey söyleyemedim; suçsuz yere başıma bir bela geleceğini hissetmiştim. O sırada yanımda çakı vardı, Nijiy'de bir tutukluyla gömleklerimizi değiştirmiştik. Onu nasıl gömleğimin içinden çıkarıp yenine soktuğumu hatırlamıyorum şimdi. Bir baktım barakadan subay kıpkırmızı bir halde çıkıyor, gözleri sanki yakıp kül edecek gibi. Kâtip de arkasında. 'Nerede o asi?' diye bağırdı yüzbaşı dosdoğru bana. 'Sen mi isyan ediyorsun? Ha?' 'Ben,' dedim, 'isyan etmiyorum majesteleri, sadece insanlara üzülüyorum, açlıktan öleceğiz, oysa ne Çar'ın ne Tanrı'nın emri bu.' Basbas bağırdı:

'Vay seni düzenbaz! Şimdi sana göstereceğim biz haydutlara nasıl davranıyoruz. Askerler gelsin!' Ben de yenimdeki çakıyı hazır ettim, bekledim. 'Şimdi öğreneceksin sen!' 'Yapmayın majesteleri,' dedim, 'öğrenecek bir şey yok, böyle keyfim iyi benim.' Bunu onu sinirlendirmek için kasten söylemiştim, daha yakınıma gelsin diye... Kendini tutamayacağını tahmin ettim. Tutamadı, yumruğunu sıkıp üzerime koştu, ben de öne atılıp çakıyı savurdum karnına, gırtlağına kadar çektim. Kütük gibi devrildi yere. Ne yapalım? Tutuklulara karşı haksızlık etmesi beni çok yaralamıştı. İşte bu yüzbaşı yüzünden ömür boyu özel bölüme atıldım, Fyodor Mihayloviç."

KLASİKLER

Dostoyevski ilk önemli öykülerini yazdıktan ve az çok tanınır olduktan kısa süre sonra, birtakım siyasi faaliyetlerinden dolayı Çar rejimince yargılanıp kürek cezasına çarptırılmıştı. Bu nedenle yaklaşık on yıl edebiyattan da, edebiyat ortamlarından da uzak kaldı. *Ölüler Evinden Notlar*, Dostoyevski'nin, cezasını çekmek üzere gönderildiği Sibirya'daki kamptan gözlemler içeriyor. Mahkûmların hikâyeleri, kişilikleri, günlük hayatları, korkuları, dostlukları ve düşmanlıkları... Dostoyevski, her zamanki güçlü psikolojik tahlilleri, sıra dışı bakış açısı ve çarpıcı yorumlarıyla ele alıyor mahkûmları; onları adeta birer gözlem odasına koyuyor ve biraz da kaçık bir bilimadamı tavrıyla izliyor. Çarlık Rusyası'nın gerçek yüzünü, yaşadığı ve tüm yurttaşlarına yaşattığı korkunç adaletsizliği aktarıyor. Suç nedir, suçlu kimdir? Bunu ortaya koyacak evrensel hukuk nerede bulunur? Yazar, gözlemleriyle, kendi savunmasını da yapmış olur.

Ölüler Evinden Notlar, Fyodor Dostoyevski için on yıl aradan sonra edebiyat dünyasına görkemli bir dönüş anlamına geliyordu. Bugünün okurları içinse her şeyden önce vazgeçilmez bir klasiği işaret ediyor.

Kapak resmi: KONSTANTİN PETROVİÇ POMERANTSEV

ISBN 978-975-07-1516-7

26 TL
KDV DAHİL